

Romantik Milliyetçi
Ayaz
İshakî

Dr. **Alsu Kamalieva**

ANKARA, 2009

Romantik Milliyetçi Ayaz İshakî

Yazar

Dr. Alsu Kamalievva

ISBN: 978-975-6355-53-4

1. Baskı

Ekim, 2009 / Ankara

Grafiker®

Yayınları

Yayın No: 47

Web : grafikeryayin.com

Kapak ve Sayfa Tasarımı

Grafiker®

Grafik-Ofset Matbaacılık Reklamcılık
Sanayi ve Ticaret Ltd. Şti.

1. Cadde 1396. Sokak No: 6

06520 (Oğuzlar Mahallesi)

Balgat-ANKARA

Tel : 0 312. 284 16 39 Pbx

Faks : 0 312. 284 37 27

E-mail : grafiker@grafiker.com.tr

Web : grafiker.com.tr

Baskı, Cilt

Grafiker®

Ofset Yayıncılık Ltd. Şti.

Kazım Karabekir Caddesi

Ali Kabakçı İşhanı 85/3

İskitler-ANKARA

Tel : 0 312. 384 00 18

Faks : 0 312. 342 16 52

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ.....	7
ÖN SÖZ.....	9

GİRİŞ

AYAZ İSHAKÎ'NİN YAŞADIĞI DÖNEMDE

KAZAN TATAR EDEBİYATI

1. 19. Yüzyılın İkinci Yarısında Kazan Tatar Edebiyatı.....	13
2. 19. Yüzyılın İkinci Yarısında Kazan Tatar Piyesi.....	18
3. 20. Yüzyılın Başında Kazan Tatar Edebiyatı, Sosyal ve Siyasi Özellikleri.....	19
4. Kazan Tatar Edebiyatı ve Diğer Sanat Dallarında 20. Yüzyılın Başlarında Oluşan Şartlar ve Sebepleri.....	21
5. Kazan Tatar Edebiyatının Yeniden Yükselişi.....	24
6. 20. Yüzyıl Başında Kazan Tatar Dramı.....	26

I. BÖLÜM

BAŞLANGIÇTAN 1917'YE KADAR

KAZAN TATAR TİYATROSU

1. Kazan Tatar Tiyatrosuna Genel Bir Bakış.....	29
2. Kazan Tatar Tiyatrosunun Gelişimi.....	32

II. BÖLÜM

AYAZ İSHAKÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

1. Ayaz İshakî'nin Hayatı.....	45
2. Ayaz İshakî'nin Eserleri.....	52
• Roman ve Hikâyeleri.....	55
• Piyesleri.....	63

III. BÖLÜM

AYAZ İSHAKÎ'NİN PİYESLERİNDE

SOSYAL KONULAR

1. Eğitim.....	71
• Ayaz İshakî'nin Yaşadığı Dönemde Tatar Toplumunda Eğitim Ortamı.....	72
• "Cedit" Hareketi ve Tatar Eğitiminde Yenilik Arayışları.....	75
• Ayaz İshakî'nin Piyeslerinde Batıl İtikatlar, Taassup ve Eğitim.....	76
• Eski ve Yeni Eğitim Tartışması.....	85

2. Gelenek ve Görenekler.....	89
• Kız İsteme ve Düğün	89
• Nikâh.....	92
• Çok Evlilik.....	93
• Gelin Karşılama.....	94
• Anne ve Aile.....	95
• Sosyal Statü.....	95
• Yardımlaşma.....	96
• Muska Takma.....	97
• Hastayı Okutma.....	98
• Cenaze Töreni.....	98
3. Eski ve Yeni Çatışması.....	100
4. Kadın.....	104
• Ayaz İshakî'nin Piyeslerindeki Kadın Tipleri ve Karakterleri	106
• Ayaz İshakî'nin Piyeslerindeki İdeal Kadın Tipi.....	115
<i>Fedakâr Kadınlar</i>	119
<i>Mücadeleci Kadınlar</i>	120
<i>Destekleyici Kadınlar</i>	122
<i>Sabırlı Kadınlar</i>	123
<i>Okumuş Kadınlar</i>	124
<i>Okumamış Olsa bile, Kültürlü Kadınlar</i>	125
<i>Geleneksel Değerlere Sahip Kadınlar</i>	125
• Olumsuz Kadınlar.....	127
• Tarafsız Verilen Kadın Tipleri.....	130
• Kadın-Erkek İlişkileri.....	130
<i>Evlilik Öncesi İlişkiye Giren Kadınlar</i>	131
<i>Evlili Olup da Başka İlişki Kuran Kadınlar</i>	134
<i>Evlilikte Kadın</i>	134

IV. BÖLÜM

AYAZ İSHAKÎ'NİN PİYESLERİNDE SİYASİ KONULAR

1. Milliyetçilik.....	137
• Ayaz İshakî'nin Milliyetçilik Anlayışı.....	138
• Ayaz İshakî'nin Piyeslerinde Milliyetçilik.....	139
2. Sosyalizm.....	150
• Ayaz İshakî'nin Hayatında Sosyalist Düşünce.....	151
• Ayaz İshakî'nin Piyeslerinde Sosyalizm.....	153

3. İslamiyet	168
• Ayaz İshakî'nin Piyeslerinde İslamiyet'le İlgili Olumlu Yaklaşımlar	169
• Ayaz İshakî'nin Piyeslerinde İslamiyet'le İlgili Olumsuz Yaklaşımlar	180
• İslamiyet'i Çıkarlarına Göre Yorumlayan Mollalar	180
• İslamiyet'i Tam Bilmeyen Yarı Aydınlar	182
• İslamiyet Adına Her Söylenene İnanan Cahil İnsanlar	183
4. Hristiyanlaştırma ve Ruslaştırma	184
• Tatar Toplumu Üzerinde Hristiyanlaştırma ve Ruslaştırma Siyaseti	184
• Piyeslerde Hristiyanlaştırma ve Ruslaştırma	188
<i>Piyeslerde Zorla Hristiyanlaştırma ve Ruslaştırma Baskıları ...</i>	189
<i>Tatarların Ruslara ve Hristiyanlara Benzeme Gayretleri</i>	197
SONUÇ	199
KAYNAKÇA	207
EKLER	215

SUNUŞ

Tatar edebiyatı 19. yüzyıla kadar getirdiği geleneksel, İslami motiflerle örölü yapısını, bu yüzyılın başlarından itibaren değiştirmeye başlamıştır. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Batı normlarıyla tanışan Kazan Tatar edebiyatçıları, üzerlerindeki Rus kültürel baskısının da etkisiyle yeniden yapılanma arayışlarına girişmiştir.

Tatar edebiyatını, 19. yüzyılın sonlarında artık Aydınlanma (Maarifçilik) hareketi beklemektedir. Dünyanın gerçekleştirdiği sanayileşme devrimine karşı, büyük çoğunluğu tüccar olan Kazan Tatar halkı yeni arayışlara girmiş, eğitimde, bilimde ve nihayet sanatta yeni bir yapılanmaya gidilmesi gerektiğini keşfetmiş ve bu yeni anlayışın tümüne birden “Aydınlanma Hareketi” adı verilmiştir.

Bu dönemde, modern dünya ve bunu takiben Rus edebiyatı “Realizm”in etkisindedir. Bu akım, Kazan Tatar edebiyatı dünyasına, tüm toplumu etkilemiş bulunan “Maarifçilik” hareketi ile birleşerek girmiş ve “Maarifçi Realizm” olarak kendini göstermeye başlamıştır. Bu hareketin ilk temsilcisi Şehabettin Mercanî’dir.

Kazan Tatar Edebiyatında piyes, diğer tüm Müslüman Türk halklarında olduğu gibi, gecikmeli olarak görölmeye başlanan bir türdür. Fakat Aydınlanma Hareketinin etkisiyle Batılı yeni türlerle tanışan Kazan Tatar edebiyatçıları, piyes türünü de benimsemekte gecikmemişlerdir. Nitekim 1906’dan itibaren Kazan Tatar edebiyatında piyes türünde örnekler verilmeye başlanmıştır.

Bu çalışmama konu olan Ayaz İshakî, önce geleneksel İslami eğitimden geçmiş, daha sonra özgürlükçü düşünce ile tanışmış ve ateşli bir milliyetçi olarak, Kazan Tatar toplumunun sosyo-kültürel yaşamında önemli bir rol üstlenmiştir.

Ayaz İshakî, edebî dalların her alanında örnekler vermiş bir kişiliktir. Fakat onun mücadelecî kişiliği, sanat için sanat yapmak gibi bir lükse izin vermemiştir. Sanatı halkı eğitmek, bilinçlendirmek ve milliyetçi düşüncelerini yaymak için kutsal bir araç olarak gören Ayaz İshakî, 1918 yılına kadar edebî değeri yüksek 29 eser kaleme almış bir sanatçıdır. “Sanatçı” ifadesini bilinçli olarak kullanıyorum çünkü sanatı her ne kadar araç olarak kullansa da Ayaz İshakî’nin eserlerinde yaratıcılık gücü yüksek sade bir anlatım ve eğitimci bir yaklaşımın yok edemediği güçlü bir sanatçı kimliğinin etkilerini bulmak hiç de zor değildir.

Ayaz İshakî'nin yukarıda özetlediğim yönleri, onun piyeslerinde sosyal ve siyasi konuların araştırılmasının aynı zamanda haklı gerekçesini de oluşturmaktadır.

Nitekim onun kaleme aldığı piyesler üzerinde yaptığım incelemelerde Ayaz İshakî'nin, sosyal konulara büyük ölçüde yer verdiğini gördüm. Onun piyeslerinde kadın ön plandadır. Kazan Tatar toplumunun ancak kadınların bilinçlendirilmesi ve eğitilmesi sayesinde ayakta kalabileceğini düşünür. Yine Ayaz İshakî'nin eserlerinde eğitim çok önemli bir yer tutar. Toplumun eğitilmesi, hurafelerden arındırılmış modern bir eğitim anlayışıyla bilinçlendirilmesi gerektiğini düşünür ve piyeslerinde bu mesajlarını açık ve net cümlelerle, satır aralarına gizleme ihtiyacı duymadan verir. Ayaz İshakî'nin piyeslerinde gelenek ve görenekler önemli yer tutar. Ayaz İshakî hem halk kültürüne derin hâkimiyetini hem de milliyetçiliğini, gelenek göreneklere piyeslerinde geniş yer vererek ispatlar. Bu arada karşı çıktığı ve anlamsız bulunduğu gelenek ve görenekler de küçümsenemeyecek ölçüdedir.

Ayaz İshakî'nin günlük gazeteciliğinin de körüklediği siyasi bir yaşamı vardır. Bu siyasetle iç içelik ve onun mücadelecisi kişiliği, piyeslerindeki siyasi yoğunluğun başlıca gerekçesi sayılabilir.

Her şeyden önce ateşli bir milliyetçi olan Ayaz İshakî, düşünce sisteminin temeline insanı ve bunun da hemen devamına Kazan Tatar halkını oturtur. Kazan Tatar halkının özgürlüğü, kalkınıp güçlenmesi, ileriye gitmesi onun hayalidir. Pek çok eseri bu temel üzerine oturtulmuştur. Ayaz İshakî'nin piyeslerinde; Ortodoks Rusların, Müslüman Tatarları zorla Hristiyanlaştırma ve Ruslaştırma çabaları da önemli bir siyasi konu olarak karşımıza çıkar. Bu konuda yaşanmış olaylardan hareket eden Ayaz İshakî, oldukça çarpıcı örnekler ortaya koyar. Ayaz İshakî, Çarlık Rusya'sının emperyalist baskıları karşısında ilk başlarda sosyalizmi bir kurtarıcı olarak düşünür. Fakat geçen zaman, Bolşeviklerin de çok farklı olmadıklarını göstermiştir. Bunu fark ettikten sonra sosyalizme karşı çıkan Ayaz İshakî'den sistem intikamını almakta gecikmemiş, onun eserlerini yakmış ve yasaklamıştır.

Ayaz İshakî'nin eserlerinde İslamiyet konusu da önemli bir yer tutar. Ayaz İshakî samimi bir inancı benimser fakat cahil hocalarla ve yobaz softalarla da alay etmekten geri durmaz. O, aydın bir inanıştan yanadır.

Elinizdeki bu eserde "romantik milliyetçi" olarak tanımlayabileceğim Ayaz İshakî'nin, daha çok piyeslerinden hareketle, edebî kişiliği, sanat anlayışı, siyasi ve sosyal yönü ile bunların dönemi ile etkileşimleri incelenmiştir.

Türk dünyasının bu önemli şahsiyetini, Türk okuru ile tanıştırmayı amaçlayan bu eser, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde yaptığım doktora çalışmama dayandırılarak hazırlanmıştır.

ÖN SÖZ

Kazan Tatar edebiyatı, kökü tarihin derinliklerine dayanan güçlü bir mirasa sahiptir. Kazan Tatarları, tarihin eski dönemlerinden beri ilme ve sanata büyük önem vermişlerdir. Dünyanın en eski medreseleri İdil bölgesinde bulunmaktadır. Bu kültürel miras, önceleri İslamiyet'in etkisiyle Arap ve Fars edebiyatlarından alınan motiflerin, güçlü bir edebî zekâ ile birleşmesi sonucu o dönemlere ait parlak ürünler verdimiş, daha sonraları Rusların etkisiyle Batı'ya açılmış ve Batı etkisindeki çağdaş Kazan Tatar edebiyatının en güçlü örnekleri ortaya çıkmıştır.

Kazan Tatarları gerek tabiatları icabı gerekse miras edindikleri kültürel birikimin etkisiyle, edebiyat ve sanata oldukça düşkündür. Sanat yeteneklerini verdikleri eserlerle tüm dünyaya kabul ettiren Kazan Tatar sanatçılarının yazdıkları eserler, birçok yabancı dile çevrilmesine ve tüm dünyada kabul görmesine rağmen, bu sanatçılarla ilgili Tataristan dışındaki fazla çalışma yapılmamıştır.

Hâlbuki eserlerini tüm dünyanın kabul ettiği Kazan Tatar sanatçılarının, edebî kimliklerinin ve evrensel niteliklerinin dünya milletlerince tanınması gerekir.

Sanat ve edebiyatça zengin olan Kazan Tatar topraklarının, yetiştirip dünyaya hediye ettiği çok önemli sanatçılardan birisi de hiç şüphesiz Ayaz İshakî'dir. Ayaz İshakî, yaşadığı dönemin baskıcı rejimine rağmen milliyetçi duygularından taviz vermeden, Kazan Tatar kültürünü, Kazan Tatar geleneklerini ve Kazan Tatar töresini motif motif işlediği eserlerle sonraki kuşaklara taşımış, bunu yaparken de dünya edebiyatının en gelişmiş örneklerini vermeyi başarmıştır. Bu eserler, zaman zaman yasaklansa da Ayaz İshakî bu çalışmalarından dolayı baskı görse de değerinden bir şey kaybetmemiş ve daha sonra gelen özgür dönemlerde gerçek değerlerine yükselmiştir. İşte bu düşünceler elinizdeki çalışmanın temel hareket noktasını oluşturmuştur. Dünyaca kabul edilmiş bir Kazan Tatar sanatçısını, başta tüm Türk halkları olmak üzere, dünya edebiyatına tanıtmaya düşüncesi bu çalışmamın temel hareket noktasını oluşturmuştur.

Ayaz İshakî, edebiyatın pek çok dalında eser veren bir sanatçıdır. Ayaz İshakî'nin çok sayıda romanı, hikâyesi, makalesi ve denemesi bulunmaktadır. Ancak onun en çok ürün verdiği ve sanatçı kimliğinin tüm dünyaca tanınmasını sağlayan edebiyat dalı, kuşkusuz tiyatrodur. Yazdığı tiyatrolar, Tataristan sınırlarının çok ötesinde Finlandiya'da, Çin'de ve Japonya'da oynanmış olup ve bugün bile sahnelenmektedir.

Ben, bu çalışmamda sanatçının tiyatrocü kimliğini üzerinden edebî kişiliğini incelemek istedim. Onun tiyatrolarında, o dönemdeki Kazan Tatar sosyal ve siyasi yaşamının nasıl yankı bulduğunu, nasıl bir edebî makayla izleyiciye sunulduğunu gözler önüne sermek istedim. Bir tarafta içten içe yaşamaya devam eden geleneksel Kazan Tatar kültürü, diğer tarafta baskıcı rejimin resmi dayatmaları, bir başka tarafta ise genç kuşakları etkisi altına alan Batıcı yaklaşımlar, Ayaz İshakî'nin kurgusunda çok güzel çatışmalarla, polemiklerle, düğüm ve seçimlerle sahneye taşınmıştır. Tüm bu değerlendirmeleri çalışmamda bulabileceksiniz.

Ayaz İshakî, milliyetçilik düşüncesinin, fikir ve sanat alanında eserlerini vermiş önemli bir şahsiyettir. Onun dinamik kitleler üzerinde etkisini hemmen gösterebilen ve mesajını en canlı şekilde seyirciye ulaştırabilen kişiliği, tiyatro eserlerinde net bir şekilde ortaya konmuştur.

Yaptığım bu çalışmada Ayaz İshakî'nin tiyatro eserlerindeki sosyal ve siyasi konuları, alt başlıklar hâlinde, eserlerinden bire bir yaptığım fişlemeleri esas alarak onun içinde bulunduğu ortamı göz önünde tutup ve daha önce bu konuda çalışmış otoritelerin de görüşleriyle zenginleştirerek, akademik düzeyde ele almaya çalıştım.

Ayaz İshakî'nin tiyatro eserlerinde eğitim, gelenek-görenekler, eski-yeni çatışması ve kadın en geniş yer bulan sosyal konular olarak karşımıza çıkmaktadır, Ayaz İshakî'nin bu konulardaki görüş, düşünce ve yorumları çalışmamın ilgili bölümlerinde ayrıntılı olarak aktarılmıştır.

Milliyetçilik düşüncesi ve ideali şüphesiz Ayaz İshakî'nin tiyatro eserlerine gerçek kişiliğini kazandıran en önemli siyasi konu olarak karşımıza çıkar. Bunun yanı sıra sosyalizm, Ayaz İshakî'nin Çarlık döneminde verdiği eserlerde olumlu bir bakış açısıyla yorumlansa da Ayaz İshakî bunun bir aldatmaca olduğunu daha sonra verdiği eserlerde hep savunmuştur. Ayaz İshakî'nin tiyatro eserlerinde İslamiyet de önemli bir siyasal olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Fakat Ayaz İshakî'nin İslam dinini, yobaz hocaların tekeline bırakmayan, onun evrenselliğini ortaya çıkarmaya çalışan bir anlayış sergilediğini eserlerinde görmek mümkündür. Ayaz İshakî, Tatar halkı üzerinde yoğun bir şekilde uygulanan Hristiyanlaştırma ve Ruslaştırma politikalarına da şiddetle karşı çıkar ve eserlerinde bu konuya da yer verir.

Tatar edebiyatını dünya ölçeğinde temsil eden, yazdığı eserler dünyanın pek çok ülkesinde sahnelenen ve yukarıda da belirttiğimiz gibi bir idealist olan Ayaz İshakî'nin, eserlerinde hangi sosyal ve siyasi konuları, nasıl işlediği başlı başına merak konusuydu. Çünkü bu eserler, çok gergin siyasi ortamlarda bağımsızlık düşüncesini söyleyen ve bunu söylediği için ha-

pislere düşen, sürgüne gönderilen bir sanatçının çılgınydı ve bu söylemleri tüm dünyada yankı bulmuştu. İşte bu şartlar altında oluşturulan eserleri, Ayaz İshakî'nin tiyatro eserlerindeki sosyal ve siyasi konuları, edebiyat literatürüne kazandırabilmek bu çalışmamın başlıca amacı olmuştur.

Tabii ki Ayaz İshakî'nin tiyatrolarındaki sosyal ve siyasi konuları yansıtabilmek için o dönemin Kazan Tatar edebiyatını, Ayaz İshakî'ye kadar Kazan Tatar tiyatrosunun tarihçesini de bilmek gerekiyordu. Yaptığım çalışmalarla, bu konularda derinlemesine araştırmalar yaptım. Yine aynı şekilde Türkiye Türkçesine çevrilmemiş olan Ayaz İshakî'nin dünya çapındaki tiyatrolarından geniş çeviriler yaparak çalışmamda bunlara da yer verdim. İstedim ki kitabı okuyanlar, Ayaz İshakî'nin eserlerini birinci ağızdan değerlendirme imkânı bulsunlar.

Hemen şunu belirtmeliyim ki, böyle bir çalışmayı Türkiye koşullarında yapmak hiç de kolay olmadı. Öncelikle Kazan Tatar edebiyatı, Kazan Tatar tiyatrosu ve Ayaz İshakî hakkında yeteri kadar Türkçe kaynak yoktu. Ayaz İshakî ve onunla ilgili her türlü doküman Tataristan'da, Tatarca veya Rusça olarak mevcuttu. Ben bir Kazan Tatar araştırmacısı olarak Türkiye'de ve Türkçe olarak böyle bir çalışmayı yapmak durumundaydım. Sonuçta tüm zorlukları aşarak, çok önemli bir sanatçıyı anlatan bu çalışmayı ortaya çıkarmayı başardım.

Çalışmam esnasında Tataristan'da Kazan Millî Kütüphanesine ve Kazan Devlet Üniversitesi Kütüphanesine, Kazan Millî Arşivleri başta olmak üzere, birçok araştırma merkezine ulaştım. Bunlara ilave olarak İstanbul'da İsmail Otar Beyefendi'nin özel kütüphanesinde, Ankara'da Millî Kütüphanede olmak üzere, pek çok araştırma ve dokümantasyon merkezinde çalışmalarımı sürdürdüm. Konuyla ilgili birçok ilim adamı ve araştırmacıyla görüşmeler yaptım. Çalışmamda mümkün olduğu kadar birinci el kaynaklara ulaşmaya çalıştım. Ancak birinci el kaynaklara ulaşamadığım durumlarda, ikinci el kaynaklara da müracaat ettim.

Bu çalışmanın sonucunda, Ayaz İshakî'nin piyeslerindeki sosyal ve siyasi konulardan hareketle, dönemin Kazan Tatar kültürü, edebiyatı, sanatı, sosyal yaşantısı, etkilendiği kültürel ve siyasi akımlar ortaya konmuş, bu çerçevede Ayaz İshakî ve Ayaz İshakî'den hareketle Kazan Tatar tiyatrosu ve Kazan Tatar edebiyatı genel olarak değerlendirilmiştir.

Bu çalışmamda değerli fikir ve düşüncelerinden yararlandığım, bana yol gösteren ve yardımlarını esirgemeyen değerli arkadaşlarıma teşekkürü borç bilirim.

GİRİŞ

AYAZ İSKAKÎ'NİN YAŞADIĞI DÖNEMDE KAZAN TATAR EDEBİYATI

Çalışmama konu olan **Ayaz İshakî**'yi (23.02.1878-22.07.1954) tanıyabilmek için, öncelikle onun yaşadığı coğrafyaya, yaşadığı döneme ve içerisinde yetiştiği edebiyat, sanat ve siyaset ortamına ana hatlarıyla göz atmamız gerekir. Fakat bu çalışmayı Türkiye'de, birçok ortak nokta olsa bile, Tataristan'dan kültürel olarak, coğrafya olarak oldukça uzak ve netice itibarıyla uzun yıllar Tataristan'dan kopuk kalmış bir ülkede yaptığım düşünülürse, bazı önemli bilgilere yer vermem gerektiği açıkça ortadadır. Çünkü **Ayaz İshakî**'nin piyeslerindeki sosyal ve siyasi konuları tahlil edebilmemiz için, öncelikle **Ayaz İshakî**'nin yaşadığı dönemdeki Kazan Tatar edebiyatını, ana hatlarıyla da olsa bilmemiz gerekir. Bu dönemde Kazan Tatar edebiyatının etkilendiği akımları, Kazan Tatar halkının edebiyat ve sanattaki ilgi odaklarını, dönemin diğer önemli sanatkârlarını ve Kazan Tatar edebiyatının bu dönemde gösterdiği gelişmeleri çok iyi değerlendirmemiz gerekir.

1. 19. Yüzyılın İkinci Yarısında Kazan Tatar Edebiyatı

Rusya'da başlayan halk hareketleri, 19. yüzyılın ortalarında büyük bir hızla Kazan Tatarları arasında da kendisini hissettirmeye başladı. Bu hareketler, halkın içinde bulunduğu içtimai durumdan ve ekonomik sebeplerden ileri gelmektedir. İdareciler ve devletin başındakiler, halkın daha da ileri giderek hareketlerinde başarıya ulaşacaklarından çekinerek ve buna çare olarak kısıtlayıcı birtakım reformlar yaparlar. 1861 yılında ise bu kısıtlayıcı reformları kaldırdılar ve halkı kısmen özgürlüğe kavuşturdular. O dönemde ülkede kapitalizm rüzgârları esmektedir. Ka-

zan Tatar halkı da diğer Türk halkları gibi bundan etkilenir. Çar'ın izlemiş olduğu kolonileştirme politikası, Kazan Tatar halkına da maddî ve manevî olarak tesir eder. Ekonomik hayatı ticaretle sınırlı olan, geçimini ticaretle sağlayan Kazan Tatar halkına, yönetim bir sürü engeller koyar. Fabrikalar açmak, başka halklarla ticaret yapmak, kurallara bağlanırlar ve yasaklanırlar.¹

Kazan Tatar tüccarları 19. yüzyılın ortalarından itibaren işlerini sadece ticaretle sınırlı tutmayarak değişik alanlara da yönelirler. Fabrikalar açar, yeni iş kaynakları bulurlar. Kazan Tatar ticaret hayatı, sanayileşmeye doğru ilerler. Sibiry'a'da Orenburg'da, Ural'da birçok zengin ortaya çıkmaya başlar. Sonra Kazan'da, Ufa'da, Samara'da, doğudan batıya, kuzeyden güneye kadar sanayileşme hareketi başlar. Şehirleri saran sanayileşme, kısa bir süre içinde köylerde de etkisini gösterir. Artık tarlalarda makinelerle iş yapılır. Köylülerin yaşamları değişir çünkü tarlaların yerine fabrikalara yönelirler. Böylece köy ile kent arasında bir bağ kurulur. Bazı köylüler demir yollarında, fabrikalarda çalışmak için çeşitli şehirlere giderler. Özellikle Donbas'ta 1850'li yıllarda Kazan Tatarlarının sayısı artar. Köyden çıkan birtakım insanlar da şehirde çalışmak yerine, tahsil yapmayı tercih eder ve ilimle uğraşmaya başlarlar. Bunlar geri döndüklerinde, köylerine yeni ruhlar, yeni düşünceler getirirler. Kazan Tatarları arasında eskiden beri süregelen olan birtakım alışkanlıklar halk tarafından terk edilir, yeni düşüncelere, bilim ve sanata doğru uzanırlar başlar. Kazan Tatar halkı, büyük pazarlarda Rusya ve başka halklarla karşı karşıya gelir ve bu insanlardan birçok şey öğrenir. Rusya'nın yeni düşüncelerini, bilim ve sanatla ilgili takip ettiği metotları bilmek ihtiyacı hissederler. Bu yüzden ticaret hesabını tutmanın, alım satımdaki hesapları iyi yapmanın, ellerindeki ürünleri en iyi şekilde pazarlamanın yollarını öğrenmenin gereğini anlayıp, kendilerini eğitmek için ilme, irfana, ve aydınlığa yönelirler.²

O devirde faaliyet gösteren mektep ve medreseler birtakım ihtiyaçlara cevap veremez. Bu okullar sadece molla, yani din adamı yetiştirir ve bunların çoğunluğunu da kadimciler meydana getirir. Kadimciler Avrupa medeniyetleriyle ilgilenmenin, onlarla ilişki kurmanın günah olduğu yolunda fetvalar verirler, gericiği ısrarla savunurlar. Çar da bunları des-

¹ Möhemmet Gaynullin: *Tatar Megrifetçilik Edebiyatı*. Kazan, 1979, b. (sayfa) 25.

² Hatip Minnigulov, Şeyhilislam Sadreddinov: *Edebiyat*. Kazan, 1994, b. 236-237.

tekler çünkü onlar halkın arasında ikilik çıkarır ve kardeşi kardeşe düşürür. Bu durum da Çar'ın "Parçala ve hâkimiyet kur." politikasına uygun düşer. Fakat artık her yanda yeni düşüncelerin rüzgârı eser. Eskinin kuralları yeniliklere ayak uyduramaz. İşte bu yüzden hiç kimse yıllarca ezilen halka "Dur!" diyemez.

Öncelikle okullarda birtakım reformlar yapılır. Dinî bilgilerle birlikte öğrencilere kendi ana dillerinde fen bilimleri de öğretilmeye başlanır. Yeni ilmî metotlar uygulamaya konulur. Birinci sınıftan itibaren çocuklara okuma ve yazma öğretilmeye başlanır. Eğitim alanındaki bu yeniliklere "**Usul-i Cedit**" (yeni usul, yeni yol) adı verilir. Bu devir, Ceditçiler hareketinin başladığı dönemdir. Eskimiş şeylerden vazgeçmeyenlere *Kadimciler*, yenilik isteyenlere de *Ceditçiler* denir.³

Kazan Tatarları arasında yayılan bu hareket aslında, "**Maarifçilik**" yani aydınlanma hareketidir. Burada **Maarifçilik** hareketine biraz dikkatlice bakmamız gerekir çünkü **Ayaz İshakî**'in eserlerindeki **sosyal ve siyasi konuları** sağlıklı bir şekilde değerlendirebilmek için, onun beslendiği fikir kaynaklarını çok iyi tahlil etmemiz gerekir. Bunların en başında da dönemin bütün Tatar aydınlarını, sanatçıları derinden etkileyen Maarifçilik hareketi gelir. Bu hareket kısa zaman içerisinde her tarafta etkisini hissettirmeye başlar. Aydınlanma hareketi Batı Avrupa'da 18. yüzyılda başlarken, Kazan Tatarları arasında ise 19. yüzyılda kendini gösterir çünkü I. Petro'nun başlattığı reformlar, II. Katerina tarafından da yeni reformlarla pekiştirilir ve bu da Rusların Batı Avrupa seviyesine ulaşmasını sağlar. Bu durumda Müslüman Türk asıllı halklardan olan Kazan Tatarlarının, Hristiyan Ortodoks Rus hâkimiyetinden ve onun baskısından kurtulmaları için kendilerine gelmeleri, kendilerine dönmeleri gerekir. Bunun için önceleri medrese çevrelerinde, münkariz içtihadı (kapalı olan içtihadı) açmak, yenilikler karşısında dine uygunluk bilgilerini bulup çıkarmak gerekir. Bu gerekliliği ortaya atan **Abdürrahim Utız İmeni** (1754 – 1834) ve **Abdünnasır Kursavi** (1776 – 1812) ile **Maarifçilik Akımı** başlar. Kendini ve evreni tanıma ile Tanrı'yı tanıma inancından yola çıkan **Maarifçiler**, halkı eğitmeye, onları çağdaşlaştırmak için bilgilendirmeye çalışırlar.⁴ Bu hareketin önde gelen fikir

³ Hatip Minnigulov, Şeyhilislam Sadretdinov: *age.*, b.238.

⁴ Abdünnasır Kursavi: *El-İrşade lil – Gıybad*. Kazan, 1903, b. 1.

ve ilim adamları: **Şehabeddin Mercanî** (1816 – 1889), **Zahir Bigiyev** (1870 – 1902), **Abdurrahman İlyasî** (1856 – 1895), **Hüseyin Feyizhanov** (1828 – 1866), **Kayyum Nasrîy** (1825 – 1902), **Fatih Kerimi** (1870 – 1937), **Miftaheddin Akmolla** (1831 - 1895) gibi isimlerdir.⁵

Maarifçilik akımı Kazan Tatarları arasında olduğu gibi, diğer Türk halklarında da etkisini göstermiştir. *Azerbaycan'da Mirza Fethali Ahundov, Kazakistan'da Cokan Velihanov, Abay Kunanbayev, Kırım'da İsmail Gaspıralı (Gaspıralı)* bu hareketin önemli isimlerindedir.

İsmail Gaspıralı, 1851-1914 yılları arasında yaşar. O, sadece Kırım Tatarlarının değil, bütün Türk halklarının da yazarıdır. Türkçe, Farsça, Arapça, Fransızca ve Rusçayı iyi bilir. Rus ve Kazan Tatar okullarında tahsil görür. 1866 yılından sonra ilmini arttırmak için İstanbul'a gelir, çeşitli dergi ve gazetelerde makaleler yazar. 1875 yılında Bahçesaray'a döner. Ceditçilik hareketine katılarak birçok yerde okullar açar. Ana dilde ders kitapları bastırır. Bütün zorlukları aşarak Rus hükümetinden yasal olarak gazete çıkarmak için izin alır. **1883** yılında, nihayet **Tercüman'ı** çıkarmaya başlar ve bu gazete **1918** yılına kadar varlığını devam ettirir. Tercüman İdil-Ural boylarından Kafkasya'ya, Orta Asya'dan Anadolu'ya kadar her yerde basılır. Bu gazetenin hemen her sayısında **İ.Gaspıralı** "*Dilde, işte, fikirde birlik*" düşüncesiyle sadece Kazan Tatar halkını değil, bütün Türk halklarını birleşmeye çağırır. Yine bu dönemde, ilerlemiş olan Rus ve Avrupa medeniyetlerinin örnek alınması gerektiğini de yazılarında vurgular.

1818 - 1889 yıllarında yaşamış olan âlim, pedagog, tarihçi, filozof **Şehabettin Mercanî**, Kazan Vilayeti'nin Arça Üyezi (kazası) Yabancı köyünde dünyaya gelir. Doğunun büyük âlimleri Farâbi, Beyrunî, İbn-i Sina gibi şahısların eserlerini öğrenmiş, Arapça ve Farsçasını ilerletmiş olan ilim adamı, eserlerinin bir kısmını Arapça yazar. Mercanî'nin otuzdan fazla eseri vardır ve bunların büyük bir kısmı tarihidir. Felsefi karakterde olan eserlerinden biri "**Nezuretu'l-Hak**" 1870'de yazılır, halkının tarihini anlatan "**Müstefadü'l-Ahbar fi Ahvali Kazan ve Bolgar**" adlı eserinin birinci cildi 1885 ve 1897'de, II cildi ise 1900'de basılır.⁶

⁵ Hatip Minnigulov, Şeyhilislam Sadreddinov: age., b. 238.

⁶ Y.Abdullin, E.Heyrullin: "Merceni Mirasın Öyrenü Turında." San (S.) 10, Kazan Utları, 1976, b.150 – 159.

Ş. Mercanî, büyük fikir, bilim, din, tarih, kültür adamıdır ve aynı zamanda arkeologdur. **A. İbrahimov** onu “büyük usta” diye adlandırırken, **A. Tukay** da “Şehab Hazret” şiirinde ondan şöyle bahseder:⁷

*Maarif için ilk önce adım atan,
Millet için paha biçilemez Hazret.*

Hüseyin Feyizhanov, 1828 yılında Safaçay köyünde doğmuştur. İlk eğitimini köy okulunda aldıktan sonra, eğitiminin geri kalan kısmını Kazan’da devam ettirir. İlmını arttırmak için Arap, Fars, Türk, Rus dillerini öğrenir ve bu dillerde eserler okur. Üniversitede **Ş. Mercanî**, **A.K. Kazembek**, **İ.N. Berezin** gibi büyük ustalardan dersler alır. 1855 yılında üniversitede Türk-Tatar dil ve edebiyat okutmanı olarak dersler vermeye başlar. Aynı zamanda o, ilimle de uğraşmaya başlar. Rusya İlimler Akademisiyle bağlantı kurarak Kırım ve Kasım Hanlıklarının bilinmeyen tarihlerini arşivlerden gün yüzüne çıkarır. *Bolgar (Volga Bulgarları) mezar taşlarını okur; 1860’ta İmparatorluk Arkeoloji Cemiyeti’nin Kazan Tatarlarından ilk üyesi olarak seçilir.*

H. Feyizhanov’un Kazan Tatar Maarifçilik hareketine olan en büyük hizmeti, kuşkusuz eğitim alanında yapmış olduğu reformlardır. O, öğrenciler için yeni bir eğitim sistemi geliştirmiş, öğrencilerinin ana dillerinde ve Batı dillerinde eğitim yapmasını sağlamıştır.⁸ H. Feyizhanov, 1866 yılında doğduğu köyde vefat eder.

Bu dönemde **K. Nasrıy**, **F. Halidî**, **H. Feyizhanov** gibi bir grup yazar Doğu edebiyatındaki klasik eserleri Kazan Tatarcasına çevirmişler, bu tür eserlerdeki insanlık, adillik, cömertlik gibi hümanist düşünceleri halka yaymaya çalışmışlardır.⁹

Maarifçi yazarlar, insanların mutlu ya da mutsuz olmalarını, onların cahilliğine eğitimsizliğine bağlamaktadırlar. Mutlu olmaları için eğitimin şart olduğunu düşünürler.

⁷ Gabdulla, Tukay: *Şiirleribiz*. Kazan, 1903, b.67.

⁸ Mirkasıym Usmanov: *Zavetnaya Meçta Husaina Faizhanova*. Kazan, 1980, b. 90 – 93.

⁹ *Tatar Edebiyatı Tarihi*. Tom (Cild) 2. Tatarstan Gıyemner Akademiyesi, Kazan, 1985; b. 7, 9, 15, 17, 19, 26, 27, 45, 48, 51, 66, 95, 96, 98, 106, 195, 214, 215, 221, 224, 245, 257, 284, 366, 485, 491 – 499, 511, 525 – 527, 551, 558, 559 – 563; Möhemmet Gaynullin: *Tatarskaya Literatura XX veka*. Kazan, 1975; b.37, 67, 168, 202, 284, 301.

Çocuğun, ilk eğitimi alması gereken yer ailedir. Bu yüzden her şeyden önce bu çocukların anne ve babalarının eğitilmiş olmaları gerekmektedir. Medrese sisteminin de değişmesi gerekir. Eğitim kurumlarında reform şart olur. Maarifçi yazarlar bunların hepsini de eserlerinde yansıttılar.

19. yüzyılın ikinci yarısında Kazan Tatar Edebiyatı **Maarifçilik Realizmi** etkisi altında kalır.¹⁰

2. 19. Yüzyılın İkinci Yarısında Kazan Tatar Piyesi

Kazan Tatar piyesi, diğer edebî türlere göre çok geç tarihlerde oluşmaya başlar. Bu tür, Kazan Tatar edebiyat ve sanat dünyasına, 19. yüzyılın sonlarına doğru, 1880'li yıllarda girer.¹¹

Piyesin Kazan Tatar edebiyatına bu gecikmeli girişinin sebebini, Kazan Tatar tarihinin ve kültürünün gelişmesinde aramak gerekir.

Kazan Tatar kültürünün temel düşüncesinde yer alan Müslümanlığın, sahne sanatlarına olumsuz baktığının varsayılması, bu türde eser verilmesinin gecikmesinde en önemli faktör olur. Halk günah olduğu fikriyle tiyatro eserleri ve sahne sanatlarına baştan beri soğuk bakar.

Bu noktada, piyes türünün edebiyata gecikmeli olarak girmesinin sadece Kazan Tatar edebiyatında olmadığını da vurgulamak gerekir. Pek çok milletin edebiyat dünyası piyes türü ile geç tanışmıştır. Mesela, Rus edebiyatında da ancak 18. yüzyılda örnekler verilmeye başlar.¹²

Kazan Tatarları aydınlanma hareketi, düşünce ve modern sanatlara büyük ilgi gösterir ve bu türlerde eserler vermeye başlar.¹³

İlk Kazan Tatar piyes yazarı Abdurrahman İlyasî olur (1856 – 1895). 1887'de yazdığı "Biçare Kız" piyesi, Kazan Tatar edebiyatının bu alandaki ilk örneğidir. Abdurrahman İlyasî, tahsil hayatına medresede başlar. Daha sonra Rusça öğrenir ve Rus edebiyatına ilgi duyar.

¹⁰ S.Mihaylova: *Formirovaniye i Razvitiye Prosvetitelstva Sredi Tatar Povoljya. Kazan, KGU, 1972, s. 203.*

¹¹ Hatip Minnigolov, Şeyhilislam Sadretdinov: *age., b. 321-322; Tatar Edebiyatı Tarihi. Tom 2. Kazan, 1985, b.484.*

¹² *Tatar Edebiyatı Tarihi. Tom 2, Kazan, 1985, b. 484 – 485.*

¹³ Henüz Mehmudov, İltani İlyalova, Beyan Gıyzzet: *Oktyabrge Kadergi Tatar Teatri. Kazan, 1988, s.22; Voljski Vestnik:1898, 5 İyul.*

Buradan dünya edebiyatlarına da açılarak geniş bir edebî kültür edinir. **Abdurrahman İlyasî** özellikle tiyatro ile ilgilenmektedir. Ünlü Kazan Tatar âlimleri **Şehabeddin Mercanî** ve **Kayyum Nasrî** ile arkadaşlık eder. Kazan Üniversitesinin bilim kuruluna üye seçilir. **İlyasî'nin** "**Biçare Kız**", "**Genç Kız ve Hanımlara Hediye**" adlı iki eseri günümüze kadar ulaşmıştır.

Kazan Tatar edebiyatında Batı tarzı yazılmış ikinci piyesinin yazarı ise **Fatih Halidî'dir**. Halidî'nin "**Redd-i Biçare Kız**" adlı eseri, ilk piyesten 1 yıl sonra, **1888'de** kaleme alınır. Her iki piyeste de hümanist düşüncenin ön planda olduğu gözlenir.¹⁴

Bu ilk örnek sanatçıdan sonra, Kazan Tatar piyesinin diğer bir önemli kişiliği **Ali Asker Kemal'dir** (1879 – 1933).¹⁵ **A. Kemal**, Kazan Tatar piyes tarihinin kurucusu kabul edilir.¹⁶ İlk eserleri 1898'de ortaya çıkmaya başlar. "**Bahtsız Yiğit**", "**Üç Bedbaht**" isimli dramları ve **Anadolu Türkçesinden aktardığı "Zavallı Çocuk"** piyesi 1900'den itibaren basılmaya başlar.¹⁷

Kazan Tatar piyesi dram ve komedi olmak üzere iki ayrı kolda gelişmeye başlar. İlk dram örneklerinden sonra, ilk komedi eseri olarak "**Komedi Çistay**" da görülür. 1895'te ortaya çıkan bu komedinin yazarı belli değildir.¹⁸

3. 20. Yüzyıl Başında Kazan Tatar Edebiyatı ve Sosyal ve Siyasi Özellikleri

20. yüzyılın en belirgin özelliği olarak, o dönemdeki **sosyalist hareketi** gösterebiliriz. **Sosyalist hareket** hem Rusya'yı hem de ona bağlı olan bütün devletleri etkiler. Rus topraklarında yaşayan halklar ilk defa, kapitalizm, sosyalizm ve özgürlük gibi kavramlar ile tanışmış ve genci, yaşlısı, zengini, fakiriyle herkes meydanlarda toplanmıştır. Sosyalizmi savu-

¹⁴ Henüz Mehmudov, İltani İlyalova, Beyan Gızzet: *age.*, b.15; *Tatar Edebiyatı Tarihi*. Tom.2, Kazan, 1985, b. 488 – 489.

¹⁵ F.Ganieva, İ.Gıyilecev, F. İslamov: *Edebiyat*. Kazan, 1996, b. 16 – 17.

¹⁶ Azat, Ehmedullin: *Dörislikke İrişü Yulında*. "Tatar Dramaturgiyesinin Atası", Kazan, 1993, b.178 – 184.

¹⁷ Henüz Mehmudov, İltani İlyalova, Beyan Gızzet: a, g.e., 24 – 26; Azat, Ehmedullin: *age.*, b. 176 – 177.

¹⁸ *Tatar Edebiyatı Tarihi*. Tom.2. Kazan, 1985, b. 498.

nanlar birçok yerde nüfuz bölgeleri oluştururlar, çeşitli faaliyetlerde bulunurlar ve bu çalışmalara en çok katılan sınıf ise işçi sınıfı olur. Bütün bu insanların faaliyetleri sonucunda **Rusya’da yeni gruplar, yeni düşünce akımları** ortaya çıkar.

1905-1907 yıllarına rastlayan birinci Rus devriminde, birçok gruptan ve farklı sınıflardan halk kitleleri Çar’a karşı birleşerek bir vücut olup çalışmaya başlarlar. Devrim yapılı fakat halkın istekleri bir türlü yerine getirilmez. Yine de bu, hiç yenilik yapılmamış demek değildir. Mesela, o zamana kadar hiç matbaası olmayan pek çok yere matbaalar açılır. Kazan, Orenburg, Moskova, Petersburg, Ufa gibi şehirleri örnek olarak verebiliriz. Bu şehirlerde ilk kez gazete ve dergiler çıkmaya, halk ile kucaklaşmaya başlar. Bütün bunlar çıktıkları bölgedeki edebî faaliyetlere de büyük fayda sağlar.¹⁹

Bu tarihlerde Kazan Tatar edebiyatı büyük yol kat etmiştir. 1906 yılında profesyonel Kazan Tatar Tiyatrosu kurulur. Tiyatroda oynanan **“Seyyar”, “Nur”, “Şirket”** gibi topluluklar, hem Kazan Tatar oyunlarını hem de tiyatroyu yüceltmeye başlar. Sahne sanatındaki bu başarılar, edebiyatı da etkilemeye başlar. Özellikle dram türü bu tarihlerde kendisini bulur. Müzik ve resim sanatları da sıra ile başarıdan başarıya koşmaya başlar.²⁰

1905 yılındaki ilk devrim ciddi bir sonuç vermez. Bunun üzerine halk, tekrar bir vücut hâlinde birleşerek 1917 Şubat Devrimini gerçekleştirir. Çar, nihayet tahtından indirilir, halkın savaşı büyük bir galibiyetle sonuçlanır. Devrim büyük bir başarıyla sonuçlanmasına rağmen, yine de halkın istekleri yerine getirilemez çünkü I. Dünya Savaşı sürmektedir ve halk tam olarak özgürlüğüne kavuşamaz dolayısıyla devletlerin sınırları belirlenemez. Bütün bu karışıklıklardan çok iyi faydalanan Bolşevikler, 1917 yılının Ekim ayında bir devrim yaparlar. Bütün Rusya’da hâkimiyeti ele geçiren Bolşevikler, yeni bir rejimle, yeni bir güç ile belirmeye başlarlar.

Bu yeni rejim, ilk yıllarda Rusya’ya taze bir soluk getirir. Yeni iş imkânları oluşturur, yeni fabrikalar açılır. Almanya ile sözleşmeler yapılarak savaş durumuna son verilir ve halkın birçoğu bu hareketin yanındadır yerini alır.

¹⁹ Ebrar, Kerimullin: *Kitap Dönyasına Seyahet*. Kazan, 1979, b. 40- 43, b. 49 – 84.

²⁰ Henüz Mehmedov, İltan İlyalova, Beyan Gıyzzet: a, g.e., b. 43, 219, b.265.

Fakat bunlar da bir süre sonra halk için yeterli olmamaya başlarlar. Bolşevik yönetimi kısa bir süre sonra totaliter bir rejim hâlini alır. Bolşevikler “iyileştiriyoruz, yenileştiriyoruz, düzenliyoruz” diyerek halkın bütün varlığına el koymaya başlar. Bürokratlar ve partililer büyük bir güç olur.

Kazan Tatarları da bu olaylarla doğal olarak ilgilenir ve bu olaylardan etkilenir. Bolşevikler önce gazete ve dergilerin çıkarılmasını durdurur. Sonra tiyatroları kapatır. Ülkenin her yerinde Sovyetler Birliği’ni oluşturan milletlere, kendi kaderini tayin ve kendi kültürlerini yaşatma hakkı vaat edildiği hâlde, Ruslaştırma ruhu hâkim olmaya başlar. 1920, 1930 ve hatta 50’li yıllarda ülkenin ileri gelen okumuş ve aydın kişileri öldürülmeye, sürgün edilmeye başlanmıştır. Onlarca aydın, Ekim Devriminden önce bu durumları görür ve defalarca halkı uyarmanın çalışır. Devrim sürecinde ise aydınlar ve halk ezilir, öldürülür. Bolşevik rejim, demokrasi yerine zamanla ülkeye dikta rejimini getirir ve yerleştirir. Bu hareketin ikinci dalgası ise Stalin zamanında gerçekleşir. Olaylar daha büyük boyutlara ulaşır, aydın insanlar halka “Vatan haini” olarak tanıtılır.²¹ Eserleri yakılır, yırtılır. Yine de Kazan Tatar edebiyatı, K. Tinçurin, A. İbrahimov, M. Galev, Ş. Osmanov, F. Burnaş, A. Niğmeti gibi büyük şahsiyetlerle yoluna devam eder.

4. Kazan Tatar Edebiyatı ve Diğer Sanat Dallarında

20. Yüzyılın Başlarında Oluşan Şartlar ve Sebep

1905-1907 yıllarındaki Devrime katılan Kazan Tatarlarının, birçok katılma nedeni arasından en önemli olanı, bağımsızlık elde etme düşüncesi idi.

16. yüzyılda Moskova Devleti İdil-Ural boyunda, Orta Asya’dan Sibirya’ya kadar her yerde hâkimiyet kurmak ister. Zulüm gören, ezilen halk ise bunu istemez ve her fırsatta Rus devletine karşı ayaklanır. Bu millî hareket, değişik zamanlarda ve değişik yerlerde sık sık ortaya çıkar.

Kazan Tatarlarında ise bu millî hareketlerden biri de “Veyisevçiler” adı ile bağlantılıdır. Bahaeddin Hamza oğlu Veyisev 19. yüzyılın ikinci yarısında dini, yozlaştırıcı her türlü etkilerden temizlemek için bir mücadeleye girişir. Ona göre din, müftüler, imamlar,

²¹ Gayaz, İshakî: *Zindan*. İskermeler. Hez. Lena Gaynanova, Henüz Mehmütov. Kazan, 1991, b. 661 – 662.

hocalar tarafından sömürülmektedir. Bu sebeple Veyisevciler, halkı bu tip din simsarlarına karşı örgütlenmeye çağırırlar. Zenginlerin ve ağaların hâkimiyetine dayanmayan bir örgütlenme yolunu seçmişlerdir. Hareketleri bir süre sonra idarenin, özellikle, Çar'ın çıkarlarını zedelemeye başlayınca, yönetim tarafından Sibiryaya sürülür. Bahaeddin Veyisev 10 yıl boyunca sürgünde kalır ve çeşitli işkencelere maruz kalır. 1904 yılında oğlu Aydar Veyisev babasının yarım kalan işini devam ettirmeye kalkınca, yönetim tarafından o da sürgüne yollanır. 1917 Şubat Devriminden sonra Aydar Veyisev kendi hareketini, Bolşevik hareketi ile birleştirir. Başlangıçta iyi gibi görünen bu kararın, daha sonra yanlış olduğu ortaya çıkar. Bolşevikler sadece işçi sınıfını, Veyisevciler ise zengin fakir farkı gözetmeden herkesi savunmaktadır. Bolşevikler Müslümanların birleşerek bir güç olmasından korktukları için, 1921 yılında yapılan bu birleşme anlaşmasını feshederler.²²

1905-1907'deki devrim hareketleri yönetimi değiştirmediyse bile büyük yenilikler yapar. Tatarlar arasında ilk defa gazete ve dergi hayatı başlar. 1905 yılında Petersburg'da ilk Tatarca gazete "**Nur**" çıkarılır.²³ Aynı yıl "**Kazan Haberleri**", "**Fikir**" adlı gazeteler çıkar. Bunlardan hemen sonra da Kazanlı öğrenciler tarafından "**El-İslah**" gazetesi çıkar. 1906'da Kazan'da birbiri ardına "**Yıldız**", "**Azat**", "**Azat Halk**", "**Ural**" isimli diğer gazeteler yayın hayatına başlar.²⁴

"**Tan Yıldızı**" adlı gazete A.İshakî, F. Tuktarov, S. Remiev'ler tarafından Kazan'da aralıklı olarak çıkarılır.²⁵

"**Yıldız**" isimli gazete bu çıkarılanların arasında en uzun ömürlü olanıdır. 1906'dan 1918'e kadar yayın hayatını sürdürür. A. Kemal, A. Tukay, H. Atlasi, A. İbrahimov, Z. Velidi, M. Gafuri, S. Ahmediyev gibi yazarlar bu gazetelerde varlıklarını göstermişlerdir.

Gazetelerin yanı sıra aynı yıllarda dergiler de yayın hayatına geçmeye başlar. "**El-Asru'l-Cedit**", "**Oklar**" gibi hiciv dergileri, "**Karçıga**",

²² M.H.Hesenov, Agehmedullin, F.G.Galimullin, İ.Z.Nurullin. *Edebiyat*. Kazan, "Megarif" Kitap Neşriyatı, 1994. b.10-11.

²³ Kırım'da "**Tercüman**" 1883 yılında çıkmaya başlar. Kazan Tatarları arasında ilk Tatarca gazetesinin geç çıkma nedeni, Çarlık hükümetinin izin vermemesi.

²⁴ "Millî matbugatımız." *İdil*, 29 Aprel, 1911.

²⁵ G.Halit: "Çornın Kısaça Tarihi İctimagy Karakteristikası". *Tatar Edebiyatı Tarihi*. C.3: XX gasır başı. Kazan, 1986, b. 28.

"Çöküş", "Top", "Yeşin", "Yalt Yolt" isimli dergiler on yıl boyunca varlıklarını sürdürürler. Özellikle "Şura" ve "An" dergileri Tatar edebiyatına çok şey kazandırır. Yine "Dünya ve Maişet", "Din ve Edep" isimli dergiler ise, Tatar halkını eğitmek, onları millî ve dinî anlayışla terbiye etmek, örf ve âdetleri muhafaza etmek yönünde büyük adımlar atmışlardır.

Kısaca, 20. yüzyılda çıkan dergi ve gazeteler, her açıdan Kazan Tatar halkını bilgilendirmek ve eğitmek amacını güdüyordu.²⁶

19 ve 20. yüzyılda insanların çıkar yuvaları hâline gelen okullar, bu yıllarda tekrar gözden geçirilerek iyileştirilmeye başlanır. Okullar, Kazanlı ve Tatar olan nitelikli öğretmenlerle, yeni bir çehreye bürünmeye başlar. Okullarda Kazan Tatar eserlerinin yanında, Rus eserleri de okutulur. Bu tür çalışmalar neticesinde 1903'te A. Kemal'in "Bahtsız Yiğit" adlı eseri okutulmaya, bundan kısa bir süre sonra da öğrenciler tarafından sahnelenmeye başlanır.²⁷ 1906'da ise A.İshakî'nin "Üç Hatın Bilen Tormış" (Üç Kadınla Hayat) adlı eseri sahneye konur. Bu bir topluluk önünde sergilenen ilk oyun olarak değerlendirilmektedir. Bunlardan iki hafta sonra Kazan'da "Gıyışık Belası" (Aşk Belası), "Kızgancık Bala" (Zavallı Çocuk)²⁸ adlı eserler resmî kurumların izniyle sahnelenir. Böylece tiyatro sanatı da kendinden söz ettirir. Değişik zamanlarda, A.İshakî'nin "İki Aşık", "Aldım-Verdim", "Üç Kadınla Hayat"²⁹, A. Kemal'in "Bahtsız Yiğit", Y. Veli'nin "Oyat yeki Küz yeşi" (Utancıya da Gözyaşı), "D. Tajdorov'un "Genç Kadın" gibi eserler sahnelerde seyircilerle buluşur. Bu durum, 1910 yılında "Seyyar" isimli toplulukların Kazan'a gelmesine kadar devam eder. Bundan sonra ise artık Tatar profesyonel tiyatro sanatı başlar. Bu sanat Kazan Tatar medeniyetine büyük faydalar sağlar.³⁰

²⁶ "Hronika Musulmanskoj Jizni." *V Mire Musulmanstva*. Peterburg, 6 Maya 1911.

²⁷ Mansur Hesenov, Azat Ehmedullin, Fuat Galimullin, İbrahim Nurullin: *age.*, b.13; Henüz Mehmedov, İltani İlyalova, Beyan Gıyzzet: a, g.e., b. 15, 29; "Çistayda Millî Teatr". *Tan Yıldızı*, 1906, 14 Noyabr.

²⁸ Henüz Mehmedov, İltani İlyalova, Beyan Gıyzzet: a, g.e., b. 15.

²⁹ Azat, Ehmedullin: "Gayaz İshakî hem Tatar Dramaturgiyesi." *Miras*. S.1, 2. Kazan, 1995, b.57 – 65.

³⁰ Mekerce Möhbiri. "Mekercede Tatarça Teatr." *Yıldız*. 1908, 28 Avgust.

5. Kazan Tatar Edebiyatının Yeniden Yükselişi

20. yüzyıldaki Kazan Tatar edebiyatının yükselişinde, 19. yüzyılın ikinci yarısında söz sanatında elde edilen başarıların payı büyüktür. Bu devirdeki ilerlemelerde *Maarifçilik* ve *realizm* akımları büyük yer tutmaktaydı. Bu yolda ilerleyen *Maarifçiler* ile *realistler* halkın yaşayış biçimlerini ön plana çıkararak, onların eğitilmesinin gerektiğini ispat ettiler. Kazan Tatar halkının ancak akıl, eğitim ve fen ile ilerleyebileceğini ortaya koydular.

20. yüzyılın başlarında Kazan Tatar edebiyatçıları arasında, Tatar halkı ilerlemek için Doğu'ya mı yoksa Batı'ya mı yönelmelidir konusunda tartışmalar vardı. Bazı yazarlar, doğulu oldukları gerekçesi ile Doğu'yu savunurken bir grup yazar da tekniği ve ilmi sebebiyle Batı'yı savunmaktaydı. Maarifçi realistler Batı'ya önem verir oldular. Edipler, Maarifçiler ile Ceditçilik arasında sıkışıp kalmıştı. Aslında her ikisinin de amacı aynı doğrultuda birleşiyordu.

Realizm yaşanan olayları, yaşanmakta olan her şeyi olduğu gibi gözlemler ve göz önüne serer. *Maarifçi realizm*de ise, akıl, eğitim, terbiye, bilim ile sorgulayarak insanların yaşadıklarını anlatır ve sonunda bir ders alma fikri vardır. Olanı değil, olması gerekeni işler.³¹ *Tenkitchi realistler* ise; cemiyetteki olayları, kişilerin yaşayışını, toplumdaki bozuklukları ince, alaylı bir dille ele alır ve tenkit eder³². Fakat bu türlerin hepsi de insana hizmet eder ve onun çevresi ile olan ilişkilerini işler. Demek ki bu türleri kesin çizgilerle birbirlerinden ayırmak doğru değildir.

Daha önceleri de belirttiğim gibi 20. yüzyılda Kazan Tatar edebiyatında bir tür zenginliği ile *değişik akımlar* görmekteyiz. Oysa bu durum Avrupa'da böyle olmamıştır. Akımlar, birbirleri ardına gelmiştir: *Klasizm*, *realizm*, *natüralizm* vs. Fakat Kazan Tatarlarında bunlar, aynı dönem içinde farklı ediplerce kullanılmış ve işlenmiştir. İşte bu yüzden de bu dönemde Kazan Tatar edebiyatı oldukça zengin bir görünüme sahiptir.³³

³¹ Azat, Ehmedullin: *Dörislikke İrişü Yulında*. Kazan, Tatarstan Kitap Neşriyatı, 1993, b. 171 – 172.

³² F.Hatipov: "Tenkiydi Realizm Bulganmı?" *Miras*. S. 10, 1997, b. 22 – 27.

³³ Fuat, Galimullin: "Süz Sengateneng Yanadan Kütereleşe". *Edebiyat*. Kazan, "Megarif", 1994, b. 14 – 16.

20. yüzyılın başlarında ortam durgun değildi. 1904-1905 yıllarında Japonya ile savaş sürmekteydi. 1905-1907 yıllarında halkın Çar'a karşı isyan hareketleri gündemde idi. Bütün bu olaylar, doğal olarak edebiyata da girdi. Yaşanan bütün bu zorluklar eserlerde *realizmi ve romantizmi* bir arada kullandı. S. Remiev'in "Tan Vakitı"³⁴ A. İbrahimov'un "Genç Yürekler"³⁵, Derdemend'in "Korab", F. Burnaş'ın "Tahir ile Zöhre", H. Taktaş'ın "Azrailler" (1916), "Gökten Sürülmüşler" (1918)³⁶ adlı eserleri *Romantizmin* etkisindedir. Aynı zamanlarda, Fransa'da ortaya çıkan *modernizm, empresyonizm, ekspresyonizm* ile İtalya'da ortaya çıkan *Futurizm* gibi akımlar da Kazan Tatar edebiyatına girmişti. Ş. Kemal'in "Akçarlaklar"ı *empresyonizmin* etkisindedir.³⁷

Yazarlar genellikle eserlerinde, olaylar ile kişileri birbirine bağladılar. *Ekspresyonizmde* ise, insanlar olaylarla değil, iç dünyalarıyla ifade edilmektedir. İfadeleriyle okurları etkilemek ekspresyonistlerin esas amacıdır. F. Emirhan, S.Remiev, Derdimend gibi ediplerin eserlerinde bu özellikleri görmektediriz.

Kazan Tatar edebiyatında *sembolizmin* etkilerini de görmektediriz. H. Taktaş'ın "Azrailler", "Gökten Sürülmüşler" adlı eserlerinde bol bol sembollerden yararlanılmıştır.³⁸

Kazan Tatar edebiyatında zaman zaman da *Akmeizmin* etkileri görülmektedir. Sevgi ve hoşgörü üzerine kurulmuş olan bu akım da edebiyatımızda yer almıştır.

Kazan Tatar edebiyatı kendi içerisinde iki büyük dönem geçirmiştir: İlki 13-14. yüzyılda, diğeri de 20. yüzyılın başlarındadır. Eserlerde akımların, türlerle birlikte yürümesi bu dönemlerde gerçekleşmiştir. Bu dönemlerde edebiyat yeni türlerle tanışmıştır.

20. yüzyılın başlarında Kazan Tatar edebiyatında *realizmin* etkisi büyüktür. Fakat bunun yanında diğer akımların etkisinde yazılan eserlerde kendilerini göstermiştir.

³⁴ Segiyt, Remiyev: "Tan Vakitı." Şigir. El – İslah. 25 Gınvar 1909.

³⁵ Galimcan, İbrahimov: Yeş Yörekler. Kazan, "Ömid" Neşriyatı, 1912.

³⁶ Fuat, Galimullin: "Hadi Taktaş." Edebiyat. Kazan, 1994, b. 312.

³⁷ Şerif, Kamal: "Akçarlaklar." Edebiyat. Kazan, 1994, 89 – 99; G.Halit: Şerif Kamal. Tatar Edebiyatı Tarihi.C.3. Kazan, 1986, b. 336.

³⁸ Fuat, Galimullin: "Hadi Taktaş." Edebiyat. Kazan, 1994, b. 312 – 313.

6. 20. Yüzyıl Başında Kazan Tatar Dramı

19. yüzyılın sonlarında ortaya çıkan Kazan Tatar tiyatrosu, yirmi yıl içinde şekillenir. **Abdurrahman İlyasî (Biçare Kız, 1887)**, **Fatih Halidî (Redd-i Biçare Kız, 1888)**, **Minhaceddin El-Kazani (Azat Kız Kul Oldu, 1898)**, **Ali Asker Kemal (Bahtsız Yiğit, 1898; Üç Bedbaht, 1900)**, **Ayaz İshakî (Üç Kadın ile Hayat, 1900; İki Âşık, 1902)**, **Yarullah Veli (Utanç ya da Gözyaşı, 1902)** gibi yazarlar, bu yeni türün ilk temel taşlarını ortaya koyarlar. Yazarlar piyeslerinde, erkek ve kadın ilişkisi, kızları zorla evlendirmek, para ve zenginliğin kişiyi değiştirmesi ve aydın olmanın üstünlükleri gibi konuları işlerler.

1905-1907 yılları arasındaki Rus İhtilali ve o yıllardan sonra meydana gelen olaylar, Kazan Tatarlarının yaşamında derin etkiler bırakır. İhtilalin en önemli etkisi basın hürriyetidir; bu olayla gazete ve dergiler basılmaya başlar.

1906 yılında, Ufa'da ve Kazan'da ilk defa eserler sahneye konur. Böylece Kazan Tatar profesyonel tiyatrosu müstakil olarak çalışmaya başlar. **"Seyyar"**, **"Nur"** ve **"Şirket"** adlarındaki profesyonel topluluklar, Petersburg, Moskova ve Astragan gibi şehirlerde çalışmalar yaparak tiyatronun hızlı gelişmesini sağlayıp satirik komedi, vodvil, romantik dram, tarihî dram ve trajikomedî gibi yeni türlerin oluşumunu hızlandırır.³⁹ Kazan Tatar dramı, ilk olarak **"Maarifçilik realizmi"**ni benimser. Piyeslerde, cahillik, cimrilik, merhametsizlik, kabalık ve özellikle kadın hürriyeti konuları işlenir. 20. yüzyılda, Kazan Tatar tiyatrosu **"Tenkidî realizm"**i de benimser. Kişinin kaderinin, milletin kaderiyle bağlantılı olduğu görüşü ortaya çıkar. Piyeslerdeki ilk karakterler tüccarlar, esnaflar, öğrenciler olup, daha sonra toplumdaki geniş kitleleri kapsayarak, işçiler, öğretmenler, din adamları ve mucitler kişileştirilir. Böylece, tiyatroyu geliştirecek olan yetenekler de yetişmeye başlar. **A. Kemal, A.İshakî, F.Halidî, G.Kulahmetov, Y.Veli, I. Bogdanov** gibi yazarlar bunların arasındadır.⁴⁰

A.İshakî; Kazan Tatar edebiyatında, sanatında, medeniyetinde ve fikrî gelişiminde güçlü tesirler bırakan bir şahsiyettir. O, millî tiyatroyu da tiyatro sanatını da etkiler. Kazan Tatar Profesyonel Tiyatrosu, sahnesini ilk olarak **21 Nisan 1906'da, Ufa'da A.İshakî'nin "Üç Kadın ile Ha-**

³⁹ Henüz Mehmedov, İltani İlyalova, Beyan Giyyzet: a, g.e., b. 43, 219, 265.

⁴⁰ Azat, Ehmedullin: "Dramaturgiya." *Edebiyat*. Kazan, 1994, b. 203.

yat" piyesiyle açar.⁴¹ Bu piyeste Kazan Tatarlarının yaşamı, çeşitli yönlerden ele alınmıştır. Ayaz İshakî'nin piyeslerinde, içerik açısından kendi fikirleri ön plana çıkar. İnsan sevgisi, merhamet, samimiyet ve adalet, onun önem verdiği konulardır.

Kazan Tatar tiyatrosunu getirdiği yeniliklerle zenginleştiren Mirhaydar Feyzi (1891-1928), çok büyük başarılar erişir. M. Feyzi, bu dönemde Fransız edebiyatının güçlü tesiri altında olan Türk edebiyatını iyi öğrenir. Kazan Tatar edebiyatının şaheseri, ilk müzikal dram olan "Galiyabanu" eserini yazar. Bu eser, insanın özgürlüğe hakkı olduğunu; güzel duygulara, sevgiye hakkı olduğunu açıkça anlatır. Kazan Tatar köylüsü, ilk defa bu eserde canlandırılır. "Asılyar", "Ak Kalfak", "Kızıl Yıldız" piyeslerinde Ekim Devriminden sonra meydana gelen değişiklikleri yansıtır. İnsanı insan yapan özelliğin, hangi sınıftan olduğu değil; adaletin, hizmeti sevmenin ve merhametin insanı insan yaptığı fikrini savunur.⁴²

Fatih Seyfi-Kazanlı (1888 – 1938), Kazan Tatar edebiyatına roman, hikâye ve tenkit makaleleri kazandıran yazardır. 1915 yılında yazdığı "Yemsiz Tormış" (Çirkin Hayat)⁴³ dramının çok yüksek sanatsal değeri vardır. Bu eserde yazar, "kadın hürriyeti" temasını işler. Tanınmış bir yazar olan Kerim Tinçurin (1887 – 1938) de Kazan Tatarlarının geri kalmış taraflarını, gençlerin bilime ve yeniliğe açık olduklarını eserlerinde yansıtır. "Birinci Çiçekler"(1913), "Cilkubarlar" (Serseriler), "Sungı Selam" (Son Selam, 1917) gibi dramları ve "Nazlı Kiyev" (Nazlı Damat, 1916) komedisini yazar. Yazar, daha çok komedi ustası olarak tanınır.⁴⁴

Fethi Burnaş (1898 – 1946), Kazan Tatar edebiyatına ve sanatına, 1914'te yazdığı "Yazmış" (Kader) dramıyla girer. Daha sonra iki yıl içinde "Sukbay" (1915) dramını ve "Sataşkan Kız" (Şaşkın Kız, 1916) romantik dramını yazar. Bu eserlerde *insanın kaderi* teması işlenir. Kadının hürriyeti, aydın olmanın gerekliliği ve I. Dünya Savaşına karşı olma gibi konuları işler.⁴⁵ Bu yazarlar, Kazan Tatar tiyatrosunu yeni eserlerle

⁴¹ F.Mösegiyt: "Tatarça Birinci Teatr Hakkında Kaybir Tarihi Bilişmeler." *Yanalif*. S. 8 – 9, 1931, b. 82 – 85.

⁴² Mirheyder, Feyzi: *Saylanma Eserler*. C.1. Kazan, 1957.

⁴³ Fatih, Seyfi – Kazanlı: *Yemsiz Tormış*. Kazan, 1915.

⁴⁴ Azat, Ehmedullin: *Tatarskaya Dramaturgiya*. Moskva, 1983, b. 232.

⁴⁵ Azat, Ehmedullin: "Fethi Burnaş." *Tatar Edebiyatı Tarihi*. Kazan, 1989, b. 271 – 272.

zenginleştiren güçlü kalemlerdir. Bu yıllarda dram, **Ş. Kemal'in "Hacı Efendi Evleniyor"** adlı satirik komedisi, **A. Kariyev'in "Artist"** adlı vodvili, **Fazıl Tuykin'in "Vatan Kahramanları"**, **Ali Haydar'ın "Süyümbike"** adlı tarihi dramları ve başka piyeslerle zenginleşir.⁴⁶

20. yüzyıl başında dram, söz sanatının büyük bir türü olarak şekillenir. Psikolojik dram, satirik komedi ve melodram türlerinde büyük başarılarla erişilir. Tarihî dram, sosyal psikolojik dram, romantik dram, müzikal dram, vodvil, trajikomedi gibi türler ortaya çıkar. Kazan Tatar millî dramı ve Kazan Tatar sanatı bütün Türk halkları arasında tanınır.

⁴⁶ Mansur Hesenov, Azat Ehmedullin, Fuat Galimullin, İbrahim Nurullin: *age.*, b. 216.

I. BÖLÜM

BAŞLANGIÇTAN 1917'YE KADAR KAZAN TATAR TİYATROSU

Bir önceki bölümde **Ayaz İshakî'nin** yaşadığı dönemdeki Kazan Tatar edebiyatını genel olarak değerlendirmeye çalıştım. Bu değerlendirme **Ayaz İshakî'nin** edebî kimliğini, sanat gücünü, nasıl bir edebiyat ortamında var olduğunu ve netice itibarıyla onun sanatçı kişiliğini tanımanızda bize büyük fayda sağlayacaktır. Ancak odağımız daha çok **Ayaz İshakî'nin** tiyatrocu yanı ile ilgilidir. Dolayısıyla **Ayaz İshakî'yi** tiyatrocu olarak tanıyıp değerlendirebilmemiz, daha doğru bir ifadeyle bu değerlendirmelerimizin sağlam temellere oturması Kazan Tatar tiyatro tarihine kısaca bir göz atmamız sayesinde olacaktır. Çünkü Kazan Tatar tiyatro tarihini, en azından **Ayaz İshakî'nin** eserlerini vermeye başladığı döneme kadar sağlıklı olarak bilmezsek **Ayaz İshakî** hakkında vereceğimiz hükümler, ayakları yere basan sağlam değerlendirmeler olmaz.

1. Kazan Tatar Tiyatrosuna Genel Bakış

Kazan Tatar tiyatro Sanatının, verdiği edebî eserlerle başlangıcı çok eski zamanlara dayanan zengin bir tarih geçmişi vardır. Millî tiyatronun ilk örnekleri, Sabantuy⁴⁷ gibi halk oyunlarında, bayramlarda, düğünlerde görülmektedir. Zamanla, tarihî şartların değişmesine paralel olarak profesyonel tiyatro meydana gelir. Bu gelişmeler, 1905 yılında yapılan, anayasal parlamenter (Duma) meşruti monarşiye ve basın-yayın hürriyeti-

⁴⁷ Sabantuy: Tatarların her yıl düzenledikleri hasat bayramı geleneğinden gelen, çeşitli yarışlar ve eğlencelerle kutlanan, bugün millî bir nitelik kazanan bir gündür.

teni getiren ilk Rusya devrimi sonucunda olur. Kazan Tatar tiyatrosu St. Petersburg, Moskova, İdil-Ural vb. bölgelerde yayılarak gelişir.

Kazan Tatar tiyatrosu, Rusya hâkimiyetinde yaşayan Türk halkları arasında gelişimin ilk öncüsü sıfatını kazanır. Kazan Tatar tiyatrosu sahnesi; 1917 yılına kadar geniş kitlelere bilgi vererek onları aydınlatmada, İdil-Ural Tatarlarının ülküsü hâline gelmiş Maarifçilik görüşünü yaymada, seyircileri eğitmede, kültürlerini artırmada, büyük rol oynar. Kazan Tatar tiyatrosunun Sovyet dönemi hakkında önemli ölçüde monografik eserleri, kitapları ve çeşitli araştırmaları bulunur. Bu konudaki kaynakların en önemlilerinden birisi 1975 yılında Kazan'da basılan "Tatar Sovyet Tiyatrosu"⁴⁸dur.

Batılı anlamda Tatar Tiyatro tarihine genel olarak baktığımızda dram türünde verilen ilk eser "**Biçare Kız**" (A.İlyasi,1887)'dir. 1906 yılına kadar olan amatörlik devri, daha sonra profesyonel toplulukların ortaya çıkmasıyla sona erer. Demokratik aydınlar tarafından meydana getirilen Kazan Tatar tiyatrosu, zamanın sorunları ile sıkı bir ilişki içinde biçimlenmektedir. Çar'ın yayılmacı, istilacı, sömürgeci politikasına, farklı inanç ve fikirleri yasaklamalarına rağmen, millî düşünce cesur bir şekilde tüm bunlara karşı çıkmış, kendi yolunda yürümüştür.

Kazan Tatar tiyatrosunda profesyonel dönemin başlamasıyla birlikte gruplar, dönemin problemleri ile ilgilenmeye başlarlar. Tiyatronun fikir-estetik temelini teşkil eden repertuvara, her dönemde odak noktası olarak bakılır. Bu dönem tiyatrosu, rejisörün çalışması, sanatçının oyunu, sahne düzeni hakkında da oldukça geniş bir bilgi birikimine sahiptir. Toplumların değişim ve dönüşüm sürecinde birçok toplumsal ihtiyaca cevap verecek türlü değişiklikler geçirip yaşaması ve bunun organizasyon yapılanmasındaki etkileri üzerinde de önemle durulur. Eserlerin metodunu, oyun stilini analiz ettiğimizde, tiyatronun başta realist temelde oluşup büyüdüğü, bu şekilde devam ettiği, farklı dönemlerde romantizm ile de geliştiği ortaya çıkar. Temsiller ve sanatçıların oyunu göz önüne alındığında, tür zenginliğine büyük önem verildiği görülür.

Tatar Tiyatro sanatının oluşmasında gazete ve dergilerin, genel anlamıyla basının etkisi çok büyük olur. O dönemin gazeteleri; tiyatro sanatının gelişmesinde her anlamda öncü olur. Bu nedenle tiyatrocular

⁴⁸ *Tatar Sovet Teatrı*. Kazan, 1995.

1917'ye kadar olan Kazan Tatar ve Rus basınından geniş ölçüde faydalanırlar. Zamanın basınında, Kazan Tatar sahne sanatının doğuşu, şekillenmesi, büyüme süreci, tiyatro hareketinin nerede, ne zaman, nasıl başladığı adım adım görülür. Zamanın basını; tiyatronun, edebî müzikal hareketin en büyük dayanağı, en güvenilir yardımcısı oldu. **Bunlardan "Kazan Muhbiri", "Yıldız", "Beyanü'l-Hak", "El-İslah", "Koyaş" (Güneş), "Vakit", "Burhan-i Terakkı", "İdil", "Tormış" (Hayat) gazeteleri; "An" (Akıl, Bilinç) dergisi** zengin ve güvenilir kaynaklara örnek oluştururlar. Bunlardan başka 1917'ye kadar yayımlanan birçok gazete ve dergi sahne sanatına önem verir. İhtilale kadarki Kazan Tatar ve Rus basını, tarihçilere ve edebiyat araştırmacılarına en güvenilir kaynaklar olarak hizmet eder.

Profesyonel Kazan Tatar tiyatrosu ilk dönemlerinde, sadece bir yerde organize olup çalışmadığı için, 1912 yılına kadar yayımlanan gazete ve dergilerde sezona doğru herhangi bir malzeme bastırmak yoluna gitmez. **"An" dergisi "Seyyar" topluluğunun Kazan'daki 1912-1913 yılı sezonu hakkında büyük bir makale yazıp yeni bir adım atar.** Gazetelerde basılan eleştiri yazıları, analizler, sahne sanatını genelleştirme, repertuar ve sanatçıların oyunları üzerinde daha geniş durma olanağını doğurdu. Bu yenilik gazetelere de geçer ve bu işi **K. Bekir** başarılı bir şekilde yürütür. Onun, çıkardığı **"Vakit" gazetesinde "Nur" ve "Şirket" gruplarının çalışmaları** hakkındaki yıllık gözlemleri, tiyatroya değerli bir hizmeti olarak görülmektedir.

Kazan Tatar sahne sanatı hakkındaki bilgiler oldukça yenidir ve eskiler hakkında da söylenenler çok azdır. Basın sayfalarında kendi devrinin ünlü tiyatro tenkitçileri yetişir. Bunlardan kendi zamanının kültürünü almış biri olan **A. Kerem'in çalışmaları özellikle takdire değerdir.** Onun çok sayıda eleştiri yazısı; makale, yıllık gözlemlerinde piyes, aktör, rejisör, sahne düzenlemesi, giyim kuşam vb. olgular hakkında kıymetli fikirleri vardır. O şu veya bu artistin hangi yönde yetenekli olduğuna kesin olarak işaret eder. O sanatçıları gözlemler, onlar hakkında yazılar yazar. Eksikliklerini tenkit eder. Bu konuda onun en büyük yardımcısı, yaşadığı hayatı ve farklı halkların edebiyatını ve sanatını iyi bilmesidir.

A. Kerem gibi tenkitçilerle birlikte şairler ve dram yazarları da birçok eserler verir. Mesela, **A. Kemal, F. Emirhan, A. Tukay, S. Remiyev** tiyatro hakkında önemli yazılar yazar. Onların estetik bakışları, tiyatronun doğru yolda gelişmesine çok ama çok yardım eder. **M. Vahitov,**

A.İbrahimov, Ş. Ehmediyev tiyatro ile ilgilenir ve görüşlerini açıkça yazar.⁴⁹

Kazan Tatar tiyatrosu, devrimi tecrübeli bir millî tiyatro olarak karşılar. Bu da Kazan Tatar tiyatrosunun gelişmesine yardım eder.

2. Kazan Tatar Tiyatrosunun Gelişimi

Kazan Tatar içtimai fikri ve kültürü yeni dönem aydınlanma hareketi ile birlikte 19. yüzyılın ikinci yarısında güçlenip genişleyerek, halkın tarihinde gerçekten de uyanma, yenilenme devrini açar. “**Maarifçiler**”, **Maarifçilik** akımının gereği olarak, eğitimle yeni bilgiler edinirler, dünya görüşlerini yenileştirmede edebiyat ve sanata büyük yer verirler. Mesela **Ş. Mercanî, K. Nasrîy müzik ve resme; A. İlyasî, F. Halidî, A. Kemal** ve **A.İshakî** daha çok tiyatroya önem verirler. **Ş. Mercanî**:

Muhammed Peygamber resim yapmaya izin vermemiş. Çünkü o zamanlar insanlar resimlere tapıyorlarmış. Şimdi ise böyle bir korku yok. Müzikte asıl maksat insanlara rahatlık vermek, insan ruhunu saflaştırmak ve insanı onun(müziğin) dünyasına çekmektir.⁵⁰

der.

K. Nasrîy ise, müzik sanatının bazı dinci kesimlerin görüşlerindeki gibi günah olmadığını, insanın ruhsal dünyasında önemli bir rol oynadığını belirtir⁵¹. Diğer büyük âlimler de müzik ilmini okulda, başka ilimlerle birlikte öğrenmenin gereğini ifade eder.

K. Nasrîy ve **Ş. Mercanî**'nin yukarıda anlatılan fikirleri, eğitimcilerin sanata olan ortak bakışlarını gösterir. Şimdi onlar halk sanatı ile sınırlanmadan, sanatın yeni, üstün türlerini ortaya koyarlar. Bunu halkın bilincinin artması ve gelişmesi için isterler. Mesela, Kazan'da Rus dilinde temsiller başladığında, Kazan Tatar gençleri tiyatronun aktif izleyicisi olurlar. Bu konuda fikir yürütenler de olur. Tarihte böyle çok olaylar olmuştur. Mesela **tarihçi M. Rıbuşkin** 19. yüzyılın başlarında:

⁴⁹ Henüz Mehmudov, İltani İlyalova, Beyan Gyzzet: a, g.e., b. 5 – 9.

⁵⁰ H, Nismatullin: “Şihab Merceninen Tel, Edebiyat hem Sengat Meselelerine Karaş”. Sovyet Edebiyatı, S. 4, 1964, b. 130.

⁵¹ Kayum Nasıryi: *Saylanma Eserler*, Kazan, 1975, C.2, b. 268-269.

Bir müddet sonra Tatarlar çok ateşli tiyatrocı oldular... Tatarlar şimdi sadece tiyatroya değil, türlü eğlence yerlerine de çok severek gidiyorlar. Hatta Avrupa ilmine sahip olan kişiler derecesinde bu meseleler hakkında fikir de yürütüyorlar”,⁵² diye yazar. Bu gerçekler F.G. Belinskiy'nin de dikkatini çeker. O, Kazan Tatarları arasında kültür hareketinin güçlenmesine gerçekten sevinip “Kazan Tatarları medeni ve aydın insan olmaları ile fark edilirler. Onlar terbiyeli ve alçak gönüllü insanlardır.”⁵³

der.

Burada bir ilginç olayın daha üzerinde durmak gerekir: **1876 yılında Kazan'da Rusça olarak “İlk Adım” adlı kitap basılır.** Kitapta anılar, toplumsal hayat ve kültür meseleleri de yer alır. **Kitapta Kazan tiyatrosu seyircileri arasında Kazan Tatarlarının büyük bir yer aldığı söylenir.** Bundan sonra yazar tiyatronun repertuarına geçip onun tek taraflı olmasını eleştirir:

İşler gelecekte de böyle olursa Tatarlar tiyatroya gitmemeye başlar”, demektedir. Makalenin yazarı: “85 yıllık hayatında Kazan tiyatrosu yerli halkın çıkarları ile ne derece ilgili acaba? Bu tiyatro Kazan halkı tarafından ne derece anlaşılmaktadır acaba? Elbette, eğer tiyatro onların ihtiyaçlarını hesaba katıp, onlar tarafından anlaşılır hâle gelse temsillere daha çok gelirlerdi.”⁵⁴

Kazan Tatar tiyatrosunun kuruluş tarihi öğrenildiğinde bu materyallerin öneminin çok büyük olduğu anlaşılır. İlk olarak bu kitaplardaki fikirler, Kazan Tatar seyircisini dikkate alır ve Kazan Tatarlarının günlük hayatıyla ilgilidir. İkinci olarak bu eylemler (sahneye çıkma, konuşma) millî duyguların her yönden güçlendiği bir zamanda, yönetimin Tatar okullarını kapatıp, camileri yıkıp, zorla Hristiyanlaştırma ve Ruslaştırma kampanyasının son hadde ulaştığı zamanda yapılmaktadır. İşte böyle bir zamanda V.G. Belinskiy gibilerinin söylediği sözlerin Kazan Tatar toplumu tarafından nasıl kabul edildiğini görmek zor değildir.

⁵² Mihail Ribuşkin: *Kratkaya İstoriya Goroda Kazani*, Kazan, 1834, C.1, b. 125-126.

⁵³ Vessariyon Belinski: *Polnoy Sobraniye Soçineniy*, 1953, C.1, b. 215-216.

⁵⁴ “Perviy şağ”, *Provintsialnyy Literaturniy Sbornik*, Kazan, 1876 b. 582-583, b.592.

Kazan Tatar aydınlarının programlarında; okullar açmak, gazete-dergi çıkarmak için mücadele, kültürel organizasyonlar kurmak ve kitap bastırmakla birlikte, Kazan Tatar dilinde tiyatro yapmak maksadı da vardır.

Tatarca (Batı tarzındaki) ilk sahne eseri olan “Biçare Kız” dramı aydınlanma hareketine aktif katılanlardan **A. İlyasî** tarafından yazılır. **A. İlyasî Kazan Tatar dramına temel oluşturmakla birlikte, Tatar Türkçesi ile temsil yazan, ilk rejisör ve artisttir. A. İlyasî, F. Halidî'nin eserleri ilk önce bazı evlerde, okullarda oynanır.**⁵⁵ Bunları sadece dram eseri olarak değil, tiyatroyla bağlantılı olarak ve ayrıca o zamanın sahne repertuarı olarak da araştırmaya gerek vardır.

“Biçare Kız” eserinin konusu çok sadedir: Mahitap isimli bir kızı, çirkin ve aptal olan Candemir adlı biri ile evlendirmek isterler, böylece kızı büyük sıkıntıya sokarlar. Ama kız hayata yeni düşüncelerle bakan, genç neslin temsilcisi olarak Candemir'den vazgeçer ve kendi sevdiği kültürlü, zeki Canbay'la evlenir. Delikanlı fakir olsa da onu kendisine eşit görür çünkü onun için sınıf önemli değildir. Aydınlanma hareketinin ideolojisinin temeli eşitliktir. **F. Halidî'nin “Redd-i Biçare Kız”** dramında da iyiler kazanır, kötüler ceza görür.

F. Halidî'nin komedileri, isimlerinden de anlaşıldığı gibi açıkça tenkit ruhu taşıyan eserlerdir. Dram yazarına göre dünya sadece zengin Ehtem gibilerden ibaret değildir (Fatih Halidi, “Redd-i Biçare Kız”). Dram yazarının üçüncü eseri “Murat Selimov”da da bu tür konular anlatılır. Burada da Tille ve zengin olmayan Eyüp anlatılır. O da “Redd-i Biçare Kız”daki Ehtem gibi yeniliklerin yanındadır. Çok güzel kızı Aliye'yi, fakir ama okumuş Murat Selimov'a verir. Eyüp şöyle diyor: “Bizim zenginliğimizin faydası şu: Önce kendi çocuklarımızı güzelce okutup, sonra fakirlerin çocuğunu da terbiye edip okutmaktır...” Bu eserlerde cimrilik, egoizm sadece üst sınıfın şahsi sıfatı olarak kalmaz. Onlar, başkalarına zarar verdikleri, kötü örnek oldukları, topluma faydalı işlere yardım etmedikleri için de ayrıca nefret duygularıyla anlatılır.

Edebî çalışma tarafına gelince bu eserler sadece ilk tecrübelerdir. Konuların tasarlanışının mükemmelliği, karakterlerin kusursuzluğu, olayların

⁵⁵ Lutfi Celey: “Tatar Dramturgiyesine 60 yıl Tulu Unayı Bilen.” *Sovyet Edebiyatı*, 31 Ekim, 1947.

gerçekleşmesi, çatışmaların mantıksal çözülüşü gibi prensipler çok zayıf gösterilir. Yazar olaya katılanlara tam nitelik verir. Kişilerin âdetlerini, karakterlerini, okuyup okumadıklarını, güzel veya çirkin olduklarını, malî durumlarını ve başka sıfatlarını önceden belirtir.

Esere metot noktasından bakıldığında, aydınlanma hareketi ve tiyatro repertuarı yeterince karmaşık ve kendine özgü bir şekildedir. Böyle eserlerde o devirdeki fikir savaşları, çeşitli güçlerin karşı karşıya gelişi, çatışmaları gerçekleştirilir. **“Biçare Kız”**daki Mahitap, **“Murat Selimov”**daki Murat, **“Komedi Çıstayda”**daki hizmetçi Hüsnü tipleri işte böyle bir teknikle oluşturulur.

İlk Kazan Tatar piyesleri, kendi zamanının önemli sorunlarını toplumun önüne serer. Başka türlerden farklı olarak bu eserler, halkın anlayacağı dilde yazılıp, sıradan okuyucular arasında geniş ölçüde yayılır. Şunu da söylemek gerekir ki, intibah edebiyatında hayatın gerçekleri, olumlu kahramanlar veya gelecek tasvir edildiğinde, neticeler çıkarıldığında değil; gerçekten yaşanan her türlü adaletsizlikler ve eski usuller tenkit edildiğinde, daha derin görülür. Kazan Tatarlarında **Maarifçilik**, **Maarifçilik** akımlarıyla gelişen ve eski usulleri savunan kadimciliğe karşı; **Usul-i cedit veya Ceditçilik** akımının, İsmail Gaspıralı'nın **“Tercüman”** gazetesinin getirdiği fikirlerin romanlarda olduğu gibi, **tiyatro eserlerinde de etkisi vardır.**

İlk piyesler, gelecekteki tiyatronun önünde hangi görevlerin yapılacağını ve bu görevlerin nasıl başarılacağını öğrenmek için de önemli birer kaynak olarak hizmet ederler. Onların bazıları, hacim ve şekil açısından çok sınırlanmış, başlangıç derecesinde olsa da, edebî-estetik görüşleri ve karşılıklı eleştiri yazılarını da görmek mümkündür. Mesela **F. Halidî** konuların aslını edebî eser yardımıyla açma yolunu bulur. Onun **“Redd-i Biçare Kız”** dramı, fikirdaşı **A. İlyasî'ye** karşı çıkanlara cevap şeklinde yazılır. Millî nitelikte gazete, dergi olmadığı zamanlarda bir edebî esere, sonradan yayımlanan bir eserde değer vermek, onun hakkında fikir yürütmek tabii bir durum olarak görülür.

Millî dram alanındaki yeniliklerle birlikte, tiyatro eğlenceleri düzenleme işi de başlar. **A. İlyasî** tarafından konulan ilk temsil hakkındaki haberler büyük olay olur, halk arasında çok çabuk yayılır. Simbir vilayetinde yaşayan **Muhammet Akçurin** adlı kişi **N. Gogol'ün “Evlenmek”** komedisini tercüme eder. Demek ki, tiyatro repertuarı hakkında konu-

şulduğunda tür meselesi de açılır. “Tercüman” gazetesi 1895 yılının güzünde Kazanlıların bu yolda oldukça yavaş uyanmalarından endişelenip bir mektup yayımlar. Bu mektupta Kazan Tatarları arasında tiyatroya gidenlerin çokluğu, onların tiyatroyu sevmeleri ve millî tiyatronun gerekliliği anlatılır. Bu mektupta şöyle satırlar da var:

*Kazan’da tiyatro temsili az değildir. Fakat millî tiyatronun ne olduğundan haberi olan çok azdır. Bu hususta Kafkasya Müslümanları öndedir. Aralarında bilgili insanlar da olduğundan ara sıra Tiflis’te tiyatro temsilleri tertip ediyorlar.*⁵⁶

Tiyatronun önemini anlatan kısa makaleler Kazan’da çıkan Rus basınında basılmaya başlar.

Başka bir gazetede:

*Tatarca temsiller vermek Kazan Müslüman cemaatinin önde gelenlerinin çoktan beri hayalidir. Ama bu ne zaman gerçekleşecek? Tatar Müslümanlarından birisi Kazan’da Tatar tiyatrosu meselesini halletme işini ciddi şekilde ele aldı.*⁵⁷

Tatarca sahne eseri ve tiyatro oyunları olması mümkün mü, değil mi? diye sorulur. “Hayırhah” imzalı birisi bu soruna ümitle bakıyor. Bu sorun için çeşitli çareler sunulur. Orijinal eserler az deyip, temsillerden vazgeçmemek, tercüme etmek gerek, denir.

Tiyatro tenkitçisi ve Kazan Tatar tiyatrosu konusunda aktif çalışan A. Kerem o günleri şöyle anlatır:

Uçitel’skaya Skola’da (Öğretmen Okulunda) tecrübe için zaman zaman Rus piyesleri sahneye konulur. İşte bu “Tiyatro sadece Ruslara mahsus bir şey” diyen öğrencilere çok büyük tesir etmiş olsa gerek. Bu gençler kendileri oynamakla yetinmeyip onun Tatarca oynanmasını istemeye

⁵⁶ Henüz Mehmedov, İltani İlyalova, Beyan Gıyzzet: a, g.e., b. 21; (Kerim Segiytnin notu. Tatar Teatrı kitabına not şeklinde yazılmış. 1926. Kitap Tataristan İlimler Akademisinde).

⁵⁷ Henüz Mehmedov, İltani İlyalova, Beyan Gıyzzet: a, g.e., b. 22; Hayırhah, “Na polzu prosveşçeniya”, *Voljski vestnik*. 5 Dekabr, 1898.

başladılar. Buna okul idaresinin, hükümetin izin verme ihtimali yoktu. Onlar bu isteklerine ulaşamadılar. Ama onlar bununla kalmadılar. Bundan beş altı yıl sonra evlerde Rusçadan çevirdikleri küçük eserleri ara sıra oynamaya başladılar.⁵⁸

1897 yılının Ocak ayında okulun müfettişi **Ş. Ehmerov**, kış tatilinde öğrencilere **N. Gogol'ün "Evlenmek" ve "Revizor" (Müfettiş) piyeslerini sahnelemek için izin isteyip müracaat eder.** Ricası üzerine 1897 yılının 24 Aralığında "izin veriliyor" kararı çıkar.⁵⁹ Bundan sonra da bu okulda Kazan Tatar öğrenciler Rusça temsiller verme işini devam ettirirler. Okullarda başlayan yasaklar şehir genelinde düzenlenen temsillerin kaderine de yansır. Şehir gençleri, **F. Halidi'nin "Redd-i Biçare Kız" dramını** sahneye koymak için hazırlık yapıp sahnelemek için izin rica eder. Fakat yıllarca hazırlanan, büyük ümitler bağlanan bu tarihî olay gerçekleşmez. Genç dram yazarı bu meselede kendinin yeterince hazırlıklı olduğunu ispat eder. **A. Kemal** tiyatroya, ciddi terbiyevi görevler yükler. O, tiyatroya vakit geçirme, eğlenme yeri, sirk diye bakarlara karşı mücadele eder ve başarılı olur ancak Çarlığa bağlı makamlar onu engeller. O yıllarda tiyatronun önemini anlatan, onun gerekliliğini yansıtan eserler, Tatarca da yazılmaya başlar. Bu konuda ilk olarak **A. Kemal** yazar ve muhataplarına sert cevap verir. O, kendilerine hücum edenlere: "Ona verdiğimiz paralar boşa gitmiyor. Orada toplanan paralarla fakirlere, okullara yardım ediliyor."⁶⁰ der.

Tiyatronun önemini anlatan sözleri, Kazan Tatar dram sanatının kurucusu olan **Ali Askar Kemal, "Bahtsız Yiğit"** adlı eserinde kahramanlarına kendisinin anlatmak istediklerini söyler: "*Benim, tiyatroya gidelim demem ayıp değil. Orada ibret alınacak çok şeyler var.*"⁶¹ Birbiri ardına işte böyle piyesler meydana gelir. Kendi zamanının meselelerini ortaya koyan böyle eserleri sahneleme çabaları olur. Fakat Çarlık yönetimi buna izin vermez.

⁵⁸ Henüz Mehmedov, İltani İlyalova, Beyan Giyzzet: a, g.e., b. 23.

⁵⁹ Z.Tahirov: "Birinçi Spektakller." Sotsialistik Tatarstan. 21 Yanvar, 1968.

⁶⁰ Henüz Mehmedov, İltani İlyalova, Beyan Giyzzet: a, g.e., b. 26; Mir'at Yahud Küzğü. b.1, 1900, b.14.

⁶¹ G. Kamal: *Eserler*. C.1, Kazan, 1978, b. 326 – 327.

Petersburg'da çıkmaya başlayan **"Mir'at"** dergisi soruna geniş bir açıdan bakarak şöyle der: **"Tatar kadınlarının, başka birçok işlere yönelindikleri gibi, tiyatroya da sadece seyirci olarak değil, oyuncu olarak yönelme hakları da var."**⁶² Bazı Müslüman şehirlerinde tiyatronun geliştiğini, bunun şeriata karşı olmadığını izah eder. Bu şekilde tiyatronun gerekliliği, faydası, bugünü, yarını hakkında basında tartışmalar başlar ve devam eder. Bu sürece **"Kazan Telgrafı"** ve **"Tercüman"** gibi gazeteler aktif olarak katılırlar. Bunların devamında Kasım'da⁶³ ve Bahçesaray'da 1899-1901 yıllarında Tatar dilinde ilk açık temsiller oynanır.⁶⁴ Kazan'da, Tatar dilinde temsile izin verilmediği için, Rus tiyatrolarında Müslümanlar için temsiller düzenlenmeye başlar. Bunlardan ilki 27 Ocak 1901'de düzenlenir. Bu oyuna, 400 kadar Müslüman izleyici gelir. O gün yardım fonuna 760 som (Ruble) para girer.⁶⁵ Tatar Türk seyircisinin böylesine aktifleşmesini, tiyatroya gruplar hâlinde gelmeye başlamasını **"Tercüman"** gazetesi özellikle alkışlar.⁶⁶ Halkı tiyatroya çekmede büyük rol oynayan **Z. Şamil**; bu temsillerin hiç olmazsa yarısını Tatarca sahnelemek istediğini ama hükümetin buna izin vermediğini, fanatik mollalarla karşı karşıya geldiklerini ve mücadele ettiklerini söyler. Nihayet **"Kazan Telgrafı"**, Tatarca temsil yapma meselesi halledilmiş olsa gerek ki, **"Şubat sonunda temsile katılmak isteyenlerin toplanmasını temin etmek önemlidir"**⁶⁷ diye haber geçer. Yeni orijinal piyesler artar. Türk ve Rus klasiklerinden tercüme yayımlanır. Bu yolda, Kazan'da üniversite seviyesindeki **"Muhammediye"** medresesi öğrencileri cesur adımlar atar. Onlar tiyatro hakkında karşılıklı uzun konuşmalardan sonra **A. Kemal'in "Bahtsız Yiğit"** dramını oynamak isterler. Bu zamana kadar Kazan Tatar ve Rus dilinde oynanan temsillere öğrenciler aktif olarak katılırlar ve okulda Tatar Türkçesinde temsil vermenin gerekliliğini ortaya koyarlar. Temsil verecek yer bulunamadığından oyunun **Muhammediye Medresesi'nde** sahneleceği ilan edilir. 30 Aralık 1903'te medresenin üçüncü katında çar-

⁶² Henüz Mehmedov, İltani İlyalova, Beyan Gızzet: a, g.e., b. 27; "Teatr", Mir'at. 12, 1903, b.2-5.

⁶³ Şehrin adı.

⁶⁴ Tercüman, Kazan, 16 Yanvar, 1901.

⁶⁵ Tatar Teatrı, Kazan, 1926, b. 78.

⁶⁶ "Bizim Haller ve İşler." Tercüman. 14 Fevral, 1901.

⁶⁷ "Musulmanski Mir." Kazanski Telegraf. 1 Yanvar, 1902.

şaf çekilip, dekor hazırlanır ve çok gizli bir şekilde temsil verilir⁶⁸. 1904 yılı başlarında Rus okullarında okuyan Kazan Tatar gençleri cumartesi günleri toplanıp edebiyat geceleri düzenlemeyi âdet hâline getirirler. Bu nedenle onlara “Şimbeciler” (Cumartesiciler) denir. Bu temsiller zaman içinde edebî çalışma şeklini alır. Topluluk farklı okuma yurtlarındaki gençlerden kurulur. Bu toplantılarda Rus ve Doğu klasiklerini öğrenmekle birlikte, yeni Kazan Tatar edebiyatı eserlerini öğrenmeye de büyük önem verilir. Kazan Tatar dilinde temsil oynama meselesi de gündeme alınır. Nihayet 18 Ocak 1904 yılında topluluğun ilk temsil, Türkçe’den Namık Kemal’in “Zavallı Çocuk” dramı ve “Aşk Belası” komedisidir. Öğrenciler tarafından sahneye konan bu temsil büyük zorluk ve özveriyle oynanır ve gayet güzel bir sonuç alınır.⁶⁹

Gazete ve dergilerdeki bazı bölümlerde Kazan Tatar dilinde temsil oynadığı haberleri çeşitli yerlere ulaşır. 4 Nisan 1904’te oynanan “Aşk Belası” temsili, büyük olay olur. Temsile katılanlar Taşkent’te Kazan Tatar kültürünü geliştirmeye, büyütme çalışan aydınların temsilcileridir. Bu yenilik, büyük ilgi uyandırır. Perde kapandığında seyircilerden birisi çıkıp, tiyatroyu hayatın gözlüğü olarak niteler ve Rus tiyatro tarihini geniş şekilde anlatır. Rus ve Batı tiyatrolarının ilerleyişi, Kafkas Müslümanlarının da bu hususta başarılı adımlar attıkları konusunu dile getirerek önemli bir konuşma yapar.⁷⁰

Resmî izin verilmediği için çeşitli yurtlarda, okul ve medrese salonlarında özel temsiller oynanarak 1905 yılına gelinir. Bu dönemde kültür hayatında yer alan en büyük yeniliklerden biri, sürekli yayının meydana gelişidir. 29 Ekim 1905 yılında ilk sayısı çıkan “Kazan Muhbiri”nden başlayarak çok sayıda gazete ve dergide edebiyatla, sanatla ilgili meseleler geniş olarak yansıtılmaya başlanır. Bu süreç Kazan Tatar tiyatrosunu resmîleştirilir. Bu işe ilk olarak Orenburg taraflarında doğup büyüyen İlyas Kudaşev-AşkazarSKI başlar. O bu sürece 1900-1904 yılları arasında Kazan’da Öğretmen Okulunda okurken mektep şartlarında oynanan temsillere katılır. Eğitimi tamamlayıp 1904’te Orenburg’a dönünce, İ.

⁶⁸ Henüz Mehmudov, İltani İlyalova, Beyan Gıyzzet: a, g.e., b.29; (Vafa Behtiyarov: “Kazanda Birinci Tapkır Tatarca Teatr Uyunı”, Notlar. G.İbrahimov Dil, Edebiyat ve Tarih Enstitüsü Arşivi, 42 f.1 tasv, 3 iş).

⁶⁹ “Fatih Emirhan hatları.” Kazan utları. S. 1. 1966, b.103.

⁷⁰ B. İkin: “Taşkentten Mektup.” Tercüman, 20 Aprel, 1906.

Aşkazarski okuldaki pedagojik işleri yönetmekle birlikte, Kazan'da uyanan isteğini gerçekleştirme işine de girişir fakat çeşitli engellerle karşılaşır. Tatar Türkçesinde açık temsil vermeyi ilk önce yerel vali kabul etmez. İ. Aşkazarski Petersburg'a gider ve basın işleriyle ilgili başmüdürlüğe müracaat eder. "Eseri sahnelemek yasak değildir" diye izin alır.⁷¹

Petersburg'tan dönen İ. Aşkazarski etrafına topladığı tiyatro meraklıları ile hazırlıklarını yaptıktan sonra temsilin günü belirlenir. Oyuncuların isimleri ve rolleri belirlenir. Şeriat yasaları akılda tutulup tiyatroya gelen Müslüman kadınlar için özel şartlar hazırlanacağı hakkında bildiri yayınlanır. Ama çoktan beri beklenen bu temsil, gerici güçlerde yeniliğe karşı düşmanlık hislerini kabartır. Kadimci denen aşırı dinci gruplar İ. Aşkazarski'ye karşı harekete geçerler ve maksatlarına ulaşarak temsili yaptırmazlar. Bunlar, Çar'ın memurlarıyla birlikte resmi Kazan Tatar Tiyatrosunu meydana getirme gayesini taşıyan ilk ciddi adıma böylece engel olurlar.

Bu olaydan sonra Ufa gençleri de cesur bir girişimde bulunur. **21 Nisan 1906'da** Prikazçıklar Kulübünde açık temsil olarak **Ayaz İshakî'nin** o zamanlar en popüler eserlerinden biri olan, "**Üç Kadınla Hayat**" dramını sahneye koymaya muvaffak olurlar. Bu olay, Kazan Tatar tiyatro tarihinde profesyonel anlamda ortaya konan ilk resmî temsildir. Organizasyon işini Şeyhattar Abzgildin yönetir. Fakir öğrencilerin yarısına sahnelenen bu temsil gayet güzel olup, toplumda ve basında geniş yankı uyandırır.⁷² Türk halklarından Azerbaycan tiyatrosu örnek alınır. Tiyatronun toplum tarafından çoktan beri beklendiği ve eğitici olduğu anlatılır. Nihayet, Ufa'dan sonra Kazan gençleri de gayelerine ulaşırlar. 5 Mayıs 1906 yılında da burada, Prikazçıklar Kulübünde, Kazan'da ilk resmî açık temsil sahneye konur. Temsilin oynanması için izni pedagog, eğitimci İbrahim Tirigulov alır.

1905 yılından sonra biraz serbestlik olsa da çok geçmeden karşı güçler yine yapacağını yapar. Bir taraftan fanatik dinciler harekete geçer, diğer taraftan sansür yeniliklere engel olur. Kazan'da Abdurrauf Niyazbayev 18 Mart 1906'da Kazan valisinden **Gogol'ün "Evlenmek"** komedisi-

⁷¹ Henüz Mehmedov, İltani İlyalova, Beyan Gyzzet: a, g.e., b. 33; Üzek Devlet arhivi 776 f., 25 Tasv., 805 iş, 3 Kegaz, 1905, 23 Mart.

⁷² "Dahili Haberler." Vakit. 29Aprel, 1905.

ni sahnelemek için izin ister. Vali izinle ilgili dokümanları Petersburg'a gönderir. Evraklar gidip gelene kadar yaz geçip sonbahar gelir.⁷³ "**Revizor**" ile "**Mehrüse Hanım**"ı sahnelemek için ise ret cevabı verirler. Kazan'da tiyatro hareketinin resmi şekilde başlayıp da yasaklandığı sırada Ufa gençleri **A. İlyası'nın "İki Âşık"** komedisini sahneye koyar. Tiyatroya çok seyirci gelir.

Bu sırada merkezden daha uzakta olan şehirlerde, tiyatroya karşı engellemeler daha zayıf olur. Çıstay habercisi: "Tatarların gözleri açılıyor, satılmış mollalara artık itibar etmezler, tiyatrolar Tatarlar arasında da görülmeye başladı", diye yazar. Demek ki Kazan'daki engellemeler diğer şehirlerden daha güçlü olur. Millî sahne meselesi de sürekli gözetim altında tutulur. Başka şehirlerde sahnelenen eserlere bile Kazan'da izin verilmez. Gençler bir taraftan izin için koşarken, diğer taraftan eseri sahnelemeye hazırlanırlar. Temsil için Kazan valisinden izin isterler. Vali meseleyi iki gün içinde halleder fakat "**Üç Kadın ile Hayat**" piyesine izin veremeyeceğini söyler. O zamanlar resmî izin talepleri henüz yeni başlar. "**Üç Kadın ile Hayat**" piyesini geri almaya mecbur olurlar. Onlar yeniden İ. Tirigulov'a müracaat ederler. O da valiye yeni bir dilekçe yazar. İ. Tirigulov bütün sorumluluğu üzerine aldığını, eğer program dışı bir şey veya bir tatsızlık olacak olursa bir daha asla böyle bir işe kalkışmayacağını bildirir. Bütün bunlardan sonra validen izin alınır.⁷⁴

Nihayet, kararlaştırılan gece gelir. Gazetelerde temsilin verilmesini destekleyen yazılar çıkar. Kazan'da Tatar Türkçesiyle tiyatro oynanması fikri yıllardan beri söylense de gerek oynayacak kişi bulunamadığından gerekse hükümetten izin alınamadığından bu güne kadar bu fikir hayata geçmez. Şimdi ise insanların beklentisi gerçekleşir.⁷⁵ Temsile kadın erkek iki yüz kişiden fazla insan gelir. Temsilden önce oyuncuların birine kırmızı kurdeleli güzel bir buket takdim ederler. O da topluluğu adına onu alarak, ana dilde tiyatronun önemi hakkında güzel bir konuşma yapar.⁷⁶ Sahnelenen oyunlar izleyenleri çok heyecandırır. Trajik görüntülerden sonra evlilik problemlerini komedi şeklinde tasvir eden "**Aşk Belası**" sahnede yer alır. Oyunun sonunda konuşmalar, kutlama-

⁷³ Henüz Mehmedov, İltani İlyalova, Beyan Gıyzzet: a, g.e., b. 36.

⁷⁴ Henüz Mehmedov, İltani İlyalova, Beyan Gıyzzet: a, g.e.38.

⁷⁵ "Tatarca Teatr." Kazan Muhbiri. 22 Dekabr, 1906.

⁷⁶ "Kazan Haberleri." Kazan Muhbiri. 24 Dekabr, 1906.

lar olur. Seyirciler çok memnun olduklarını bildirip, millî sahne sanatının geleceği için büyük ümitler besleyerek dağılırlar.⁷⁷

22 Aralıkta sahnelenen bu temsil her kesimden olumlu tepki alır. Kazan Tatar tiyatrosunun gerçek anlamda meydana gelişi hakkında söyleşiler, makaleler gazetelerde yer alır.⁷⁸

Kazan halkında bir hareketlenme meydana getiren, ileri görüşlü kişileri sevindiren, gerici kızırdıran bu gün; Kazan Tatar kültür tarihinde yeni bir dönemin başladığını haber verir. Bu tarihi adımdan sonra Kazan'daki sanatçılar, 1910 yılına kadar temsilini sürdürürler. 13 Ocak 1907'de onlar **"Üç Kadınla Hayat"** dramını sahnelemeye muvaffak olurlar. 1907-1908 yıllarında pek çok eseri sahnelerler. Bu grupların çalışmaları **"El-İslah"** (1907 – 1918), **"Yıldız"** (1906 – 1918), **"Kazan Muhbiri"** (1905 – 1910) gazetelerinde oldukça geniş yer alır ve okuyucuda büyük yankı uyandırır.

Kazan'daki tiyatro hareketi, 1907 yılı sonunda "Şark Kulübü" kurulup çalışmaya başlayınca özellikle canlanır. Buna edebî müzikal hareket de eklenir ve geceler düzenlenir. Bu etkinliklere dram sanatçıları, şairler, büyük söz ustaları ve ozanlar da katılır. Böylece Kazan Tatar Tiyatrosu, millî sahne sanatımız, uzun süren araştırmalar ve çetin mücadeleler neticesinde meydana gelmeye başlar. Bunda Muhammediye öğrencilerinin, Tatar Öğretmen Okulu öğrencilerinin ve Şimbe topluluğunun da rolü büyüktür. Doğuş sürecinde ise onun asıl yöneldiği istikamet aydınlanma hareketidir.⁷⁹

Amatörlük zamanında sahnelenen bazı temsiller; tiyatronun ilerlemesi ve şekil alması için, profesyonelleşme yolunda ilk ciddi adım ve bir okul olur. Bundan dolayıdır ki, **Kazan Tatar Tiyatrosu çok hızlı bir şekilde yapılanıp profesyonelleşir ve kısa zaman içinde Rusya'da yaşayan Türk asıllı halklar arasında en popüler tiyatroya dönüşür.**

Tatar tiyatrosunun bu kadar gelişmesinde Tatarların Sovyetler Birliği'nin her tarafına yayılmış ve büyük bir tarihî mirasa sahip olmasının da

⁷⁷ "Kazan Haberleri." Kazan Muhbiri. 24 Dekabr, 1906.

⁷⁸ Yıldız. 24, 29 Dekabr, 1906; Kazanski Veçer. 25 Dekabr, 1906, Kazan Muhbiri. 25, 27, 29 Dekabr, 1906.

⁷⁹ Henüz Mehmedov, İltani İlyalova, Beyan Gıyzzet: a, g.e., b.41 – 42.

önemli payı vardır. **Tatar tiyatrosu**, bütün Rusya'da popüler olur. Tatar tiyatro topluluklarının kurulduğu şehirlerde, diğer Türk halkları da kendi profesyonel tiyatrolarının temel taşlarını oluştururlar. Türk halkları, kültür birliği ve karşılıklı yardımlaşma ile tiyatrolarını geliştirmişlerdir. Tiyatroları sayesinde, millî birlik ve beraberlik fikirlerini açıklayabilmiş, bağımsız olmayı isteyebilmişlerdir. Tiyatrodan elde edilen gelirlerle fakirlere yardım etmiş, okullar ve kütüphaneler açarak milletlerine büyük hizmetler vermişlerdir.

"Seyyar", "Nur" ve "Şirket" gibi topluluklar, Tatar tiyatrosunun ayrılmaz parçaları olmuş, aynı amaç için çalışmış ve Tatar tiyatrosunu son derece geliştirmişlerdir.

1905 yılındaki ilk Rus ihtilalinden sonra Tatarların profesyonel tiyatrosu meydana gelir. Kazan, Ufa, Orenburg ve Astragan şehirleri, Tatar kültürünün temeli olduğu için, Ekim İhtilâline kadarki profesyonel topluluklar, bu şehirlerde kurulur. Kazan'da **"Seyyar"**, Ufa'da **"Nur"**, Orenburg'da **"Şirket"**, Astragan'da **"Tatar Sanatçıları Şirketi"** ve **"Muhtariyet"** toplulukları çalışır. İ. Kudaşev-Aşkazarski'yin çeşitli isimlerdeki toplulukları da giderek çoğalır. Profesyonel ve amatör topluluklar beraber çalışarak, millî bir tiyatro hareketi başlatılır. Bu; Kazak, Kırgız, Türkmen, Özbek gibi Türk halklarının profesyonel tiyatrolarının doğmasını da sağlar.⁸⁰

Tatar tiyatrosu, Çar sansürü ve çeşitli güçlerin çıkardığı güçlükleri, aydınların, öğrencilerin, memurların, basında çalışanların ve edebiyatçıların mücadelesi ile yener.

Her tiyatronun özü, millî oyun yazarları ile belirlenir. Aynı şekilde, Tatar tiyatrosunu da, millî yazarlar teşkil eder. **A. Kemal, A.İshakî, F. Emirhan, S. Remiyev, M. Feyzi ve G. Kolehmetov** tarafından temel eserler yazıldı. **Y. Veli, İ. Bogdanov, F. Seyfi-Kazanlı, K. Tinçurin, F. Burnaş'ın** komedi ve dramları derin izler bıraktı. Türkçe, Fransızca, Almanca, Rusça dram klasikleri sahneye kondu.

⁸⁰ K.Kerimi: *Turkmenski Teatr*. Moskva, 1964, s.11; N.Nurdjanov: *Tadjikski Teatr*. Moskva, 1968, s. 22, M.Rahmanov: *İstoriya Uzbetskogo Teatra*. Moskva, 1968, s.11; M.Gaynullin. *İsinbarlık*. Öfö, 1974, b.12; *İstoriya sovetkogo dramatiçeskogo teatra*. Nauka, 1966, t.1, s. 288 – 289, s. 306.

1917 Ekimine kadar tiyatrodaki realizm, romantizm ve natüralizm akımları etkili oldu. Satirik komedi de, Tatar tiyatrosunda yerini aldı. Komedi ve dramlar önemli yer tutarken, trajik eserler de sahneye kondu. M. Feysi'nin "Galiyabanu" dramı, A.İshakî'nin "Züleyha" ve F. Burnaş'ın "Tahir ve Zühre" trajedileri ortaya çıktı. Tiyatroya müzik de girdi, tiyatroyla birlikte, "tenkit" yazma ihtiyacı da doğdu ve tenkit yazarları, tiyatronun şekillenmesinde önemli rol oynadılar.⁸¹

Tatar tiyatrosu, 11-12 yıl içinde, uzun bir yol kat ederek, Ekim 1917 İhtilâline kadar gelir. Edinilen tecrübelerle, ihtilalden sonra, daha da geliştirilerek **yeni dönem tiyatrosunun** gelişimine büyük bir katkıda bulunur.

⁸¹ Henüz Mehmutoy, İltani İlalova, Beyan Gızzet:age., b.356 – 358.

II. BÖLÜM

AYAZ İSHAKÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

Çalışmamın şimdiye kadarki kısımlarında **Ayaz İshakî**'nin içerisinde doğduğu Tatar edebiyat ortamını ve Tatar tiyatrosunun **Ayaz İshakî**'ye kadar geçirdiği evreleri tanıdık. Bunlar **Ayaz İshakî**'nin tiyatrocusu ve sanatçı kişiliğinin gerçek anlamda ortaya konmasında çok önemli adımlardı. Fakat bilindiği gibi bir sanatçının, sanatçı kişiliğinin değerlendirilmesinde en büyük adım, onun hayat hikâyesinin bilinmesidir. Sanatçı nerede doğdu, hangi ortamlarda bulundu, nasıl bir hayat sürdürdü tüm bunların ayrıntılarıyla ortaya konması gerekir ancak o zaman sanatçı hakkında sağlıklı değerlendirmeler yapılabilir. Çünkü her sanatçı aldığı eğitimi, sürdürdüğü yaşamı ve etkilendiği olayları eserlerine yansıtır. O da hayata herkes gibi kendi penceresinden bakar. Bu anlamda, **Ayaz İshakî**'nin hayat hikâyesinin ve verdiği eserlerin künyelerinin detaylı olarak bilinmesinde büyük fayda olacaktır.

Ayaz İshakî'nin Hayatı

Tatar edebiyat ve basın dünyasının önde gelen isimlerinden olan **Ayaz İshakî**, 23 Şubat 1878'de Kazan ilinin Çistay ilçesinin Yevşirme köyünde İlajetin Hazret ailesinin bir ferdi olarak dünyaya gelmiştir. Annesi, İmam Veli Hazret'in kızı Kameriye Abistay'dır.⁸² Daha küçük yaşlarından itibaren girişkenliği ve açık sözlülüğüyle kendini gösteren Ayaz İshakî, 5 yaşında okumayı öğrenir. İlkokul eğitimini kolayca tamamlar. Arap-

⁸² *Abistay, imamın karısına verilen addır.*

ça, Farsça kitapları okuyup anlamaya başlar. 1890 yılında Çistay Medresesindeki öğrenimine başlar. Üç yıl okuduktan sonra oradaki eğitimiy-le yetinmeyip 1893 yılında, Kazan'ın Kül Boyu (Göl Boyu) Medresesine geçer. O dönemde bu medresede yeni gelen öğrencilere, eski öğrenciler tarafından çeşitli zorluklar gösterilmektedir. Bu davranışlar, **Ayaz İshakî**'ye de uygulanır. **Ayaz İshakî**, bütün zorluklara rağmen, çok çalışıp, bilgi ve görgüsünü artırarak, kısa sürede hocalarının gözüne girmeyi başarır.⁸³

Ayaz İshakî'nin öğrenim yılları oldukça hareketli geçmiştir. Bu yıllarda öğrenciler çeşitli medreselere gidip dinî, ilmî, edebî, tarihî konularda dersler alıyor, tartışma geceleri düzenliyorlardı. Geniş bilgi ve zekâ kıvraklığı gerektiren bu tartışmaların merkezinde **Ayaz İshakî** de aktif bir şekilde yer alıyordu.

Ayaz İshakî, bu dönemde Rusya'da Türk dilinde çıkarılan tek gazete olan "Tercüman"ı devamlı okuyan aydınlar arasında yer alır. O dönemde Bahçesaray'da bulunan eğitimci İ.Gaspiralı'nın çıkardığı bu gazete, Türk halklarını uyanmaya, ilerlemeye ve yeniliğe çağırmasıyla, bu düşüncelere gönül veren **Ayaz İshakî**'nin fikri gelişimine büyük katkı sağlamıştır.

Ayaz İshakî, 1897'de hocası H.Maksudî ile Kazan'ın Piçen Pazarı civarında yeni açılan Emirhanovlar Medresesinde çalışmaya başlar. Burada öncelikle öğrencileri aktif olarak derse katılmaya yönlendiren bir metot uygular. Bu metot büyük ilgi uyandırır ve basında tartışılmaya başlar. Basında bu metodun doğruluğu ve **A.İshakî**'nin başarısı konusunda övgü dolu yazılar yayınlanır.⁸⁴

Ayaz İshakî Türk edebiyatını çok iyi öğrenir. Pek çok hikâye ve roman okur. Daha sonra onda, Rus ve Batı Avrupa edebiyatı ile yakından tanışma isteği doğar. İlk önce Rusçayı iyi öğrenmek gerektiğini düşünerek uzunca bir süre özel öğretmenlerden Rusça dersi alır. 1898 yılının sonbaharında ise, Tatar Öğretmen Okuluna öğrenci olarak kaydolar. Öğrenciliği sırasında yeni inkılapçı hareketlerine aktif olarak katılır. Burada H. Yamaşev, A. Kolehmetov gibi şahıslarla birlikte hareket eder.⁸⁵ Anne ve babasının müderris olmasını istediği **A.İshakî**'nin Rus okuluna gir-

⁸³ İbrahim Nurullin: "Gayaz, İshakîy." Gayaz, İshakîy: *Zindan*. Kazan, 1991, b.5.

⁸⁴ Flün, Musin: *Gayaz İshakîy*. Kazan, Tatarstan Kitap Neşriyatı, 1998, b.11.

⁸⁵ İbrahim Nurullin: "Gayaz, İshakîy"(önsöz). Gayaz, İshakîy: *Zindan*. Kazan, 1991, b.5.

mesi, Rus çevresi ile yakın ilişki içinde olması, ailesinde büyük tepkilere yol açar. O, bütün bunlara aldırış etmeden çizdiği yolda ilerlemeye devam eder. Sürekli okur ve öğrendiklerini başkalarına aktarır. Rus edebiyatından özellikle L. Tolstoy, İ. Turgenev; Batı edebiyatından Knut Hamsun, Guy de Maupassant, Oscar Wilde'nin eserlerini büyük bir ilgiyle takip eder.⁸⁶ Bütün bu bilgi birikiminin ardından kendisi de yazmaya başlar. Kısa sürede "Taalümde Saadet veya İlim Öğrenmede Rahat Ömür (1899)", "Kelepüşçü Kız (1900)" hikâyeleri; "Üç Hatın Bilen Tormış (1900)" dramı onun büyük bir yazar olduğunu gösteren ilk eserleri olarak ortaya çıkar.⁸⁷

Ayaz İshakî Rus edebiyatının en güzel örneklerini okuyup öğrenmekle kalmaz. Aynı zamanda A. Puşkin'in "Yüzbaşının Kızı" adlı eserini de Tatarcaya çevirip bastırır. Okuma ve yazmaya iyice kendini veren **Ayaz İshakî**, Öğretmen Okulundan mezun olduktan sonra bilgisini artırmak için üniversite tahsili yapmak ister ancak ailesi buna karşı çıktığı için bu isteğini gerçekleştirmez. 1902 yılında Orenburg'un Hüseyiniye Medresesinde öğretmen olarak çalışmaya başlar.

Kazan'da iken "Öğrencilik Cemiyeti"ni kurup "Terakki" gazetesini çıkaran, hem gazetede fikirleri hem de birçok yere ve dostlarına gönderdiği mektuplarıyla Tatar halkını uyandırmaya çalışan, ilmi ve kültürel birikimiyle takdirleri üzerinde toplayan **A.İshakî**; "Hüseyiniye"deki öğrencilerini yeni fikirler etrafında ayrı bir ruh ve heyecanla yetiştirir. Her hafta edebiyat geceleri düzenler. O zamana kadar statik bilgiler verilen öğrenciler düşünmeye, muhakeme etmeye ve sorgulamaya yönelirler. Medresedeki kütüphane ve yemekhaneleri de düzene sokan **A.İshakî**, öğrencilerin sevgi ve hürmet hislerini kazanarak olumlu bir çalışma ortamı yaratır.

Bir yıl Orenburg'da kalan **Ayaz İshakî**, bu dönemde edebiyat alanında küçümsenmeyecek bir başarı elde etmiştir. Olaylara son derece eleştirel bakan, son derece görgülü ve bilgili olan **Ayaz İshakî** kendisini çekemeyenlerin entrikaları yüzünden Orenburg'un "Hüseyiniye" Medresesinden ayrılmak zorunda kalır. 1903 yılının yazında Kazan'a gelip üniversiteye girmeye hazırlanır ama çok istememesine rağmen, anne ve babasının talepleri üzerine köye dönüp müderris olur. Bu durum onun

⁸⁶ Flün, Musin: Gayaz İshakiy. Kazan, 1998, b.12.

⁸⁷ İbrahim Nurullin: a.g.m., b. 5-6.

mesleği ve tuttuğu yola hiç de uygun olmadığından, 1904'te yeniden Kazan'a gelip yenilikçi hareketlere katılır. **Ayaz İshakî**, 1905 yılı devrimini alkışlayıp sevinçle karşılar. Çeşitli mitinglere katılır. Çistay taraflarına dönüp köylerde toplantılar düzenler. Yenilikçi düşünceleri anlatır. İhbar üzerine polis tarafından takibe alınır. Tutuklanma korkusuyla aktif faaliyetlerden bir süre uzakta durmaya karar verir.⁸⁸

Bu arada **Ayaz İshakî** 29 Ekim 1905'te çıkmaya başlayan "Kazan Muhbiri"nde çalışması için çağrılır. Ama bu gazete onu pek tatmin etmediğinden kendisi, "Tan" adıyla bir başka gazete çıkarma girişiminde bulunur. Buna izin verilmeyince "Hürriyet" adıyla çıkarmaya çalışır. Buna da izin verilmemesi üzerine Putilyakov adına "Tan Yıldızı" gazetesi çıkarılmaya başlanır. Putilyakov adına çıkarılan bu gazetenin her bakımdan idarecisi **Ayaz İshakî**'dir. "Tan Yıldızı" Tatarlar arasında K.Mutygy ile A.Tukay'ın çıkardığı "Fikir"den sonra ikinci yenilikçi demokratik gazetedir.⁸⁹

Sadece 5 ay çıkarılabilen bu gazetede **Ayaz İshakî** politik yazılar yazar. Bu yazılarda Çarlık hükümetini ağır bir dille eleştirir. Halkların dostluğu idealini savunur. Çarlık Rusya'sında sadece Tatarların değil Rus halkının da ezildiğini söyler. Herkesi bütün halkların ortak düşmanı olan otokraşiye (Çarlık rejimi) karşı birlikte savaşmaya çağırır.

Ayaz İshakî, 16-21 Ağustos 1906'da Bütün Rusya Müslümanlarının, Nijni Novgorod'da yapılan I.Kongresine katılır. Konuşmaları dinledikten sonra ilk kez söz alır. Bu tür toplantılar düzenlemenin ancak 1905 yılı devrimi neticesinde mümkün olduğunu, devrimin çok kanlar dökülüp büyük kayıplar verilerek yapıldığını ve hürriyet için savaşın hâlâ devam ettiğini anlatır. Halkın ilerlemesi için hem basında hem de devletin diğer kurumlarında hürriyet fikrinin olması gerektiğini söyler. Duma (Meclis) hakkında: "Yeter artık biz zenginlerin şarkısını söyleyemeyiz."⁹⁰ Halkın en büyük bölümünü oluşturan köylüleri, işçileri korumak gerekir. Duma'da sadece zenginler olursa, onlar daima halkın kanını emmelerini kolaylaştıracak kanunlar yapar" der. **Ayaz İshakî**, Erme-

⁸⁸ Henüz Mehmutov, Lena Gaynanova "Zarığıp Kötken Miras." Gayaz, İshakiy: *Zindan*. b.636-638.

⁸⁹ Mansur Hesenov, Azat Ehedullin, Fuat Galimullin, İbrahim Nurullin: *age.*, 23.

⁹⁰ "zenginlerin şarkısını söylemek": *zenginlere yaranmaya çalışmak*.

ni ve Azerbaycan halkları arasındaki manasız kan dökmelere de Çarlık Hükûmetinin neden olduğunu, böylece onları güçsüz bıraktığını söyler. Bütün bunları toplantılarda, mitinglerde ve basındaki yazılarında tekrarlar. Bunun sonucunda da 30 Ekim 1906'da Kazan'da tutuklanıp hapse atılır. 2 ay Çistay hapisanesinde kalır. Tutsaklara yapılan işkenceleri, hapisanelerin ağır şartlarını kendi gözleriyle görür. Buradayken gizlice "Zindan" romanını yazar. Bu otobiyografik romanı hapisten çıktıktan sonra bastırır.⁹¹

Ayaz İshakî, yönetime muhalif çalışmalarına yeniden hız verir. Tekrar tutuklanır ve Ekim 1907'de 3 yıla mahkûm edilip Arhangil vilayetine sürgüne gönderilir.

Ayaz İshakî'nin 1905-1907 yılları arasında edebiyat, gazete ve siyaset alanındaki çalışmaları birbiriyle sıkı bir ilişki içinde ve birbirini tamamlar mahiyettedir. "Tan Yıldızı" kapatılınca, çalışmalarını Ebuzerev'in yönetiminde, 1907 yılının Nisan-Ağustos aylarında çıkarılan "Tavış"(Ses) gazetesinde devam ettirir.⁹²

Ayaz İshakî hakkında basındaki önemli yazılar, onun Gogol'un "Eski Toprak Ağaları" adlı eserini çevirip bastırmasıyla yayımlanmaya başlar. Bu dönemde hakkında pek çok yazı yazılır. Gazeteci-yazar Yusuf Akçura büyük bir makalesini **A.İshakî** hakkında yazar⁹³, Abdullah Tukay da "Müharrirge" adlı şiirinde ondan övgüyle söz eder.⁹⁴ Bundan sonra **Ayaz İshakî**'nin her adımı basında geniş yankılar uyandırır. Eserleri hakkında ciddi fikirler ileri sürülür.

Ayaz İshakî nin sürgün edildiği Arhangil vilayetine gelişini önceden haber alan Arhangil'deki Türk halkları onu yolda karşılar. Validen onun şehirde kalması için izin isterler. Vali: "Siyasetle uğraşmasaydın bunu yapmak mümkündü." şeklinde cevap verir. **Ayaz İshakî**'yi Arhangil'den 200 km. uzaklıktaki Pinega şehrine gönderirler. O sürgünde de yazmayı sürdürür, Kazan'la ilişkisini kesmez.

⁹¹ Henüz Mehmutov, Lena Gaynanova "Zarılıp Kötken Miras." Gayaz, İshakî: *Zindan*. b.639-640.

⁹² Gayaz, İshakî: "Gazetecilik İşinde 25 yıl". *Muhammed Ayaz İshakî. Hayatı ve Faaliyeti*. Ankara, Ayyıldız Matbaası, s. 228-229. (Milli Yol, Sayı 5, 1931)

⁹³ Yusuf Akçura: "Gayaz Efendi." *Miras*. S. 6, 1992, b. 26.

⁹⁴ Gabdulla Tukay: "Müherrirge". *Mektep*. S. 3, 1913, 24 Mart.

Ayaz İshakî, Arhangil’de Tatar gençlerinin devrimci hareketlere katılmalarını anlatan “Tartışma” dramını yazar. Sürgün yıllarına daha fazla tahammül edemeyerek 1908 yılının yazında Petersburg’a kaçar. Burada da takibe uğrayan yazar, çareyi Türkiye’ye gitmekte bulur. Bu arada ona, sürgün süresi doluncaya kadar Rusya’ya dönmemek şartıyla yabancı ülkede yaşamasına izin verilir. Ama o, bu süre içinde de gizlice Petersburg’a gelir. Bir müddet kaldıktan sonra İstanbul’a döner. 1911 yılının sonunda tekrar Petersburg’a gelir. Bu yüzden 26 Ocak 1912’de tutuklanıp, sürgün süresinin tamamlanması için Pinega’ya gönderilir.

Yıllar sürgünlerle ve hapislerle geçerken, 1913 yılının Mart ayında Romanovlar hanedanının 300.yılı münasebeti ile siyasi tutuklulara genel af ilan edilir. Böylece **A.İshakî** de 4 Nisan 1913’te serbest bırakılır fakat Kazan’da yaşamasına izin verilmez. O sürgünden dönerken Petersburg’a uğrar ve dostlarıyla birlikte burada yaşamaya karar verir. Daha sonra gizlice Nijni Novgorod üzerinden Kazan’a gelir.⁹⁵ Burada yazarlar, sanatçılar ve gazetecilerle bir araya gelir. Bir müddet Kazan’da kaldıktan sonra doğduğu köye gider, ardından Petersburg’a geri döner. Sürgün ve hapis yıllarının ağır şartlarından kurtulan **A.İshakî**, mücadelesine yeniden ve daha büyük bir hırsla başlar. İlk önce, halkı uyardırma, mücadeleye çağırma en iyi yolun basın olduğunu düşünüp ülke genelinde bir gazete çıkarmaya karar verir.

O, ilk defa kendi yönetiminde Y. Akçura, M. Bigiyev, S. Remiyev, M. Gafuri, Z. Velidi, Ş. Muhammedyarov, F. Tuktarov, N. Asrıy gibi kalem sahiplerinin katılımı ile “Vatan-Millet Faydasını Gözetken Türk-Tatar Gazetesi” isim altı açıklamasına yer verdiği “İl”i çıkarır. Fakat çok geçmeden “İl”, 27 Mart 1915’te siyasi açıdan zararlı bulunarak hükümet tarafından kapatılır. Bundan sonra Moskova’da “Bizim İl” adlı gazeteyi çıkarırlar (1916-1917). Bu gazetede de **A.İshakî**, vatan ve millet sevgisi ile yenilikçi düşüncelerini dile getirmeye devam eder.

Bu yıllarda I. Dünya Savaşı bütün şiddetiyle devam etmektedir ve halk Çarlık Hükümetinin yürüttüğü politikayı beğenmemektedir. Giderek artan huzursuzluklar sonunda 27 Şubat 1917’te Çarlık Hükümeti düşürülür. **Ayaz İshakî**, Şubat Devrimini sevinçle karşılar. Demokratik değişikliklere, millî hareketlere yol açan bu tarihî olaydan mümkün oldu-

⁹⁵ Henüz Mehmutov, Lena Gaynanova: “Zarigıp Kötken Miras.” *Gayaz, İshakiy: Zindan.* Kazan.1991, b. 647

ğunca faydalanmaya çalışır. “İl” gazetesini 23 Mart 1917’de tekrar çıkarmaya başlar. **Ayaz İshakî**, ortaya çıkan hürriyet havası içinde millî birlik ve beraberlik, kültürel bağlılık ve Türk halklarının işbirliği konularında çok önemli çalışmalar yapar.⁹⁶

Ayaz İshakî’nin millî özerklik iddiası ile yanıp Türk halkları arasında birlik ve beraberliğin sağlanması için mücadele ettiği sıralarda, Ekim Devrimi gerçekleşir. Kısa süren çalkantılı dönemin sonunda devrimciler galip gelir, yönetim Bolşeviklerin eline geçer. Ekim Devriminden sonra milliyetçi düşünceleri savunmak daha da zorlaşır. Bütün bu zorluklara rağmen Ufa’da Millî Meclis kurulur. Mecliste, kurulacak millî devletin şekli hakkında iki grup çarpışır: Türkçüler ve Federalistler. Meclis ikinci fikri kabul eder. Milliyetçilik açısından bunlar birbirlerine karşı değildir. Fakat birincisi Rusya’daki bütün Türk halklarının iş birliğini savunurken, ikincisi istiklal mücadelesini İdil-Ural sahası ile sınırlandırarak Rusya ile federal bir yapı istemektedirler. **A.İshakî**, Türk dünyasının bütünlüğünü reddetmeden içinde bağımsız bir İdil-Ural fikrini savunmaktadır.

Proletarya diktatörlüğü, değişik fikirlere hayat hakkı tanımaz. Tatar halkının yaşadığı geniş coğrafyayı hesaba katmayarak sınırlı özerkliklerin verilmesi düşüncesi **Ayaz İshakî**’nin beklentilerine uymamaktadır. O, bütün İdil-Ural halkının kendi başına bağımsız olarak yaşaması idealini benimser. Onun bu fikirleri enternasyonalizmden uzaklaşma olarak değerlendirilir. Bu tür düşünceleri savunanlara “milliyetçi” denilerek rejimin düşmanı ilan edilir, bu arada bütün millî kuruluşlar dağıtılır. Hiçbir şey **A. İshakî**’nin umduğu gibi gelişmez. Millî devlet ideali ile çalışanların çoğu hapse atılır.⁹⁷

Ömür boyu Tatar halkı için çalışan, bu sebeple başı dertten kurtulmayan, fikir adamı, millî lider **Ayaz İshakî**’de canını korumak için vatanını terk etmekten başka çare kalmaz. **Ayaz İshakî**, 1918 yılı başında Ufa’da Millî Meclis tarafından Versay Sulh Konferansına delege olarak seçilip, yabancı bir ülkeye gönderilir. Oradan geri dönmez. Birçok engelli aşarak halkına hizmet eden bir fikir adamının kendi vatanında yaşama ve çalışma hakkı böylece elinden alınmış olur. **Ayaz İshakî**, memle-

⁹⁶ Gayaz, İshakî: “Gazetecilik İşinde 25 yıl”. *Muhammed Ayaz İshakî. Hayatı ve Faaliyeti*. Ankara, Ayyıldız Matbaası, 1979, s. 226-253.

⁹⁷ Ali Akış: “Anılar.” *Muhammed Ayaz İshakî. Hayatı ve faaliyeti. 100. Doğum yılı dolayısıyla*. Ankara, Ayyıldız matbaası, 1979.

ketinden, kendi halkından ayrıldıktan sonra, önce Harbin (Çin), sonraları ise Paris (Fransa), Berlin (Almanya), Varşova (Polonya) gibi şehirlerde yaşar. Temmuz 1939'da Hitler Almanya'sı Polonya'ya hücum edince, Polonya Hükûmetinin **Ayaz İshakî**'yi sınır dışı etmesi üzerine eserlerini ve arşivini bırakıp Türkiye'ye göç eder.⁹⁸ Bir müddet İstanbul'da kalır, daha sonra Ankara'ya yerleşir. 1940 yılı başında kızı Saadet ile damadı Tahir Şakir'i (Çağatay) de kendi yanına çağırır. **Ayaz İshakî** 22 Temmuz 1954'te 76 yaşında, Ankara'da vefat eder. Vasiyeti gereğince İstanbul'daki Edirnekapı Şehitliği'ne defnedilir.

Ayaz İshakî'nin Eserleri

Tatar edebiyatının büyük ustalarından biri olan **Ayaz İshakî**'nin eserlerini yaşadığı çağın şartlarından ayrı tutamayız. Onun eserleri, yer verdiği konularıyla, tasvirleriyle, karakterleriyle çağını yansıtır. Sürekli kendini yetiştiren ve bu arada diğer milletlerin edebiyatlarıyla alakadar olan yazar, doğal olarak Arap, Fars ve Rus edebiyatlarından da haberdardır.⁹⁹ Meşakkatlerle ve şairane hislerle dolu hayatını eserlerinde başarıyla işlemiştir.

Ayaz İshakî'nin kişiliği, sağlam karakteri, karşısındakinde hayranlık hissi uyandırır. Onun idealleri ve milletine olan inancı sağlam karakterinin temellerini oluşturur.

Eserlerinin zenginliği ve başarısı, ele aldığı konuların çokluğu, hayatın çeşitli yönlerini yansıtabilmesi ve oluşturduğu tiplerin renkliliğinden kaynaklanmaktadır. Bu özellikleriyle **Ayaz İshakî**, şüphesiz en büyük ediplerin arasında yer alır. O, edebiyatın çeşitli türleri üzerinde dikkatini yoğunlaştırıp, çok sayıda makale, roman ve hikâye ile sahne eseri yazmıştır.

Onun tarihî eserlerinde de, edebî eserlerinde de zamanın meselelerini aydınlatma, aktüel problemleri çözme çabası öne çıkar. O, özgür bir basın yaratmak için sürekli savaşıyor. Çıkardığı veya yazar olarak katıldığı gazete ve dergilerde her meseleye çözüm getirmeye çalışmıştır.

Ayaz İshakî'nin roman ve hikâyeleri Tatar nesir tarihinin büyük bir bölümünü teşkil eder. Onun eserleri olmaksızın, devrime kadarki Tatar köy ve şehir hayatını, medresesini, öğrencisini, hocasını ve daha pek çok yö-

⁹⁸ Henüz Mehmutov, Lena Gaynanova: "Zarığıp Kötken Miras." Gayaz, İshakiy: *Zindan*. Kazan, 1991, b. 656.

⁹⁹ İbrahim Nurullin: "Gayaz, İshakiy". a.g.m., T.Devletşin: "Ayaz İshakî'yin Kısa Tercüme-yi Hali". *Muhammed Ayaz İshakî. Hayatı ve Faaliyeti*. Ankara, Ayyıldız Matbaası, 1979, s.35

nünü tam olarak ortaya koymak mümkün değildir. Onun tasvir yeteneği çok güçlüdür. Örneğin, “Dilenci Kız” romanında Kazan’daki hayat, fakir mahalleler, genelevler, yalancılık, kirlilik, hasta kadınlar, hasta çocuklar ürpertici şekilde tasvir edilir.¹⁰⁰

Ayaz İshakî’nin nesir üslubu şairaneliklerle doludur. Medrese ve öğrenci hayatının hem kötü hem de iyi taraflarını, şakalaşmalarını, oynayıp gülmelerini ve hatta kavgalarını iç sıcaklığıyla tasvir eder. Bu üslup, özellikle “Mulla Babay” romanında göze çarpar.¹⁰¹

Ayaz İshakî’nin nesirleri psikolojik tasvirler açısından da oldukça zengindir. Bu açıdan “Sünnetçi Babay” (Sünnetçi Dede)¹⁰², “Ostazbike”¹⁰³, “Ul Eli Öylenmegen idi”¹⁰⁴ (O Daha Evlenmemişti), “Köz”¹⁰⁵(Güz) adlı eserleri örnek olarak verilebilir. Kahramanların iç dünyaları genellikle tabiat şartlarıyla paralel olarak verilir. Onun pek çok nesirinde kahramanlar, şarkı, müzik ve tiyatro dünyasından seçilmiştir.

Tatar tiyatrosunun ilk resmî temsili 21 Nisan 1906 yılında Ufa’da “Üç Kadınla Hayat” dramı ile açılır.¹⁰⁶ Bundan sonra **Ayaz İshakî**’nin piyesleri sansür engellemelerini aşarak birbiri ardınca sahneye konur. Bu

¹⁰⁰ Gayaz, İshakî: “Tilenci kızı.” *Miras*. S. 11 1993, 19-37; S. 12, 1993, 15 – 27; S. 2 1994, 26 – 31; “Tilenci kızı.” *Azat Hatın*. S. 6 1989, 16 – 20; Gayaz, İshakî: *Tilenci kızı*. Kazan, 1909; Gayaz, İshakî: *Tilenci kızı*. Kazan, Şeref Tipografyesi, 1907.

¹⁰¹ Gayaz, İshakî: “Mulla Babay.” Roman. *Miras*. S.10, b.194–196, S. 11-12,b.46-49, 1994; S.1-2,b.27-35, S. 3, b.20-28, S.4 b.18-25, S. 5-6, b.31-38, S.7-8,b.25-31, S.9, b.22-33, S.10, b.31-38, S.11-12, b.24-28, 1995; S. 1-2,b. 16-18, S. 3, b.10 – 18, 1996; *Mulla Babay*. Roman. c.4, Kitap 1; C.4, Kitap 2; c.4, Kitap 3, Kazan, Haritonov Tipografyesi, 1913.

¹⁰² Gayaz, İshakî: Sünnetçi Babay. Hikâye, Kazan, 1913; *Kazan Utları* S. 1, 1990, b. 89 – 109.

¹⁰³ Gayaz, İshakî: Ostazbike.Hikeye.c.8, Kitap 1, Meskeü, 1915; *Miras*. S. 6, 1998, b. 100-150.

¹⁰⁴ Gayaz, İshakî: Ul eli öylenmegen idi. Moskva, 1918; Gayaz, İshakî: “Ul eli öylenmegen idi”. *Yanavaz*, S. 25, Noyabr, 1991, 4; Gayaz, İshakî: Ul Eli Öylenmegen İdi.C.8, Kitap 3, Kazan, “Gasır” Kitap Neşriyatı, Megarîf Tipografyesi, 1918; Gayaz, İshakî: “Ul Eli Öylenmegen İdi”. Povest. *Zından*. Saylanma Proza hem Sehne Eserleri. Kazan, Tatarstan Kitap Neşriyatı, 1991; Gayaz, İshakî: “Ul Eli Öylenmegen İdi”. H.Minnegulov, N.Gıymadieva: *Tatar Edebiyatı*. Kazan, Megarîf, 1996, b.58-59.

¹⁰⁵ Gayaz, İshakî: “Köz”, *Miras*. S. 11, 1997, b.120-158; S. 12, 1997, b.110-115.

¹⁰⁶ Henüz Mehmudov, İltani İlyalova, Beyan Gızzet: a, g.e., b. 34; “Dahili Heberler.” Vakıt, 1906, 29 Aprel; “Ağıydil Buyında Yana Terele Başlau Yeise Türkiçe Tilde Teatr.” Kazan Mühbiri, 1906, 30 Aprel; “Törle huadiset”. *Tercüman*, 1906, 8 May.

oyunlarda, önemli sosyal problemler anlatılır. Onun pek çok piyesi yenilikçi bir ruhla yazılmıştır. Ekim Devrimine kadar 5 dram, 3 komedi ve 1 trajedisi sahneye konur.¹⁰⁷ **Ayaz İshakî** verdiği eser sayısı açısından da, Tatar dramının kurucusu olarak tanınan A. Kemal ile aynı seviyededir. İçerik açısından ise A. Kemal temelde komedi ustası olmasına rağmen, **Ayaz İshakî** genellikle dram, üzücü çatışmalar üzerine eserler ortaya koyar. Tatar tiyatrosu bu iki tarz üzerine inşa edilir.

Ayaz İshakî ilk eserlerinden itibaren kadın hak ve özgürlüğünü savunan bir yazardır. O, eserlerinde kadın haklarına özen gösterir, onların yaşamını kolaylaştırmaya çalışır. Bazen kadınların düştükleri kötü durumları ortaya koyarak çözüm yollarını gösterir. Kadınları genellikle ileri görüşlü, becerikli, erkeklere göre daha aktif olarak tasvir eder. Mesela “İki Gaşık” (İki Aşık)¹⁰⁸, “Aldım-Birdim”¹⁰⁹ (Aldım-Verdim), “Mugallime”¹¹⁰ (Muallime) ve “Köz” (Güz) gibi eserlerinde bu konuları işlemektedir.

Ona bazıları “dine karşı”, bazıları ise “dinci” der¹¹¹. Bunların ikisi de doğru değildir. **Ayaz İshakî**'ye göre din ve dincilik ayrı ayrı şeylerdir. **Ayaz İshakî**'yi doğru anlamak için bunları iyi bilmek gerekir. Ahlâki ve terbiyevi noktadan bakıldığında dinin iyi taraflarını görür. Halkı yakınlaştırmada, bir araya toplamada dinin rolünü iyi bilir. O; yobaz imamlara, halkı aldatanlara karşıdır. Bu tür konuları daha çok yazarlığının ilk dönemlerinde kaleme aldığı “İnkıraz”, “Kıyamet”¹¹², “Cemiyet”¹¹³ gibi eserlerinde dile getirir.

Ayaz İshakî'nin Ruslara düşman olduğu şeklinde görüşler bulunmaktadır. Ama bu görüşlerin doğruluğu kesin değildir. Onun eserlerinde Rus-Tatar ilişkileri büyük yer tutmakla birlikte onun düşmanlığı Rus hal-

¹⁰⁷ Gayaz, İshakî: Zindan. Lena Gaynanova, Henüz Mehmedov: “Zarigıp Kötken Miras”, Z'ndan\Kazan, Tataristan Kitap Neşriyatı, 1991, 659.

¹⁰⁸ Gayaz, İshakî: “İki Gaşık”. Miras. S. 10, 1996, b. 31-55.

¹⁰⁹ Gayaz, İshakî: *Aldım Birdim*. Pyesa.Kazan, 1907; Gayaz, İshakî: “*Aldım Birdim*”, Zindan, Kazan, Tataristan Kitap Neşriyatı, 1991, b.375-436.

¹¹⁰ Gayaz, İshakî: “Mugallime.” Miras. S.1, 1998, b. 48-70.

¹¹¹ Gayaz, İshakî: Zindan. Lena Gaynanova, Henüz Mehmedov: “Zarigıp Kötken Miras”, Kazan, Tataristan Kitap Neşriyatı, 1991, 659.

¹¹² Gayaz, İshakî: *Kıyamet*. Komediya. C.3, Kitap1, Kazan, 1910; Miras. S. 12, 1997; S.1, 1998, b.97-107

¹¹³ Gayaz, İshakî: *Cemgiyet*. Komediya.C.3, k.1. Kazan Haritinov tipogpafiyesi, 1911; Ayaz, İshakî: “Cemgiyet”, Zindan. Kazan, Tataristan Kitap Neşriyatı, 1991, b. 479-515.

kına karşı değildir. O, büyük ölçüde tenkidini devrin Rus yönetimine yöneltmiştir. O, elbette Rus Çar'ını, bürokratlarını, misyonerlerini, askerlerini sevmez.¹¹⁴ **Ayaz İshakî**'nin Rusların her şeyine düşman olduğu fikrini Rus yöneticiler propaganda maksadıyla kullanmıştır.

Ayaz İshakî, Rus edebiyatını, Rus yazarlarını çok okumuştur. "Tartışu"¹¹⁵ (Tartışma) dramının kahramanları, "Ruslar da bizim gibi eziliyorlar. Özgürlük için birleşerek savaşmak gerek" şeklinde fikirler ileri sürer. "Ul Eli Öylenmegen İdi" romanında **Ayaz İshakî** Tatar kızlarına "siz de işte böyle olun" diyerek, Rus kadını Anna tipini örnek gösterir. Zorla Hristiyanlaştırma ve Ruslaştırmayı anlatan, Ruslara karşı olduğu söylenen "Züleyha"¹¹⁶ piyesinde, o aynı zamanda merhametli bir Rus ihtiyarına da vakia kahramanları arasında yer verir. Ekim Devriminden sonra **Ayaz İshakî**'ye bazı iftiralar atılır. Hatta en büyük Tatar yazarlarından bazıları bile, onu Tatar edebiyat dünyasından dışlamaya çalışır¹¹⁷. Basında hakkında sürekli olumsuz yazılar yayımlanır. F. Emirhan, C. Velidi gibi yazarlar ise bu hataya düşmeyip onun eserlerinin edebi değerini teslim ederler¹¹⁸. Bu arada edebiyat tarihi kitaplarına onunla ilgili maksatlı yorumlar yerleştirilir. Bu yayınlarda onun "ırkçı" olduğunu iddia ederler. Bu arada "komünist" olduğunu söyleyenler de çıkar. Nihayet, zamanın geçmesiyle gerçekler anlaşılır, görüşler değişir. Onun vatanını, milletini ne kadar sevdiği, ömrünü bu uğurda harcadığı gerçeği kabul edilir. Onun vatan-severliği aşağıda inceleyeceğimiz eserlerinde de açıkça görülmektedir.

Roman ve Hikâyeleri

Yazarın başlıca romanları şunlardır: Taallümde Saadet¹¹⁹, Kelepüşçi Kız¹²⁰(Takkeci kız), Bay Oğlu¹²¹ (Zengin oğlu), Tilenci Kızı (Dilenci Kızı),

¹¹⁴ Gayaz, İshakî: "Elek Süz. Rusiyenen Kileçeği". *Miras*. S.2, b.39-45,S. 3, 1992, b.57-60.

¹¹⁵ Gayaz, İshakî: "Tartışu." *Zindan*. Kazan, Tataristan Kitap Neşriyatı, 1991, b. 436-479, Gayaz, İshakî: Tartışu. Drama, Moskva, 1917.

¹¹⁶ Gayaz, İshakî: "Züleyha." *Zindan*. Kazan, Tataristan Kitap Neşriyatı, 1991; Ayaz, İshakî: *Züleyha*. C.7, k.1, Moskva, "Şerik" Basmahanesi, 1918.

¹¹⁷ Ehmet Sehapov: *İshakîy İcatı*. Monografiya. Kazan, 1997, b. 97.

¹¹⁸ Camal, Velidi: "Matbugat Dünyası." *Tatarstan Heberleri*. 1922, 5 Mart.

¹¹⁹ Gayaz, İshakî: "Tegallemde Segadet, Yeki Giylem Ügrenüde Rehet Gomer." Hikeye. Kazan. *Miras*. S. 7-8, 1996, b. 58-59.

¹²⁰ Gayaz, İshakî: *Kelepüşçi Kız*. Hikeye. Kazan, 1900.

¹²¹ Gayaz, İshakî: *Bay Uğlı*. Roman.c1, K.4, 1911; *Gayaz İshakîy: Bay Uğlı*. Orenburg, 1903, *Miras*. S. 9, 1998, b. 20-58.

Zindan¹²², Tormış mı Bu?¹²³ (Hayat mı Bu?), Mulla Babay (Hoca Efendi), Soldat¹²⁴ (Asker), Ul Eli Öylenmegeni İdi (O, Daha Evlenmemişti), Ul Eli İkiline İdi¹²⁵ (O, Hâlen Kararsızdı), Üyge Taba¹²⁶ (Eve Doğru), İki Yüzyıldan Sonra İnkıraz.¹²⁷

Kitap hâlinde basılan eserleriyle, değişik gazete ve dergilerde çıkan hikâyelerinden başlıcaları şunlardır: Oçraşu¹²⁸, (Karşılaşma), Familiye Segadeti¹²⁹ (Aile Saadeti), Sünnetçi Babay (Sünnetçi Dede), Şekirt Abıy¹³⁰ (Talebe Abi), Bir Tutkarnın Sataşuı¹³¹ (Bir Mahkûmun S.klaması), Kiyeyü¹³² (Damat), Ostazbike, Köz.

Yukarda isimlerini saydığımız çalışmalardan, yazarın sanatçı karakterini ortaya koyabilecek nitelikte olan bazı romanları ve hikâyeleri:

"Kelepüşçi Kız", 1898 yılında Kazan'da yazılmıştır, basım tarihi 1900'dür. İlk baskısı hemen tükendiği için ikinci baskısı yapılmıştır. Bu eser hakkında Y. Akçura şöyle söylemektedir:

*Tatar edebiyatının en çok etkilenererek okuduğum kitabı "Kelepüşçi Kız" oldu. Memleketten uzakta idim. "Kelepüşçi Kız"ı okuduğum gün kendimi Kazan'da hissettim. Kalbimde büyük acı veren bir çıbanın sızısını duydum. Romanın ikinci basımında, ilave edilen mektubu okuduğumda yine dayanamadım. Zavallı Tatar kızının felaketi için uzun uzun ağladım.*¹³³

¹²² Gayaz, İshakiy: "Zindan". *Zindan*. Kazan, Tataristan Kitap Neşriyatı, 1991, b. 21-78

¹²³ Gayaz, İshakiy: *Tormış mı Bu?* Roman. c.1, K.2 Kazan, 1911; Gayaz, İshakiy: "Tormış mı Bu". *Zindan*. Kazan, 1991, b. 78-147.

¹²⁴ Gayaz, İshakiy: *Soldat*. Kazan, 1908.

¹²⁵ Gayaz, İshakiy: *Ul Eli İkiline İdi*. Hikeye. Kazan, "Megarif" tipografyesi, 1917.

¹²⁶ Gayaz, İshaki: *Öyge Taba*. İstanbul, Ötüken, 1967.

¹²⁷ Gayaz, İshakiy: "İki Yüzyıldan Sonra İnkıraz". *Kazan utları*, S.3, 1990, b. 110-142. S. 2, 1990, b. 89-109. *Miras*. S. 2, 1997, b. 107-134; S. 3, 1997, b. 124-153.

¹²⁸ Gayaz, İshakiy: *Oçraşu*. Hikeye.Orenburg, 1903.

¹²⁹ Gayaz, İshakiy: *Familiye Segadeti*. Kazan, 1912

¹³⁰ Gayaz, İshakiy: *Şekirt Abıy*. Kazan, 1913; "Şakird Abıy" Hez. İ.Nurullin, Çev.R.Harrasova.

¹³¹ Gayaz, İshakiy: *Bir Tutkarnın Sataşuı*. Kazan, 1914.

¹³² Gayaz, İshakiy:Kiyeyü. Peterburg, 1914; "Kiyeyü." *Tatarstan Yeşleri*, 1989, 4 Noyabr.

¹³³ Yusuf, Akçura: "Gayaz Efendi". *Miras*. S. 6, 1992, b.26.

Akçura'nın ifadelerinden de anlaşılacağı gibi, romanın bu kadar çok sevilmesinin nedeni sadece estetik seviyesinden değil konusundan da kaynaklanmaktadır. Bu bakımdan konusuna kısaca bir göz atalım...

Eserde Kerime ile Abdurreşit'in başından geçen olaylar anlatılır: Onların iki çocukları vardır. Abdurreşit ölünce iki çocuğuyla dul kalan Kerime tekrar evlenmek ister. Çocukları yüzünden hiç kimse onunla evlenmeye yanaşmaz. Kerime babasız kalan çocuklarına nasıl bakacak, onları nasıl terbiye edecektir? Böyle olunca Kerime hiç olmazsa çocuklardan birini evden göndermek gerek diye düşünür. Fahri isimli bir tüccar, çocuğu almak istediğini söyler. Çocuk babasının vasiyeti gereği okutulur. Okulda öğretmen onunla ilgilenir.

Kızıyla yalnız kalan Kerime etrafa evlenmek istediğini duyurur. Miftah adlı biri Kerime ile evlenmek ister. Miftah'ın da iki çocuğu vardır. Bu evlilikle birlikte çocuklar annelerinin, babalarına saygısızlık ettiğini düşünerek Kerime'ye kızarlar. Yazar burada anne ve çocuklar arasındaki psikolojik gerilimi başarılı bir şekilde ele almaktadır.

Nitekim Kerime'nin kızı annesiyle aralarının da açılmasının etkisiyle, kötü yola düşer. Bunda Vafa isimli çevresinde çapkınlıklarıyla tanınan bir gencin büyük rolü olur. Buna karşın Miftah'ın kızı Vesfibanu özenle yetiştirildiği için ahlâklı bir kız olarak büyür.

Romanın, yazarın konuları ele alış bakımından önemine gelince, **Ayaz İshakî** özellikle verdiği mesajlarda kadınların özenle yetiştirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Ona göre ülkenin geleceği ve mutluluğu kadınların eğitilmesine bağlıdır. Bu düşünceler, dönemin doğu dünyası için son derece önemlidir. Roman dili itibarıyla da, sade ve kolay anlaşılır ve Tatarca olarak yazılmıştır.

Yazarın dikkate değer romanlarından biri de "Bay Oğlu"dur. Roman 1903 yılında yazılmıştır. Bu eserde insan saadetinin ilimle, dinî terbiye, örf ve âdetlere uymakla gerçekleşebileceği ve cehaletin, insanı ne denli kötü, ne denli komik ve içinden çıkılmaz durumlara soktuğu anlatılır. Bu mesaj **Ali Askar Kemal'in "Bahtsız Yiğit"** isimli dramında verilen ana ve babanın çocuğun eğitimindeki önemini vurgulayan düşüncelere benzemektedir.

Fatih Bey ile Saide Hanım zengin fakat son derece cahil insanlardır. Okumayı ve yazmayı bilmezler ama paraları sayesinde büyük rağbet görmektedirler. Saide Hanım hamiledir ve doğumu çok yaklaşmıştır.

Doğum başladığında evin içi insanlarla dolar. Doğum hakkında hiçbir bilgisi olmayan bu insanlar, Saide Hanım'a yardım edemezler. Bunun üzerine bu konunun uzmanı akuşer hanım (ebe-hemşire) çağrılır. Çocuk doğar ve bununla birlikte sorunlar da başlar. Çocuğa Kerim ismi verilir. Anne-babası cahil oldukları için çocuğu eğitemezler. Üstüne üstlük Kerim'e arkadaşlık etmesi için yanına bir sokak çocuğu alırlar. O da sokaklarda öğrendiği sigarayı, içkiyi, kumarı, ahlâksızlığı Kerim'e aşılama başlar. Kerim'in cebinde o yaştaki bir çocukta olmaması gereken miktarda para vardır. Kerim, ilk başta bütün bu kötülüklerden kaçmak ister. Fakat yanına alınan arkadaşının alayları, küçük görmeleri neticesinde bunları yapmaktan kendini alamaz.

18 yaşına gelince, belki kötü alışkanlıklarından kurtulur diye ailesi onu evlendirmeye kalkar fakat evlilik de onu islah edemez. Kerim'in evlendiği Bedriye okumuş, edepli ve o kadar da sabırlı bir insandır. Kocasının düzelmeye için dualar eder. Bu arada bir de çocukları olur. Bedriye çocuğunu çok iyi bir şekilde eğitmektedir. Bedriye'nin oğlu Rifat 18 yaşına geldiğinde büyük babası (annesinin babası) ölür. Ona bir miktar miras kalır. Rifat bunu akıllıca değerlendirip zenginliğini arttırır. Sonra da kendisi gibi zengin bir kızla evlenir.

Görüldüğü gibi **Ayaz İshakî** burada biri cahil, diğeri okumuş iki çocuğun hayatlarını ele alarak bir karşılaştırma yapıyor. İlimin önemini, cehaletin ise ne kadar kötü bir şey olduğunu anlatıyor. Romanının daha çok; toplumu, cehaletin zararları konusunda aydınlatmaya yönelik olduğunu söyleyebiliriz. Anlatımı **Ayaz İshakî**'nin diğer romanlarındaki anlatımına çok benzemektedir.

Yazarın üzerinde duracağımız üçüncü romanı da **"Dilenci Kızı"**dır. Romanın birinci bölümü 1907'de Kazan'da Şark Matbaası'nda, ikinci bölümü ise 1916'da Moskova'da basılmıştır.

Roman realizmin Kazan Tatar edebiyatındaki en güzel örneklerinden biridir. Bu roman, özellikle sınıfsal farklılıkların toplum hayatındaki zararlarını ele alarak gerçekçilik akımının bütün unsurlarını kullanması bakımından çok dikkate değer ve diğer romanlarından farklılık gösterir.

Romanın konusunu, **Saadet** isimli bir kızın hayatı oluşturmaktadır. Saadet çocukluğunu köyde geçirir. Daha sonraki hayatı ise şehirde geçer. Yazar, Saadet'i; çok güzel, yetenekli, çalışkan, düşünceli ve iyi kalpli olarak tasvir eder. Saadet, köy imamının kızı ile arkadaşlığı neticesinde dine, örf ve âdetlerine bağlılığını daha da arttırır. 16 yaşlarında iken

köyde kıtlık olur ve onlar ailece şehre (Kazan'a) taşınırlar. Fakat şehirde de rahata kavuşamazlar. 60 yaşındaki babası iş bulamaz. Parasız kalırlar. Kiracı oldukları evden de çıkarılırlar. Evi olmayanlara verilen kazarmada (kışla) kalmaya başlarlar. Buradaki insanlar son derece fakir ama çok merhametli ve yardımsever kişilerdir. Yazar buna karşılık zenginleri merhametsiz olarak tasvir eder. Bir süre sonra Saadet'in annesi ve babası hastalanıp ölür. Saadet artık tek başına kalmıştır. Zengin birinin çocuğu olan Abdullah, Saadet'i iğfal eder. Saadet açlıktan kurtulmak için tek yolun fahişelik olduğuna karar verir ve bu işe başlar.

Eserde, eleştirel realizm yanında yer yer santimantal izlere de rastlıyoruz. Açlık ve kıtlığın insanları sürüklediği çaresizlik duygusunun anlatıldığı bölümlerde bu santimantal etki daha çok kendisini gösterir.

Ayaz İshakî eserde Mansur tipine de yer veriyor. Bu kişi pek çok olumlu sıfatlara sahiptir. Fakir bir imamın çocuğu olması sebebiyle hayatını ders vermekle sürdürmektedir. Çok okuyan bu bilgili şahıs pek çok yönüyle **Ayaz İshakî**'yi hatırlatmaktadır. Böylece yazar kendi hayatından da bazı bölümlere bu romanında yer vermiştir.

Abdullah, Mansur'un etkisiyle doğru yola yönelir. Saadet'i fahişelikten kurtararak onunla evlenir. Fakat her şeyi para ile ölçen Abdullah bir süre sonra yine eski hâline döner. Burada **Ayaz İshakî**, kötü yola düşen Tatar kızlarını dışlamak yerine, onları doğru yola yöneltmeye çalışmak gerektiğini anlatır ve insanlara bu konuda yol gösterir.

Ele alacağımız dördüncü romanı "**İki Yüzyıldan Sonra İnkıraz**"dır. **Ayaz İshakî** bu eseri kaleme aldığında henüz 24 yaşındadır ve bu yaşına rağmen o, milletin nereden gelip nereye gittiğini düşünmektedir. Eser 1902'lerde bittiği hâlde, ancak 1904 yılında basılabilmektedir. Fakat 1990 yılına kadar yasaklanır. **İ.Nurullin**, bu eser hakkında "**20. yüzyıl başı Tatar Edebiyatı Ayaz İshakî nin "İnkırazı"yla başlar**, diyebiliriz."¹³⁴ der.

Ayaz İshakî bu eserde **Volga (İdil) Bulgarlarının (Tatarlarının)** hayatlarını, onların yaşayış biçimlerini ele almış ve demiştir ki: "Böyle giderse halkımız 2100 yılında yok olacaktır. Bu sonuç hepimizin uykularını kaçırılmakta, bizleri tedirgin etmektedir."¹³⁵

¹³⁴ İ.Nurullin: "Gayaz İshakıy". G.İshakıy. *Zindan*. Kazan, 1991, b. 8.

¹³⁵ Gayaz İshakıy: "İki Yöz Yıldı Son İnkıraz." *Zindan*. 1991

Eserde Tatar Devleti'nin kuruluş yıllarından, bugünlere gelişi anlatılır. Yaşanmış olaylar tasvir edilir. **Ayaz İshakî**, belirtilen bu tarihte yok olmamak için yapılması gerekenleri söyler. Çözümler üretir. O, açıkça söylemese de bazı milletlerin yok olmaya yüz tutmalarının temel sebeplerinden birinin Çarlık yönetiminin şovenistik politikası olduğunu düşünür. İşte bu yok oluştan kurtulmanın çarelerini **Ayaz İshakî** okullarda dünyevî ilimleri daha çok okutmada, Rus okullarında okuyup kendini geliştirmede, başka toplumlarda ulaşılan teknolojiyi günü birlik almadaki, ekonomiyi güçlendirmede, milleti millet yapan ana dili korumada, edebiyat ve sanatı geliştirmede görür.

Ayaz İshakî'nin bu eseri hakkında **F. Emirhan** şöyle der: *Bu eserde ateşli şair bütün Tatar hayatını acımadan eleştirir. O beni çok etkiledi.*¹³⁶ A.Tukay "Müritler kabristanında bir avaz (ses)" adlı şiirinde **Ayaz İshakî**'yi överek der ki:

*Ders-i ibret birdi bize "İnkıyraz" nam bir eser
Ah bunu yazan kişi insan ikendir, bilmedim.*

"**Sünnetçi Babay**" (Sünnetçi Dede) 1890-1911 yıllarında kaleme alınmıştır. Oldukça uzun olan bu eser Tatar edebiyatına bazı yenilikler de getirmiştir.

Sünnet Müslümanların yapmaları gereken dinî bir vecibedir. Tüm Müslüman erkekler küçük yaşlarda sünnet ettirilir. Kurbankoliy Efendi bu işi yapmaktadır. Sünnetçilik işi ona babasından kalmıştır. Kurbankoliy karısıyla mutlu bir yaşam sürerken, karısı bir gün aniden ölür. Yalnız kalan Babay, karısının hatıralarıyla yaşar. Bu durum onun sağlığını bozacak hâle geldiğinde ikinci kez evlenir. Bu yeni karısıyla ilk karısı arasında karşılaştırmalar yapar. İkinci kadın hiçbir işten anlamayan, ev işlerini bilmeyen, pis ve beceriksiz birisidir. Fakat Babay bütün bunlara fazla tepki göstermez. Belki gün geçtikçe düzelir diye düşünür. Bir gün karısının, çok değerli sünnet bıçağıyla patates soyduğunu görür. Bu olay onu öylesine etkiler ki Babay yataklara düşer. O artık ölüm döşeğindedir. Hayatı boyunca sünnetçilikten başka hiçbir iş yapmamış olan Babay iki gün sonra vefat eder.

Eser, sünnetçi gibi bir karakterin ilk defa işlenmesi bakımından değişiktir. Temiz bir karakterin yaşayışı, doğruları ve onu faciaya götüren sebepler çok ilginçtir.

¹³⁶ Fatih Emirhan: "Gayaz Efendi Şerefine." *Koyaş*, 1916, 4 Mart.

1909 yılında yazılmış olan **“Tormış mı Bu?”** eseri ancak 1911 yılında basılabilmektedir. Eserde bir öğrencinin hataları anlatılmaktadır. Olaylar 28 Mayıs 1895’te başlayıp 3 Mayıs 1908’de sona erer. Öğrenci hatıralarını yazmaya başladığında 19 yaşındadır.

Eser çeşitli açılardan ilginçtir. İlk olarak; eserin şekli farklıdır, günlük şeklinde yazılmıştır. Öğrenci, günlük hayatından memnun olmadığını, yapmak istediği şeyleri toplum baskısı nedeniyle yapamadığını anlatır. İstediklerine ulaşmak için hiç mücadele etmez. **Ayaz İshakî** bu yüzden onu eleştirir. **“Kendi hayatına karşı bu kadar ilgisiz olan birisi, milletin geleceği hakkında nasıl düşünür”** der.

Ayaz İshakî bu eseri ile gamsızlığa, ilgisizliğe, gaflete karşı çıkar. Bu yönüyle eser **“İnkıraz”**a çok benzer.

Ayaz İshakî **“Mulla Babay”** romanını 1910 yılında yazmaya başlar. Onun 3 bölümünü bastırır. Eser fikir açısından **“Tormış mı Bu?”** romanını hatırlatır. Elbette **“Tormış mı Bu?”**, yaşam şartları, cemiyeti geliştirme bakımından daha geniştir.

Burada asıl kahraman Halim’dir. O ileride Mulla Babay (Molla Dede) olacaktır. Fakat okuyucu onunla henüz gençlik çağında iken vedalaşmak zorunda kalır. Eser bitirilemez.

“Oztazbike” eseri Tatar edebiyatı için önemli bir kazançtır. Konu orjinal, iç çatışmalar güçlüdür.

12 yıldır birlikte yaşayan Vahit Hazret ile Ostazbike Saide’nin çocukları olmamıştır. Ne yapılmalı? Ostazbike çok büyük acılardan sonra aynı can, aynı ten gibi sevip yaşadığı kocasını kendi elleriyle evlendirmeye karar verir. Romanda Ostazbike’nin çocuğu olmayışından dolayı üzülmesi, başka bir kadından doğacak çocukları yetiştirmeye hazır olması, çok sevdiği kocasına kendi öğrencisi Alime’yi istemesi, bütün bunlar olurken doğan iç çatışmalar, kendi çizdiği bu kadere dayanmaya güç bulması öyle bir verilir ki, Saide’yi ilahî bir kişilik olarak kabul etmemek mümkün değildir.

“Ul Eli İkilene İdi” (O Daha Tereddütte İdi), Ul Eli Üylenmegen İdi (O Daha Evlenmemişti, 1916) romanlarında **A.İshakî**, önemli bir meseleyi ortaya koyar. Tatar gençlerinin Rus kadınlarıyla olan beraberliklerini anlatır. O sıralarda bu tür ilişkiler başka Tatar yazarlarının eserlerinde de görülmektedir ama onlar genellikle ya ayrılma ya da bir facia ile biter.

“**O Daha Evlenmemişti**” romanında **Ayaz İshakî** kendine göre bir çözüm sunar. Şemsettin ile Anna'nın büyük aşkını çok güzel bir şekilde tasvir eder. Onları birlikte yaşatır. Anna ve çocukların Müslüman olmaları ihtimalini de göz önüne alır. Yazar burada Tatar kızlarına: “Siz de böyle Anna gibi sevmeyi bilin. Yoksa en yakışıklı Tatar gençlerinden mahrum kalırsınız.” der.

“**Köz**” (Güz) 1923'te Türkiye'de yazılmıştır. **Ayaz İshakî** yurt dışında yazdığı roman, hikâye ve sahne eserlerinde de, Devrime kadarki Tatar hayatını anlatır. Onlarda da millî meseleler ön plandadır. Eserde *her millet kendi dilini, kültürünü, örf âdetlerini koruyup bağımsız yaşamalı* ana fikri verilir.

“**Güz**” romanında **Ayaz İshakî** soydaşlarından ayrılan beyler ve gerçek Tatar ailesinin hayatını tasvir eder. Tatar beyleri problemini 1914 yılında ortaya koyar. Bu tabakanın millî hareketten tamamen ayrıldığını anlatır. Onları Rus okullarından aldıkları eğitimle Tatar dünyasına dönmeye çağırır. “Eğer böyle yapmazlarsa halk onları bırakacak. Onların durumu çok zor olacak.” der. Yine burada kendi dilinden, kültüründen ve halkından uzaklaşmanın nasıl dramatik bir finalle tamamlanacağını, ibret olacak şekilde ortaya koyar.

Eserde kendi mutluluğu için savaşabilen, doğru yolda giden Nefise'nin hayatı güzel bir şiir şeklini alırken, bey kızı Gülsüm kendini kuşatan çevrenin bir ürünü olarak uçurumun kenarına gelir.

Eserde yazarın konu yaratma ustalığı, dil, tasvir yeteneği oldukça gelişmiş olarak görülür. Psikoloji tam olarak verilmiştir. Bu romana Tatar imigrasyonu (yurt dışında yazılan) edebiyatının klasik bir örneği diyebiliriz.

“**Üyge Taba**” (Eve doğru): **Ayaz İshakî** nin bu romanını, (1922-1938) uzun yıllar düşünmenin sonucunda doğan edebî bir ürün olarak görmek mümkündür. Burada; edebiyat, idare ve siyaset iç içedir. Ortaya konulan problem, tüm insanlığın ortak problemidir. Konu çok geniştir.

Olay I. Dünya Savaşı sırasında, Kafkasya'da Osmanlı-Rusya sınırında geçmektedir. 30 yıl Çar ordusuna hizmet eden, pek çok savaşa katılıp büyük kahramanlıklar gösteren Tatar albayı Timir Aliyev Osmanlı topraklarına gireceği yerde, taburu ile geri çekilir. Bu nedir? İhanet mi? Suçlamayalım. İnsanlık idealleri açısından bakıldığında en doğru adım budur. Timir Aliyev “O kim için Müslümanların, kardeşlerinin kanını dökecek? Hangi taraftan bakarsan bak, kendinden aşağı olan fakat çok büyük dereceler alan Çar'ın generalleri diye mi?” şeklinde düşünür.

Rusya, o zamanlarda adil olmayan savaşlar yapar. İngiltere'nin hazinesini doldurmak için manasız kayıplar verir. Bilindiği gibi o zamanlar Bolşevikler de Rus yönetiminin yenilmesini istemektedir çünkü bu, devrimi yakınlaştıracaktır.

Eser; genişliği, dehşetli olayları ile M. Bulgakov'un "Beg" (Kaçış) romanını hatırlatır. İki yazar arasındaki en önemli fark şudur: Bulgakov'da, yeni yönetime karşı olan generallerin yabancı ülkelere kaçmaları, **Ayaz İshakî**'de ise millî kurtuluş ülküsü esastır.

"**Üyge Taba**" romanında **Anadolu "Ana Vatan"** olarak görülür. Tatar halkı bağımsız yaşama hakkına sahip olmalı şeklindeki fikir öne çıkarılır. Roman, olayların dış görünüşlerinden çok asıl kahraman Timir Aliyev'in uyanması şarkı, müzik, tiyatroyu seven soydaşları çerçevesinde verilmesi ile önem kazanır.¹³⁷

Piyesleri

Ayaz İshakî; Tatar edebiyatında, sanatında, medeniyetinde ve fikrî gelişiminde güçlü tesirler bırakan bir şahsiyettir. O, millî drama ve tiyatro sanatını da etkilemiştir. **Tatar Profesyonel Tiyatrosu**, sahnesini ilk defa **21 Nisan 1906'da**, Ufa'da **A.İshakî'nin "Öç Hatın Bilen Tormış"** (Üç Kadınla Hayat) piyesiyle açar. Yazar, 15 sahne eseri yazmıştır. Bu piyeste, Tatarların yaşamı çeşitli yönlerden anlatılmıştır. İnsan sevgisi, mihribanlık ve adillik, piyeslerindeki önem verdiği konulardır.

1905 Rus İhtilâlinin getirdiği canlılık ve değişiklikler dramı ve tabii ki **A.İshakî**'yi de etkilemiştir. Piyeslerinde halka hizmet etmek, millî ve toplumsal eşitsizliği ortadan kaldırmak için mücadele idealleri ön plana çıkar. **A.İshakî**, "**Muallim**"¹³⁸, "**Aldım-Verdim**"¹³⁹(1907), "**Tartışma**" (1908), "**Muallime**" (1913) gibi eserlerini dram türünde yazar. Tatar toplumunda süregelen geri kalmışlıkları "**Kiyemet**" (1908) ve "**Cemiyet**" (1910) adlı satirik komedilerinde alaycı bir tarzla anlatır. Tatarların yaşadığı felaketleri anlatan "**Züleyha**" (1911-1917) dramında, Tatar milletini yok etmek, Hristiyanlaştırmak ve Ruslaştırmak için

¹³⁷ M. Ayaz İshakî: *Üyge Taba* (Eve Doğru). Ankara, Ötügen Neşriyat, 1998, kapak yazısı.

¹³⁸ Gayaz, İshakî: "Muallim". Kazan, 1909; Gayaz, İshakî, "Muallim", *Miras*. No 10, 1997.

¹³⁹ Gayaz, İshakî: *Aldım-Birdim*. Kazan, 1907; Gayaz, İshakî: ""Aldım - Birdim"." *Zindan*.Kazan, 1991,b. 375-436.

yapılan zulümleri, Tatarlar üzerinde oynanan oyunları, gerçekleştirilmek istenen siyaseti tasvir eder. Piyeslerin çoğunda millî dram için yeni olan karakterler hâkimdir; başkalarının kölesi olmamak için mücadelesinin gerekli olduğu fikri savunulur. **Ayaz İshakî**, “millî mücadele” fikrini, “**Tartışu**” piyesinde de dile getirir. Milliyetçiliğin; ırkçılık ve sınıf ayrımcılığı fikrini, içeriği zengin ve toplumda önemli bir yeri olan piyeslerinde yansıtır. Piyeslerinde hayatı olduğu gibi gösteren yazar, “**Züleyha**” dramıyla, Tatar tiyatrosuna önemli yenilikler getirmiştir.

“**Üç Kadınla Hayat**”¹⁴⁰ piyesi ilk kez Kazan’da basılır. İkinci basımı 1912 yılında gerçekleşir. Bu eser, yazarın sahnelendiği ilk eseri olmakla kalmayıp aynı zamanda Tatar tiyatrosunda resmî izinle sahnelenen ilk oyundur. İzleyiciler bu eseri ilk kez 21 Nisan 1906 yılında Ufa Sahnesinde izler. **Profesyonel Tatar Tiyatro Tarihi bu piyesin sahneye konulmasıyla başlar.**

A. İshakî bu eseri hakkında şöyle der. “Bu dram, Tatar basınında kadın hakları için mücadele eden ilk kitap olduğundan, o zaman çok mukaddes kabul edilip pekçok kişi tarafından okundu. Çok kadınla evlilik meselesinin edebiyat çevresinde de ele alınıp bu fikrin daha geniş alanlara yayılmasına ve her yönden tenkit edilmesine büyük hizmetleri olmuştu. Bu yüzden şu anda karşınızda duran Ayaz; bundan dokuz yıl önceki Ayaz’ın bazı fikirlerine karşı çıksa da, onun o devirdeki okuyuculara “doğru” diye kabul ettirmek istediği “Her cinayetin cezası vardır.” kuralına inanmasa da kitapta söylenen ufak tefek fikirlere (belirtilen görüşlere) o zamanki ehemmiyeti vermese de bu fikirleri; kitabın esasını düzeltme, açıklamaları yeniden tashih etme, halk arasında da bilindiği gibi edebiyat alanında “**Üç Hatın Bilen Tormış**”ı bitirip, ikinci bir “**Üç Hatın Bilen Tormış**”ı başlamakla eski hataları, eski kusurları da düzelterek bu kitabı bastırmaya karar verdi. Bu yüzden ufak tefek ibareleri düzeltmeden edemeyip, bütün tasvirleri önceki gibi bırakıp okuyucularımdan bu kitabı benim “son eserim” olarak görmelerini ve bu kitaptaki fikirleri, benim şu anki fikirlerim olarak kabul etmelerini, onlara “eski düşüncelerim” şeklinde bakmalarını, bugünkü hatalarımdan dolayı da Ayaz’ı ayıplamalarını rica ediyorum.”¹⁴¹

¹⁴⁰ Gayaz, İshakiy: “Üç Hatın bilen Tormış”. *Miras*. No 7-8, 1996, 77-98; Gayaz, *İshakiy*: Üç Hatın bilen Tormış. Kazan, 1900.

¹⁴¹ Gayaz, İshakiy, *Miras*. 1996, b. 77.

Eserin konusu şöyledir: Kazan'ın zenginlerinden Kerim, Esmâ isimli akıllı, sabırlı, itaatli hanımı ile güzel bir ömür sürdürmektedir. Ama Kerim yeniden evlenmeye kalkar. "Akıllı zenginler ev yapar, ahmak zenginler çok kadın alır" diyenin hesabı Kerim Esmâ'ya kuma olarak Meryem'i getirir. Esmâ buna çok üzülür ama aldığı terbiye nedeniyle sesini çıkarmaz. Fakat yıllarca kötü yolda yaşayan, pek çok erkeği elinden geçirmiş olan Meryem, söz dinlemeyen birisi olur. Hanımlarının üstüne gizli gizli sevgili tutmaya çekinmeyen Kerim üçüncü kez evlenmek ister ve kendisine para borcu olan birinin kızı Sorur'u alır. Kerim artık bütün vaktini Sorur'a ayırmaktadır. Meryem bütün kinini bu kıza yöneltir. Ona sadece laf söylemekle kalmaz dövme de kalkışır. Bir gün bu ikisi arasında çok şiddetli bir kavga çıkar. Kerim, Meryem'i boşamaya mecbur kalır.

Bundan sonra Kerim'in hayatı düzene girecek, mutlu olacak diye düşünülebilir ama hayır, yazar Kerim'i birbiri ardınca felaketlerle karşılaştırmaya devam eder. Sorur Kerim'i hiç sevmemektedir. **Ayaz İshakî**, Kerim'in son günlerini acınacak bir şekilde verir. Nihayet o da Sorur'un babasının durumuna düşer. Sonunda istemeyerek evlenen Sorur da babasının evine döner ve yine başlangıçta olduğu gibi sadece Kerim ile Esmâ kalır. Esmâ, küçük ve fakir evinde hastalanıp yatağa düşen kocasına, eşyalarını satarak bakar. **Ayaz İshakî** için Esmâ'nın minnettarlığından çok, Kerim'in yaptıklarına üzülmesi mesajını vermek daha önemlidir. Yazar, Kerim'i cezadan kurtarma yoluna gitmez. Kerim, öylesine almış olduğu biletime büyük bir ikramiye çıkınca, son görev olarak bunu karısı Esmâ'ya verir ve hayata gözlerini kapatır.

Yazar bu eserinde eğitimsiz bir adamın hem kendisine, hem de çevresindeki insanlara yaşatmış olduğu olayları açıkça gözler önüne sermiştir. Burada eğitimin önemini bir kez daha anlıyoruz.

İki Gaşık" (İki Aşık) 1901 yılında Kazan'da yazılmış, 1903 yılında Orenburg'da basılmıştır. "**İki Aşık**", güldürürken düşündürülen bir eserdir. Bu eserde de yine eğitimin önemi vurgulanmıştır.

Hurşit ve Abdülkayyum okumuş, bilgili kişilerdir. Ama etraflarındaki kişiler için böyle bir şey söylenemez. Abdülkayyum'un babası son derece cahil, bütün yeniliklere karşı çıkan bir şahıstır. Üvey annesi de cahillikte babasından geri kalmamaktadır. Birbirlerine büyük bir aşkla bağlı olan bu iki genç, toplumca yasaklanan birçok şeyi yaşarlar. Cinsel ilişkiye dahi girerler ve çözümünü evlilikte görürler. Burada yazarın belirli bir sınırdan özgür bir aşka izin verme tarafında olduğu sezilmektedir. Hurşit

ile Abdülkayyum'un babası ve üvey annesi oğullarını zengin bir ailenin kızıyla evlendirmek istemektedirler. Karşı çıkamayan Abdülkayyum onların bu isteklerine boyun eğer ve Hurşit'le evlenemeyeceklerini anlatan bir mektup yazar. Bu arada Abdülkayyum'un babası vefat eder. Bütün mala mülke sahip olmak isteyen üvey annesi kocasının beklemediği bir zamanda vefat etmesi nedeniyle bir vasiyet alamamıştır. Ümidini kesip evle yetinmek zorunda kalır. Abdülkayyum'un babasının ölümüyle iki âşık için bir engel kalmamış gibidir. Fakat Abdülkayyum diğer zengin kızla tanışmaya kalkışır.

Eseri komedi yapan şey, Abdülkayyum'u evlendirmek istedikleri zengin kızın Hurşit çıkmasıdır. Hurşit sevgisinden emin olmak için Abdülkayyum'un karşısına önce farklı bir şekilde çıkmıştır. Sonra gerçek kimliğiyle karşısına çıkınca ise Abdülkayyum, daha önce bir kızla görüşmediği, ilk kez onunla tanıştığı gibi gerçek olmayan sözler söyler.

"İki Âşık", yazar tarafından komedi olarak nitelense de ancak beşinci perdede komik bir durum gelişir. Piyesin ilk dört perdesi dram, hatta melodram olarak adlandırılabilir.

"Mögallim" (Muallim) dramı 1906 yılında Kazan'da yazılmış, 1907 yılında yine Kazan'da basılmıştır. Eserin ana fikri: "**Halka hizmet etme yolunda yürüyen bir kişi kendi idealine bağlı kalmalı**" felsefesidir. Burada ön planda verilen **Salih**, uzun zamandır halkı aydınlatma, yeni yaşam kurma konusunda büyük çabalar harcamaktadır. Onun evlendikten sonra dar görüşlü, küçük burjuva tesirine girip, tuttuğu yoldan uzaklaşması, pasifleşmesi ibretli bir şekilde anlatılır.

"Aldım-Verdim": eser beş perdeden ve altı sahneden ibarettir. Olay bir köyde geçmektedir. Ailesi tarafından istemediği birisine verilmek istenen bir genç kızın, kendi sevdiği kişiyle evlenmek ve onunla bir hayat sürmek için başından geçenler anlatılmaktadır.

İbrahim, Şakirov ailesinin çok yakın bir dostudur. Onlarla olan yakınlıkları sonucunda, başlangıçta İbrahim istemese de Şakirovlar'ın kızı Aliye ile aralarında bir aşk başlar. **Aliye'nin** annesi kızını, kızının tercihi olan İbrahim'e vermek istemez ve bu konuda ailenin reisi olan Halil Bey'i de etkisi altına alır. Gençler artık yasak bir aşk yaşamaktadırlar ve önlerinde onları bekleyen kötü günlerin farkındadırlar. İşte bu kötülüklerden bir nebze olsun kurtulmak için gizlice iki şahit bularak *aldım ve*

*verdim*¹⁴² yaparlar. Yapılan bu *evlilik* kısa süre içinde duyulur. Şakirovlar bunu bir aile şanının kirlenmesi olarak algırlar ve bu yüzden bu evliliği geçersiz kılmak için ellerinden geleni yaparlar. Bu arada Aliye'yi de İbrahim ile "evli" olduğu hâlde, bir başkasıyla evlendirmeye karar verirler. Oda hapsiyle cezalandırılan Aliye bunu öğrenince İbrahim'e kaçar. Bu arada Aliye'nin annesi ve amcası tarafından İbrahim'e kötü bir iftira atılmıştır. Ancak Aliye, bunun bir iftira olduğunu, yaşanan olaylardan İbrahim'in hiçbir haberi olmadığını öğrenir. Şakirovlar kızlarının kaçtığını anlayınca hemen İbrahim'in evine giderler ve burada herkes son sözlerini söyler. Aliye, İbrahim'i sevdiği hâlde bir başkasıyla evlenecek olması ile o insanları da rezil etmenin sorumlusunun kendisi olmadığını; seven iki kişinin ayrılmayacağını, bütün suçun annesinin olduğunu anlatır. Aliye'nin annesiye, bütün bunları kızının iyiliği için yaptığını, sadece onu düşündüğünü söyler. Bu kez genç nesil, eski nesle karşı galip gelmiştir. Artık gençler zorla tanımadıkları, istemedikleri, bilmedikleri insanlar ile değil, tam tersi sevdikleri, bildikleri insanlarla bir ömür sürdürmek istemektedirler.

"Tartışu" (Tartışma) eseri 1908'de sürgünde yazılmıştır. Eserde, Tatar gençlerinin 1905 yılındaki devrim hareketlerine katılmaları anlatılır. Bu da tiyatro repertuarına tarihî bir sayfa olarak girmiş ve bu tipteki piyeslere yol açmıştır. **"Tartışma"** dramında "Tatar halkını değiştirmek bütün Rusya'da devrim yoluyla adil, demokratik bir düzen oluşturma neticesinde mümkündür", şeklinde bir ideoloji ortaya koymuştur.

Bu eseri bastırmak ve sahneye koymak ancak 1917 yılında sansür kalkınca mümkün olmuştur. **A.İshakî**'nin piyesleri, hikâye ve şiirlerine göre bu sansür köprüsünü daha zor geçmişlerdir. Piyesleri romanlarına göre güçlü sosyopolitik ve devrim içerikli olmaları nedeniyle sık sık uzun süre sansürde tutulmuşlardır. Ancak pek çok rica ve müracaatlardan sonra sahnelenmelerine izin verilmiştir. **"Züleyha"** piyesi de yine 1917 yılında sansür kaldırınca kadar bastırılmamış ve sahneye konamamıştır.

"Kıyamet" ve "Cemiyet" komedileri Petersburg'da yazılmış, Kazan'da basılmıştır. Bu piyesler **A. İshakî**'nin eserleri arasında hiciv

¹⁴² *"aldım ve verdim": "aldım ve vardım". Şahitler huzurunda birbirleriyle artık evli olduklarını bildirerek, bir kağıda imza atılması. Hocalar yasal olarak bu insanlara başka biriyle nikâh kıyamazlar.*

özellikleri nedeniyle ayrıcalıklı bir yer alır. Her ikisinde de cimrilik, açgözlülük, hırs, cahillik kötülenir, okumuş gençlerin üstünlüğü belgele-nir. Petersburg sansürü sahneye koymak için bunları da uygunsuz bu-lur. Buna sebep olarak da “milyonerliğe karşı yöneltilen eleştirilerin faz-la oluşu, “Rus” kelimesinin çok hırpalanması” gösterilir. Bunlara rağ-men ikisi de sahneye çıkar. Mesela **“Kıyamet”** Orenburg’da oynandı-ğı zaman genç yaşlı, çoluk çocuk herkes gelir ve çok eğlenirler ve tem-silden memnun kalırlar.

“Cemiyet” komedisinde olaylar daha komik, sergilenen problemlerde-ki mizah unsuru daha geniş ölçüde verilmiştir.

Şerif Bey ölmeden önce halka faydalı bir iş yapmak ister. Bir cemiyet kurup mektepler açmak, fakirlere yardım etmek için 10 bin som pa-rayı ortaya koyar. Piyes baştan sona bu cemiyetin nasıl olması gerekti-ğinden bahseder. Bu işe zenginler, din adamları, eğitimli gençler ve sı-radan insanlar katılır. Fakat hepsi de işten çok kendi menfaatini düşü-nür. Ortak fikre varılamayınca, bağırıp çağırmalarla, tüzüğün parçalan-masıyla eser sona erer.

“Züleyha” 1907 yılında Çistay Hapishanesinde yazılmaya baş-lanmış, 1911 yılında İstanbul’da devam edilmiştir. 1912 yılında ise Petersburg’da tamamlanmıştır. Bu eser, Tatarları zorla Hristiyanlaştırma ve Ruslaştırmaya karşı büyük nefreti anlatan halk trajedisidir. Millî sö-mürgeci anlayışların, bunun bir sonucu olan Hristiyanlaştırma ve Rus-laştırmanın nasıl facialara yol açtığı, gayet yüce bir şekilde verilmiştir. Bu bütün bir halkın feci kaderini anlatan ilk geniş ölçekli sahne eseridir. **A. İshakî** burada, tarihte olan gerçek olayları anlatır. Yüzyıllar boyu ezile-rek yaşayan; dilini, dinini, örf ve âdetlerini, milliyetlerini koruyabilen Ta-tar halkının acınacak halini ve aynı zamanda ruh yüceliğini gözler önü-ne serer. Bunların hepsi kutsal denilebilecek Tatar kadını Züleyha’nın hayatı vasıtasıyla verilir.

A.İshakî “Züleyha”yı hangi şartlarda ve nasıl yazdığı, Petersburg’da gençlere onu gizlice ilk kez nasıl okuduğu, dinleyenlerde onun nasıl et-kiler bıraktığı hakkında “Bir Mahdumun Sayıklaması” adlı romanında bahseder.

“Züleyha” dramı ilk kez 19 Mart 1917 yılında, Kazan’ın Büyük Dram Tiyatro hareketinde yeni bir sayfa açar. “Züleyha” hakkında ilk fikri F. Emirhan açıklar: “Züleyha” usta bir kalemce yazılmış, gayet derin bir ruhanî olayı izleyicinin önüne getiren bir piyestir. Bu, eski yönetime kar-

şı kuvvetli bir iddianamedir"¹⁴³ der. A.Kerem ise: "Ayaz Efendi güzel kalemi ile bu yürek parçalayan dehşeti gözlerimizin önüne canlı olarak koydu"¹⁴⁴ der.

"Züleyha" halkın talebi üzerine 27 Martta yeniden tekrarlanır. **A.İshakî**' kendisi gelir ve eser onun tarzı ile yeniden sahnelenir. Böylece eser tam şekliyle oynanır, daha güçlü yankılanır. Temsil bitince **A.İshakî** sahneye çağrılır ve hediyeler verilir. O da oyunculara ve izleyicilere teşekkürlerini sunar.¹⁴⁵ Daha sonra **A.İshakî** adına büyük bir toplantı düzenlenir. Bu toplantıda **Ayaz İshakî** konuşma yapar. O "Demokrat milletin demokrat muharriri" olarak tanıtılır. Kendisine toplumun her kesimi tarafından samimi bir hürmet gösterilir.¹⁴⁶

"**Mögallime**" (**Muallime**) 1913'te Petersburg'da yazılmış, yine 1914'te Petersburg'da basılmıştır. "**Muallime**" piyesine kadar Tatar sahnesinde hep zıt taraflar gösteriliyordu: eski fikirli zenginler, ahlaksız tüccarlar, ikiyüzlü ihtiyar kadınlar, bilgisiz din adamları. Fakat bu eserle birlikte eski geride bırakılır. Meydana yeni tip burjuvazi, demokratik gençler çıkar. Burada, eski yaşamla savaş merkezde değildir. Çatışmalar kahramanların iç dünyalarına bağlı bir şekilde verilir. **A. İshakî** eserlerindeki tasvirlerinde, bu esere kadar az yer alan lirik - dramatik, felsefi - psikolojik, romantizm - yüce duygular gibi ayrıntılar öne çıkar. **A.İshakî**'nin hiç görülmemiş tipleri ortaya koyması bazılarını hayran bırakır, bazılarını ise düşündürür.

Burada kadın, meslek ve toplum hizmeti alanında önemli bir kişilik olarak karşımıza çıkar. **Muallime Fatma** dört yıldır öğretmenlik yapan 24 yaşında bir genç kızdır. Sibiryaya bir okula öğretmen olarak atanır. Geldiği okulu başarıyla yönetmekte olan Abdullah ona âşık olur. Fatma ise başka birini sevmiş, sevgisine karşılık alamayınca kendisini mesleğine adanmış, böylece Sibiryadaki bu okula gelmiştir. Abdullah'ın duygularına cevap veremez. İlk bakışta çok romantik gibi görünen bu konu için, mutlu son yazılmamıştır. İkisi de gelişmiş kişiliklere sahip olan bu iki gencin yalnızca rastlantı sonucu bir araya geldikleri için evlenmelerinin doğru olmayacağı, bir evlilikte erkeğin kadını sevdiği kadar, kadının da erkeği sevmesi gerektiği düşüncesi işlenmektedir.

¹⁴³ Fatih Emirhan. "Zöleyha." Koyaş. 1917, 19 Mart.

¹⁴⁴ Kerem: "Teatr ve Muzika." An, S. 3-4, 1917.

¹⁴⁵ "Gayaz İshakov Kazanda". Koyaş. 1917, 9 April.

¹⁴⁶ F.Emirhan: "Gayaz Efendi Şerefine." Koyaş, 1917, 11, 13 April.

“Can Bayeviç”¹⁴⁷ 1923’te Berlin’de yazılmış ve 1939’da yine Berlin’de basılmıştır. Piyenin kahramanı Şakircan, köyden şehre gelip ticarete başlar. Biraz zenginleşip ailesiyle mutlu bir hayat yaşarken, aniden aklına bir fikir gelir. “Nasıl kültürlü bir kişi olunur?” Ona göre, ismini Can Bayeviç olarak değiştirirse, hanımını Rus kadını gibi yaparsa, “çat pat” da olsa Rusça konuşursa, Ruslar gibi giyinirse, Rus yemekleri yerse, çay yerine kahve içerse, kültürlü olunur. Yazar bu eseriyle böyle karakterdeki insanları eleştirir.

“Dulkin İçinde”(Dalga içinde).¹⁴⁸ Beş perdelik bu piyeste, Bolşevik ihtilali sırasında insanlara yapılan işkenceler, zulümler anlatılmaktadır. Bu dönem dünyayı sarsan savaşta meydana gelen olayları cesurane bir şekilde dile getirmektedir. Yazar eserde tüm bu olaylarla okuyucuları tanıştırmış, insanların başlarından geçen olayları gözler önüne serer. “Oluğ Mühemmet” (Ulu Muhammet)¹⁴⁹ Ayaz İshakî’nin son eserlerinden birisidir. O 1944-1947 yılları arasında İstanbul’da yazılmıştır. Burada Kazan Hanlığı’nın kuruluş dönemindeki olaylar anlatılmaktadır. Dramın temel kahramanı olarak Altın Ordu hanlarından Ulu Muhammet alınmıştır. Ayaz İshakî okuduğu tarihi kaynaklara dayanarak, onu Kazan Hanlığı’nın kurucusu olarak göstermiştir.

¹⁴⁷ Gayaz, İshakî: “Can Bayeviç.” Komediya. *Miras* S. 7, 1998, b.20-27; Gayaz, İshakî: “Can Bayeviç.” Gayaz, İshakî: *Zindan*, Kazan, 1991, b.587-635.

¹⁴⁸ Gayaz, İshakî: “Dulkin İçinde.” *Miras*. S. 4, 1992, 52-73; S. 5, 1992, b.52-67.

¹⁴⁹ Gayaz, İshakî: “Oluğ Mühemmet” .*Miras*. S.1, 1991, 6-27, S.1, 1992, b. 6-39.

III. BÖLÜM

AYAZ İSHAKÎ'NİN PİYESLERİNDE SOSYAL KONULAR

Tiyatro, toplumsal yaşamın içinde gelişen bir olgudur. Toplamların sosyal yönünün vazgeçilmez bir unsurudur. Toplumsal değerlerin tümünün, toplum içinde yaşanış biçimi tiyatroyu doğurmuştur.¹⁵⁰ **Ayaz İshakî** de düşünceleriyle, fikirleriyle, yaşamıyla kendisini halkına adanmış bir insandır. Kendini halkına adanmış bir insanın yazdığı piyeslerin içeriği de ağırlıklı olarak sosyal konular olacaktır. **Ayaz İshakî**, piyeslerin halk üzerindeki etkisini bilen bir kişi olduğu için halkını aydınlatma konusunda en verimli tür olarak piyesi görmüştür. Bu düşünceden dolayı **Ayaz İshakî**'nin piyesleri ağırlıklı olarak sosyal konuları, yaşamı ve yaşamın içindekileri konu edinir. **Ayaz İshakî**'nin eserlerine bakıldığında bu ağırlığın kendisini ciddi şekilde hissettirdiği açıkça görülür. Hemen hemen tüm piyeslerinde aktüel bir sorunun çözümünü işleyen **Ayaz İshakî**, piyes ve hikâyelerindeki kahramanları her zaman yaşamın içinden seçmiştir. Şimdi sırasıyla **Ayaz İshakî**'nin piyeslerinde sosyal konuları nasıl işlediğini başlıklar altında irdeleyelim.

Eğitim

Ayaz İshakî Tatar toplumunun aydınlanması için büyük mücadeleler vermiş bir sanatçıdır. Bundan dolayıdır ki onun eserlerinde karşımıza çıkan ilk ve en önemli sosyal olgu eğitimidir. **Ayaz İshakî** piyeslerinde mensubu bulunduğu Tatar aydınlanma hareketinin de çok önem verdiği eğitime büyük yer vermiştir.

¹⁵⁰ Yalçın, Alemdar: Tiyatro, Ankara, 1988, s. 7.

O, bir taraftan geleneksel eğitim sistemini eserlerinde eleştirirken diğer taraftan Tatar halkının en büyük sosyal sorununun eğitimsizlik olduğu görmüş ve halkı eğitime teşvik etmiştir.

Bu arada **Ayaz İshakî**'nin piyeslerinde söylemin dışında bizzat eserin kendi içerisinde pedagojik boyutlar tespit etmek mümkündür. Türk Edebiyatında Namık Kemal'in piyeslerinde, Şinasi'nin "Şair Evlenmesi" piyesinde nasıl toplumu eğitmek amacı güdülüyorsa **Ayaz İshakî**'nin "**Cemiyet**" ve "**Kıyamet**" piyeslerinde toplumdaki yanlış bilgiler ve inanışlar tespit edilerek, toplumun bir anlamda eğitilmesi amaçlanmıştır.

Ayaz İshakî'nin Yaşadığı Dönemde Tatar Toplumunda Eğitim Ortamı

Ayaz İshakî'nin eserlerinde eğitim konusunu tam olarak anlayabilmeniz için onun yaşadığı dönem ve o döneme kadar Tatar eğitim sistemini ortaya koymamız gerekir.

İdil-Ural bölgesinde yaşayan Tatarlar, Rus ve Çuvaş Fin-Ugor halkı ile yan yana yaşıyordu. Tatarlar Müslüman, diğerleri ise Hristiyan-Ortodoks veya totemizm inançları ile karışıktı. Tatarlar İslam dinine ait gelenek ve görenekleri sürdürüyorlardı. Tatarlar kendi dil, gelenek ve göreneklerini çocuklarına öğretmek için camilerin yanında mekteplerini açıyorlar, mekteplerde okuma-yazma, basit matematiksel bilgilerle birlikte dinî geleneklerini de öğretiyorlardı. Toplumda babanın ataerkil etkisi, kadınların da bunlara mutlak itaati aşılanıyordu. Dersler daha çok Buhara Medreselerinde eğitim görmüş mollalar, kız çocuklarına da molların hanımı olan "Abıstay"lar tarafından verilirdi. Abıstaylara "Ustabıke" de denirdi.

Kazan Hanlığı'nın Korkunç İvan tarafından 1552'de yıkılmasından beri, Tatarların Kazan'a nehir ve ulaşım yollarına yakın yerlere yerleşmeleri yasaklanmıştı. Müslümanlıktan vazgeçmeyen Tatar halkı, köylerde yaşamaya mahkûm edilmişti. Kimi Tatarlar da kontrolden uzak olan Başkurt ve Mordovlar'ın yaşadığı bölgelere yerleştiler. Buralarda gizli mektepler açtılar.

Mekteplerde ders veren öğretmenlerin eğitim seviyeleri yeterli değildi. Çünkü buralarda gerek dinî, gerekse başka konularda verilen bilgiler oldukça yetersizdi. Verilen her bilgi dogmatik kabul edilirdi. Buhara'ya giden Kazan Tatarlarının çocuklarının eğitimini sağlamak için geçim ve konut ihtiyaçları vardı. Bunları zengin Tatar tüccarları karşılıyordu. Zen-

gin Tatar tüccarları okumak isteyen gençleri alıp medreseye kaydettirip yerleştiriyorlar ve para yardımıyla bulunuyorlardı. Eğitim süresi de uzun olduğundan okuyabilenler okuyordu. Daha fazla eğitimlerini sürdüremeyenler veya maddî imkânlardan yoksun olanlar, tahsillerini bırakıp aldıkları bilgilerle Kazak, Kırgız göçebe halklarına veya Başkurt, Tatar köylerine gidip mollalık (imamlık) ve öğretmenlik yapıyorlardı. İyi tahsil alanlar ise “Damella” (Büyük Molla) oluyorlardı.

Ne var ki medreselerde bunların dışında hayat için gerekli bilgilerin verilmemesi, reform ihtiyacını doğurdu. Bir yandan Kazanlı âlim Abdün-nasır Kursavi, diğer yandan Abdurrahim Utiz İmeni maarifet ve içtihat meselesini ortaya attılar.¹⁵¹

İslam âleminin güçlenmesi, Avrupa toplumunda Haçlı seferlerinin düzenlenmesi, Rönesans ve dini Reformların yapılması, Katolik-Protestan Savaşları, Okyanus ve yeni kıtaların keşfi, aydınlanma ile yeni fikirlerin gelişmesi ve teknolojik buluşlarla sanayi devriminin yapılması, muhafazakâr krallık, aristokrasi ve kiliseye karşı halkçı demokratik başkaldırlara yol açtı.

Batı’daki teknolojik, askeri üstünlük ve güçlülük karşısında İslam âlemi, Haçlı ve Moğol saldırıları sonucunda, kütüphanelerdeki bilgi birikiminin yok olması, teknolojinin ve batı sanayi devriminin kendine vurduğu darbeler, mezhep çatışmaları ve sofiliğe yönelme gibi sebeplerle yoksul düşmekte ve zayıflamaktaydı. Bu gerilemeden Hristiyan Ortodoks âlemi de nasibini aldı. Rus tahtına geçen Çar I. Petro ülkesine derhâl Batı teknolojisini, zihniyetini, ekonomisini, maliyesini ve onları güçlü olmaya sevk edecek sistemi getirmesi gerektiğinin bilincindeydi. Bunun için Batı tarzı akademiler, okullar açtı. Batı eğitim sistemini getirdi. Kılık kıyafete varıncaya kadar pek çok alanda reformlar yaptı. Kütüphane ve müzeler kurdu. Sonuçta Rusya’yı çok uluslu bir imparatorluk hâline getirdi. Kendisi de imparator oldu.

Rusya hâkimiyet çemberine alınmış Müslüman toplumlar ise, şehirlerde ve ulaşım yolları üzerinde yaşamaktan men edilmiş, ticaret yapmak gibi haklardan da mahrum bırakılmıştı.

I. Petro, diğer devletlerle siyasi, iktisadi ve ticari ilişkilere girmek istedi. Bunun için diplomatik kadro ve yabancı dil bilen elemanlara ihtiyaç var-

¹⁵¹ A.Aziz: Tatar Tarihi, Moskova, 1925.

di. Ruslar arasında yabancı dil bilenlerin sayısı oldukça azdı. Türk toplulukları içinde ise kendi kendisini okullar açarak yetiştirebilen Kazanlılar arasında "Türki Dil" denen o zamanki Tatar Türkçe'sini, bunun yanı sıra Arapça ve Farsçayı, Rusçayı, Çinceyi hatta Latinceyi bile bilenler vardı. I. Petro bunlardan faydalanmayı bildi. Bunlar, ticari anlaşmaları o ülkenin diline çeviriyorlardı. Ticari anlaşmaları bildiklerinden, Müslüman ve Türk olduklarından dolayı Rus sermayesini kullanan Tatarlar o ülkelerde ticari koloniler kurdular. Böylece zengin Tatar tüccar sınıfı oluştu. Bunlar zenginlikleri ile eğitim - öğretime, okul ve cami açma, kitap yayınlama çalışmalarına öncülük ettiler.

Ne var ki Tatarlar, Müslüman oldukları için ikinci sınıf vatandaş muamelesi görüyor, "laşman" denen angarya işlerinde çalıştırılıyor, Hristiyan halkların vergileri de bunlara ödettiriliyordu. Haklarını alabilmek için her fırsatta isyan çıkarıyorlardı. Onlar, Stepan Razin, Yemelyan Puğaçov isyanlarına da katıldılar.

Fransız Devriminin etkisinde kalan II. Katerina derhâl Müslümanlara da Ruslar gibi aynı hakları tanıdı ve dinî özgürlüklerini verdi. Artık Müslümanlar camilerini kurmaya, mekteplerini açmaya ve dinî eğitimlerini serbestçe yapmaya başladılar. 1788'de Orenburg'da Müslümanlar için "Duhovnaya Sobranya" (Ruhani Meclis) ve ertesi yıl Ufa'da müftülük kurumu olan Diniye Nezareti kuruldu. Bunlara vakıf kurma hakları tanındı. Eski Kazan Hanlığı'ndan kalan Tatar asilzadelerinin "mirza" denen asalet unvanları iade edildi.

Müslüman vatandaşların davalarına Ruhani Meclis bakacak, Nezaret İdaresi ise imam, hatip, müezzin, kayyum, kadı ve müderrislerin tayin işleriyle uğraşacaktı. Bu görevlere atanacaklar, Nezaret tarafından imtihan edilecekler; kazanan ve Çarlık idaresine sadık olanlara "ukaz" denen belgeler verilerek tayin edileceklerdi.

Mollalar arasında "ukazlı" ve "ukazsız" kavgası başladı. İçtihadattan yana olanların "ukaz"ları ellerinden alınıyordu. Böylelikle yenilik taraftarı ile tutucular arasında skolastik kavgaları başladı.

Tatar mekteplerinin çoğu köylerde idi. II. Katerina'nın din özgürlüğü getirmesi ile Orenburg ve Ufa'da medreseler açıldı. Hüseyiniye, Kasimiye, Bubi, Osmaniye, Muhammediye, Mercanî medreseleri, medreselerin en meşhurları olmuştur.

Tarih, dil, edebiyat ve genel kültürü arttırmak için yapılan yayınlar, ders programlarına çeşitli bilgilerin girmesini de sağlamıştır. Böylece eğitimin gelişmesi için yapılan “**Maarifçilik**” akımı meydana gelmiştir.

Bazı Tatar aydınları Rus okullarında (gimnazyum) okuyarak Batı kültürüne aşina olmuşlar, batı dillerini öğrenmek ve bu dillerden, Tatarcaya tercümeler yapmak imkânını bulmuşlardır. Bu aydınlardan bazıları 1905 yılında Rusya’da meydana gelen Meşrutiyet idaresi ve anayasal rejimle kitapların yanı sıra gazete ve dergiler de yayımlayabilmişlerdi.

Cedit Hareketi ve Tatar Eğitiminde Yenilik Arayışları

Batılı tarzda eğitim gören Tatar aydınları, Tatar halkının eğitimde ilerlemesi için Batılı tarzın Tatar mektep ve medreselerine sokulması için girişimlerde bulundular. “**Usul-i Cedit**” denen Avrupa’daki okullar gibi yazı tahtası, öğretmenin kürsü ve sandalyesi öğrencilerin de sıraları olmalı, sınıflar gerekli olan tablo ve haritalarla donatılmıyordu. Bu fikri savunulara *ceditçi* dendi.¹⁵²

Bu yenilikçilere yani *Ceditçilere*, eski usulün devam etmesi, bu geleneğin sürdürülmesi konusunda gelenekçiler tarafından baskı yapılıyordu. Çünkü içtihat, ıslahat, tecdit gibi yeniliklerle gelenek bozulacaktı. Gelenekçilere göre bu gelenek bozulursa gençler Batı kültüründen etkilenecek, ahlâkları bozulacak, ana-babaya asi olacak, büyüklere saygıları kalmayacak, Hristiyanlığa sempati ile bakacak, kendi kimliğini yitirecekti. Onlar bu korku ile *Ceditçilere* karşı çıkıyorlardı. Bunlara *Kadimciler* dendi. İşin ilginç tarafı Rus Hükûmeti *Kadimcileri* destekleyerek ceditçiliğe engel olmak istedi. Ruhani Meclis ve Diniye Nezareti kurularak, bunlar aracılığı ile verilen “menşurlar” ile Rus Hükûmeti Müslümanlara bir yandan din özgürlüğü verirken diğer yandan da onların faaliyetlerini kontrol altında tutuyordu. Yayınlarda sansür uygulanıyordu. Sansürçüler de “menşur”lu mollalardan tayin edildi. Rus Hükûmetince kadimciliğin destek görmesinin sebebi, Müslüman Tatar halkının gelişmesine, milliyetçi çizgiye gelerek kendinin Bulgar, Tatar, Türk olduğunun bilincine varmasına engel olmak içindi. Onlar Tatarların sadece Rusya Müslümanı olarak kalmasını istiyordu.¹⁵³

¹⁵² Y.Abdullin: “Ceditçilik Hareketi”, *Miras*. S. 4, 1995, b. 109.

¹⁵³ Y.Abdullin: “Ceditçilik Hareketi”, *Miras*. S. 11-12, 1994, b. 157-161.

İsmail Gaspıralı'nın "Dilde, fikirde, işte birlik" sloganı ve çıkardığı "Tercüman" gazetesi yaygın hâle geldi ve Tatar halkının aydınlanmasında etkili oldu. Gaspıralı, birçok yazar ve şairi etkiledi. Musa Akyığıt ilk Tatarca romanı olan "Hüsameddin Molla"yı yazdığında Gaspıralı'nın düşüncelerini hayata geçiriyordu.

Ayaz İshakî böyle bir eğitim tablosu ile karşı karşıya bulunduğu bir ortamda eserlerini yayımlamaya başladı. Gaspıralı'nın ortaya koyduğu ideal doğrultusunda faaliyetlerde bulunup onu eserlerinde yansıtmıştır. Yazarın piyeslerinde yer alan eski-yeni çatışmasının nirengi noktasını eğitim oluşturmaktadır.

Ayaz İshakî'nin Piyeslerinde Batıl İtikatlar, Taassup ve Eğitim

Ayaz İshakî'nin piyeslerinde eğitim ve eğitimin insan hayatındaki yerini yukarıda verdiğim bilgiler ışığında değerlendirmemiz, yapacağımız yorumların doğruluğu açısından önem taşımaktadır. **Ayaz İshakî**, piyeslerini böyle bir eğitim tablosu içerisinde, Tatar toplumuna modern eğitimin önemini anlatmak için kaleme almış ve birçok piyesinde batıl itikatları ve taassubu yererek modern bir eğitim anlayışının Tatar toplumu için önemini anlatmıştır.

"**Kıyamet**" piyesinde, **Şahyezdan** isimli cahil ve görgüsüz bir zengin etrafında gelişen hadiseler anlatılır. Şahyezdan parasına güvenmekte, etrafına zulmetmekte, hizmetçilerine maaş ödememekte, hayır ve hasanat işlerine hiç yaklaşmamaktadır. Etrafını mollalar çevirmiştir. Bir gün köyde üzeri yazılı bir yumurta bulunur. Herkes üzerine yazılı bu yumurtayı konuşmaya başlar. Üzerinin yazılı olması ve ahir zaman alametleri arasında horozların yumurtlayacağı gibi bir inanışın olması, bu yumurta etrafındaki tartışmaları büyütür. Herkes yumurtayı horozun yumurtladığını vehmetmeye başlar. Olayların bu şekilde gelişmesi, kıyametin yaklaştığı şeklinde yorumlanır. Herkes kıyamet kopacak diye işlediği günahları itiraf etmeye başlar. Şahyezdan, hizmetçilerinin parasını ödemeye başlar. Bütün halk kıyametin kopacağına artık inanmıştır. İnsanlar günahlarını itiraf etmekte ve affettirmeye çalışmaktadır. Bütün halk kıyametin kesin kopacağı kanaatine varınca gidip Rusları da aydınlatmaya ve onları da Hak dine davet etmeye karar verirler. Tam bu kararı uygulamaya koyacakları sırada bir mektup ortaya çıkar. Olayların devamı piyeste şöyle anlatılır:

Sait Hazret: O "ehlikâfir"e¹⁵⁴ tavuk mu yumurtlamış diyeceğim, horoz mu?

Hayrullah Hazret: Bence, horoz dersek, daha doğru olur.

Fevziraşman Hazret: Hazretler, horoz yumurtlamıyor ki, rezil olmayalım.

Siddık Hazret: Sen ne bileceksin, "Taş yarılp, deve çıkmış", Horoz da yumurtlayabilir! "Horoz" de! "Horoz!"¹⁵⁵

Bir başka yerde de:

Damat Molla (okuyor): Hazretler! O yumurta Allah tarafından gönderilen haber değil. Siz ona inanarak Rusları imana getirmeye gitmeyin. Onu ben kimyasal maddelerle sizlerin cahilliğinizi halka göstermek için, sizlerin hiçbir şey bilmediğinizi bildirmek için yazdım.

Ahmet¹⁵⁶ şeklinde anlatır.

Bir komedi olarak kaleme alınan "**Kıyamet**" piyesinde yazar bu sonla eğitimsizliğin ne kadar kötü olduğunu mizahi bir üslup içerisinde, canlı ve akıcı bir tarzda anlatmaktadır. Eğitimsiz bir zengin (**Şahyezdan**), modern eğitimden uzak sadece dinî bilgilere haiz mollalar ve yine eğitimsiz köy halkı, aydın okumuş bir genç (**Ahmet**) tarafından oyuna getirilmekte, cahillikleri yüzünden gülünç duruma düşürülmektedir. Ahmet, aldığı eğitimle, yumurtanın üzerine kimyasal maddelerle bir yazı yazmış ve herkesin cahilliği ile alay etmiştir.

Bu piyeste asıl vurgulanmak istenen; dinin, din adamlarının kötülüğü değildir. **Ayaz İshakî**, sadece modern eğitimin ne kadar gerekli olduğunu değil, ayrıca halkın aydınlatılması için kendisinin de mensubu olduğu Maarifçilik hareketinin temel felsefesi olan bilim ışığında ilerlemenin ne kadar gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Yazarın önemli piyeslerinden biri olan "**Cemiyet**" komedisinde de, olaylar daha komik sergilenir. Problemlerdeki mizah unsuru ise daha geniş ölçüde verilmiştir. Orada batıl inanış ve eski değer yargılarının, toplumda açtığı yaraların başka bir boyutunu görürüz.

¹⁵⁴ Rus'a.

¹⁵⁵ Gayaz, İshakî: "Kıyamet." *Miras*. S. 1, 1998, 100. A.İshakî: "Kıyamet". *Miras*. S. 1, 1998, 105.

¹⁵⁶ A.İshakî: "Kıyamet". *Miras*. S. 1, 1998, b. 105.

Şerif Bey ölmeden önce halka faydalı bir iş yapmak ister. Bir cemiyet (dernek) kurup mektepler açmak ister ve fakirlere yardım etmek için 10 bin sum (ruble) verir. Piyes baştan sona bu cemiyetin nasıl olması gerektiğinden bahseder. Bu işe zenginler, din adamları, eğitimli gençler ve sıradan insanlar katılır. Fakat hepsi de işten çok kendi menfaatini düşünür. Ortak fikre varılamayınca da bağırıp çağırımlar olur, tüzük parçalanır ve eser sona erer.

“Cemiyet” piyesine konu olan olaylar 19. asrın başlarında Orenburg’da geçmektedir. O tarihlerde Orenburg, Tatarlar için Kazan gibi önemli bir merkezdi. Kazan biraz fazlaca gözetim altında bulundurulmuş bir merkez olduğundan dolayı, Çarlığın rahatsızlık duyacağı faaliyetler, Tatarların ekseriyeti teşkil ettiği bölgelerdeki başka illere kaydırılıyordu. Orenburg bu merkezlerin başında geliyordu. Dolayısıyla esere mekân olarak Orenburg’un seçilmesi bir tesadüf değildi, aksine o devrin atmosferi yönünden gerçekçi bir seçimdir.

Eserde konu edilen çeşitli fikirlerin tartışılması da o devrin bir gerçeği olarak karşımıza çıkmaktadır. 19. asrıyla 20. asrın başları, Çarlık Rusyası içinde yaşayan çeşitli milletlerin, seslerini bir ölçüde yükselttikleri ve haklarını alabilmek için teşkilatlanma yollarını dünyanın gidişine göre ayarlamaya çalıştıkları tarihi bir evredir. Bu devirde çatışan görüşler, din adamları ve mollalarda ifadesini bulan “Ehliulemanın” temsil ettiği skolastik medrese anlayışı ile sanayileşmeye paralel olarak gelişen, batı usul ve tekniklerinin kullanılmasının şart olduğunu ileri süren ceditçiler arasındaydı.

Ayaz İshakî ceditçilik usulünü benimseyen anlayışın önderi durumundadır. Ona göre Rusya Müslümanlarının kurtuluşu eskilerde kalmış bilgi ve usulleri tekrarlayan medrese anlayışında değildi. Üstelik bu medrese anlayışı Rusya Müslümanlarını kendi tahakkümleri altında bulundurmaktan başka bir şey düşünemeyecek hale gelmiş olan bir zümrenin elinde idi. Bu zümre, her şeyi kutsal dine göre yorumladığını ifade ederek halkın başka fikirlere yönelmesine imkân bırakmayacak kadar güçlenmiş olan bir sınıf olmuştur. Onların anlayışlarına göre yeni bir usulü benimsemiş olmak, o usulü ortaya koyanların boyunduruğunu kabul etmektir. Yani “değişen dünyanın yeni şartlarına göre yeni şeyler yapamazdınız.” Bu durum yeni yetişen aydınlar için, dini asli kaynağında yeniden yorumlayarak, kurtuluştaki elzem olan organizasyonları hızla gerçekleştirmek ihtiyacını ortaya koyuyordu. Yazarımız **Ayaz İshakî**, aslin-

da dine soğuk bakan bir insan olmakla beraber, Müslüman kimliğini ısrarla vurgulayan bir kişilikti. Dolayısıyla iki görüş arasında dini anlayış bakımından da farklılıklar ortaya çıkmış ve mücadelenin temelini bir bakıma bu farklılıklar teşkil etmiştir.

A.İshakî'nin "Cemiyet" adlı eserinde, bu çatışmanın ne kadar şiddetli olduğunu gösteren bir yapı söz konusudur. Mollalar bile, esere adını veren cemiyet kurma yolunun aslında Rusluğa teslim olduğunu ısrarla savunacaklardır.

Salih: Mademki, Ruslardan çok korkuyorsunuz, öyleyse Rusların uğraştığı deri işiyle neden uğraşıyorsunuz? Bu, Rus'a benzemek oluyor be!

Halk: (Güler) Dünya işi işte! Ticaretsiz geçim olmaz.

Şerif Bey: Ey cemaat, bu işin günah olacağı söylentilerine inanmıyorum. Benim fakir, zayıf ihtiyarları toplayıp onları yedirip içirmem, kitaba sığmıyor mu?

Bir İmam: Evet, şu sizin gayeniz olmasa, Mesela ubşçestva (dernek, cemiyet) açma işi olmasa, elbette sevap olur.

Şerif Bey: Yetim çocukları toplayıp okutmak günah mı?

Müezzin: Okutmanın şekline bağlı, eğer seleflerin yoluyla olursa sevaptır; usul-i ceditle olursa, kara tahta olursa haram olur.

Birisi: Usul-i cedit gerekli değil!

Birkaç kişi: Gerekmez, gerekmez!

Şerif Bey: Durun, durun, siz bana cevap verin. Şimdi ben şu fakirleri toplayıp yedirsem, onlara bir sanat öğresem, bunun için beni kıyamet günü yakarlar mı? (Mollalar birbirlerine bakarlar).¹⁵⁷

Mollaların bu durumu, yazara alaycı bir üslupla konuyu hicvetme duygusunu vermiştir. Bir cemiyet kurulurken, cemiyet fikrinden başlayarak Tatarların sosyal hayatı ve bu hayatın her sahadaki yansımaları mollaların süzgecinden geçirilerek verilmekte ve mollalar, topluma bir engel olarak sunulmaktadır. Ayrıca o döneme kadar mollaların sözünden çıkmayan halka, mollaların da insan olduğu ve çoğunun verdiği fetvaları kendi kafasından uydurduğu, bu yüzden de "**Hurafe**" gibi batıl inanışların ortaya çıktığı anlatılmaktadır.

¹⁵⁷ Gayaz, İshakî: "Cemiyet", *Zindan*. Kazan, 1991, b.483.

Bir kişi: Onlar (Hocalar) bidatten korkuyorlar. Ulemaya ubşçestvalara¹⁵⁸ gitmek yakışmaz. Peygamber zamanında ubşçestva olmamış.

Musa Mirza: Sadık Ağabey, öyle olur muymuş? Bu Müslümanların hepsi ubşçestvaya gelmemişler, bunlar cemiyete (cemiyet sözünü Mişer şivesiyle söyler) gelmişlerdir, diye düşünüyorum, ben ubşçestvaya gelmedim, cemiyete geldim.

Halk: (Hep bir ağızdan) Ubşçestva değil! Cemiyet! Cemiyet!¹⁵⁹

Ceditçi anlayışın önderlerinden biri olduğunu bildiğimiz **A.İshakî** için mollaların söylediklerinin mantığı bir açıklaması yoktur. Tatar Tatar'dır, Rus Rus'tur; ancak Rus'un dini ve gelenekleri nasıl yeni usul ve anlayışlara imkân veriyorsa Tatarın dini ve gelenekleri de yeni hayata göre yeni kurum ve kuruluşlara imkân vermeliydi. Ona göre bunun aksini düşünmek mümkün değildir. İmamlar toplum içindeki kendi imtiyazlarını devam ettirebilmek gayesiyle yeni tarz eğitimi engellemişlerdir.

"**Cemiyet**" piyesinde eğitim konusunu araştırırken üsluba da dikkat çekmek gerekir. S.sız toplantı ve tartışma ile konuya ciddi bir yaklaşım gösteren yazarımızın kullandığı satirik üslup, bir bakıma değişik bir yolun denenmesi ihtiyacından doğmuştur. Normal mantık ölçüleri içinde tartışmadığı meseleleri hiciv ölçüleri içinde yumuşatarak okuyucuya ve seyirciye sunmak istemiştir.

Yazar piyesin birçok yerinde de taassubun yarattığı kavram kargaşası ve Tatar toplumu arasındaki çatışmaları ele alarak işlemektedir.

Gerçekten bu üslup içerisinde zıt görüşler abartılarak sunulmakta, komik unsurlar sayesinde yazarın benimsediği ceditçi görüşe yol açılmaktadır.

Bir kişi: O niye sadece kurşun kalemle üzerini çizdi? Ubşçestva denilen sözü tamamen yok etmek gerek!

Musa Mirza: Evet evet, doğru, kalem (kalem kelimesini Mişer gibi söyler) ile çizmek gerek.

Halk: (Haykırarak) Çiz! çiz! (Salih, karalar)

Birisi: Burada demiş ki, halk. Hangi halkımız? Niye ona bütün Müslümanlar, dememiş?¹⁶⁰

¹⁵⁸ "ubşçestva": Rusça "obşçestvo" kelimesi, cemiyet veya dernek anlamına geliyor.

¹⁵⁹ Gayaz, İshakiy: Zindan. Kazan, 1991, "Cemiyet", b.480.

¹⁶⁰ Gayaz, İshakiy: age., 486-487.

Bir başka yerde de:

Salih: (Bir kere daha okur) “Cemiyetin maksadı halkımızın ihtiyaçlarını karşılamaktır.” Bu madde kabul mü şimdidi? Bunu kabul edecek miyiz?

Birisi: Niye “halkımız” deniliyor? Ruslar, “Biz de halkız, bize de yardım edin!” diye gelemezler mi?

Musa Mirza: Bu söz doğru Cemaat, “Müslüman halkımız” demek gerek.

Halk: Evet, evet!

Halife: “Mümin Müslüman” demek gerek.

Molla: “Müslüman” denilirse, “Mümin” gerekmez, çünkü bunlar eş anlamlı kelimeler. Elfaze-ı müteradife.

Halife: Yok Hazret, “Mümin” teminden türemiş, “Müslim” İslamiyet’ten.

Bir imam: Evet evet, ikisi de gerekli.

*Cemal Kuda*¹⁶¹: Mümin Müslüman yerine gerçek Müslüman demek gerek. Gerçek Müslüman olmayan kişiye yardım etmek günahtır¹⁶² şeklinde ifade etmektedir.

Cemiyet tüzüğünün onaylanması sırasında yaşanan bu tartışmada yazar ince bir üslupla molla geçinenler ve onlara inananların cahillikleri ile alay etmektedir. **Ayaz İshakî** bütün bu boş inanış, taassup ve iç kargaşanın ancak modern bir eğitim anlayışıyla ortadan kalkacağına inanır.

Salih: (okur) ... “cemiyet” mektepler açmaya, akşam dersleri vermeye, büyük-küçük herkes için gerekli zanaatları öğretmeye gayret edecek ve de gerekli kitapları bastırmaya çalışacaktır.

Musa Mirza: Burası nasıl, cemâat?

Cemal Kuda: Bu mektep dediğiniz ne? Mektep, Rusça şkul denilen kelime. Bize İşkul gerekli değil! Biz, Elhamdülillah Müslüman’ız, Müslüman!

Halk: Doğru, doğru! Şkul gerekmez! Gerekmez!

Salih: Mektep diye nizamlı medreseye diyorlar.

¹⁶¹ Kuda:dönür. Ama burada amca yerine kullanılmıştır.

¹⁶² Gayaz, İshakiy:age., 488-489.

*Cemal Kuda: Nasıl nizamlı medrese! Müslüman'ın nizamı olur mu? Bizde elhamdülillah, nizam mizam yok.
Halk: Gerekmez, gerekmez! İşkul gerekmez. Nizam gerekmez!*¹⁶³

Bu kısımda *Şkul* ve *İşkul* sözcükleri sehven böyle yazılmış değildir. Rusçadan günlük Tatar diline giren ve aslı *Şkola* olan okul anlamına gelen bu sözcüğün halk ağızlarında farklı kullanılışlarını veren yazar, tam telaffuz edilmeyen bu sözcüğe ve bununla beraber Tatar kültür hayatına giren yeni yaklaşımlara halkın bakışını bu şekilde bir anlamda hicvetmektedir.

Cemal Kuda: Orada "akşam dersleri" demiş. Bu ne demek? Salih: Gençliğinde okuyamayıp, gündüzleri de zamanı olmadığı için okuyamayacak olan kişiler için akşam ders verme oluyor.

Birisi: Bu, akşam dersi olur. Sureler, imanın şartları ezberlenir, dualar öğrenilir.

Salih: Sadece bunlar değil, okuma yazma da öğretilecek.

Müezzin: Bu iş nasıl olur? Böyle olursa, akşam dersi olmaz. Bu, Ruslarinki gibi olur. Bu, eskiden kalan âdetin tam tersi olur. Akşam derslerinde virdiler öğrenilmeli, sureler ezberlenmeli. Bu ise başka oluyor. Bilmem, bu konuda kitap ne der?

Birisi: Hazretler, bu işler, peygamberimiz zamanında olmuş mu?

İmam: Orası şüpheli.

Cemal Kuda: Eğer şüpheliyse, bunu kaldıralım.

Halk: Kaldıralım, kaldıralım.

Salih: Hayır, bunu kaldırmak olmaz. Şimdi, okumak isteyen büyükler var, bu onlar için yapılacak.

*Birisi: Ben anladım. Bu, Rusların "Pazar Okulları" gibi olacak. Gerekmez!*¹⁶⁴

Bu bölüm **Ayaz İshakî'nin** yeni eğitim anlayışı konusundaki tavrını göstermesi bakımından ilginçtir. Yazar hayatı boyunca savunduğu modern eğitim anlayışına uygun bir okul yaptırılmasını, piyeste kurulması istenen cemiyetin tüzüğüne yerleştirmeye çalışmakta ve buna hangi zihniyetin,

¹⁶³ Gayaz, İshakiy:age., 495.

¹⁶⁴ Gayaz, İshakiy:age., b.494-495.

hangi sudan gerekçelerle karşı çıktığını abartılı üslubuyla çarpıcı bir biçimde ortaya koymaktadır. Halk, yeni tarz eğitime, mollaların da etkisiyle karşı çıkmakta, bu okulların Hristiyan-Rus okulu olacağını düşünmektedir.

İnanç ve kültür farklılıklarının gittikçe daha keskinleştiği, Müslüman-Ortodoks inanç sistemlerinde oluşan ve asla bilimle uzlaştırılmayan bu batıl inançların halkın kalkınma ve eğitimine yaptığı olumsuz etkiyi yazar şu eleştiri ile verir:

Cemal Kuda: Hazret, bu bizim ubşestvamızdan da şeytan yaratılmaz mı ki?

Halife: Orasını Allah bilir. Allah sonunu hayırlı etsin!

Birisi: Hazretler, bu şeytanların doğumu da mı oluyor?

İmam: Olur, olur! Kitap demiş ki; onların doğumunda yetmiş bin erkek yetmiş bin kadınla zina eder. Yetmiş bin fıçı içki içilir. Onların doğum gününe rastlayan kişi helâk olur.

Diğer kişi: Hazret, bizim "şeytan düşünüşü" dediğimiz bir şey var. Bu, şeytanın nikâh töreni mi oluyor?

Hazret: Evet, evet! Bu şeytanların dansıdır. Fakat şeytan nikâhı demek olmaz, onların nikâhı yok. Nikâh, Elhamdülillah, sadece ehlimüslümada olur.

Birisi: Hazretler, peygamberimiz Mekke'den Medine'ye hicret ederken, mağaraya girmiş. Mağaranın önünde örümcek ağ örmüş derler. Bu örümcek erkek örümcek midir, dişi örümcek midir?

Halife: Dişi örümcek, dişi örümcek!

(Gelinin kapısı azıcık açılır)

Hazret: Bence erkek olması gerek. Şeriat erkekleri kadınlardan üstün tutuyor. Allah Teâlâ Peygamber'imizi kurtarmak için, elbette erkek örümcek göndermiş olmalı.

Molla: Bu mesele çok açık değil. Ulemanın bunda ihtilafı var!

Cemal Kuda: Hazretler, bu çok büyük bir olaydır ve halk tarafından anlaşılmalıdır, bir şekilde örümceğin erkek mi dişi mi olduğunu anlatma konusunda, cuma günleri vaaz vermeniz iyi olur.

Müezzin: Bunu kitap olarak, risale olarak bastırmak iyi olur, bu gerekli.

Hazret: Evet, evet! Uygundur, uygundur!¹⁶⁵

¹⁶⁵ Gayaz, İshakiy:age., 505-506.

Piyesin bu bölümünde yazar, dinin gerçeklerini bilmeden kendilerine göre bir din yaratarak halkı yanıltan cahil hocalarla alay etmektedir. Olmadık tartışma konuları ile halkı din adına cahilliğe yönelten mollaların bu tutumu piyesin daha başka yerlerinde de **Ayaz İshakî**'nin alay oklarından nasibini alır.

Piyeste yapılan tartışmalar sonucunda bir cemiyet kurulması kararına varılır ve gereken belgeler hazırlanarak imza safhasına gelinir.

Musa Mirza: (Kâğıtları alıp) Buyurun, hazretler, imza atalım.

Mollalar: Mirza, önce sen kendin imzala!

Musa Mirza: Hazretler, sizden önce imzalamak olur mu?

Siz din adamısınız.

İmam: İmza atalım mı cemaat? Bundan, Rusça yazılar, Rusça okutmalar, kitaplar filan çıkmaz değil mi, Musa Mirza?

Musa Mirza: Burada olduktan sonra hiçbir şey olmaz!

Halk: İmzala hazret, imzala!¹⁶⁶

Halkın bilmediği yeni bir kavrama ürkek yaklaşımı yine bir cahillik örneği olarak piyesin bu bölümünde sahneye taşınır.

Cemal Kuda: (Uzun süre bakıp sonra Salih'e şöyle der) Niçin Besmeleden sonra ebcedi yok?

Halk : (Galeyana gelir) Niçin yok?

Musa Mirza: Yaz! Yaz! (Salih güler ve yazmaya başlar)

Cemal Kuda: Bu ne bu?

(Bütün halk çayın başından kalkar. Kapı daha da açılır. Birbirlerine girip, kâğıda bakmaya çalışırlar).

Birisi: Kuş resmi, kuş resmi!

Birisi daha: Haçı var, haçı var! İşte, işte! (Salih kâğıda bakar.

Mollalar: Bu ne bu, bu ne bu! Siz bizi aldatıp imza attırıp Rus yapmak istiyordunuz, öyle mi?

Cemal Kuda: Cemaat ben size bunun altında bir şeyler yapıyordur dedim!

Halk:(Sinirlenir) Gel de inan! (Salih ve arkadaşları şaşırıp kalırlar).

Şerif Bey: Kuş olsa, ne olur sanki?

Cemal Kuda: Duydunuz mu? Kuş olsa ne olur diyor! Sence, haç olsa da aynıdır! (Halk sesini yükseltir).

¹⁶⁶ Gayaz, İshakiy: age., 512.

Musa Mirza: Cemaat! Çok kötü bir iş. Bu, şu kahrolasıcaların işi oldu. Müslüman diye, Salih Efendi'ye inanmıştım. Gel de gençlere inan!

Halk: (Salih'e) Sen bizi Rus yapmak için mi imza attırdın? (Yumruklarını sıkarak Salih'in yanına gelirler) Niye konuşmuyorsun? Bizi Rus yapmak mı istedin?¹⁶⁷

Görüldüğü gibi **A.İshakî** halkın içinde bulunduğu psiko-sosyolojik durumu en ince detaylarına kadar algılamıştır. Toplumun içine yuvarlandığı hurafe bataklığının, onu nasıl kendi amaçlarından uzaklaştırdığını yakalamıştır. Dinine bağlı olmak isteyen halkın mollalar yüzünden ne hâllere düştüğünü anlatan **Ayaz İshakî**, halkın mollalar yüzünden hurafeleri dinin emriymiş gibi kabul ettiğini gözler önüne sermiştir. **A.İshakî**, "Tercüman"la İ.Gaspıralı'nın açtığı yolun pratikte uygulayıcısı olmuş ve İdil-Ural Türklüğünün bataklıktan kurtulmasının da ancak eğitimle mümkün olacağına inanmıştır. **Ayaz İshakî** Tatar toplumunun bu durumunu piyesler aracılığıyla halka sunarak halkın özeleştiri yapmasını sağlamak istemiştir. Halkın adeta dokunulmazlık zırhına büründüğü ve tabulaştırdığı "hazret, molla" adlı din adamlarının cehaletinin seviyesini ince esprili anlayışı içinde hicvetmektedir.

Eserin sonunda hazretlerin anlayışının geçerli bir anlayış olmadığı fikri verilmek istenmektedir.

Eski ve Yeni Eğitim Tartışması

Eğitim konusunu işleyen piyeslerden bir başkası da **"İki Âşık"**dir. **"İki Âşık"** piyesinde yazar, kahramanları kesin çizgilerle, iyi ve kötü diye ayırmaz. Bu bakımdan realist bir eser olarak değerlendirebiliriz. Onları, her insana has olan olumlu ve olumsuz tarafları ile verir. Bu şekil daha çok **Abdulkayyum** ile **Hurşit** tiplerinde görülür. Bu eserde de, eski eğitim yöntemleri ile yeni eğitim arasındaki farkı gösteren bölümler bulunmaktadır.

Rahmetullah: Bizim mahdumu söylüyorum. Ona onay verdik bugün.

Kayyum: Molla mı olacak? İyi de medresede nice büyük kişiler var, onlar dururken niye bunu molla yapıyorsunuz?

Rahmetullah: Yeni öğretimi de sokmam deyince, babası iyi kişi deyip kabul ettik.¹⁶⁸

¹⁶⁷ Gayaz, İshakiy:age., 513-514.

¹⁶⁸ Gayaz, İshakiy: "İki Aşk", Miras. s. 199

Eserin sonunda aydın gençler kazanırlar ve cehaletin bataklığına saplanan gençler kaybederler. Burada, topluma asıl yön verenlerin aydın zümre olduğu, sıkıntılara ve eziyetlere maruz kalsalar bile sonunda hep kazandıkları vurgulanmaktadır. Belirli bir müddet için şahsi çıkarlarına dokunan aydınlara karşı karalama kampanyaları yürütülebilir, toplum nezdinde itibarları sarsılabilir; ancak o toplum sonunda gerçekleri anlar ve kendileri için çalışan ve kendilerini düşünen insanların millî benliğine bağlı aydınlar olduğunu kavrar ve onların peşinden gider, diğerleri de olmaları gereken yere konur. Aydınlık her zaman karanlığı yener, eğitim cehaleti eninde sonunda ortadan kaldırır. Eserde de üzerinde durulan ana tema budur.

Yazarın bir başka piyesi de yeni eğitim anlayışının yanlış yansıması sebebiyle kozmopolitleşmeye dönmesidir.

“**Can Bayeviç**”. Yazar bu eseriyle eğitimsiz insanların kendilerini topluma kabul ettirmek için olduklarından farklı görünmeye çalışmalarını eleştirerek, onların bu tavırlarıyla nasıl gülünç duruma düştüklerini anlatır. Bu yönüyle Can Bayeviç, Moliere’nin “Kibarlık Budalası” adlı piyesini andırır.

Bu piyeste **A. İshakî**, eğitimsiz kişilerin toplum içerisinde nasıl zor durumlara düştüklerini, gülünç olduklarını yine mizahlı bir üslubuyla ortaya koyar. Can Bayeviç, cahilliğini, kültürsüzlüğünü gizlemek için bir takım gülünç tavırlara girer. Birkaç kelime Rusça konuşur, onları taklit etmeye çalışır. Kahramanımız eğitim ve değişmeyi kozmopolitleşme ve taklit olarak anlayarak komik duruma düşer.

Şakircan: Zor bu bizim cahil halkla iş yapmak, hiç terakki-perver değiller. (Zil çalar, hizmetçi kız gelir)

Hizmetçi: Dayı, ne lazım?

Şakircan: (Eliyle masaya dayanıp) Ben senin nereden dayınım? Dayıymış! “Tatar” gibi konuşuyor! Sana ne kadar söyledim, bana her zaman gospodin¹⁶⁹ Can Bayeviç de diye. İkincisi: ben seni çağırmadım. Gel buraya! (Hizmetçi gelir) İşte bu zillerle kimi çağırırım?

Hizmetçi: Kimi istersen, onu.

¹⁶⁹ Gospodin: Bey

Şakircan: "Kimi istersen" demeyeceksin, o "neobrazovannıylik"¹⁷⁰ oluyor. Terakkiperver kişinin her zaman işi yolunda olur. İşte bak! (Bir zil gösterir) İşte bunu çalsam, "Zahar"ı çağırmış olurum, işte bunu çaldırsam, "arabacıyı", bunu çaldırsam gospojayı.¹⁷¹ (Birini çaldırıp gösterir) Evet, şimdi kimi çağırmış oldum?

Hizmetçi: Zakir dayıyı...

Şakircan: Söyledim sana, Zakir değil, Zahar diye. Hiç terakkiperver değilsin (Hizmetçi çıkmak ister).

Şakircan: Dur, çıkarken ne yapmak gerek?

Hizmetçi: Biliyorum, biliyorum. (Reverans yapmak ister, yapamaz)

Şakircan: Öyle değil! (Gösterir. Kendisi de çok komik yapar) İşte bunlarla iş yap! Bu nasıl neobrazovannıylik! Öğretiyorum, öğretiyorum, hiç iş yok bunlarda!¹⁷²

Kendi cahilliğini gizlemeye çalışan, bunun için de kendisini bilgili, kültürlü ve asil birisi olarak tanıtmaya çalışan sonradan görme zengin Can Bayevici'yi sürekli gülünç durumlara düşüren **Ayaz İshakî**, bu piyesinde de eğitimli insan ile cahil insan arasındaki farkı komedi tarzının esnek sanat zemininde ortaya koyar.

"**Üç Kadınla Hayat**" adlı eserinde ise kadın ve kadın eğitimine ağırlık verilmektedir. Yazar bu eserinde eğitimsiz bir adamın hem kendisine hem de çevresindeki insanlara yaşatmış olduğu acı olayları gözler önüne sermiştir.

Kerim'in cahilliği zenginliğinin önüne geçememekte ve eğitimsizliğinin verdiği bilinçsizlikle üç kadınla birden evlenmeyi düşünebilmektedir. Yazar bu davranışından dolayı piyesin kahramanını cezalandırmaktan çekinmez. Bu piyeste eğitimsiz kişilerin içine düştüğü gülünç hallerin yansıtılmasının yanı sıra bir başka boyut daha aramak gerekir.

"**Üç Kadın ile Hayat**" piyesinde **Ayaz İshakî**'nin, piyeslerini toplumu eğitmek için bir araç olarak kullanmasının tipik örneğini görürüz. Modern bir hayat tarzını Tatar toplumuna yansıtmakla kendisini görevli sa-

¹⁷⁰ "neobrazovannıylik": Rusça kelime, "cahillik"

¹⁷¹ gospojayı: hanımefendiyi.

¹⁷² Gayaz, İshakiy: Zından. "Can Bayevici", Kazan, 1991, 593-594.

yan yazar, geleneksel toplum dokusunda sıkça rastlanan çok evliliği hicvetmekle, alaycı ve zaman zaman acıklı bir üslupla çok evliliği eleştirmektedir.

Bu yapısıyla, “Üç Kadın İle Hayat” piyesi **Ayaz İshakî**’nin toplumu eğitmek amacıyla kaleme aldığı eserlerinden birisidir. Bu piyeste asıl maksat toplumu belli bir konuda eğitmek, yanlışını düzeltmektir.

A.İshakî, eserlerinde hep aydın insanlara değer vermektedir; çünkü onlar cehaletin bataklığına saplanmış düşüncelerle dünyaya bakanlardan farklıdır. Cehaletin bataklığına gömülen insanlar toplumu felakete götürürler; sebebi de, yarasa nasıl ışıktan korkarsa, onlar da aydınlık yolu gösteren ilimden korkmaktadırlar. İlimden korkan insanlar ise insana değer vermezler, veremezler; çünkü insanı anlayamazlar. **A.İshakî** de Tatar halkına ilmi, irfanı ve onlarla mücehhez olan şahsiyetleri yetiştirmenin gereğini vurgulamaktadır. Aydın kişiliğe sahip kahramanlarını yüceltmesinin sebebi de budur. **Ayaz İshakî**’nin eserlerinde göze çarpan bir başka konu da, kadının toplumdaki yerini saptaması ve kadının olması gereken yeri ortaya koymasıdır. Kadın hakları konusunda oldukça duyarlı olan **A.İshakî**, kadının toplum içinde ikinci plana itilmişliğinden şikâyetçidir. Hemen hemen tüm eserinde, kadının erkekten aşağı tutulmaması yönünde mesajlar verir. Yazar birden fazla kadınla evlenmenin toplumdaki eğitim eksikliğinden kaynaklandığı kanaatinde.

Ayaz İshakî, “Üç Kadın İle Hayat” piyesinde eğitilmiş kadınla eğitimsiz kadın arasındaki farkı bütün çarpıklığı ile gözler önüne sermekte ve kadınların mutlaka öğrenim görmesi gerektiği görüşünü savunmaktadır.

Yazarın incelediğim toplam beş piyesinde, eğitimin farklı boyutlarının ele alındığı görülmektedir. Yazar böylece eğitimi çok yönlü olarak ele alıp, toplum için önemini ve gerekliliğini vurgular. Eski eğitimin, toplumda gelişmeyi engelleyici yönlerini eleştirir. Halk arasında oluşan ve zarar veren boş inanışlar ve boş taassubun Tatar toplumuna etkileri gözlem sonucu belirlenir.

Kendisi Tatar aydınlanma hareketi olarak anılan *Ceditçi* görüşün temsilcilerinden olan **Ayaz İshakî**, Tatar toplumunun geleceğinin iyi bir eğitimle aydınlanacağına farkındadır. Bunun için geleneksel eğitime karşı çıkar ve Avrupalı tarzda okullar açılması gerektiğini savunur. “**Cemiyet**” piyesinde bu konuyu detaylı olarak işleyen sanatçı, yeni tarz eğitime karşı çıkan mollaları yerer ve onların daha çok menfaat kaygısıyla böyle davrandıkları görüşünü savunur.

Ayaz İshakî'nin bazı eserlerini, doğrudan eğitim aracı olarak kullandığını söylemek abartılı olmayacaktır. O, piyeslerinde işlediği konularla, verdiği mesajlarla piyesi izleyenlerin yeni bilgilerle ve yeni bir anlayışla tiyatro binasından ayrılmasını arzulamış olmalı ki, yanlış bilinen konulara, yanlış anlayışlara detaylı bir şekilde bu eserlerde yer vermekte ve sonuçta doğrusunu açıklamaktadır.

Komedi tarzında verdiği eserlerde de **Ayaz İshakî**'nin eğitim merkezli bir zihniyet taşıdığı görülür. "**Can Bayevîç**"te, "**Kıyamet**"te ve "**Cemiyet**" piyesinde **Ayaz İshakî** eğitimsiz kişilerin söz ve davranışlarıyla nasıl gülünç durumlara düştüğünü, bir karikatürücü abartısı ve inceliğiyle vererek, toplumun bu tiplerden bir ders çıkarmasını amaçlar.

Gelenek ve Görenekler

Ayaz İshakî'nin piyeslerinde gelenek ve görenekler çok sık kullanılan sosyal konular olarak karşımıza çıkar. Piyeslerini yaşadığı dönemin sosyal meseleleri üzerine kuran Ayaz İshakî, gelenek göreneklerden piyeslerinde sıkça yararlanır. Çok evliliklerden cenaze törenlerine kadar, Müslüman Tatar toplumunun gelenek ve görenekleri Ayaz İshakî'nin piyeslerinde kendisine yer bulmuştur.

Ayaz İshakî, piyeslerinde gelenek ve göreneklere olumlu ve olumsuz olmak üzere iki temel bakış açısı ile yaklaşır. Olumlu bulunduğu gelenek görenekleri piyeslerinde güzel mesajlarla hatırlatırken, olumsuz bulunduğu gelenek görenekleri hicveder ve halkı bu konularda bilgilendirmeye ve bilinçlendirmeye çalışır. Piyesler bu yönüyle Tatar gelenek ve göreneklerinin, sanat eserleri yoluyla, tarihe mal edilmesinde de önemli bir rol oynamıştır.

Şunu öncelikli olarak belirtmek gerekir ki yaptığım incelemeler, **Ayaz İshakî**'nin Tatar halk kültürünü çok iyi bilen bir gözlemci olduğunu ortaya çıkarmaktadır. O, halk arasında yaşayan gelenek ve görenekleri, en ince ayrıntısına kadar belleğine kaydetmiş ve bunları eserlerinin arasına sosyal motifler olarak ustaca yerleştirmiştir.

Kız İsteme ve Düşün

Ayaz İshakî'nin birçok piyesinde yer verdiği dikkat çeken gelenek ve göreneklerin başında, kız isteme ve düşün törenleriyle ilgili olanlar gelir. Tatar geleneğinde oğlan evlendirilirken, kız istemeye gidildiğinde, erkek tarafı kız tarafına görücü "başkuda" gönderir. "Allah emri, peygamberin sünneti" diye kızı ister, bu arada erkeğin özelliklerini sıralar,

karşı taraf razı olursa karşılıklı hediyeleşilir. Düğün eğlenceli olur. Yenilir, içilir, oyunlar oynanır, türküler söylenir. Düğün törenlerine daha sonraları içki de girmiştir; ama bu dindar kesimlerce hoş karşılanmaz.

1. *Delikanlı: İkinci şarkı, ikinci şarkı. Düğün, delikanlılar, bu düğün, düğün, düğün!*

2. *Delikanlı: Düğünde içmezsek ne zaman içeceğiz. Koy delikanlı! (İçerler) Abdri uzun bir şarkı çalar. Öteki delikanlı da şarkı söyler.¹⁷³*

Burada başka bir geleneğe daha dikkat çekmek gerekir. Bu, diğer Türk toplumlarında çok rastlanmayan bir uygulamadır. Özellikle zengin ailelerde, “kız isteme” yerine tabir yerinde ise bir “oğlan isteme” geleneğine rastlanmaktadır. Durumu iyi olan varlıklı aileler, kızlarını vermek istedikleri genci kendileri tespit ederler ve bu ailelere, kızlarını vermek için haber gönderirler. **Ayaz İshakî** bu geleneği “**Tartışma**” piyesinde şöyle canlandırır:

Ayşe: Hayriye Abıstay gelmiş. Şahilerden Zakir’e dünürcü olup gelmiş.

Şemseddin: Bizi insana saydıklarına çok teşekkür ederim. Bu bizim çocuğa kız mı verilir!

Zakir: Ben sizlerden kız istemedim.

Ayşe: Sen istemesen de, biz düşüneneğiz, biz senin annen ve babanız. Oğlan, kızın gelip istemesini beklemez...¹⁷⁴

Görüldüğü gibi kız tarafı, oğlan tarafının kendilerinden kız istemesini beklemeden, kızlarını vermek için, kendilerini uygun gördüklerini oğlan tarafına duyurmaktadır.

Bu şekilde kız istemenin Tatar kültüründe ince bir ayrıntısı daha vardır ki onu da belirtmek gerekir. Kız tarafının oğlan tarafına haber göndermesi bir anlamıyla da “biz sizden daha varlıklınız, daha zenginiz” türünden bir mesaj içermektedir.

Anadolu’da da yaygın olarak rastlanan “nikâh okunması” geleneği Tatar kültüründe de yaşamaktadır. Nikâh daveti için “okuntu” gönderilir. Okuntuyu getiren kişiye bir hediye vermek âdettendir. Ayaz İshakî, “**Muallim**” piyesinde bu geleneği şöyle yansıtır:

¹⁷³ Gayaz, İshakî: “Züleyha”, *Zindan*, Kazan, 1991, 531.

¹⁷⁴ Gayaz, İshakî: “Tartışu”, *Zindan*, Kazan, 1991, b. 452-453.

Yaşlı Kadın: Senin burada, annen-baban yok, sana akıl veren de yok. Burada "nikâh okundu" diye müjde almaya gelirler.

Salih: Hediye olarak ne vermem gerek?

Yaşlı Kadın: Ona sen karar vereceksin.

Salih: Genelde, ne verilir?

Yaşlı Kadın: Para verilir, hediye de verilir. Kim ne isterse onu verir.¹⁷⁵

Ayaz İshakî'nin "Muallim" piyesinde, anne ve babası olmayan **Salih** evlilik hazırlığı yaparken köyün bilge kadını kendisine gelenek ve gelenekleri böylece hatırlatmaktadır.

Aynı **yaşlı kadın** gerdek gecesi ile ilgili olarak da şu hatırlatmalarda bulunur:

Yaşlı kadın: Kızın kapısı yanında bir kadın olur, ona da hediye vermen gerek.

Salih: Ne kadar?

Yaşlı kadın: Senin durumuna bağlı.

Salih: Tamam.

Yaşlı Kadın: Sabah kaldırıp hamama gönderirler. Hamama giderken döşeğinize bakacak olan kadına yatağının üzerine para mı, hediye mi bırakılması gerekir.¹⁷⁶

Türkiye Türkleri ve başka Türk soylu toplumlarda rastlanan gerdek gecesi gelinin yatağına hediye atma geleneği **"Muallim"** piyesinde böyle ifadeleştirilmektedir.

Burada altı çizilmesi gereken bir başka gelenek de hamamla ilgilidir. Tatar toplumunda gerdek gecesinin sabahı mutlaka gelinle damat hamama giderler. Fakat burada bir başka hususu daha hatırlatmak gerekir. Tatar köylerinde her evin kendisine ait bir hamamı mutlaka vardır. Hamamsız ev çok kötü kabul edilir ve mutlaka her eve hamam yaptırılır. Burada gelinle damadın gittiği hamam bu hamamdır. Yoksa umuma açık, herkesin gittiği hamamlar kastedilmemektedir. **Ayaz İshakî**, Tatar toplumlarında yaşayan bu gelenekleri en ince ayrıntılarına kadar gözlemlemiş ve piyeslerinde canlandırmıştır.

¹⁷⁵ Gayaz, İshakî: "Muallim". Miras. Kazan, S.10, 1991, b.53.

¹⁷⁶ Gayaz, İshakî: *age.*,b.54.

Nikâh

Ayaz İshakî, piyeslerinde Tatar geleneğindeki **nikâh kıyma** törenlerine de yer vermiştir. Bilindiği gibi, aslında İslami anlayışta nikâhı kıyma makamı yoktur. Bu iki kişi arasında ve en az iki erkek şahit veya bir erkeğe karşılık iki kadın olmak şartıyla yapılır.¹⁷⁷

“**Aldım-Verdim**” piyesinden bir örnek:

İbrahim: Şu yazıyı hepimiz imzalamamız gerek. (Okur) 1906 yılında, 5 Haziranda biz, Ufa vilayeti, Ufa ili, Çatış kazası Çatış köyünün İbrahim Abdülsamat oğlu Şakirov ile Aliye Halil kızı Şakirova'nın kendi isteğimizle yüz som mihir¹⁷⁸ karşılığı şahitler huzurunda akit yaptık. Şu akdi şu şartlar ile kabul kıldım. (Aliye de, İbrahim de imza atar) Aliye Halil kızı Şakirova, İbrahim Minlikayev, Sait Semiyev, Feyzulla Seyfullin (İbrahim de Aliye de birer tane alıp ceplerine koyar).¹⁷⁹

Kızın çocukluğunda annesi veya sütanası tarafından emzirilmesi nedeniyle baba, kadına süt hakkı olan ücreti vermek zorundadır. Bu mihir, kız verilirken baba tarafından alınan başlık deneni şeydir. İsterlerse bu haklarından vazgeçebilirler; ya da mihir çok sembolik miktar olarak alınabilir. **Ayaz İshakî**, “**Aldım-Verdim**” piyesinin bu bölümünde hem İslamiyet'teki gerçek nikâh işlemine dikkat çeker, hem de daha sonraları “başlık parası”na dönüşecek olan “mihir” kavramına açıklık getirir. Böylece halk geleneğine yanlış yansıyan İslami nikâh akdinin doğru şeklini izleyiciye hatırlatır. Buna göre erkek, karısını boşadığında mihiri belirttiği miktarda ödemekle yükümlüdür. Çocukların nafakası da kocaya aittir.

“**Aldım-Verdim**” piyesinin başka bir bölümünde ise **Ayaz İshakî**, nikâhın illa hocalar tarafından kıyılması zorunlu olan bir vecibe değil, iki kişi huzurunda yapılacak bir “*akitleşme*”nin nikâh sayılacağını vurgular.

¹⁷⁷ Fazıl Ağış: “Kültürün Temellendirilmesinde İslâm Dininin Rolü” (Diller, Ruhî Kültür ve Türk Tarihi: Gelenekler ve Modernlik, Türkoloji Enternasyonal Toplantı Çalışmaları, 3 bölümlü, 9-13 Haziran 1992, Kazan'da verilen ve III.C.s.228-230, Moskova, 1997'de basılan tebliğ).

¹⁷⁸ *başlık parası*

¹⁷⁹ Gayaz, İshakiy: “Aldım- Birdim”, *Zindan*, 1991, b. 394.

İbrahim: İşte bu! Şeriatla da, yasada da erkekle kadın bir-biriyle iki şahit önünde karı-koca olmaya razı olsalar, kimse ayıramıyor.

Aliye: Öyle mi? Doğru mu? Sadık Ağabey'i, uyandıralım da biz evlendik diyelim.

İbrahim: Acele etme! Ben bu işler için uygun şahitler bulayım. Ondan sonra bir-iki günden işi bitiririz.¹⁸⁰

Görüldüğü gibi İbrahim, uygun iki şahit bulduktan sonra bunların huzurunda karı-koca olmaya razı olunması hâlinde nikâhın gerçekleşeceğini savunmaktadır.

Çok Evlilik

Ayaz İshakî'nin piyeslerinde **evlilik** konusu başlı başına bir sosyal mesele olarak geniş şekilde ele alınmıştır. **Ayaz İshakî**, İslami inanışa göre yetişen bir erkeğin dörde kadar kadın alabilmesi müsaadesiyle başlayan çok evlilik kavramını piyeslerinde sıkça işler. O, zaten çoğunluğunu halkı eğitmek ve bilinçlendirmek gibi bir toplumsal gaye için yazdığı piyeslerinde çok evliliğin İslam dinindeki gerçek şeklini anlatır:

Rıza: Şeriatla göre böyle üç kadınla yaşamak doğru mudur?

Kerim: Dört kadınla da yaşamalısın (tabağını koyar).

Rıza: Öyle bir zorunluluğun yok, doğru değil! (Kerim'e bakarak) Ver tabağını, daha koyalım! (Kalkıp gider)

Kerim: Kâfi... Hocalar, mollalar bilmeden mi dört kadın almamız doğru diyorlar?

Rıza (Yemek getirirken): O sözü hiç bir molla söylemez.

Kerim: Bizim hazret söylüyor: "Kerim, servetin var, diyor. Evliliğin adını yücelttin, şeriatla uygun davrandın" diyor.

Rıza (Gelir, oturup): Bu sözleri gerçekten hazret mi söyledi?

Kerim: Niye seni kandırayım ki?

Rıza (Başını iki yana sallayıp): Hazretler şeriatı çok iyi biliyorlar. Senin düğününde üç tenke sadaka alacağını bildiği için öyle diyor.

¹⁸⁰ Gayaz, İshakî: age., b.393.

Kerim: Şeriata doğru değil mi diyorsun sen?

Rıza: Bizim dinimize göre şöyledir: İnsan, bir kadınla evlenmelidir. Rahat, huzurlu olduktan sonra başka kadınla evlenmeye hiç gerek yoktur. Bu kadınla güzelce, onu üzmeden geçinmek gerekir. Üzerine başka biriyle evlenmek doğru değildir. Şöyle doğru olabilir: Eğer bir kişi, bir kadınla yetinmezse, kötü şeyler yapıp, kadınların arkasından gidip rezil olacaksa, işte o zaman iki hanımının da arasında adil davranarak, onların gönül rızalarını alarak evlenmesi doğrudur. Yoksa doğru değildir.¹⁸¹

Görüldüğü gibi **Ayaz İshakî**, “**Üç Kadın ile Hayat**” piyesindeki bu diyalogla İslamiyet’te çok evliliğin gerçek uygulanış şeklini ortaya koymakta ve bazı mollaların menfaat kaygısıyla çok evliliğin temel şartlarını göz ardı ederek nikâh kıydıklarını anlatmaktadır.

Gelin Karşılama

Tatar toplumunda gelin karşılama törenlerinde çok ilginç gelenek ve görenekler vardır. Bir eve gelin geldiğinde, gelin kapıda bal ve yağla karşılanır. Bunun gerekçesi gelinin geçiminin bal ve yağ gibi tatlı olmasıdır. Kayınvalidesine, kayınbabasına ve kocasına karşı dili yumuşak olsun denir. Yine aynı şekilde gelin “**kurtlu yağ**”¹⁸² ile karşılanır. Ayaz İshakî, çok ince bir gözlemcilikle bu gelenek ve göreneklere piyeslerinde yer vermiştir. İşte “**Aldım-Verdim**” piyesinde eve gelen gelinin kapıda karşılanışı:

Merfuğa: (Aliye’ye gelip, arkasından sıvazlayıp) Saadetle gel! Al, çocuğum al! (Aliye şaşırıp kalır).

Sadık: Aliye, kurtlu yağ yut! Merfuğa Yenge gelini kurtlu yağ ile karşıladı! (Aliye kurtlu yağ yutar).

Merfuğa: Ya Rabbi, Allahu Teâlâ hayırlı uğurlu etsin! (Aliye’nin arkasından tekrar sıvazlayıp, ağlamaklı sesle) Allah hayırlı ömürler versin! Allah huzurla rahat göster-sin! Benden korkma! Ben öz annen gibi olurum.¹⁸³

¹⁸¹ Gayaz, İshakiy: “Üç Hatın bilen Tormış”. *Miras*. S. 7-8, 1996, b. 89.

¹⁸² Kurutulmuş süzmelî yağ

¹⁸³ Gayaz, İshakiy: “Aldım - Birdim”, *Zindan*, 1991, 432-433.

Anne ve Aile

Gelenek olarak evin geçimi kocaya aittir. Kadın ise evin temizliği, düzenlenmesi, yemek yapma, çocuk doğurma ve çocuk bakmakla görevlidir. Ayrı bir meslek edinmeyeceği için eğitimine pek önem verilmez. Abıstaydan biraz okuma-yazma, Kur'an-ı Kerim okumayı; dua ezberlemeyi öğrenebilirse bile çokbilmiş sayılır. Toplumda bu bakımdan kızların eğitimi ev işlerinin dışına çıkmaz. Bu, erkek çocuklarının yetişmesi için de bir engel olmaktadır. Çocukların ana ve babaları ne kadar kültürlü iseler çocuklar da o derece kültürlü olacaklardır. Bu bakımdan **Ayaz İshakî**'nin eserlerinde vurguladığı, kadının eğitimine önem verilmesi gerektiridir.

Esmâ: Maalesef, dünya senin söylediğin gibi değil.

Rıza: Sen de çoluk çocuğunun rahat yaşamasını istemez misin?!

Esmâ: Herkes çocuğunun rahatını ister. Herkes senin dediğin gibi davransın tabii! Çocuklarının rahat yaşamasının ne zararı var?

Esmâ (Gülerek): Bu, onlar için bir mutluluktur. Öncelikle onların çoğu nasıl rahata ulaşacaklarını bilmiyorlar. Bir kısmı düşünür, hesaplar, Allah'a havale ediyorum, der. İster gönlünün istediği olsun, isterse hiç hoşlanmadığı, kötü karakterli biri olsun, tutup kızını verir. İşte ondan sonra kız çok kötü bir evlilik yapar ve rahat bir hayat sürdüremez.

Rıza: O, Allah'a havale etmek değil, cahilliktir. Öncelikle huyunu suyunu iyice bilmek lazım. Anlaşabiliyorlar mı? Bunları hep düşünmek lazım. Ondan sonra tevekkülle Allah'a havale etmeli. Allah'a havale ediyorum deyip, ateşe atmak olmaz.¹⁸⁴

Sosyal Statü

Özellikle "**Cemiyet**" eserinde Kazan Tatarlarının hayatından zengin yansımalar bulmaktayız. İnsanların, seviyelerine göre hazırlanmış malsalara oturtulması, aile içi ve cemiyet içi ilişkilerde kadının yeri veya aile fertleri arasındaki ilişkilerle ilgili bilgiler edinmek mümkün olmaktadır. Bu da eseri gerçek hayata dayanan bir yapı ile çeşitli sosyal bilimler er-

¹⁸⁴ Gayaz, İshakî: "Üç Hatın bilen Tormış". *Miras*. S. 7-8, 1996, b. 87.

babı için önemli kılmaktadır. İnsanların toplumdaki seviyelerine göre oturtulması en eski Türk geleneklerindedir.

Gelin: (İkinci pencereye gidip) Bak, çok ilginç. Anneciğim, ben cenaze namazı görmemiştim.

Bike: Çok yaklaşma! Şimdi selam verirler. Yüzünü görebilirler.

Gelin: Yok anneciğim, bu pencere buğulu.

Bike: İşte, senin tarafındaki Salih Bey'in oğlu. Bunlar bize kızlarını vermek istiyorlardı. Seni görmesin. Gelinleri, tay gibi pencereye atlayıp erkeklere bakıyor diye, konuşmaya başlar.

Gelin: (Biraz çekinerek) Anneciğim! Üçüncü saftaki, kenardaki ihtiyar kim?

Bike: O, Cemal Kuda.

Gelin: Bu mu? Hep bağıırıp durdu.

Bike. Sen, onların konuşmalarını mı dinledin? Başka işin yok. Başka gelinler gibi, kolunu sıvayıp mutfakta iş yap-san, dinlemeye vaktin kalmazdı.

Gelin: Yok anneciğim, ben sadece çay verirken işittim.

Bike: Erkeklerin konuşmasını dinlemek, gelinlerin işi değil!¹⁸⁵

Bu diyaloglar o dönemin Tatar toplumunda kadınlarla erkekler arasında nasıl korkunç bir mesafe konduğunu göstermektedir. Ancak **A. İshakî** eserinde, Tatar kadınlarının tarihî misyonunu kaybetmesini, kör taassubun hâkimiyetine girmesini, bu taassubun da bizim geleneklerimizmiş gibi algılanmasını tenkit etmektedir.¹⁸⁶

Yardımlaşma

Piyeslerini toplumsal amaçlarla kaleme alan **Ayaz İshakî**, yardımlaşma kavramını da enine boyuna işler. **Ayaz İshakî**, Tatar toplumun içerisinde bulunduğu güç şartlardan ancak toplumsal yardımlaşma ve dayanışma ile çıkabileceğinin farkında olan bir aydındır ve aslında Tatar toplumunun doğasında zaten var olan yardımlaşmayı eserlerinde sürekli teş-

¹⁸⁵ Gayaz, İshakiy: "Cemgiyet", *Zindan*. Kazan, 1991, b. 502.

¹⁸⁶ "Gelenekler ve Görenekler" bölümünde anlatılan Tatar geleneklerinin bazıları 20 yy. başlarına kadar devam itmiş ve sonra kaybolmuştur.

vik eder. “**Cemiyet**” piyesinde hayırsever bir Tatar zengini kuracağı bir cemiyetle yardımlaşmayı kurumlaştırmak ister.

*Şerif Bey:... İşte cemaat son sözüm, şimdi ben yaşlı bir kişiyim ve ölüme hazırlanıyorum. Başka şehirlerdeki gibi cemiyet açarsanız, bütün Müslümanlar beraber olup bu cemiyetle ilgilenirseniz ben on bin sum para bırakacağım. Olmuyorsa da ben parayı başka şehre vereceğim.*¹⁸⁷

Şerif Bey, kuracağı derneğin tüm Müslümanların yardımlaşmasına esas teşkil edecek bir hayır kurumu olmasını amaçlamaktadır. Bunun için de herkesin bu dernekle ilgilenmesini ve destek olmasını ister. O, karşılaştığı tüm engellere rağmen elindeki parayı fakir çocukların eğitimi başta olmak üzere toplumu olumlu yönde etkileyecek hayır işlerine tahsis etmeyi planlamaktadır:

*Şerif Bey:... İşte benim param var, işte ben öleceğim. Bunun için fakir çocuklara, okumaları için para bırakmak istiyorum...*¹⁸⁸

Ayaz İshakî'nin piyeslerinde bu minvalde daha pek çok yardımlaşma ve dayanışma örneğine rastlamak mümkündür.

Muska Takma

Ayaz İshakî'nin piyeslerinde dikkat çeken bir başka özellik de kaynağını dinden alan geleneksel davranış kalıplarının motif olarak kullanılmasıdır. Bunlardan birisi de “**muska**” motifidir. **Ayaz İshakî**, halk arasında yaygın olan “muskanın kişiyi kötülüklerden koruyacağı, üzerinde muskası bulunan kişiye silah işlemeyeceği” inanışına “**Ulu Muhammet**” piyesinde şöyle yer verir:

Gülbike (Han'ın boynuna muska takar): Bunu takan kişinin boynunu kılıç kesmezmiş. Bu kutsal muska atalarımızdan hanımıza kalmıştır. Bunu taşıyana ok değmez. Allah'a emanet olun, sultanım (Gözyaşlarını siler).

Han (Giyinmesini bitirir): Çocuklar nerede?

Gülbike: Hepsi de evdeler. Çocuklar, gelin, babanız çağırıyor.

¹⁸⁷ Gayaz, İshakî: “Cemiyet”, *Zindan*. Kazan, 1991, 485.

¹⁸⁸ Gayaz, İshakî: *age.*, b.484.

Hanzadelerden Mahmut, Yusuf, Yakup; kızlardan Elmas, Sultan, Gönül Sultan gelirler. Erkekler askeri elbiseli.

Han: Oturun, çocuklar. (Han da Hanbike de otururlar)

*Han: Hepiniz içinizden Ayete'l-Kürsü duasını okuyunuz.*¹⁸⁹

Hastayı Okutma

Türk İslam toplumlarının hemen hepsinde olduğu gibi Tatar toplumunda da hastalıkların **"okutma"** ile iyileşeceğine inanılır. Bunun için doktorların tedavi edemediği hastalıkların tedavisi için "Hazret"e gidilir ve "okutulur". Hatta kimi zaman doktora hiç gidilmez doğrudan "okutma"ya gidilir. "Okutma"nın en çok da "nazar değmesi"ne karşı etkili olduğuna inanılır. **Ayaz İshakî'nin "Züleyha"** piyesinde **"okutma"** geleneği ile ilgili şu ifadeler yer alır:

Kız: (Yanına oturup) Teyze, siz hâlâ hastasınız.

Züleyha: Kaderim böyleymiş demek ki.

Kız: Senin doktora gitmen gerekirdi.

*Züleyha: Ben senin doktoruna gidinceye kadar, Hazret'e gidip okutacaktım ama izin vermiyorlar.*¹⁹⁰

Görüldüğü gibi Züleyha, doktorun kendi hastalığını tedavi edeceğine inanmamakta, bunun yerine **"Hazret'e gidip okutmaya"** iyileşebileceğini düşünmektedir. Fakat baskı altında yaşadığı için buna bile izin verilmemektedir.

Cenaze töreni

Tatar Türkçesinde mezarlığa "zirat", yani ziyaret edilen yer denmiştir. Vefat eden biri olursa, önce gelerek yakınlarına başsağlığı dilerler. Ölü gusledilerek kefenlenir ve tabuta konur, cemaatle cenaze namazı kılınır ve mezarlığa götürülüp defnedilir. **Ayaz İshakî**, Tatar toplumunun özellikle cenaze konusunda gelenek ve göreneklerine ne kadar bağlı olduğunu **"Züleyha"** piyesinde ortaya koyar. Piyeste, Züleyha'nın babası **İmadi**, Hristiyan geleneklerine göre gömülmekten korkmaktadır. Çünkü üzerlerinde yoğun bir Hristiyanlaştırma ve Ruslaştırma baskısı vardır. İmadi, hocayı davet ederek Müslüman geleneklerine göre gömülmek istediğini vasiyet eder. Öldükten sonra hem köyün papazı hem

¹⁸⁹ Gayaz, İshakî: "Olug Muhammet", *Miras*. S. 12, Kazan, 1991

¹⁹⁰ Gayaz, İshakî: "Züleyha", *Zindan*. Kazan, 1991, b.563.

de imamı gelir. Her iki taraf da cenazeyi kendi geleneklerine göre defnetmeye çalışır. Rusların yoğun baskıları, Tatarları İmadi'yi kendi geleneklerine göre defnetmekten vazgeçiremez. Uzun tartışmalardan sonra İmadi, İslami geleneğe göre defnedilir. Piyeste bu olay ve bununla ilgili gelenek görenekler etraflıca işlenmektedir.

Ölenin yakınlarına başsağlığı vermek için gelenlere yemek verilir. Başsağlığı için gelenler "Fatiha" okur, kimileri de ölenin ruhuna "Hatim" indirir, kimi "Yasin" ve "Mülk (Teberake)" sürelerini okur. Vefatının 3'ü, 7'si ve 40'ında hatim meclisleri yapılır. Ölü için "Mevlit" okutma âdeti yoktur. 52'nci gece meclisi de yoktur. Seneyidevriyesi (yıl dönümü) için de hatim meclisi yapılır. Ölünün iyi tarafları anılır; kötü taraflarını dile getirmek ayıptır. Ölü için sadakalar verilir.

Sonuç

Ayaz İshakî'nin piyeslerinde yukarıda sıralamaya çalıştığım gelenek ve görenekler oldukça geniş yer tutmaktadır. Bu yaptığım alıntılar etrafında şu genel değerlendirmeleri yapmak mümkündür:

- Her şeyden önce **Ayaz İshakî** iyi bir gözlemcidir. Halk kültüründe yaşayan gelenek ve görenekleri en ince ayrıntısına kadar gözlemlemiştir.
- Bu gelenek ve görenekleri, yerini ve zamanını çok iyi seçerek eserlerine yedirmiştir. Bütün piyeslerinde yeri geldiği zaman bir Tatar geleneğinin yansımaları görmek mümkündür.
- **Ayaz İshakî** gelenek ve göreneklere yer verirken, eleştirilerinin çoğunda, bir kaç mizahî piyesinde ince bir dille hicvettiği gelenekler sayılmazsa, genellikle olumlu davranmıştır. Halkın benimsediği gelenek ve görenekleri eleştirmemiş, bunun yerine gelenek ve görenekleri o insanların sosyolojisini yansıtan birer kültürel zenginlik olarak eserlerine taşımıştır.
- **Ayaz İshakî**'nin bu yaklaşımı, onun milliyetçi yönünü de ortaya koymaktadır. Milliyetçiliği hayat felsefesi olarak benimseyen bir aydın olan **Ayaz İshakî**, gelenek ve göreneklere eserlerinde geniş yer vermekle Tatar toplumunun kültürel zenginliğini ve bir anlamda onların millî kimliklerini ortaya koymuştur.
- Tüm bunların ötesinde gelenek ve görenekler **Ayaz İshakî**'de bir üslup özelliği olarak da karşımıza çıkmaktadır. Gelenek ve göreneklere her eserinde mümkün olduğunca geniş yer veren **Ayaz İshakî**, böylelikle piyesi izleyen Tatarların, sahnelenen oyunda

“kendilerinden bir şey bulmalarını” sağlamıştır. Bu özellik eserlere popülist bir değer kazandırmış, insanlar en azından kendilerinden bir şeyler görebilmek için **Ayaz İshakî**’nin piyeslerini ilgiyle izlemiştir.

Eski ve Yeni Çatışması

Ana-baba, kültür bakımından **çocuklarından** farklı ise, kültür çatışması çıkması doğaldır. Çünkü birbirlerini anlamazlar. Ana-baba eskiyi muhafaza etmeyi isterken, çocuklar yetiştikleri ortamdan dolayı eskiyi artık işe yaramaz bulurlar. **A.İshakî**’nin piyeslerinde eski-yeni çatışması sık işlenen sosyal konular içerisinde yer alır. **Ayaz İshakî**, yenilikçi tavrını her vesile ile piyeslerine yansıtır ve kuşak çatışmasını eserlerinde çarpıcı örneklerle sunar:

Nasıyr: Biz şimdi sadece öğrenci değiliz. Biz Rus şakirtleri (talebeleri) gibi sadece mektep çocukları da değiliz. Biz eski âdet eski yaşam ile tartışıyoruz, eski dünya ile savaşıyoruz. Bizim okumamız, gelecek hizmete hazırlanmamız, hem de eski yaşamı bitirmek için her bir adımımız, her bir hareketimiz ile eski yaşamın temelinde ileri gitmemiz lazım. Hem eski insanların adetleriyle alay ediyoruz. Bunun için biz mücadeleçiler, bizim gibi savaşçılar, yeni yaşamın önündeki askerleriz. Biz her dakikada, her saniyede eski yaşam tarzı ile savaşmalıyız. Savaş neymiş bilip; kendi canı ile giden, kılıç tüfekten korkmayan askerler gibi; biz de böylesi zorluklardan korkmamalıyız.¹⁹¹

Yeni nesil, eskiden bu yana devam eden geleneklere alaycı bir bakışla yaklaşır ve kendilerini bu bidat hâline gelen geleneklere karşı savaşan birer nefer olarak görür. Ebeveynleri ise eski tarza alışkın olduğundan, yenilikten de korktuğundan, yenilikleri kabul etmek istemez. Eski nesil, gelenek ve görenekleri, dini kutsallıkla kabul etmiştir. Gelenek ve görenek dışına çıkmak günahadır; üstelik yenilikler Müslüman olmayanlarca icat edildiğinden, iyi bir şey de değildir. Bidattir. **A.İshakî**’nin “**Cemi-yet**” piyesinde bu konuya geniş yer verilmiştir:

¹⁹¹ Gayaz, İshakî: “Tartışu”, *Zindan*. Kazan, 1991, b.440.

Bir kişi: (Oturduğu yerden) Ubşçestva işi mi cemiyet işi mi?

Salih: Cemiyet ile obşçestvo arasında fark yok.

Halk: (Haykırır) Var, var!

Müezzin: Ubşçestvanın bidat olduğu bedihi.

Bir bey: Bidat, bidat!

Salih: Siz bana söz hakkı vermediniz. Cemiyet topluluk denilen kelime, obşçestva da aynı anlamdaki kelime.

Halk: Bize bu gerek, bu. Bize ubşçestva gerekmez.¹⁹²

Ayaz İshakî, yaşadığı dönemin sosyal hayatındaki eski - yeni çatışmasını konu bazında da çeşitlendirmiştir. Mesela, o dönemin Tatar toplumunda kız çocuğu kocaya verilirken onun fikri sorulmaz bile. "Biz bu adamı beğendik, ona varacaksın." diye diretilir. Çünkü büyüklere mutlak itaat şarttır. Kızın, "Bu adamı kocalığa diliyor musun?" sorusuna sessiz kalması "Kabul etti." olarak yorumlanır ve kız ailenin istediği kişiye verilir. **Ayaz İshakî**, "**Aldım-Verdim**" piyesinde bu tartışmayı şöyle canlandırır.

Sadık: Bizim şu deli Ahmetcan kızını Selim Hacı'ya vermiş.

Halil: Selim Hacı'ya? Ne diye? Sanki kızına yer bulamamış mı? Sanki kızı otuzunu tamamlamış mı, deli, deli!

İbrahim: Eğirci Selim Hacı'ya mı? O altmış yaşında. İhtiyar ya!"

Aliye: Kızı razı olmuş mu?

Sadık: (Gülüp) Bizim Hocalar yaşadıkları müddetçe kızlarının rızası beş kuruş etmez. Onlar hıçkırıp ağlasa, Hoca "sevincinden" der, sessizce ağlasın "es-sukutu alamete'r-rıza" derler.¹⁹³

Bu diyalog, o günün şartlarında yeni bir olgu olan "cemiyet kurma" girişimlerine toplumun gösterdiği tepkiyi yansıtmaya açısından ilginçtir. Halk cemiyet kurma fikrine, Mollaların da yönlendirmesiyle "bidattir" diye karşı çıkmaktadır. **Ayaz İshakî** satır aralarına gizlediği bu yaklaşımla eski-yeni çatışmasını ortaya koymakta ve eserin bütünlüğü içerisinde pek de gizleme ihtiyacı duymadan "yeni"den yana tavır koymaktadır.

¹⁹² Gayaz, İshakî: "Cemiet", *Zindan*. Kazan, 1991, 481.

¹⁹³ Gayaz, İshakî: "Aldım- Birdim", *Zindan*. Kazan, 1991, b.380 - 381

Ayaz İshakî, eski-yeni çatışmasını eserlerinde yansıtırken bilinçli bir davranış sergiler. Toplumda gelenekleri, dini kural diye kabul etmeye çalışanların, genç kuşaklar olmadığını farkındadır. Çünkü genç kuşaklar İslam fıkhnı bilen, içtihadı getirmeye çalışan "Maarifçi Önder" olarak görülen kişilerdir. Bunlar neyin dinden, neyin sonradan gelenek olduğunu bildiklerinden, uydurma geleneklere, Kur'an ve hadislere dayanarak karşı çıkmışlar; insanlık için yararlı yeniliklerin, "Allah'ın helal ettiğini kim harâm edebilir." ayetine dayanarak günah olmadığını açıklamaya çalışmışlardır. **Ayaz İshakî** bu aydın din adamlarının dışında bazı mollaların dini kendi çıkarlarına alet ettiğini vurgulayarak kuşak çatışmasına dikkat çeker.¹⁹⁴

Musa Mirza: İşte cemaat, duydunuz mu şimdi? Şerif ağabey çok büyük bir para bırakmak istiyor. Biz, şimdi hazretler fetva verirse şu cemiyeti açalım.

Bir kişi: Gerekmez, gerekmez!

Salih: (Bir kişiye) Sen gerekmez diyorsun da şu fakirlere kendin bakar mısın sonra?

Kişi: Ben bakamazsam, Allah bakar.

Musa Mirza: İşte hazretler, siz bu iş için fetva verin şimdi?

*Bir molla: Evet beyefendi, kitapta öyle cemiyet diye bir şey görünmüyor. Biz de Allah huzurunda cevaba kalma-
yalım diyoruz.*

Bir zengin: Hazretler, biz kötülük yapmaya çalışmıyoruz şimdi. Şu fakir fukaraya yardım etmeye çalışıyoruz.

Müezzin: Bu ubşestva olduktan sonra!

Musa Mirza: Obşestva değil, cemiyet.

*Müezzin: Haydi cemiyet diyelim. Molla-müezzinleri büsbütün unutmazlar mı şimdi? Kazan'da, molla-müezzin hakkı olan zekâtı da bu "ubşestva"ya vermek istiyorlar-
mış. Bizde de böyle bidatler olmaz mı?¹⁹⁵*

Eski-yeni çatışmasının temelinde de bu yatmaktadır. Yenilikçi ve Maarifçi görüşler genç kuşaklarca kolaylıkla benimsenirken, yaşlı kuşağın şartlanma, alışkanlık, hatta çıkarlarından dolayı otoritelerinin sarsılaca-

¹⁹⁴ R.Emirhanov. "Millî Tormış hem İslam". *Miras*. S. 9-10, 1995, b. 8-9.

¹⁹⁵ Gayaz, İshakiy: "Cemiyet", *Zindan*. Kazan, 1991, b. 486.

ğı korkusuyla eskiyi atamamaları ve yeniliklere karşı çıkmaları kuşaklar arasında çatışmalara sebep olmuştur.¹⁹⁶

Ayaz İshakî bu çatışmayı “**Aldım-Verdim**”in bir başka bölümünde şöyle canlandırır:

*İbrahim: Teşekkür, Halil Ağabey! Sen geç de olsa insafa geldin. Ben senin ne söylediğini, ne demek istediğini anlıyorum... Bu iş sizinle bizim tartışmamız olmadı, bir iş eski hayatla yeni hayatın tartışması oldu. Bu gün bizim zaferimiz yeni hayatın zaferi, bu gün bizim bayramımız yeni hayatın bayramı.*¹⁹⁷

“**Aldım-Verdim**” piyesinde zorla evlendirilmeye çalışılan genç kuşağın temsilcisi **Aliye**, yaşadığı acı olaydan sonra, eski düşüncenin, gençler tarafından nasıl reddedildiğini şu cümlelerle anlatır:

*Aliye: ...bu iş size ders olsun, ben gitsem de bizim nesilde kız pek çok. Bundan sonra aksak kadınların sözüne bakıp, kızlarınızı cehenneme göndermeye yol hazırlamayın. Bundan sonra insanın sevgisini ayıplayıp, bunun için onu cezalandırmaya yol aramayın. Zaten hiçbir şey yapamayacaksınız, hepiniz ne kadar meşakkat görseniz de, genç hayatı yenemiyorsunuz, ne kadar sıksanız, ne kadar onun yoluna çör-çöp yığsanız, o gübreler genç hayatın güçlenmesine sebep olurlar.*¹⁹⁸

Bu ifadeler bir yönüyle, **A.İshakî**'nin eski-yeni çatışmasında tuttuğu tarafı da açıkça ortaya koymaktadır. **Ayaz İshakî**, eskilerin dayatmacı tavırlarının, yeni kuşakların görüşlerini değiştirmeyeceği ve yenileşmenin önündeki engellerin zaman içerisinde mutlaka ortadan kalkacağı görüşündedir.

“**İki Âşık**” eserinde kuşaklar arası çatışma çok daha belirgin bir şekilde sunulmaktadır. Babalar ve oğullar, anneler ve kızlar arasındaki kuşak çatışmalarını canlı bir şekilde gözler önüne serer.

¹⁹⁶ Y.Abdullin: “Ceditçilik hem Hezirgi Zaman”, *İman Nuru*, S. 4, b.8-9.

¹⁹⁷ Gayaz, İshakiy: “Aldım- Birdim”, *Zindan*. Kazan, 1991, b. 435.

¹⁹⁸ Gayaz, İshakiy: *age.*, b. 435.

Rahmetullah: Bizim mahdumu söylüyorum. Ona onay verdik bugün.

Kayyum: Molla mı olacak? İyi de medresede nice büyük kişiler var, onlar dururken niye bunu molla yapıyorsunuz?

Rahmetullah: Yeni öğretimi de sokmam deyince, babası iyi kişi deyip kabul ettik.

Kayyum: Babasının iyiliğinden anlamam! Kendisi iyi olsa, kendi derecesini alırdı. Kötü olduğunu bile bile kabul ediyorsunuz. Kıyamet günü ne cevap vereceksiniz? Bizde laf vardır: babası iyiymiş ya, anasına bir kez olsun bakmıyorsunuz?!

Rahmetullah: Sen gençsin! Saygılı ol. Büyüklere dil uzatma.

Kayyum: Ben dil uzatmıyorum, ama böyle büyük bir yere, layık olan kişiyi koymak gerekirdi.¹⁹⁹

Baba (Rahmetullah) ile oğlu (Kayyum) arasındaki bu tartışma eski-yeni çatışmasının aile içine yansıyan canlı bir örneği olarak **Ayaz İshakî**'nin "İki Âşık" piyesinde karşımıza çıkar.

Şunu söylemek gerekir ki **Ayaz İshakî**, Tatar toplumunu çok iyi gözlemlemiş bir gözlemcidir. O, toplum hayatının her kademesinde rastlandığı anekdotları veya her ortamda yaşanabilecek olayları belleğinde toparlamış ve piyeslerinde, yerine göre biraz karikatürize biraz da idealize ederek, vermek istediği mesaja uygun olarak kullanmayı bilmiştir.

Kadın

Ayaz İshakî'nin eserlerinde en çok göze çarpan, en güçlü unsur, kadın konusudur. O, toplum hayatının temelini, gelişmesini ve kurtuluşunu kadınların durumu ile birlikte ele almaktadır. Ona göre insanların ve toplumların hayatında kadın merkez olmalıdır. Geleneksel anlayışa göre, erkeğin gölgesinde sadece çocuk doğuran, ev içinde eğitici, yetiştirici, bir ölçüde düzenleyici rol oynayan kadın, **Ayaz İshakî**'ye göre bu dar çerçevenin dışında toplumda da aynı rolü üstlenir hâle getirilmelidir.

Bu düşünce, **Ayaz İshakî** ile Tatar edebiyatına girmiş bir anlayış tarzı değildir. **Ayaz İshakî**'nin de mensubu bulunduğu Tatar aydınlanma hareketi kadına önem veren, onu toplum yaşamının her boyutunda ön

¹⁹⁹ Gayaz, İshakiy: "İki Aşk", *Miras*. S.10 , Kazan.

planda görmeye çalışan bir düşünce yapısına sahiptir. Şu kadarı söylenebilir ki bu düşünce tarzını, eserlerinde, özellikle de piyeslerinde en geniş şekilde işleyen sanatçı **Ayaz İshakî**'dir. **Ayaz İshakî**, ilk eserlerinden başlayarak kadın konusunu işlemiş, kadın kahramanlar yaratmıştır.

Derinlemesine yapılacak değerlendirmelerden önce, **Ayaz İshakî**'nin kadın konusuna verdiği önemi, iki piyesine verdiği isimlerden anlamak mümkündür. Onun en çok oynanan ve en beğenilen iki piyesi "**Züleyha**" ve "**Muallime**", isimlerini de kahramanları olan kadınlardan almışlardır.

Ayaz İshakî'de kadın konusunu incelemeye başlarken, o günün Tatar toplumunun kadına bakışına kısaca değinmek gerekir. Geleneksel anlayışta kadın, erkeğin gölgesinde, sadece çocuk doğuran, evde oturan, doğurduğu çocukları yetiştirmeye çalışan ve erkeğine yardımcı olan bir tip olarak karşımıza çıkar. Kadın, toplum hayatında değil, ev içerisinde bulunmalıdır. Güçlü bir eğitim alması gerekli değildir. Mahalle hocasından alacağı az bir eğitim, namaz dualarını bilecek kadar dinî bilgi ve yapmak yapmaya yetecek kadar bir genel kültür kadın için yeterlidir.

Ayaz İshakî, eserlerinde bu geleneksel kadın tiplemesine şiddetle karşı çıkar. Ona göre kadın, toplumun en aktif elemanı olarak kabul edilmelidir. Yeni anlayışın kadınla ilgili geleneksel konulara getirdiği tezler, bu eserlerde enine boyuna işlenmiştir. Aile içinde kadın erkek ilişkileri, kadının çocuklar üzerindeki konumu ve dar çerçevede kadın toplum ilişkileri, hemen her eserinde ele alınmaktadır. Toplumların geleceği olan genç neslin temel eğitimi ve terbiyesini verenlerin analar ve dolayısıyla kadın olduğu özellikle vurgulanmaktadır. Bunun yanında, kadının toplumun geleceği konusundaki etkisi özellikle vurgulanarak, bu konularla ilgili değişik anlayışları temsil eden tiplere, kahramanlara ve karakterlere yer verilmektedir. Yazar, genel olarak geleneksel anlayışın değişmesi gerektiğini piyeslerinde mesaj olarak verir.

Ayaz İshakî, bununla da yetinmemektedir. Ona göre kadın sadece ev içerisinde değil, toplum içinde de faal ve yönlendirici olmalıdır.

Başarılı olmuş Batı medeniyeti, kadınla erkeği eşit ve yan yana göstermektedir. Bu anlayışı benimsemeye karar veren Rusya Müslümanları da kadını geleneksel çizgilerinden çıkarıp, yeni hayatın her yerine oturtmak zorundaydı. Kadın sadece eş, ana, ev içinde ve dışında kendisine biçilen rolü oynayan biri değil, daha ileri noktalarda iradesini gösterebilecek, geniş hizmet alanları bulunan bir birey olmalıydı. Onun için kadının kendi hayatıyla ilgili özel fikirlerinin olmasını sağlamak, kendi

düşüncesiyle hareket etmesine imkân vermek, tercihlerini bizzat yapar hâle gelmesini sağlamak gerekiyordu. Kadının geleneksel rolünü tam olarak değiştirmek anlayışı ve yeni hayatta erkekle birlikte ona da paralel bir rol sunulması şarttı.

Bu düşünceleri piyeslerinde enine boyuna işleyen ve savunan **Ayaz İshakî**'nin piyeslerindeki kadın konusunu incelemeye, onun piyeslerindeki kadın tip ve karakterlerini ortaya koyarak başlamanın doğru olduğunu düşünüyorum.

Ayaz İshakî'nin Piyeslerindeki Kadın Tip ve Karakterleri

Ayaz İshakî'nin piyeslerindeki kadın kahramanlar aslında başlı başına inceleme konusu olabilecek geniş bir muhtevaya sahiptir. Kadına çok önem veren ve birçok piyesini kadınların toplum içerisinde daha etkin bir rol üstlenmesi gerektiği tezi üstüne kuran **Ayaz İshakî**'nin, piyeslerinde tespit ettiğim önemli kadın tip ve karakterlerini şu şekilde sıralayabiliriz:

Muallime (Fatma Öğretmen): **Ayaz İshakî**'nin eserine de ad olarak verdiği, iki eserinden birisinin kadın kahramanı genç bir bayan öğretmendir. Bu eserde kadın, meslek ve toplum hizmeti alanında önemli bir kişilik olarak karşımıza çıkar.

Fatma Öğretmen, 4 yıldan beri öğretmenlik yapan 24 yaşında bir genç kızdır. İdil boyundan Sibiryaya bir okula öğretmen olarak atanır. Geldiği okulu büyük bir başarı ile yöneten ve okulun kurucusu olan öğretmen Abdullah ona âşık olur. Fatma ise başka birini sevmiş, ondan sevgisine karşılık göremeyince kendisini mesleğine adanmış, böylece Sibiryadaki bu okula gelmiştir. Burada da karşısına, bu defa kendisinin karşılık veremeyeceği bir aşk çıkmıştır. Abdullah'ın duygularına cevap veremez. Abdullah'ın aşırı isteği üzerine Fatma "Eğer vücudumu istiyorsan al senin olsun, fakat sevgimi asla!" deyince Abdullah, "Bana senin sevgin gerek." der ve Fatma'dan özür diler. Abdullah bu üzüntülü duruma daha fazla dayanamaz ve görev yaptığı okulu terk edip gider. İlk bakışta çok romantik gibi görünen bu konu, aslında sadece romantik değildir. Düşündürücü, eğitici ve öğreticidir. Gelişmiş kişiliğe sahip olan bu iki gencin yalnızca rastlantı sonucu bir araya geldiklerinden dolayı evlenmelerinin doğru olamayacağı, bir evlilikte erkeğin kadını sevdiği kadar, kadının da erkeği sevmesinin gereği vurgulanmaktadır.

Piyese adını veren öğretmen Fatma, o güne kadar Tatar edebiyatında hiç rastlanmayan yeni bir tip olarak karşımıza çıkar. Geleneksel zengin-fakir ikilemi, eski-yeni çatışması gibi sosyal muhtevalı eserlerde kadın hep top-

lumda benimsenen şekliyle yer bulabilmiştir. Fakat “Muallime” piyesinin kadın kahramanı Fatma Öğretmen, genç, yetenekli, aydın ve kültürlü bir tip olarak karşımıza çıkar. Tahsilli, idealist ve tek başına hayatla mücadele etmeyi başarmış bir kişiliktir Fatma Öğretmen. O güne kadar yapılmayan işleri yapmaktadır. Tek başına Sibiryâ’da görev yapmakta, kendisine âşık olan bir erkeği reddedebilmekte ve evlilik konusunda seçici davranabilmektedir. Bunun yanında Fatma Öğretmen’in fedakârlığı ve sadakati de dikkat çekmektedir. İlk aşkına sadık kalan ve bu aşkı için her türlü fedakârlığı gösterebilen Fatma Öğretmen, tüm imkân ve fırsatlara rağmen aşkına ihanet etmemekte, yapılan teklifleri reddedebilmektedir.

Bu eserle ilgili olarak dönemin Tatar basınında birçok eleştiri çıkar. Mesela, C.Velidi’nin “Muallime”, Lepeyski’nin “Mekerce Haberleri”, A.İbrahimov’un “Muallime’nin Ufa’da Sahnelenmesi Dolayısıyla”, Muhbir’in “Muallime İlk Defa Sahnede”, Ş. Ahmediyev’in “Muallime”, “Muallime Sahnede”, “Sahne Etrafında”, A.Kerem’in “Kazan’da Şark Kubülü Sahnesinde Muallime”, G. İsmet’in “Muallime”, E.Muhiddiniya’nın “Kim O Muallime Fatma?” gibi makalelere, birçok gazete ve dergi yer verir.²⁰⁰

Piyesin bu kadar geniş yankı bulmasının sebebi hiç şüphesiz oluşturulan kadın kahramanla ilgilidir. Fatma, o güne kadar Tatar tiyatrosunda hiç rastlanmayan bir kadın tipidir. Bu tiplleme hem eleştirmenlere, hem izleyicilere ve hem de o günkü Tatar toplumuna çok farklı gelmiş ve Tatar tiyatrosuna yeni bir ufuk açmıştır.

Züleyha: Adını piyese de veren Züleyha için **Ayaz İshakı**’nin piyeslerinde yarattığı en ilginç kadın tipi demek doğru olacaktır. Tatar kadın yazarlarından Medine Sali Ahmet, Züleyha’yı “Tatar edebiyatının en dramatik kahramanı” olarak değerlendirir.²⁰¹

Züleyha, Rusların zorla Hristiyanlaştırma ve Ruslaştırma çabalarına karşı kahramanca direnen, her türlü baskı ve zulme “**Eyüp Peygamber Sabrı**” ile karşı koyan, millî kimliğinden ve inancından taviz vermeyen fedakâr bir tip olarak karşımıza çıkar. Züleyha, imam nikâhıyla yaşadığı Tatar kocasından, Ruslar tarafından alınarak bir manastıra kapatılır. Burada aylarca süren baskılara direnir ve artık Hristiyan olduğuna kanaat

²⁰⁰ Bu konu çalışmamızın ilk bölümünde dipnotlarıyla birlikte ayrıntılı olarak verilmiştir.

²⁰¹ “Ayaz İshakı”nın Eserlerinde Türk-Tatar Kadını”, Medine Sali Ahmet, Millî Bayrak Gazetesi, San 64-14, Yıl 1937, Mukden.

getirilerek bir Rus'la zorla evlendirilir. Ayyaş Rus kocası her gece içer ve Züleyha'yı döver. Züleyha tüm bu baskılara direnir ve her vesile ile Tatar olduğunu, Müslüman olduğunu tekrarlar. Kendisine yamanmaya çalışılan "Marfa" ismini hiçbir zaman benimsemez. Bütün hayatı mücadele içerisinde geçen Züleyha, **Ayaz İshakî**'nin kaleminden dramatik ve idealize edilmiş bir tip olarak karşımıza çıkar.

Gerek eserin dramatik yapısı, gerekse parmak bastığı sosyal yara sebebiyle "Züleyha" piyesi ve bu piyese adını veren kadın kahraman Züleyha, yıllar boyu Tatar toplumunda bayraklaşmış ve efsanevi bir hüviyet kazanmıştır.

Eserde Züleyha, kocası Selimcan ve babası İmadi olmak üzere Tatar erkeklerinden daha güçlü, daha dirençli ve daha inançlı bir kadın şahsiyet olarak sunulmaktadır. Bu yönüyle de Züleyha, idealize edilmiş ve **Ayaz İshakî**'nin sosyal hayatın temeline oturttuğu kadın tiplemesine uygun olarak yaratılmış bir kadın olarak gözlemlenmektedir.

Züleyha'nın piyes boyunca yaptığı dualar vardır ki, gerçekten üzerinde durulmaya değer, büyüleyici ve zengin bir halk kültürünü yansıtan çok önemli metinlerdir. Burada bu kadar değindiğim Züleyha'nın duaları konusuna, ilerleyen bölümlerde tekrar yer vereceğim.

Mahbube: "Züleyha" piyesinde, kahramanın annesi olarak karakterleştirilmiştir. Mahbube, her yönüyle geleneksel Tatar kadınına yansıtan bir karakterdir. Fedakârlığı ile ön plana çıkar. Çocuklarını geleneksel Tatar terbiyesine uygun olarak yetiştirmeye çalışır. Onlara dualar öğretir. Gelenek ve görenekleri hatırlatır. Tüm anneler gibi sabırlıdır, fedakârdır, çilekeştir. Züleyha'nın sağlam mizaçlı bir kahraman olarak yetişmesinde önemli payı vardır. Özellikle fedakârlığı yönüyle **Ayaz İshakî**'nin ön plana çıkardığı kadın karakterlerin, ilginç bir örneğini oluşturur.

Hurşit: "İki Âşık" piyesinin kadın kahramanıdır. Piyeste Hurşit, okumuş, ileri görüşlü, aydın bir tip olarak karşımıza çıkar. Kendisi gibi okumuş ve aydın bir genç olan Kayyum'la birbirlerini severler. Fakat Kayyum'un ailesi bu iki gencin evlenmesine karşı çıkar. Gerekçe, Hurşit'in fakir bir aileye mensup olmasıdır. Hurşit aklını duygularının önüne koyar ve fedakârca bir davranışla Kayyum'un ailesini reddederek, Kayyum'un kendisiyle evlenmek isteğine karşı çıkar. Bir süre sonra Kayyum'un babası ölür. Hurşit geleneksel Tatar kadınından beklenen tavırların ötesinde, aydın bir kadına yakışan tavırlar sergiler. Kayyum'la bir araya gelebilmek için mücadele eder ve sonunda başarılı olur.

Hurşit tiplmesi bu özellikleriyle o günün Tatar toplumu için yeni özellikler taşımaktadır. Hem fedakârlık yapmasını bilen, hem okumuş ve aydın hem de oturup bekleyen değil, amaçları için mücadele etmesini bilen bir kadındır.

Alime: Piyeste, Kayyum'un babası Rahmettullah'ın ikinci eşi, dolayısıyla Kayyum'un üvey annesidir. Alime, piyeste olumsuz bir kadın tipi olarak karşımıza çıkar. Rahmettullah'la sırf parası için evlenmiştir. Fakat bu arada onu da aldatmaktan çekinmez. Rahmetullah'ın mirasının oğlu Kayyum'a kalmaması için sürekli Kayyum'u kötüler, onun aleyhine çalışır. Alime aynı zamanda çok fattan bir tiptir. Tüm bu kötü düşüncelerine rağmen kendisini Rahmetullah'a beğendirmeyi bilir. Fakat Yazar piyeste, Alime'yi cezalandırmaktan çekinmez. Alime'nin tüm kötü emelleri sonuçsuz kalır. Rahmetullah, mirasını Ayşe'ye bırakmak üzere vasiyetini yazamadan ölür.

"Muallim" piyesin kahramanı Salih Öğretmen'in hayat hikâyesini anlatır. Onun başlangıçta idealist, toplumu eğitmeyi ve yönlendirmeyi amaçlayan hayat felsefesinin, karısı Marziye'nin yönlendirmesi sonucu nasıl değiştiğini anlatır. Bu bakımdan piyesin kahramanı öğretmen Salih görünse de, esas etkili şahsiyeti kadın kahraman Marziye'dir.

Marziye: Salih Öğretmen'in karısıdır. Hiçbir ideali, mefkûresi olmayan, az tahsilli bir kadındır. Bütün amacı daha iyi yaşamak, eğlenmek, yemek içmek ve dedikodu yapmaktır. Salih Öğretmen'in, toplumu yönlendirmek, insanlara bir şeyler verebilmek için verdiği uğraşa karşılık o, komşularında gördüğü kıyafetleri ister, daha çok gezmek, eğlenmek ister. Sonuçta Salih Öğretmen üzerinde, kendisinin bile fark edemediği psikolojik bir baskı kurar ve zaman içerisinde onu değiştirmeyi başarır. Yıllar sonra artık Salih Öğretmen idealist bir insan değildir. O da, daha iyi yaşamayı düşünen, daha çok para kazanmak peşinde koşan ve gününü gün etmeye çalışan bir kişilik halini almış ve bunu da Marziye sağlamıştır.

Marziye, bu yönüyle eğitimsiz, geleneksel kadın tipini yansıtır. Onun dünyasında yüksek ideallere, yüce fikirlere yer yoktur. Günlük dedikodular, eğlenceler ve daha iyi bir yaşam, bütün düşünce sistemini kaplamıştır. **Ayaz İshakî**, **"Muallim"** piyesinde, Marziye'yi çok da fazla olumsuzlaştırmadan, o günün Tatar toplumundan aldığı gibi yansıtır. Ancak satır aralarında gizlediği eleştirilerle, kadının erkek üzerinde ne kadar etkili olabileceği mesajını verir.

Aynilhayat: Marziye'nin annesidir. Tipik bir kayınvalide tipiyle verilmiştir. Marziye, Salih üzerinde ne kadar etkiliyse, Aynilhayat da kızı Marzi-

ye üzerinde o ölçüde etkilidir. Damadının düşüncelerini anlamak istemez ve kızını sürekli “Ne yiyeceksiniz? Ne içeceksiniz? Öğretmen maşıyla nasıl geçineceksiniz?” gibi sorularla yönlendirir. Marziye’nin akıl hocasıdır.

Aynillhayat, **Ayaz İshakî**’nin kaleminde tipik bir kayınvalide karakteri olarak çizilmiştir. Damadının aile yapısıyla sürekli ilgilenen, onu etkilemeye çalışan ve sonuçta da başarılı olan bir karakter olarak karşımıza çıkar.

Merfua: Dedikoducu mahalle karısıdır. Öğretmen Salih ile karısı Marziye’nin arasını açmaya çalışır. Sürekli laf taşır. Salih’in okula yeni gelen bir bayan öğretmeni yetiştirmeye çalışmasını olumsuz olarak karısına yansıtır. Merfua her Türk toplumunda görülebilecek cinsten, işi gücü dedikodu yapmak, araya fitne sokmak olan yaşlı bir kadın karakter olarak karşımıza çıkar.

“**Aldım-Verdim**” piyesinde **Ayaz İshakî**, toplumdaki geleneksel anlayışı yeren bir üslup içerisindedir. Zengin bir ailenin kızı (**Aliye**), fakir fakat aydın bir gence (İbrahim) âşık olur. Kızın ailesi bu evliliğe razı olmaz. Aliye’yi zengin bir ailenin oğlu ile zorla evlendirmeye çalışırlar. Aliye razı olmaz. Eve hapsedilir. İki genç, İmamların olmadığı bir ortamda iki şahidin huzurunda “aldım” ve “vardım” yazan bir yazılı belge ile kavilleşirler. Aliye’nin annesi bu belgeyi elinden alır. Aliye’yi zorla zengin birisiyle evlendirmeye çalışır. Piyese adını veren bu belge, Allah huzurunda evlilik için, iki kişinin şahitliği ve tarafların birbiriyile gönül rızası içinde akitleşmelerinin yeterli olduğunu göstermesi bakımından ilginçtir. Aliye tüm bu baskılara direnir ve evden kaçır. Aile, Aliye üzerindeki baskılarından olumlu sonuç alamayınca durumu kabullenmeye mecbur kalır ve İbrahim’le Aliye’nin evliliğine karşı çıkamaz.

Aliye: Zengin bir ailenin kızı olmasına rağmen, aydın ve fakir bir genç olan İbrahim’i sever. Aşkını mektuplarla karşı tarafa bildirir. Bu yönüyle hem duygusal hem de cesur bir tip olarak yaratılmıştır. Ailesinin baskılarına direnir. Çok tahsilli olmayan fakat duygusallığı ve kararlılığı ile ön plana çıkan bir tiptedir. Sonunda sevdiği kişiye kaçmayı bile göze alır ve “aldım vardım” belgesini imzaladığı İbrahim’le evlenir.

Arife: Aliye’nin annesidir. Otoriter bir karakterdir. Kocasının üzerinde büyük etkiye sahiptir. Onu parmağında oynatır. Aliye’nin İbrahim’le evlenmesine en çok o karşı çıkar. Çünkü Arife, damadının da kendileri gibi zengin bir aileye mensup olmasını istemektedir. Arife, bu yönüyle olumsuz, inatçı, fakat yenilmeye mahkûm olan bir karakter olarak çizilmiştir.

Mahbube: Olumlu, gerçek bir anne tipi olarak karakterize edilmiştir. O hem oğlunun hem de sevdiği kızın mutlu olmasını ister. Onlar için çalışır. Fedakâr ve uysaldır. Onun için önemli olan gençlerin mutluluğudur. İbrahim'in sıkıntılı zamanlarında ona destek olur ve Aliye'yi de kendi öz kızı gibi bağrına basar.

Dul bir kadın olan **Raziya Hanım "Dalga İçinde"** piyesinin kahramanıdır. **Ayaz İshakî'nin** Türkiye'de yaşadığı dönemde kaleme aldığı bu eserde, Rus zulmü ön plana çıkmakta, buna karşılık bir annenin fedakârlığı, çocuğu için kendi hayatını nasıl hiçe saydığı anlatılmaktadır.

Raziya: Piyenin asıl kahramanıdır. Genç yaşta, küçük kız çocuğu ile dul kalmıştır. Çocuğuna bakabilmek için kimseyle evlenmez. Çok sevdiği Hayrullah Bey'in evlenme teklifini bile kızına verdiği söz yüzünden reddeder. Fakat yıllar sonra kızı kendisinin yaptığı fedakârlıkları hiçe sayarak evlenir ve annesini terk eder. Raziya Hanım yıkılmıştır. Bir komşusunun getirdiği Şevket isimli bir çocuğu evlatlık edinir. Bir gün Hayrullah Bey'in ölüm haberi gelir. Raziya yıkılmıştır. Hemen ardından Şevket'in babası çıkagelir. Aynı anda kızı da kucağında bir çocukla dönüp gelir. Kocasını Ruslar tarafından öldürülmüştür. Kısa bir süre sonra köy Rus askerleri tarafından işgal edilir. Raziya Hanımı tehdit amacıyla vururlar. Raziya son nefesini verirken, Şevket'in babası, Raziya'dan kızıyla evlenmek için izin ister. Raziya son nefesinde yine annelik duygularıyla, bu evliliğe izin verir ve kızının mutlu olacağına sevinerek hayata gözlerini yumar.

Raziya, **Ayaz İshakî'nin** günlük hayattan alarak biraz idealize ettiği anne tipidir. Çocuğunun mutluluğu için kendi saadetini yok sayar. Bütün ömrünü çocuğuna adar. Ancak çocuğundan beklemediği bir vefasızlık görür. Buna rağmen fedakârlığını son nefesine kadar sürdürür ve onun mutlu olacağı düşüncesiyle son nefesini sevinç içerisinde verir.

Banu: Raziya'nın kızıdır. Piyeste yazar Banu'ya herhangi bir olumsuzluk yüklemeyi, karaktersizleştirmeyi. Annesinin yanında yetişir, zamanı gelince sevdiği erkekle evlenir ve uzaklara gider. Kocasını öldürünce de annesinin yanına tekrar döner. Adından da hemen anlaşıldığı gibi "**Üç Kadınla Hayat**" piyesi, o günün Tatar toplumunda sık rastlanan çok evlilik konusunu ele almakta ve bu tarz evliliklerin zararını anlatmaktadır. **Ayaz İshakî'nin** aynı kişiyle (Kerim) evlendirdiği üç kadın olan **Esmâ, Meryem** ve **Sorur** için yarattığı tipler gerçekten çok ilginçtir.

Esmâ: Kerim'in ilk karısıdır. **Ayaz İshakî'nin** toplumun merkezine koyduğu olumlu kadın tipinin tüm özelliklerini yansıtır. İyi niyetli, akıllı, sa-

birli ve fedakâr bir kadındır. İyi gününde yanında bulamadığı kocası Kerim'in kötü gününde yanında kalan tek kadındır. Kerim'in önceleri kendisine bağırıp çağırmalarına, sonra da üzerine getirdiği iki kumaya dayanır, sabreder. O herkesin iyiliğini istemektedir. Üçüncü kuma olan Sorur'un masum olduğunu, Kerim'le de rızasının dışında evlendirildiğini öğrenince ona yardım eder.

Esmâ, Kerim'in işlerinin kötü gittiği zamanlarda onun yanında kalan tek kadındır. Meryem de Sorur da gitmiştir. Fakat Meryem kocasının yaptığı tüm kötülüklere rağmen hastalandığı ve yoksul düştüğü halde, Kerim'in yanında kalmaya, ona yardım etmeye devam eder.

Yazar piyesin sonunda bu iyi kadını ödüllendirmeyi ihmal etmez. Kerim ölüm döşeğinde iken, piyangodan kendisine çıkan yüklü miktarda ki paranın, Esmâ'ya bırakılmasını vasiyet eder.

Meryem: Olumsuz bir kadın tiplemesi olarak yaratılmıştır. Kerim'in ikinci karısıdır. Fettan, paraya ve eğlenceye düşkün bir kadındır. Kerim'in diğer iki karısını bir tarafa bırakarak sürekli kendisi ile ilgilenmesi için her şeyi yapar. Hatta küçük gelin Sorur'un bir gün Kerim'i kapıda karşılamak için indiğini görünce iter. Sorur'un elini cam keser. Her türlü kötülüğü yapabilecek bir karakter olarak gösterilmektedir. Nitekim kocası kendisini evden kovunca, kötü günler için biriktirilmekte olan sandıktaki tüm paraları alarak kaçar ve bir daha da kendisinden haber alınamaz.

Sorur: Hiçbir şeyden haberi olmayan, çocuk mizaçlı küçük gelindir. Kerim tarafından ailesinin elinden para karşılığı alınır. İyi niyetli fakat neyin ne olduğunu bilmeyen cahil bir kızdır. Esmâ, aydın bir genç olan küçük erkek kardeşi Rıza'nın telkin ve tavsiyeleri üzerine Sorur'u dinler ve onun masum olduğunu anlayınca kendisine yardımcı olmaya çalışır. Sorur aslında Kerim'i sevmemektedir. Fakat parası ve imkânı olmadığı için gidecek hiçbir yeri yoktur. Esmâ, kendisine destek olur ve Sorur ailesinin yanına geri döner.

"Tartışma" piyesinde, Tatar gençliğinin sosyalizmi nasıl kurtarıcı olarak gördüğü, sosyalist düzenin yerleşmesi için ne gibi mücadeleler verdiği, fakat devrim gerçekleşikten sonra umutlarının, hayallerinin nasıl yıkıldığı anlatılır. Bu piyes bir anlamda **Ayaz İshakî**'nin kendi mücadele yaşamını anlatması bakımından ilginçtir ve onun mücadele hayatının bir anlamda sahneye taşınmış şeklidir. Piyesin asıl kahramanı Zakir'dir. Fakat Zakir'le aynı kaderi paylaşan bir kadın kahraman da vardır.

Şakire: Genç, idealist, mücadeleci bir tip olarak canlandırılmıştır. Zakir'le birlikte sosyalist devrimin gerçekleşmesi için büyük mücadeleler verir. Bir erkek gibidir. Mücadeleci, azimli, kararlı ve heyecanlıdır. Erkek arkadaşlarının yanında, kadınlığı ve kadınsı duyguları ikinci planda, devrim peşinde koşmaktadır. Şakire de, Zakir başta olmak üzere diğer arkadaşları gibi sosyalist devrimin gerçekleşmesi için savaşıır. Fakat devrim gerçekleştiikten sonra, sosyalizmin derde derman olmadığını görür ve hayal kırıklığına uğrar. Başka arayışlara girer.

Şakire, bu yönleriyle **Ayaz İshakî**'nin diğer piyeslerindeki kadın tip ve karakterlerinden farklıdır. Çünkü Şakire kadınlığı ikinci planda kalan devrimciliğiyle ön plana çıkan bir kişiliktir.

Ayşe: Piyeste Zakir'in annesidir. Tipik bir Tatar kadınıdır. Varlıklı bir ailenin temsilcisidir. Oğlu Zakir'in ticaret yapıp para kazanmasını beklerken onun, Rusça kitaplar, gazeteler okuması ve farklı fikirler ileri sürmesi Ayşe Hanım'ı üzer. O, oğluna işiyle gücüyle meşgul olması ve kendileri gibi varlıklı bir ailenin kızıyla evlenerek mutlu bir yuva kurması yolunda telkinlerde bulunur. Ona Zakir'in devrimci görüşleri ve bu mücadelesi anlamsız gelir.

"Can Bayeviç" piyesinde **Ayaz İshakî**, görgüsüz bir Tatar zengininin, kendisini asil gösterebilmek için ne gibi gülünç hallere düştüğünü mizahi bir üslupla anlatır. Sabircan Minlibayeviç,²⁰² sonradan görme bir zengindir. Biraz durumunu düzelttikten sonra kendisini Ruslara benzetmeye çalışır. Adını Ruslara benzemek kaygısıyla **"Can Bayeviç"** olarak değiştirir. Hizmetçilerine Rus isimler verir. Kendisinin Rus asalet unvanlarıyla çağrılmasını ister. Öğrendiği az bir Rusça ile konuşmaya çalışır. Tüm bu davranışlarıyla alay konusu olur. Kendisini asil bir Rus prensesi olarak tanıtan bir kadınla aynı evi paylaşmaya başlar. Kadın aslında bir hizmetçidir ve Can Bayeviç'in paralarını hortumlar.

Sahipcemal: Eşine, ailesine, çocuklarına düşkün bir Tatar kadınıdır. Kocasına eve hizmetçiler getirirse de evinin her işiyle kendisi ilgilenir. Çocuklarını en iyi şekilde yetiştirmeye çalışır. Çok tahsilli olmamakla beraber gelenekten getirdiği iyi bir aile eğitimine sahiptir. Saf ve temiz duygular taşır. Kocasının görgüsüz davranışları karşısında çok üzülür. Onu her vesile ile uyarmaya, yaptıklarının yanlış olduğunu anlatmaya çalışır. Fakat başarılı olamaz. Kocasını içine düştüğü bu halden kurtarmak için

²⁰² Sabircan Minlibayoğlu

hocalara bile gitmeyi düşünür. Kocasını Can Bayeviç'in eve bir Rus kadını getirmesi üzerine çocuklarının bu evde yaşayamayacağı düşüncesine evi terk eder gider. Piyesin sonunda kocasının yalnız kaldığı zamanlarda tekrar yanına döner.

Sahipcemal, fedakâr, iyi niyetli, tahsilli olmasa bile görgülü bir kadın ve iyi bir anne olarak canlandırılmıştır.

Marca: Aslında bir hizmetçidir. Gece kulüplerinde bile çalışmıştır. Köylü bir aileden gelmez. Can Bayeviç'teki asalet tutkusunu hissedenden Marca asıl adını gizleyerek sahte bir isimle kendisini asil bir aileden gelme birisi olarak tanıtır ve Can Bayeviç'in evine gelip yerleşir. Bunun üzerine Can Bayeviç'in karısı ve çocukları evi terk edip giderler. Can Bayeviç'in asalet zaafını çok iyi kullanır. Her istediğini yaptırır ve bütün parasını bitirmesini sağlar. Marca yüzünden Can Bayeviç'in evine bile haciz gelir. En son Bayeviç'in babası gelir Marca'yı evden kovar. Bu sırada polisler gelir. Marca, bir birahane sahibinin bileziklerini çaldığı için aranmaktadır. Tutuklanır ve götürülür.

Piyeste kötü bir karakter olarak verilen Marca, aslında köylü bir çoban kızıdır. Fakat fettan, zeki ve üçkâğıtçı bir kadın olarak yansıtılır. Bu kadına Yazarın seçtiği isim de ilginçtir. *Marca*, *Mariya*'dan bozularak Tatar ağızlarına yerleşmiş, sıradan Rus kadınları için kullanılan genel bir adıdır. **Ayaz İshakî**, yarattığı bu tipe "Marca" adını vermekle onun gerçekte asil olmadığını, bayağı bir kadın olduğunu da bir mesaj olarak vermektedir.

"**Ulu Muhammet**", **Ayaz İshakî**'nin son dönem eserlerinden birisidir. **Ayaz İshakî**, bu eserini İstanbul'da kaleme almıştır. Yazar, Türkiye'de kaleme aldığı diğer piyesleri gibi "Ulu Muhammet"te de milliyetçilik duygularını daha serbest bir şekilde ifade etmektedir. Ulu Muhammet tarihî bir piyestir. Konusunu Kazan Hanlığı'nın kurucusu olduğu iddia edilen Ulu Muhammet'ten alır. Ulu Muhammet'in ülkesini ve halkını korumak için yaptığı kahramanlıklar ve üstün başarıları anlatılır.

Gülbike: Ulu Muhammet'in eşi, *Hanbike*'dir. **Ayaz İshakî**, **Gülbike Hanımı**, bir devlet adamı eşine yaraşır özelliklerle tiplştirmiştir. Gülbike, kendisi, eşi ve çocuklarından önce devletini, ülkesini ve halkını düşünür. Onların geleceği için yapılması gereken hiçbir fedakârlıktan çekinmez. Eşi Ulu Muhammet savaşa gideceği zaman ona moral desteği verir ve gözünün arkada kalmamasını ister.

Gülbike Hanım da **Ayaz İshakî**'nin olumlu olarak yarattığı kadın kahramanlarından. Devlet adamı eşine yaraşır ciddiyette, fedakâr, azimli ve sabırlı bir kadın olarak tipeştirilmiştir.

“Kıyamet” piyesinin asıl kahramanı Şahyezdan'dır. Zengin, fakat acıma duygusunu kaybetmiş, yardımı sevmeyen ve bir o kadar da cahil bir kişilik olan Şahyezdan'ın, bir gün horozun yumurtladığı iddia edilen, üstü yazılı bir yumurtanın ortaya çıkması ve bunun kıyamet âlâmeti olarak yorumlanması üzerine tavrı değişir. Günahlarını affettirmeye çalışır. Sonradan yumurtayı Ahmet isimli okumuş bir gencin bazı kimyasal maddeler kullanarak boyadığı ortaya çıkar.

Esmâ: Şahyezdan'ın eşidir. Bu piyeste adıyla verilen tek kadındır. Hiçbir yönüyle tebarüz etmeyen tipik bir ev kadınıdır. Şahyezdan'ın yaptığı kötülöklere engel olmaya çalışır, fakat gücü yetmez. Yumurtanın ortaya çıkışıyla, o da paniğe kapılır. İçten bir inancı vardır.

“Cemiyet” piyesi, varlıklı, zengin bir Tatar'ın (Şerif Bey) servetini bağışlamak üzere bir hayır kuruluşu kurmak istemesini anlatır. Komedi tarzındaki bu piyeste Şerif Bey, fakir çocukları okutmak, güç durumda kalan insanlara yardım etmek üzere bir dernek kurmak ve bütün servetini buraya bağışlamak ister. Fakat etrafı iki grup insan tarafından çevrilmiştir. Bir grup mollalardan oluşmaktadır. Onlar bırakılacak paradan kendilerinin de yararlanabilmesi için geleneksel eğitime ağırlık verilmesini isterler, ikinci grup olan aydın kesim ise derneğe bırakılacak para ile modern eğitim kurumları açılmasını ve çocukların burada yetişmesini ister. Halk ise kararsızdır. Piyes bu çarpık tablonun karikatürize edildiği sahnelerle devam eder. Piyeste dikkat çeken iki kadın tipi vardır.

Bike: Zengin bir ailenin hanımıdır. Tipik bir kaynanadır. Geline hem gelenek görenekleri öğretir hem de sıkı bir kaynanalık yapar. Amir, yaptırım gücü olan bir hanımdır.

Gelin: Piyeste sadece birkaç küçük rol verilmiştir. Utangaç, güzel ve çok meraklıdır. Kayınvalidesi Bike Hanım'ın talimatlarına uyar.

Ayaz İshakî'nin Piyeslerinde İdeal Kadın Tipi

Ayaz İshakî'nin piyeslerinde yaratılan kadın tiplerini, genel özellikleri ile yukarıda özetlemeye çalıştım. **Ayaz İshakî**'nin piyeslerinde kadınların başlı başına sosyal bir konu olarak karşımıza çıktığı ve oldukça geniş boyutlarda ele alındığı gözlemlenmektedir. Bizim bu noktada sorgulamak istediğimiz, **Ayaz İshakî**'nin, piyeslerinde hangi özelliklere sahip bir kadın modelini benimsediği ve topluma dayatmaya çalıştığıdır.

Ayaz İshakî'nin yarattığı kadın tiplerine ve piyeslerinde kadınlara yönelik verdiği mesajlara bakarak, onun idealindeki kadın tipinde ortaya koyduğu özellikleri şöyle sıralamak mümkündür:

- Fedakâr.
- Sabırlı.
- Mücadeleci.
- Okumuş.
- Okumamış olsa bile kültürlü.
- Geleneksel değerlere sahip.
- Toplum hayatına bir şekilde girebilen (çalışan ya da çalışmasa bile kültürü ve birikimi ile toplumda saygınlığı olan).
- Her zaman eşinin yanında yer alan ve onu destekleyen kadın tiplerinin ön plana çıktığı görülür.

Ayaz İshakî'nin piyeslerinde kadın merkezli ve kadınlara yönelik önemli mesajları olan iki piyesi, başta da belirttiğim gibi **"Züleyha"** ve **"Muallime"** dir.

Züleyha, fedakârlığı, çilekeşliği, zorluklara göğüs germesi, tüm baskı ve zulümlere rağmen milliyetinden ve dininden taviz vermeyen kadın kişiliği ile ön plana çıkar. Piyesin yazıldığı dönem göz önüne alındığında, **Ayaz İshakî**'nin gerek topluma vermek istediği mesajlar, gerekse kendisinin konumu itibarıyla daha fanatik sayılabilecek ifadeler kullanmasının mümkün olmayacağı da görülür. Çünkü bu piyes 1907 yılında yazılmıştır. Bu dönem, Çarlık Rusya'sının Tatar halkı üzerinde uyguladığı Hristiyanlaştırma ve Ruslaştırma politikalarının çok yoğun olarak yaşandığı bir dönemin sonlarına tekabül eder. **Ayaz İshakî**, bu dönemi bir kadının şahsında dramatize ederek kadın kimliğini ön plana çıkarmış ve bir anlamda daha sonraları yaratacağı kadın tiplerine de zemin hazırlamıştır.

Züleyha, gerek dininde gösterdiği direniş, gerekse baskılara göğüs germesi gibi sebeplerle melekleri bile kıskandıracak bir yücelikte gösterilmiştir:

Rahmet Meleği: (Züleyha'ya bakıp) Uyuyor! Kardeşlerim, bu kadın 25 yıl dini için mücadele etti. Bu kadın anasından babasından ayrıldı. Yerinden yurdundan ayrıldı. Dul kalıp, çoluğundan çocuğundan mahrum oldu. Allah'ın, Peygamber'in ismini, kendi dinini bırakmadı. Bugün o

ölecek. Allahuteala onun için Firdevs cennetinde bir saray hazırlamamızı emretti. Onu karşılamak için Hz. Ömer yeni giysilerini giydi. Firdevs cennetinin halkından (ahali-sinden) İsa'nın anası Meryem, Hasan ve Hüseyin'in anası Fatma onu karşılamak için cennetin kapısında toplandılar. Onun döktüğü bir damla gözyaşına Allahuteala 70 bin meleğin 1000 yıllık ibadetini yazdı.

Bir Melek: Ah, keşke ben de bu kadın gibi olsaydım!

Diğerleri de: Ah keşke ben de bu kadın gibi olsaydım!

Rahmet Meleği: Din yolunda ayağına demir zincir takarak yürüdüğü her bir adımına 7 şehit sevabı yazdı. Derecesini bütün Hristiyan askerlerinin canını alan Selahaddin El-Eyyubi, İstanbul'un Fatih Sultan Muhammed (Mehmet)'in derecesinden üstün kıldı.

Melekler: Ah keşke ben de bu kadın gibi olsaydım!²⁰³

Ayaz İshakî, meleklerin bile, idealize edilmiş Tatar kadını temsil eden **Züleyha'nın** yerinde olmak istediklerini söyleyerek, ona çok büyük bir ulviyet kazandırır.

Ayaz İshakî, Züleyha'nın dinine bağlılığını, mücadeleci kişiliğini ve fedakârlığını da şu satırlarla piyesinde canlandırır:

Kız: Şu inatçılığın yüzünden kim bilir neler görmüşsündür.

Züleyha: İnat için değil, din için! Din için! Beni kendi dinimden, hak dinden çıkarmak istediler. Beni zorla götürüp, kocam olduğu hâlde, bir Rus'a verdiler. Zorla Hristiyan yaptılar. Zorla anamdan babamdan, çoluk çocuğumdan ayırdılar. Ben elhamdülillah, hepsine de dayandım, hepsine de! Ben, İslam dini için zahmet çektim.

Kız: (Şaşırarak bakıp) Bu yaşadıkların için hiç üzülüyor musun? Şu boşa geçen ömrüne acımıyor musun?

Züleyha: Hayır, üzülüyorum. Allah yolunda mücadeleyle geçen ömür boş değildir. Elhamdülillah, kadın olmama rağmen çok erkeğe nasip olmayan din mücadelesini yaptım. 20 yıl durmadan savaştım.²⁰⁴

²⁰³ Gayaz, İshakî: "Züleyha", *Zindan*. Kazan, 1991, b.569-570

²⁰⁴ Gayaz, İshakî: *age.*, b. 563-564

Ayaz İshakî'nin idealindeki kadın tipini piyeslerinde yansıtan en önemli ikinci kadın kahraman **"Muallime"** piyesine konu olan Fatma Öğretmen'dir. Fatma Öğretmen, geleneksel değerlerin ağır bastığı Züleyha tiplemesinden çok daha farklı bir kişilik olmasına rağmen, kişilik özellikleri olarak Züleyha ile birçok ortak yöne sahip olan bir kahramandır. Bir defa Fatma Öğretmen okumuş-yazmış, eğitilmiş bir kadındır. Züleyha ise kendisine yetecek kadar dini bilgileri olan bir kadındır. Fatma Öğretmen çalışan, kendi ayakları üzerinde durabilen ve bekâr bir kızdır, Züleyha evli, kendi geçimini sağlayamayan ve geçinmek için birilerinin himayesine girmek zorunda olan bir kadındır.

Buna karşılık her iki kadında da ortak olan bazı özellikler vardır ki bunlar **Ayaz İshakî'nin** idealindeki kadın tipinin genel özelliklerindedir. Fatma Öğretmen de Züleyha da sabırlıdır. Zorluklara, çilelere göğüs germeyi bilirler. Her iki kadın da fedakârdır. Sevdikleri için fedakârlık yapmaktan çekinmezler. Yine her ikisi de mücadelecidir. İnanışları ve doğru bildikleri değerleri savunmaktan ve bunun için mücadele etmekten çekinmezler ki bu özellikler **Ayaz İshakî'nin** yarattığı diğer kadın tiplerinde de sıkça rastlanan özelliklerdir.

Ayaz İshakî'nin yarattığı kadın tiplerinin piyesi yazdığı yer ve zamana göre gelişerek zenginleştiğini gözlemek mümkündür. Son zamanlarında, İstanbul'da kaleme aldığı **"Ulu Muhammet"** piyesinin kadın kahramanı **"Gülbike"**, **Ayaz İshakî'nin** üzerindeki baskılardan kurtulup bir özgürlük ortamı içerisinde ve milliyetçilik duygularını yoğun şekilde yaşadığı bir ortamda yarattığı kadın tipidir. Gülbike, eşi Ulu Muhammet'e devlet yönetiminde yardımcı olan, devlet menfaatlerini şahsi isteklerinin önüne koymayı bilen sorumluluk sahibi bilge bir kadın olarak canlandırılmıştır:

*Gülbike: Ben bütün sözlerinizi dinledim. Savaşmaktan başka çıkar bir yol yok. Rus diyarlarında sadece biz değiliz, bizim gibi binlercesi var. Binlerce beylikler var. Kızlarımız maskara olmamalı. Bu kar altında bedenlerimiz çürüsün, namusumuza dokunulmasın. Bizi koruyacak, kollayacak Han'ımız çıksın. Tanrı yardım etsin, Sultan'ım."*²⁰⁵

Ayaz İshakî'nin piyeslerinde yarattığı ve yukarıda saydığımız genel özelliklerden pek çoğunu üzerinde taşıyan kadın kahramanları, bu şe-

²⁰⁵ Gayaz, İshakiy: "Olug Muhammet", Miras. S. 12, Kazan, 1991

kilde sıralamak doğru olacaktır. Bunların yanında yaratılan diğer kadın tip ve karakterlerin bazı özellikleriyle ön plana çıktığı görülür. Bunları şöyle örneklendirmek mümkündür:

Fedakâr Kadınlar

Ayaz İshakî'nin piyeslerinde yarattığı olumlu kadın tiplerinin hepsinde görünen ortak özelliktir. Ancak bazı kadınlarda bu özellik çok daha öne çıkar. Bunlar **“İki Âşık”** piyesinin kadın kahramanı **Hurşit** ile **“Dalga İçinde”** piyesindeki **Raziya** ve **“Üç Kadın ile Hayat”** piyesindeki **Esmâ**'dır.

Hurşit, okumuş, zengin bir aileye mensup aydın bir kızdır. Kayyum için birçok fedakârlığa katlanır. Onun mutluluğu için kendisi ıstırap çekmeye razı olur ve Kayyum'ı şu şekilde teselli eder:

Hurşit: (Sıkıntıyla ittirip) Kayyum, canım, ağlama! Benim için bu kadar üzülme! Kendi kendini bu derece üzme! Elhamdülillah, zenginliğiniz var! Sağlığın da yerinde. Annen baban yabancı gibi görse de ne yapacaksın, başkalarında o kadarı da yok. Ben sana onun için hiç kırılmıyorum. Bağlandık işte, ne olmuş! Alırsan, teşekkürler, beni muradıma erdirirsin, almak isteyip de annen baban karşı çıkarsa bu senin suçun değil. Doğru, ben mahvolurum, dünyada rahat, huzur görmem... Erkek nedir bilmem... Bunun için belki sevgili anememe babama acı çektiririm. Lakin sen beni almakla büyük bir yük altına gireceksen (ağlamaklı bir sesle) alma beni!... (Titreyerek) ben sana kırılmam. Rabb'im sana mutlu günler versin. Ama bana zor gelir dersen, orasına aldırma, sen olunca bütün meşakkatler bana hafif gelir. Dünya bana seninle güzel. Yok, eğer, imkânın varken de kendin almazsan, işte buna razı gelmem. Gözyaşlarım düşer diye korkuyorsun. Eğer kalbim temizse, gözyaşlarımın sana faydası olur. Gözyaşlarımı saklayabilirim demiyorum, saklayamam, üzülürüm. Lakin ben seninle helalleşiyorum canım! Sen de hakkını helal et! Bilemezsin, dünyanın bin türlü hâli var (Elini öper).²⁰⁶

“Dalga İçinde” piyesinin kadın kahramanı **Raziya** da fedakâr bir kadındır. Raziya, genç yaşta dul kalmasına ve çok sevdiği bir erkek olma-

²⁰⁶ Gayaz, İshakî: “İki Âşık”, *Miras*, 1996, S.5, b.35

sına rağmen, küçük çocuğunun isteği üzerine bütün ömrünü onun iyiliği için harcar. Raziya'nın hayata gözlerini kaparken ağzından dökülen şu cümleler onun fedakârlığını göstermesi açısından ilginçtir:

*Düğün elbiselerimi getirin. Çok acı çektim, çok gözyaşı döktüm. Ama bu gün mutluyum. Hem de hiç olmadığım kadar. Bütün lâmbaları yakın. Herkesi çağırın. Düğünümüz var. Dostlar, düşmanlar herkes gelsin. Herkes mutlu olsun bu gün.*²⁰⁷

"Üç Kadın ile Hayat" piyesinde Kerim'in üç karısından ilki olan **Esmâ** da fedakârlığı ile ön plana çıkan bir tiptir. Esmâ, kocasının üzerine iki kuma getirmesine karşılık onun dar gününde yanında olur. Çocuklarını fedakârca yetiştirir. Kocasını yoksul ve hasta düştüğünde yanında bir tek o kalmıştır.

Esmâ (sarılır): Affediyorum, canım hepinizi affediyorum! Hiç kusura bakmam, kırılmam. Allah sağlık verse de birlikte yaşasaydık!

Kerim: Benim de asıl üzüntüm o ya! Rabb'im sağlık verse, hizmetçin olup sana hizmet ederdim!

*Esmâ: Ettiğim hizmetlerin birisi dahi zoruma gitmedi. Benim için dünyadaki en neşeli, en mutluluk verici şey, sana hizmet etmektir.*²⁰⁸

Mücadeleci Kadınlar

Ayaz İshakî'nin piyeslerinde mücadeleci kadın tipleri yaratılmıştır. Dönemin Tatar toplumu için oldukça yeni sayılabilecek bu kadın tipleri, bir anlamda modern Tatar kadınının kişiliğinin oluşturulmasında ve onların "olması istenen tip" olarak belirlenmesinde etkili olmuştur. **Ayaz İshakî**'nin yarattığı mücadeleci kadın tiplerinden en ilginç olan iki örnek "**Aldım Verdim**" piyesindeki **Aliye** ile "**Tartışma**" piyesindeki **Şakire**'dir.

Aliye, aşkı için mücadele etmekten çekinmez. O, geleneksel Tatar kadını tiplemesinin tersine, aşkının kendisini gelip bulmasını beklemez, aksine aşkına ulaşmak, onu elde etmek için mücadele eder. Girişimlerde bulunur. Aliye, zorla başka biriyle evlendirilmek üzere iken sevgilisine kaçır. Bu süreçte verdiği mücadeleyi şöyle anlatır:

²⁰⁷ Gayaz, İshakî: "Dulkin İçinde", *Miras*.

²⁰⁸ Gayaz, İshakî: "Üç Hatın bilen Tormış", *Miras*. S. 7-8, 1996, 87

Aliye: Ee! Siz benim nasıl olduğumu bilseydiniz, aklınız giderdi. Pencerem kilitli, kapım kilitli, yanımda hiç aralıksız üç aksak kadın nöbetçi duruyor. Yalnız bir adım attırmıyorlar. Yanıma kimseyi sokmuyorlar. Evin dışında karlar, buzlar yağsın, bana bir şey söylemiyorlar. Yabancı biriyle konuşurmuyorlar. Sorur Abla'yı, Nataşa'yı göstermiyorlar. İşte böyle durdum. İlk önce kaçmayı düşündüm. Kadınlar bana söylemiş gibi kendi aralarında konuştuklarından sen burada yoksun diye düşündüm. Senden haber bekledim, alamadım. Bir gün beni babam, annem, Ahmedî Ağabey yanlarına çağırıp "aldım-verdim" kâğıdını senden satın aldıklarını söylediler. Ben ondan sonra ne yaptığımı bilmiyorum, fenalaşım düştüm. Ben kendime geldiğimde yine o aksak kadınları gördüm, yine onlar nöbet tutmaya başladılar. Evde ne yaptıklarını, senin ne yaptığını, hiçbirini bilmedim. Lakin "aldım-verdim" kâğıdını görünce bütün ümidim bitti. Bu güne kadar öyle durdum. Bu gün Sorur Abla bir şekilde kapıyı açıp kapattı. Ben de bir şey var, göreceksin, diye beklemeye başladım. Sonra kusaçağım diye çıkmaya çalıştım. Üç kadın yine beklemeye çıktı. Sorur Abla pek hızlıca gelip elime kâğıt verdi. Kadınlar onu dövmeye başladılar. Biri benim elime yapıştı. Aksak tarafını ittim, düştü. Kaçıp kilerde saklandım. Orada yazıyı okudum. İbrahim'in mektubunu görünce aklım gitti. Ondan sonra yine bir küçük kâğıda baksam: "Şimdi seni veriyorlar, öbür evde Hocalar nikâh için toplandılar." diye yazmış. Kadınlar benim odamı gümbürdetmeye başladılar. Ben pencereyi kırıp Hocaların evine koştum. Oradaki kadınlar beni göndermemeye çalıştılar. Ahmedî Ağabey çıkıp dövmeye başladı. Ben yine de, kimini ısırıp, kimini tırnaklayıp hocalara söyledim ve penceden zıplayıp kaçtım. İşte ben şimdi buradayım.²⁰⁹

"Tartışma" piyesindeki **Şakire** de mücadeleci bir kadındır. Fakat Şakire, Aliye'nin aksine aşkı için değil, idealleri için mücadele eden bir tiptir. Sosyalisttir. Bir erkek gibi sosyalist devrimin gerçekleşmesi için mücadele verir. Sosyalizmin Tatar toplumu için bir kurtarıcı olduğuna inanmıştır. Bütün duygularını, kişisel beklentilerini bir tarafa bırakıp davası için mücadeleye verir. Fakat sosyalist devrim gerçekleştikten sonra, diğer arkadaşları gibi o da gittiği yolun yanlış olduğunu anlar, yeni arayışlara girer.

²⁰⁹ Gayaz, İshakiy: "Aldım- Birdim", *Zindan*. Kazan, 1991, b. 432

Destekleyici Kadınlar

Ayaz İshakî'nin piyeslerinde idealize ettiği kadın tipi her zaman eşinin yanında yer alır ve onu destekler. **Ayaz İshakî**, satır aralarına gizlediği bir yükseltme ile bu yapıdaki kadınları ön plana çıkarır. "**Can Bayeviç**" piyesinde Şakircan'ın karısı **Sahıpcemal**, bu özelliklerle verilir ve piyesin sonunda tüm yaramazlıklarına rağmen kocası, bu kadını tercih etmesi gerektiğini anlar:

Enver: Baba, biz seni almaya geldik. Bizde rahat, baba! Annem de peremeç²¹⁰ pişirir!

Şakircan (Şaşırır): Sahıpcemal, bu sen misin? Sahıpcemal, bu sen misin? Kurtar beni bu beladan, kurtar!

Sahıpcemal: (elinden çantasını uzatır) Giysilerini getirdim, artık aklın başına gelsin! Haydi, giyin, evimize gidelim!²¹¹

"**Üç Kadın ile Hayat**" piyesinde Kerim'in ilk karısı **Esmâ** da her türlü olumsuzluğa rağmen kocasının yanında yer almayı bilmıştır. Üzerine iki kuma getiren kocasının, ölüm döşeğinde yanında bulunan tek kadın Esmâ'dır. Yazar bu özelliklerinden dolayı Esmâ'yı ödüllendirir. Kocası ölüm döşeğinde iken kendisine piyangodan yüklü bir para çıkar. Kerim bu parayı sadık eşi Esmâ'ya bırakır.

Aynı şekilde "**Ulu Muhammet**" piyesindeki **Gülbike** Hanım da her zaman eşinin yanında yer almasını bilmiş ve onu desteklemiştir:

Gülbike: Biz kadınların kafası devlet işlerinden anlamaz. Devlet işlerini bilmeyiz. Han hazretlerinin de, onun büyük vezirlerinin de ne dilediklerini bilemeyiz. Fakat han hazretleri kardeş illere kılıç çekmek niyetinde değiller. Onlarla dostluk ve kardeşlik ile ilişki kurmak niyetinde. Kardeş kardeşe kılıç çektiği zaman devletimiz Saray hanlığı gibi olur, bundan da ancak düşmanlarımız faydalanır. Komşu Türk illerinin istekleri ortak. O da Cingiz'in mirası, İdil boyunda, Ural eteklerinde güçlü birleşmiş bir devlet kurmak. Dileğimiz, dinimiz, inancımız bir. Ne diye birbirinden ayrılmaya, ortaya düşmanlık sokmaya gerek duyalım. Seve seve birleşecek ve güçleneceğiz.²¹²

²¹⁰ Et ve hamurdan yapılmış Tatar böreği.

²¹¹ Gayaz, İshakî: "Can Bayeviç", *Zindan*. Kazan, 1991, b.634.

²¹² Gayaz, İshakî: "Oluğ Muhammet", *Miras*. S.12, 1991.

Gülbike, devlet yönetimi gibi en zor görevi yürüten kocasının sorunlarını paylaşmasını bilmekte ve ona destek olmaktadır. Yazar, Gülbike'nin bu özelliğini kendi ağzından verirken, övücü bir üslup kullanmaktadır.

Sabırlı Kadınlar

Ayaz İshakî'nin idealize ettiği Tatar kadını sabırlıdır. O, her türlü güç koşulunda sabretmesini bilir. Olumsuzluklara göğüs gerer. **Ayaz İshakî**, piyeslerinde bu karakterde pekçok kadın yaratmış ve bunları genellikle piyesin sonunda ödüllendirmiştir. Hiç şüphesiz yazarın sabırlı bu tarz kadınları hem beğendiği, hem de kadının bu özelliğe sahip olmasını istediği apaçık ortadadır.

Ayaz İshakî'nin yarattığı sabırlı kadın karakterlere en iyi örneklerden birisi "**Üç Kadın ile Hayat**" piyesindeki **Esmâ**'dır.

Esmâ (Bunaldığından eteğine bakıp, gömleğini düzeltip): İyidir hepsi, herhalde, yeni dönmüştü. Onu sormadı. Ne olduysa, sinirlenip gelmiş; doğru düzgün konuşmadı da. Hazırladığım yemeği bırakıp gitti.

Fahriye: Esmâ, öyle zamanlarda dudaklarını ısır, sabret. Sinirlenmiş birisine karşı konuşmak doğru olmaz. Daha sonra kendisi döner o. Dünyada kadınla erkek arasında kızgınlık da olur, sevişme de olur. Öyle zamanlarda konuşmaktan (kocayı dilimizle incitmekten) sakınmalıyız. (Devam ederek) Bu gibi şeyler hepimizin başından geçti. Sabretmek lazım. Kitaplar söylüyor, "bir zorluğa iki kolaylık" diye. Elhamdülillah kaynana cefasını da gördüm; kuma belasını da gördüm. Hepsine de sabır ettim. Yaşlılığımda rahata erdim. Oğlum, kızım yetişti. Eşim sağ-selamet, elimiz rahat, birlikte geçinip gidiyoruz. Allah rahmet eylesin, kaynanam önceleri çok cefa çekti. Kumam da oldu. Hem de ne kuma, Esmâ. Sabira'yı bilir misin? O benim kumam olarak altı yıl yaşadı. Taş altında başını yer! Bir taraftan kaynatam, bir taraftan kocam; ne yapacağımı bilemeyip şu rahmetli anneme gelip, ağlardım. Hâlâ unutmuş değilim; oturtur, konuşturur, yedirir, içirir, öğüt verir, gönülümü alır, kaygılarımı dağıtırdı. Söyledikleri ata-baba nasihatleri: "Sabredersen, muradına ulaşırsın", "Hizmet edersen, hürmet görürsün." gibi sözlerdi. Annenin bu iyilikle-

rini hatırladıkça sana olan yakınlığım artıyor; senin öz çocuklarımdan farkın yok. Dünyada en rahat yaşayan birisi olmanı isterdim. Bizim dememizle olmuyor, Esmâ!
Esmâ: Çok sağ ol, Fahriye teyze, annemin verdiği nasihatleri söylüyorsun!²¹³

Piyesin bu bölümünde yaşlı kadın **Fahriye**, Esmâ'nın çok bunaldığı dönemlerde ona sabretmeyi öğütlemektedir ve Esmâ'nın annesinin de kendisine aynı şekilde sabrı öğütlediğini hatırlatmaktadır.

Okumuş Kadınlar

Ayaz İshaki'nin kadınların eğitimine ve sosyal hayatta etkin rol oynamalarına verdiği önemi, çalışmamın başka bölümlerinde de ortaya koymaya çalışmıştım. Burada sadece onun piyeslerinde yer alan tahsilli kadınları hatırlamakla yetineceğim.

"Muallime" piyesinin kadın kahramanı **Fatma Öğretmen** onun piyeslerindeki okumuş kadınlara en iyi örnektir. Tek başına hayat mücadelesi veren ve okumuş bir kadın olan Fatma Öğretmen ideal bir tip olarak canlandırılır. **"Tartışma"** piyesindeki **Şakire** de farklı yönleriyle ön plana çıkan okumuş bir kızdır. İdealist bir sosyalisttir. Mücadelecidir ve cesurdur:

Nasıyr: Arkadaşlar, ben sevinçli bir haberle geldim. Şakire arkadaşım oynamaya razı oldu. Bir-iki kız daha bulunur diyor.

Şakire:... Kızlar arasında isteyenler çok da, babaları göndermiyor. "Tiyatroda oynamak mı, Allah korusun!" diyorlar.

Nasıyr: Hangisini oynuyoruz?

Şakire: Ben sizin söylediğiniz kitapların hepsini de okudum. Tiyatroya yararı çok az. Rusça olanların tercümesi çok kötü. "Zavallı Çocuk"²¹⁴u oynamalıyız. Kadın rolü de çok değil.²¹⁵

Piyesin bu bölümünde 1905'lerin ortamında Tatar toplumunda "çok ayıp" olarak algılanabilecek olan bir kadının sahneye çıkarak piyeste rol alması hadisesine Şakire'nin bakışı ve bu görevi kabul edişi anlatılmaktadır.

²¹³ Gayaz, İshakiy: "Üç Hatın bilen Tormış", *Miras*. S. 7-8, 1996.

²¹⁴ Namık Kemal'in "Zavallı Çocuk" eserinden bahsediliyor.

²¹⁵ Gayaz, İshakiy: "Tartışma", *Zindan*, Kazan, 1991, 455.

Okumamış Olsa bile, Kültürlü Kadınlar

Ayaz İshakî, piyeslerinde yarattığı kadın tiplerinde okumamış olsa bile kültürlü ve birikimli kadınlara ayrı bir önem verir. O, milliyetçi bakış açısının da etkisiyle, geleneksel kültür içerisinde yetişmiş kadınların saygının bir yeri olduğuna inanmakta ve bu karakterde pek çok kadın kahraman yaratmaktadır. **Ayaz İshakî**, aile geleneğinde yetişmiş az da olsa dini eğitimi almış, bunun üzerine Anadolu'da "görgü-görenek" denilen okullarda verilmeyen, fakat aile ve toplum ortamında kazanılması çok önemli olan kültürel birikimi olan kadınları beğenir ve eserlerinde bu tipte kadınlar yaratır.

"Üç Kadın ile Hayat" piyesindeki **Esmâ**, "**Züleyha**" piyesinin kahramanı **Züleyha** bu çerçevede yaratılmış en önemli karakterlerdir. Bunlardan başka "**Dalga İçinde**" piyesinin **Raziya'sı**, "**Ulu Muhammet**"'in **Gülbike'si**, "**Aldım-Verdim**"'in **Aliye'si**, **Mahbube'si** (İbrahim'in annesi), "**Cemiyet**" piyesinin **Bike'si** bu çerçevede yaratılan karakterlerdir.

Geleneksel Değerlere Sahip Kadınlar

Geleneksel değerlere sahip kadınlar **Ayaz İshakî**'nin piyeslerinde hem övülmekte hem de önemli yer tutmaktadır. Bunların arasında hiç şüphesiz en önemli karakter **Züleyha**'dır. **Züleyha** geleneksel değerlerinden, dininden, yaşayışından taviz vermeyen kişiliğiyle bir bayrak karakter olarak yaratılmaktadır.

Züleyha'nın geleneksel değerler açısından tahlilini yaparken aslında bir başka başlık altında değerlendirilmesi uygun olan önemli bir tespitimizi burada kaydetmek istiyoruz. "**Züleyha**" piyesinde, **Ayaz İshakî**'nin hem gelenek ve görenekler açısından önem taşıyan, hem de İslamiyet bağlamında incelenebilecek olan bir diğer önemli konusu da "**Züleyha'nın Duaları**"dır.

Geleneksel değerlerinden asla taviz vermeyen bir kadının abide kişiliğini anlatan "**Züleyha**" piyesinde, **Ayaz İshakî**'nin piyesin kahramanının ağzından verdiği dualar hem çok güzel, hem anlamlı hem de Tatar gelenek ve göreneklerini yansıtmaları bakımından çok ilginç örnekler olarak karşımıza çıkar.

Piyenin bir yerinde **Züleyha** sahneye girince boynuna asmış olduğu haçı çıkarıp atar, ikonun önünde bulunan ışığı söndürür. Euzü besmele çekerek odanın ortasında şöyle dua eder:

*Ya Rabbi, affet günahlarımı, Ya Rabbi, affet! Sen biliyorsun zorlandığımdan dolayı böyle yapıyorum. Bağışla, Ya Rabb'im, bağışla... Ben günahlı kulunu bağışla...*²¹⁶

Piyesin bir başka yerinde Züleyha seccadesini yayar, ağlar. Sandıktan bir Kur'an çıkarıp öper. Seccadesinin üzerine oturarak dua eder:

*Yolunu azitanlara yol gösteren Allah'ım, susayanlara su veren, açlara ekmek veren Allah'ım, gel! Gel! Kâfir elinde esirlikte, tutsaklıkta olan kâfir döşeğinde zina kılıp duran Züleyha'yı kurtar. Yolunu yitirene yol gösteren, aç kurda yem veren İlyas, kara Rus'un, kara kâfir arasında yerini yurdunu yitiren Züleyha'ya yol göster, göster, göster.*²¹⁷

Züleyha duasına ağlayarak şöyle devam eder:

*Kadınlara bakan, yetimlere ana olan, öksüzlere baba olan, Müslüman askerine suda köprü olan, karada kale olan gaip erenler, şu çocuksuz kalan anaya, eşsiz kalan dula, din düşmanına kul olan kadına yardım edin, yardım edin.*²¹⁸

Kocası Selimcan'ın ölümü Züleyha'nın yaşama gücünü yok etmiştir. O artık ölmek istemektedir:

*Ya Rabb'im! (Dua ediyor) Senin yolunda ölmüş olan kocam hürmetine beni kurtar, kurtar... Ya Rabbi şu kana boyanmış şehidin kanı hürmetine kurtar! Kurtar! (Ağlıyor. Birazdan kalkıyor) Rabb'im bunu gösterdin, sabrediyorum. Elhamdülillah, sevap defterine bunu da yazdın... Şimdi Rabb'im beni kimlerin eline bıraktın? Ben daha neler göreceğim. Ne yapayım? Ya Rabbi ölüm ver, ver, ya Rabbi ver.*²¹⁹

Züleyha artık ölmeye kararlıdır:

*Bütün sırlarım sana malûm, affet şu günahımı Ya Rabbi. Bu dünyada açıp bakacak gözüm kalmadı, umutlanıp yaşayacak umudum kalmadı. Bütün eşim, dostum, yakın helalim öbür dünyaya gitti, ben de gidiyorum. Kendime kıyıyorum. Ya Rabbi bağışla, bağışla, bağışla.*²²⁰

²¹⁶ Gayaz, İshakiy: "Züleyha." *Zindan*. Kazan, 1991, b. 540.

²¹⁷ Gayaz, İshakiy: *age.*, b. 540.

²¹⁸ Gayaz, İshakiy: *age.*, b. 540.

²¹⁹ Gayaz, İshakiy: *age.*, b. 558-559.

²²⁰ Gayaz, İshakiy: *age.*, b. 559.

Fakat tüm bu dualardan sonra Züleyha suya zehir karıştırmak suretiyle intihar etmekten son anda vazgeçer.

“Züleyha” piyesinin daha başka sahnelerinde birbirinden güzel, anlamlı, sıkı bir inancı ve büyük bir kültürel birikimi yansıtan çok sayıda dua bölümü bulunmaktadır.

Olumsuz Kadınlar

Ayaz İshakî'nin piyeslerinde idealize edilmiş, takdirkâr ifadelerle verilen kadınların yanında, olumsuz yapılarıyla dikkat çeken kadın tipleri de vardır. Bunlar genelde ya dedikoducu, ara bozmaya mütemayil yaşlı kadınlar ya evli olsa bile başka erkeklerle yatıp kalkan kadınlar, ya da damadının ailesi üzerinde hâkimiyet kurmaya çalışan kayıncılardır.

Ayaz İshakî'nin piyeslerindeki olumsuz kadın tiplerinden en çok dikkat çekenleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

“İki Âşık” piyesinde Kayyum’un üvey annesi **Alime** olumsuz bir kadın tipi olarak karşımıza çıkar. Kayyum’un babası Rahmetullah ile sadece parası için evlenmiştir. Fattanlığı ile onu baştan çıkarır, gözünü boyar. Bütün düşüncesi Rahmetullah’ın servetini kendi üzerine geçirmek olan bu tip, bunu yapmak için her yola başvurur, yalan söyler.

Alime: Gördün mü Ayni! Söylemiştim, hizmetlerini karşılıksız bırakmam, seni ne yapar eder Şakir’e verdiririm diye. Senin için tamam. Benimkinin daha zamanı var. Ne yaparsam da Kayyum’dan daha da bir soğutup dükkânları üstüme geçirsem. O zaman benim işim de tamam olurdu.

Ayni: Hanımım, şu işleri bir an önce eline alsan da, çünkü gençliğini harap ettin.²²¹

Ayni: Erkekleri avucunun içine almak için sadece doğru olmak yetmiyor. Biraz fattanlık da lazım.

Alime: Lazım tabi! Bizim kadınların kocalarına iyi görünmekte, kusurlarını saklamakta üstüne yok. Erkeği avucunun içine almak için en büyük hile o! İnanır mısın ihtiyar beni nasıl bilir, dünyadaki en doğru kadın diye bilir. Ben ona fattanlık ile neler yaptım. Bundan sonra bir ümidim kaldı, dükkânları da üstüme geçirebilirim. Fattanlık kadınların en birinci mahiyetidir... diyeceğim.²²²

²²¹ Gayaz, İshakî: “İki Âşık”. *Miras*. S. 5, 1996.

²²² Gayaz, İshakî: “İki Âşık”. *Miras*. S. 5, 1996.

Fettan bir kadın olan Alime kocasını aldatmaktan da çekinmez.

“**Muallim**” piyesinde Salih Öğretmen’in karısı **Marziye** de olumsuz bir kadın tipi olarak karşımıza çıkar. Salih Öğretmen’in idealist kişiliğine karşılık Marziye gezip, eğlenmeyi, daha lüks bir hayat sürmeyi düşünür.

*Marziye: Elbisem ne kadar kötü, bir elbise bile almıyor-sun? Ahmetcan’ın karısı ne kadar güzel elbise giymişti!*²²³

Eşini de bu düşünceleri doğrultusunda etkilemeye çalışır. Sonuçta da başarılı olur. Salih, karısının isteklerini yerine getirebilmek için öğretmenliği bırakır.

Aynı piyeste Salih Öğretmen’in kayınvalidesi, yani Marziye’nin annesi olan Aynilhayat da olumsuz bir kadın tipi olarak karşımıza çıkmaktadır. Aynilhayat, kızını doldurarak aile saadetini etkilemeyi kendisine görev bilen fesat bir kadındır.

Marziye: Gazeteler okuya okuya da yoldan çıkıyor, bu gün de çayı bile soğudu. Sonra kendi kendine bir şeyler konuşuyor.

*Aynilhayat: O gazete ile ne yapacaktı? Onları alacak-sın, yakacaksın. Ben bunları babana söylemedim, öğrenirse hemen ayırır alır.*²²⁴

Bu diyalogda olduğu gibi Aynilhayat kızını sürekli doldurarak damadı Salih Öğretmen’i yolundan çevirmeye çalışmaktadır.

“**Aldım-Verdim**” piyesinde Aliye’nin annesi Arife de olumsuz bir kadın olarak tipleştirilmiştir. Kocasının üzerinde çok büyük etkinliği, aile içerisinde de otoritesi bulunan Arife, kızını İbrahim’e vermek istemez ve bunun için büyük engeller çıkarır. Hatta Aliye’yi eve hapseder. Arife kocasını parmağında oynatacak kadar etkilidir.

Halil: İbrahim kendi yakınımız diyorum. İbrahim’den kötü bir şey gelmez diye düşünüyorum. İyi de şimdi İbrahim sevilmeyecek delikanlı mı?

Arife: İşte söyledin. Sence bu dilenciye kız mı vereyim ha! Anan güzel mi, sonra birdenbire kızımı mı vereyim? İyi, o Merfuğa’ya gelin olsun

²²³ Gayaz, İshakiy: “Muallim.” *Miras*. S. 11, 1997, b. 95

²²⁴ Gayaz, İshakiy, age., b. 99.

diye yetiştirmişim. O lafı ağzına da alma, aklına da getirme. Bundan sonra buraya İbrahim'i getirme. Evlerinde yemek mi yok!

Halil: Allah! Sen pek öfkelendin.

Arife: Neden kızmayayım, o benim çocuğum.

Halil: Benim çocuğum değil mi?

Arife: Sen çocuğunun kıymetini bilsen, böyle kişilere vermeyi düşünmezdin. İşte bundan sonra son olsun, kızımı İbrahim'in yanına çıkarmıyorum! Duydun mu? Çağırma da!

Halil: Tamam, tamam, öfkelenme! (Bu arada Aliye girer).²²⁵

Arife'nin öfkelenmesi karşısında kocası Halil hemen alttan almaya başlamakta, ona itiraz edememektedir.

"Üç Kadın ile Hayat" piyesinde Kerim'in ikinci karısı **Meryem** parasından dolayı Kerim'le evlenmeyi kabul etmiş, kumalığa razı olmuştur. Onun bütün derdi Kerim'in servetine ortak olmak, lüks içerisinde yaşamaktır. Meryem, Kerim'in birinci karısı Esmâ ve üçüncü karısı Sorur'u gözden düşürmek için hiçbir şeyden kaçınmaz. Sürekli onların aleyhinde konuşur. Kötülük eder. **Ayaz İshakî**, Meryem'in hayat felsefesini piyesin bir yerinde kendi ağzından şöyle anlatır:

Meryem (Gülerek): İnşallah, kumasız da kalacağım. Şöyle zengin hanımı olup, yalnız kalırsam, Hasan'ı da unutmam. Kumam olmadıktan sonra, o zaman kocam sevdiğçe, neden korkayım? Ne istersem, onu yaparım. Yoksa böyle yok olup gidersin... Hey benim gelecekteki neşeli günlerim! Kocam evde olmadığı zamanlarda istediğim zaman çıkıp giderim. İstedğim her yere giderim. İstedğim kişiyle gezerim. (Aynaya bakıp) Yaşlınsam da, para olduktan sonra, genç delikanlılar da bulunur.²²⁶

"Can Bayeвиç" piyesindeki **Marca**, aslında bir hizmetçidir. Kendisini asil bir aileden gelme, soylu bir kadın olarak tanıtır ve Can Bayeвиç'i kandırarak paralarını yemeye başlar. Hırsızlık suçundan polis tarafından aranmaktadır. Gece kulüplerinde ve kötü yerlerde çalışmıştır. **Ayaz İshakî**, Marca'yı asalet tutkunu budala Can Bayeвиç'i tuzağa düşüren kadın olarak tipelemiştir.

²²⁵ Gayaz, İshakî: "Aldım- Birdim", *Zindan*, 1991, b.387.

²²⁶ Gayaz, İshakî: "İki Âşık", *Miras*, S. 5, b.41.

*Marca: Bu sen misin knez! Sana kaç defa söyledim, sabahleyin kahvaltı masasına ilk önce ben oturacağım, diye. Daha sonra senin benim elimi öpmen gerekiyor, diye. Sende hâlâ soysuz Tatar alışkanlıkları devam ediyor, sabahın köründen kalkıyorsun!*²²⁷

Marca kendisini kabul ettirebilmek için Can Bayeviç'i sürekli aşağılar. O da tüm bunlara katlanır.

Marca: Benim mutlaka Kırım'a gitmem gerekir. Ben rahatsızım. Ben hastayım, dahası da var, ben grafinya'yım! Hangi grafinya'nın bütün yazı şehirde geçirdiğini gördün? Şakircan: Param yok... Bitti benim param!..

*Marca: Madem paran yok, ne diye grafinya ile evlendin!*²²⁸

Can Bayeviç'in parasının bittiğini söylemesine Marca'nın tepkisi onun karakteri hakkında fikir vermektedir.

Tarafsız Verilen Kadın Tipleri

Ayaz İshakî'nin piyeslerinde olumlu ya da olumsuz yönleri ön plana çıkarılmadan tarafsız bir şekilde verilen kadın tipleri de vardır. Bunlar genelde piyeslerdeki yardımcı şahsiyetler olarak karşımıza çıkarlar. "**Dalga İçinde**" piyesinde Raziya'nın kızı **Banu**, "**Tartışma**" piyesinde Zakir'in annesi **Ayşe**, "**Kıyamet**" piyesinde Şahyezdan'ın karısı **Ema** yazarın idealize etmeden, olumlu ya da olumsuz yönlerini ön plana çıkarmadan verdiği kişiliklerdir.

Kadın-Erkek İlişkileri

Ayaz İshakî'nin piyeslerinde sosyal bir konu olarak kadın erkek ilişkileri oldukça önemli yer tutar. Bir defa hemen her piyesinde "aşk" tema olarak ele alınmaktadır. "**Züleyha**" piyesinde **Züleyha** ile **Selimcan**, "**iki Âşık**"ta **Hurşit** ile **Kayyum**, "**Aldım-Verdim**"de **İbrahim** ve **Aliye** birbirlerine âşık olan çiftlerdir. Bunlardan bir kısmı evlenir mutlu olurlar, bir kısmı da birbirlerine kavuşamazlar.

Ayaz İshakî'nin piyeslerinde kadınların erkeklerle ilişkilerini, "evlilik öncesi", "evlilik dışı" ve "evlilik" ilişkileri olarak üç kategoride incelemek mümkündür.

²²⁷ Gayaz, İshakiy: "Can Bayeviç", *Zindan*. Kazan, 1991, b. 605.

²²⁸ Gayaz, İshakiy: *age.*, b. 625.

1. Evlilik Öncesi İlişkiye Giren Kadınlar

Ayaz İshakî'nin piyeslerinde evlilik öncesi ilişkilerin hem olumlu hem de olumsuz bakış açısıyla verilmesine rastlamak mümkündür. Örneğin, "İki Âşık" piyesinde Hurşit ile Kayyum evlilik öncesi beraberlik yaşarlar.

Hurşit: Sayılı gün çabuk geçer. Ama ben uzaklara gidince beni büsbütün terk edersin diye korkuyorum.

Kayyum: Hurşit! Sen benden nasıl ayrılmak istemiyorsan, ben de senden öyle ayrılmak istemiyorum. Allah aşkına ayrılık lafını edip de benim yüreğimi yakma.

Hurşit: Senden ayrılırsam mahvolurum, hatta aklımı kaçırrım, bütün korkum bu.

Kayyum: Yeter, Hurşit, sen bana inanmıyor musun? İnan bana! Neden seni terk edip de kendimi üzeyim?

Hurşit: İnanıyorum da, değişirsin diye korkuyorum.

Kayyum: Ne yapıyorsun sen, Hurşit? Ben seni özleyip, sana yüreğimi açıyorum, sen benim yüreğimi yakıyorsun.²²⁹

Yazar, piyeste iki genç arasındaki evlilik öncesi yaşanan ilişkiyi ve bu iki gencin birbirine duygularını kendi ağzlarından bu şekilde verir. Yazar bu ilişkiyi verirken hiç de ayıplayan, yadırgayan bir tutum içerisinde değildir. Tam tersine üslubundan birbirlerini seven bu iki gencin ilişkisini desteklediği anlaşılmaktadır.

Kayyum: Bir şey söyleyecektim Abıstay, biri gelip görmesin bizi, birilerine görünmek istemiyoruz.

Kadın: Yok, yok bizim ev pek tenha olur. Yalnız biz varız. Tenhaliğinden dolayı hocalar da gelirler. Dün iki hocayla bir kişi gelmişlerdi. Öğleyin oturdular, gün doğarken gittiler. Taşıya taşıya bir hal olduk. Gelirler çünkü yerimiz tenha. Sır vermeyiz biz, gelirler giderler, biz kimseye söylemeyiz.

Hurşit: Onları de başka bir durum. Biz kimseye görünmek istemiyoruz.

Kayyum: Biz namuslular! (Hurşit'i gösterip) Birilerin yavrusu o!

Kadın: Biliyorum, biliyorum. Yüzünüzden belli. (söylenerek gider) Namusluymuş! Sizin namusunuz! Böyle erkeklerle tenha bahçelerde buluşmak... Zamane bozuldu!²³⁰

²²⁹ Gayaz, İshakî: "İki Âşık", *Miras*. S. 5, b. 42.

²³⁰ Gayaz, İshakî: *age.*, b. 43.

Fakat bu diyalogdan anlaşıldığı gibi herkes yazarla aynı fikirde değildir. Hurşit'le Kayyum'un bir bahçede gizlice buluşması başkaları tarafından pek de olumlu gözle değerlendirilmez. Tam tersine ayıplanır. **Ayaz İshakî** bu diyalogla o günkü Tatar toplumunun belli bir kesiminin evlilik öncesi ilişkilere bakış açısını da eserlerine yansıtmaktadır.

Evlilik öncesi birlikteliklerin normal sonucu, bu ilişkinin evliliğe kadar belli bir seviyede tutulması, bir müddet sonra da bu ilişkinin evliliğe dönüşmesidir. Fakat Hurşit'le Kayyum arasında geçen şu konuşma onların evlilik öncesi ilişkilerini arzulanan boyutlardan daha ileriye götürdüklerini göstermektedir:

Hurşit: Ne yapayım, Kayyum, içimden geçeni söylüyorum. Bir yıldan beri birlikteyiz. Senin beni almaya daha niyetin yok. Ben senden iffetimi dahi esirgemedim. Söyle lütfen, elime senden başkasının eli değdi mi? Gece, gündüz bunu düşünüyorum.

Kayyum: Hurşit! Ne yapayım ben her zaman düşünüyorum ama belli ki henüz Allah tarafından zaman gelmemiş. Onun için böyle kendimi suçlu hissettirme bana. Ben evlenmiyorum, sen kocaya gitmiyorsun. O kadar üzülme-ye gerek yok.

Hurşit: Of Allah'ım! Allah göstermesin! Ondan sonra işimiz biter. Bu üzüntüye dayanılmaz. Bize görücü de geliyor. Hadi bu yıl daha erkendi, ben kocaya gitmem diyordum. Sonra ne bahane bulurum? (durup) Bahane bulunur da ya seni veriyoruz deseler, ben annelere Kayyum'dan başkasına gitmem desem, sonra sen de beni almazsan adım çıktığıyla kalır. (Ağlamaklı bir sesle) Kızların mutluluğu iffetlerine bağlı. Adım çıksa, sen almasan, ben nereye giderim! Kim alır! Gitsem de gönlüm sende olunca rahat yüzü görür müyüm?

Kayyum: (kaygılanıp) Hurşit! Yok yere ağlama! Biliyorum, beni seviyorsun, benim seni ne kadar sevdiğimi de biliyorsun. Gelecekteki yaşantımızın da ne derece rahat olacağı belli. Çünkü bir yaşamın güzelliğinin en büyük gereği olan sevgiyi biz bulduk. Ne olursa olsun seni almadan hayatımı kurmak istemem. Ama benim de anam babam var. Onların da rızasını almak gerekir.

*Hurşit: (ağlamaklı bir sesle Kayyum'un dizlerine kapanır)
Almazlar, almazlar. Ömrüm boyunca eriyip biterim. Hayır,
ömrüm de uzun olmaz!²³¹*

Gençler aralarındaki ilişkinin bu seviyeye gelmesinden dolayı hem içten içe bir rahatsızlık hissetmektedirler hem de birbirlerini teselli edip moral vermekten de geri kalmazlar.

Ayaz İshakî'nin bu ilişkiyi olumlu bir bakış açısıyla verdiğini ve gençleri bu ilişkilerinden dolayı ayıplamadığını gözlüyoruz. Yazar, tam tersine toplumdaki bir takım anlayışların gençleri böyle bir ilişkiye yönlendirdiği görüşündedir.

Buna karşılık evlilik öncesi birden çok erkekle ilişkiye giren daha sonra da masum rolleriyle evlilik gerçekleştiren kadınlar ise **Ayaz İshakî**'nin piyesinde olumsuz tipler olarak değerlendirilirler. **Ayaz İshakî** bu tip kadınları hoş karşılamaz ve piyeslerinde bunları suçlayıcı bir tavır izler. **"Üç Kadın ile Hayat"** piyesindeki **Meryem** bu tiplerden birisidir:

Meryem: ... (Bir cebinden anahtar çıkarıp, sandığı açar ve bir tomar şey alıp, masanın üstüne koyar. Sandalyeye oturup) Gençliğimi hatırlayım. (Masanın üstündeki şeyleri dağıtmaya başlar. Sardığı kâğıttan masaya pek çok fotoğraf dağıtıp, ikinci tomarı alıp) İşte bunlar da mektuplar (Fotoğraflardan birini alıp) Burada Hayrettin'le ben, ikimiz. (Bakarak) Bunu da hallettim. Evlerine kadar sattırdım. (İkincisini alıp) Bunu da Hasan'la çektirmiştik. Ah, bu zamanları çok özlüyorum. Onunla nerelere gitmedik ki? (Öpüp) Ah, canım, ilk önce şununla flört etmeye başladım. (Daha bir başkasını eline alıp) Bu Ali'ydi. (Yüzünü ekşitip) Her şeyin bitti zavallı! (Bu arada Kerim'le Esmâ, arkalarından da hizmetçi girerler).²³²

Meryem evlilik öncesi ilişkileriyle övünüp, ne kadar çok erkeği baştan çıkardığını, paralarını yediğini anlatırken, yazar bu övünmeye karşılık Meryem'in kötü bir kadın olduğunu aynı satırlara gizlediği üslupla belirtmektedir.

²³¹ Gayaz, İshakiy. age., b. 44.

²³² Gayaz, İshaki: "Üç Hatın Bilen Tormuş". *Miras*. S. 7-8, 1996.

2. Evli Olup da Başka İlişkileri Olan Kadınlar

Eserlerinde toplumu bütün yönleriyle yansıtmaya çalışan, çarpıklıkları ortaya koyarak bunların düzelmesini isteyen bir yazar olan **Ayaz İshakî**, piyeslerinde evli olduğu hâlde başka erkeklerle ilişki kuran kadınlara da yer vermektedir. **Ayaz İshakî** bu kadın tiplerini verirken kendisinin de toplumun da bu ilişkileri hoş karşılamadığını hissettirir.

“İki Âşık” piyesinde Kayyum’un üvey annesi **Alime**’nin kocasını aldattığı ve bunu kocasına hiç hissettirmedığı, tam tersine kocasına karşı çok mükemmel bir kadın gibi görünmeyi başardığı şu ifadelerle verilir:

Mehri: ... Alime’yi söylüyordum. Kırkına kadar da durmadı.

Kayyum: Kalmak istemedi belli ki. O kadar söyledim. Abıstay, mallardan hakkını al, sonra da benimle otur dedim. Birlikte oturmayınca insanlar iyi söylemezler. Yeniden evlenme vaktin gelinceye kadar kal, en azından kırkı dolana kadar bekle dedim. Onu bile beklemedi. Toparlanıp gitti.

Mehri: Hayırlı olsun! Sen üzerine düşeni yapmışsın. Kendi başına salım kafayla oturursun. Söylemeye gerek yok, hepimiz biliyoruz, kalmak istediği için kalmadı. O zaten bu zenginlik için kalıyordu. Yaptığı doğru değildi. Söylemek iyi değil, çok işler karıştırdı. Rahmetli baban hiç şüphelenmedi. Çok ustaydı belli ki.

Kayyum: Başkalarıyla ilişkisi de oldu diyorlar, doğru mu acaba?

Mehri: Doğruydu elbet. Doğru! Hepsini yaptı. Kendisi etti, kendisi buldu.²³³

Alime’nin parası için evlendiği kocasını nasıl aldattığı ve başka ilişkilere girdiği bu ifadelerle verildikten sonra, **Ayaz İshakî**’nin piyeslerinde genelde olduğu gibi, iyiler mükâfatlandırılıp kötüler cezalandırılmıştır. Yazar bu cezalandırmayı, “Kendisi etti, kendisi buldu.” cümlesiyle verir.

3. Evlilikte Kadın

Ayaz İshakî’nin piyeslerinde evlilik ilişkilerinde kadına daha çok sorumluluk yüklediğini gözlemek mümkündür. O, evliliğin devamı için kadına

²³³ Gayaz, İshakî: “İki Âşık”, *Miras*. S. 5, b.46.

daha büyük görevler düştüğünün farkındadır. Kocası ve çocukları için fedakârlık yapan, onun iş yoğunluğunu paylaşan ve iş yaşamında destek olmaya çalışan kadınları olumlu olarak değerlendirir ve yüceltir. Piyeslerin geneline baktığımızda, **Ayaz İshakî**'nin ön plana çıkarmak ve yüceltmek istediği kadınları evlilik ilişkilerinde hep bu özelliklerle karakterize ettiği gözlenir.

“Züleyha” piyesinde kadın kahraman **Züleyha** eşi Selimcan'dan zorla ayrılıp bir Rus'la yine zorla evlendirildiği hâlde hayatının sonuna kadar kocasına sadık kalır. Bedeni başkasının olsa da gönlüne kocası Selimcan'dan başka kimsenin sevgisini sokmaz. Aslında bu yaklaşım bir anlamda **Ayaz İshakî**'nin “namus” anlayışını ortaya koyması bakımından da ilginçtir.

“Can Bayeviç”te Şakircan, karısı **Sahipcemal**'in üstüne bir Rus kadını olan Marca'yı getirdiği hâlde **Sahipcemal** kocasına bağlılığını ve sadakatini sürdürür. O, hep kocasının iyiliğini istemekte ve yaptığı yanlışlığı düzeltereği günü beklemektedir. Çocuklarının yanlış yetiştirildiğini görünce evi terk eder, ama kocasının yaptığı yanlışlığı anlaması üzerine ona geri döner.

“Üç Kadın ile Hayat” piyesinde Kerim'in ilk karısı **Esmâ** aynı özelliklerle yüceltilen bir kadındır. Kocasının üzerine iki kadın daha getirmesine rağmen Esmâ, sabreder, fedakârca bekler, herkesin terkedip gittiği zamanlarda, kocasının en zor anlarında yanındadır. Yazar bu piyeste fedakâr, kocasına her türlü olumsuz şartta yardımcı ve destek olmaya sürdüren kadın tiplemesi ile verdiği Esmâ'yı takdir ettiğini piyesin sonunda onu ödüllendirerek gösterir.

“Ulu Muhammet” piyesinde **Gülbike**, kocası Muhammet Han'ı devlet yönetiminde yalnız bırakmaz. Onu ailevi sorunlarla meşgul etmek istemez ki devlet işlerine daha çok zaman ayırabilsin... Sefere çıkılacağı zaman gözünün arkada kalmaması için telkin ve tavsiyelerde bulunur, ona güç verir.

Diğer piyeslerdeki evlilik içi kadın erkek ilişkileri de genellikle bu çerçevede geçtiği ve çalışmamın değişik bölümlerinde bu ilişkileri ele aldığım için, bu başlık altında bu örneklerle yetiniyorum.

Ayaz İshakî'nin piyeslerinde kadın, üzerinde en çok durulan sosyal konu olarak karşımıza çıkmaktadır. **Ayaz İshakî** hakkında yapılan diğer değerlendirmelerde de hep bu tespit yapılmıştır.

Ayaz İshakî, gerçekten de toplumun aydınlanması için kadınlara çok büyük sorumluluk ve görev düştüğünün farkındadır. O, kadınların toplum hayatında daha ön plana çıkması gerektiğini savunur.

Toplumun geleceği olan çocukların yetişmesinde birinci sorumluluğun kadında olduğunu gözleyen **Ayaz İshakî**, kadınların mümkünse tahsilli, değilse en azından gelenek ve görenekleri çok iyi bilen, kültürlü ve millî şuura sahip olmaları gerektiği görüşündedir. Bu sağlandığı takdirde yetişen çocukların aynı birikimle gelişeceğini farkındadır.

Ayaz İshakî, Tatar kadınının fedakâr ve sabırlı olduğunun bilincindedir. Bu yönleriyle onların gerek evlilik yaşamında gerekse toplum yaşamında büyük sorumluluğa sahip olduğunu ve isterlerse çok önemli işler yapabileceklerini savunur. Onun için de kadın toplum yaşamında ve ev içerisinde daha ön planda olmalıdır.

Ayaz İshakî, geleneksel bir takım yaptırımları olumsuz bulurken bazılarını da olumlu olarak değerlendirir. Mesela, kadınların zorla evlendirilmelerine karşıdır. Birden çok evliliğe karşıdır. Ona göre kızlar, beğendikleri erkekle kısa bir flört dönemi yaşadktan sonra kendi istekleriyle evlenmelidir. Evlilikte sosyal statü farkı önemli değildir. Önemli olan iki gencin birbirlerini sevmesi ve anlaşabilmesidir. Bunun için de, toplumda yaygın olan çok evliliğe, zengin fakir ayırımına ve kızın evleneceği erkeğin ailesi tarafından belirlenmesine karşı çıkar.

Kadının evinde oturup kısmetini beklemesi de **Ayaz İshakî**'nin hoşuna gitmeyen bir davranış tarzıdır. **Ayaz İshakî**, kadının beğendiği erkeğe ulaşabilmek için mücadele etmesini, girişimlerde bulunmasını ister ve piyeslerinde bu özellikte kadın tipleri yaratır.

Aynı şekilde kadının toplum içerisinde daha aktif görevler üstlenmesi gerektiğini savunan yazar, bunun için onların mücadele etmekten kaçınmaması gerektiğini savunur.

Tüm bunların ışığında **Ayaz İshakî**'nin *toplumun temeli kadındır* düşüncesinde olduğunu ve kadının her alanda toplumda aktif görev alması gerektiği inancında olduğunu söylemek gerekir. **Ayaz İshakî**, kadın erkek ilişkilerinde, aile yaşamında ve toplum ortamında kadının çok daha ön planda olması gerektiğini piyeslerinde ana tema olarak işler.

IV. BÖLÜM

AYAZ İSHAKÎ'NİN PİYESLERİNDE SİYASİ KONULAR

Piyesler, yazıldığı dönemin sosyal ve siyasi aktüalitesiyle yakın ilişki içerisinde. Çünkü piyes, içinden çıktığı toplumun ilişkilerine, çelişki çarışmalarına, sosyal ve siyasi problemlerine dayanır, eleştirir, ayna tutar. **A.İshakî**'nin piyesleri de içinde bulunduğu dönemin sosyal, kültürel, siyasal ve ekonomik gelişmelerine ışık tutmuştur. Zaten sosyal hayatın içerisinde olan ve siyasi düşünceleriyle ön plana çıkan **Ayaz İshakî**'nin, piyeslerinde siyasal konulara yer vermemiş olması düşünülemezdi. Bütün hayatını milliyetçilik düşüncesine hasret kalarak geçiren ve bu düşünce için hem kalemiyle hem de bilfiil mücadele vermiş olan **Ayaz İshakî**'nin, bütün piyeslerinde siyasal konulara yer vermiş olduğu gözlenmektedir. Piyeslerini, düşüncelerini topluma aktarmak için bir araç olarak gören ve bu bakış açısıyla eserler meydana getiren **Ayaz İshakî**'nin piyeslerinde en çok ele aldığı siyasal konuları; **Milliyetçilik, Sosyalizm, İslamiyet, Hristiyanlaştırma ve Ruslaştırma** olarak sıralamak mümkündür.

Milliyetçilik

Bütün hayatını milliyetçilik düşüncesine hasreden ve bu uğurda mücadele ile ömrünü geçiren Ayaz İshakî'nin piyeslerinde işlediği en önemli siyasal konu hiç şüphesiz milliyetçiliktir.

450 yıl boyunca Rus hâkimiyetinde yaşayan Tatar halkının çektiği sıkıntılar, gördüğü baskı ve zulümler, her aydın gibi Ayaz İshakî'nin de şüphesiz hayata ve olaylara bakış açısında çok önemli bir yer tutmaktadır.

Bir taraftan mensubu bulunduğu toplumun maruz kaldığı Hristiyanlaş-tırma ve Ruslaştırma politikaları, diğer taraftan Fransız ihtilaliyle birlik-te Batı'da gelişmeye başlayan Milliyetçilik cereyanları, okuyan, düşün-en ve dünyayı tanımaya başlayan bir aydın olan Ayaz İshakî'nin dü-şünce dünyasında milliyetçilik merkezli bir düşünce sisteminin oluşma-sına neden olmuştur.

Ayaz İshakî'nin milliyetçilik düşüncesinde iki temel kaynak vardır. Bun-lardan ilki Fransız Devriminden sonra ortaya çıkan milliyetçilik anlayı-şının Çarlık Rusya'sında da etkisini göstermesi, ikincisi de Kazan Tatar toplumunun oluşturduğu yüksek ve aydın uygarlığa dayanan tarihidir.

Ayaz İshakî'nin Milliyetçilik Anlayışı

Bu kaynaklardan beslenen ve bu tarihi birikimin ışığında gelişen **Ayaz İshakî'nin** milliyetçilik anlayışını da birkaç cümle ile özetlemek gerekiyor.

Ayaz İshakî'nin ideali Pantürkizmdi. Bu ideale ulaşmak için önce kendi bölgesine özerklik sağlamalıydı. Bu da İdil-Ural bölgesinde yaşa-yan halkın Tatar, Başkurt, Mişer, Tipter, Çuvaş hatta Fin-Ugorların bile birleşerek İdil-Ural Devleti'ni kurabilmelerine bağlıydı.²³⁴

Bu ideal, İdil-Ural, Türk-Tatar Müslüman Cemiyetlerinin faaliyetleri ile yaşatılabilirdi. Nitekim **Ayaz İshakî, "Cemiyet"** piyesinde bu ideali bir sahne eserinin bütün imkânlarını zorlayarak savunmuştur.

Ayaz İshakî kendi milletini diğer milletlerle eşit haklara sahip kılmak için, I. Dünya Savaşı bitiminde "Montreaux Doktrini" olarak çıkan "Self-Determination (kendi kaderini tayin etme)" hakkını ömrü boyun-ca savunmuştur. Milliyetçiliği, Devletler Hukuku'nun prensiplerine bağ-lıdır ve Amerikan Vatandaşlık Bildirgesi ve Fransız Devriminin getirdiği insanın doğal haklarını her zaman için göz önünde tutan bir milliyet-çi olmuştur. Karşı çıktığı ve yıkmak istediği ise despotizmdir. Bu, önce Rus Çarlığı'dır. Önceleri kurulmasını istediği rejimin cumhuriyet olmasın-ı ister. Bolşevikler gelince, bunların da despot olduğunu görür ve bu-nun da yıkılmasını ister.

Ayaz İshakî, milliyetçilik düşüncesini öncelikle tüm hayatında tatbik et-miş bir mücadele adamıdır. Onun piyeslerindeki milliyetçilik konusunu

²³⁴ Ali Akış: Gayaz, İshakıy: "İdil-Ural Milli Azatlık Hareketihih Büyük Yolbaşçısı". Kazan Utları, S. 2, 1994, b.152.

tam olarak kavrayabilmemiz için, hayatını bu yönüyle hatırlamamız gerekir. Kaynaklarını ortaya koymaya çalıştığım, milliyetçilik düşüncesini bir anlamda kavram olarak kabul eden yazar, Çarlık Rusyası dönemlerinde, milliyetçi düşüncelerinden dolayı sosyalizme kaymıştır. Çünkü o, sosyalist devrimin gerçekleşmesi hâlinde bağımsız bir Tatar devleti kurulacağını, Tatar halkının daha uygar, daha ileri ve daha özgür olacağını düşünüyordu. Fakat gerçekleşen devrim umduğu gibi sonuçlar doğurmayınca dünyası yıkılan yazar, sosyalizmin karşısına geçti. Çünkü sosyalizm onun bu beklentilerine cevap vermek yerine, tam tersine bir baskı unsuru olarak Tatar toplumunun tepesine dikilmişti. Bu gelişme **Ayaz İshakî**'nin sosyalizmden de vazgeçerek Tatar milliyetçiliğini de içine alan geniş kapsamlı bir Türk milliyetçiliği ideolojisini benimsemesine yol açtı. Bu düşünceyi savunan makaleler yazdı, gazeteler çıkardı, fikri oluşumlarda aktif görev aldı ve tabii ki piyesler yazdı.

Şunu da hemen belirtmek gerekir ki onun milliyetçi söylemi sosyalist yönetimi hiç de memnun etmemiştir. Nitekim ülkesini terk etmek zorunda kalan **Ayaz İshakî**, hayatının son dönemini Türkiye'de geçirmiş ve burada kaleme aldığı eserlerde daha açık ve net bir şekilde milliyetçilik ideolojisini ortaya koymuştur.

Bu arada, onun milliyetçi söylemi nedeniyle, eserlerinin 1990'lı yıllara kadar basılmasının ve okunmasının yasak olduğunu hatırlarsak, **Ayaz İshakî**'de milliyetçilik ideolojisinin hangi boyutlarda olduğunu ve toplum üzerindeki etkinliğini görmüş oluruz.

Ayaz İshakî'nin Piyeslerinde Milliyetçilik

A.İshakî bu düşüncelerini piyeslerine yansıtmış, Tatarların kendi kimliklerine sahip çıkmalarını, bu büyük ve kutsal ülkü yolunda hiçbir fedakârlıktan çekinmemelerini, kadın erkek omuz omuza ellerinden gasp edilmiş millî haklarının geri alınmasını isteyen bir yol çizmiştir. Hatta bu bakış açısıyla, onun eserlerinin tamamını milliyetçilik ülküsü ışığında yazdığını tespit etmek mümkündür. Çünkü onun piyeslerini değerlendirdiğimiz zaman, bütün eserlerini Tatar toplumunu aydınlatmak, Tatar halkının daha iyi, daha ileri, daha kalkınmış, daha özgür ve daha medeni bir toplum olmasını sağlamak için kaleme aldığını görmekteyiz. Böyle bir düşünceyle kaleme alınan piyeslerde, birebir milliyetçilik ideolojisi savunulmasa bile sonuçta bu mesajlar milliyetçi mesajlardır ve **Ayaz İshakî** gibi milliyetçiliği ideoloji olarak benimsemiş bir yazarın bu düşüncesini topluma yaymak için kullandığı araçlardır.

“Ulu Muhammet” **Ayaz İshakî**’nin son eserlerinden birisidir ve 1944-1947 yılları arasında İstanbul’da yazmıştır. Bu piyes **Ayaz İshakî**’nin Türk milliyetçiliği ideolojisini en serbest, en rahat ve mütekâmil anlamda ortaya koyduğu eseridir. Baskı rejiminden uzakta, Türkiye’de kaleme aldığı bu eserde Kazan Hanlığı’nın kuruluş dönemindeki olaylar anlatılmaktadır. Dramın temel kahramanı olarak da Ulu Muhammet alınmıştır. **Ayaz İshakî**, okuduğu tarihi kaynaklara dayanarak, onu Kazan Hanlığı’nın kurucusu olarak göstermiştir.

Dramda Tatar halkının önemli bir tarihi dönemi anlatılmaktadır. Ömrü boyunca halkını özgürlüğe kavuşturmaya, bağımsız yaşatmaya çalışan, bu yolda durmadan mücadele eden **Ayaz İshakî**, kendi tarihine de sanat adamı gözüyle bakmaktadır. Bugün olduğu gibi, o dönemde de sistemdeki bazı şeylerin değişmesi gerektiğini söylüyor. Bu değişimi Bulgar, Altın Ordu ve Kazan Hanlığı’nın karşılıklı sıkı ilişkisiyle, bazı geleneklerin devamıyla bağlantılı olarak görüyor. Eserde Rus-Tatar münasebetleri de yansıtılıyor. Tatar halkının tarihteki yeri geniş olarak gösteriliyor. Onların diğer halklarla dostça yaşamaya çalışmaları vurgulanıyor. Eser, milletin kaderi, geçmişi ve geleceği hakkında yıllar süren çalışmalar neticesinde ortaya çıkmıştır.

“Ulu Muhammet” dramı, bugünkü okuyucunun tarihî gerçekleri anlamasını ve bağımsızlık için mücadele verilen gergin ortamlarda nasıl hareket edilmesi gerektiğini de anlatıyor.

Altın Ordu Devleti’nin bayrağı altında yaşayan Ulu Muhammet’in bağılı olduğu boy, kış mevsimini geçirmek için Rus topraklarına girer. Ruslar bu sırada bütün Türk boyları ve devletleriyle savaş hâlinindedir. Hepsine baskınlar düzenleyerek bu Türk devletlerinin şehirlerini darmadağın etmektedir. Ulu Muhammet ve adamları böyle bir savaşa girmek istememektedirler. Bu yüzden onlar bir elçi gönderirler. Elçiler yanlarında birkaç Rus Knezi ve boylarıyla birlikte obaya geri dönerler. Ruslar, Ulu Muhammet’in dostça yan yana yaşama fikrini kabul etmemişlerdir. Gittiklerinde, Ulu Muhammet’e bir haberci gelerek Rusların kendisine baskın yapacakları haberini verir. Ulu Muhammet ile adamlarına savaşmaktan başka çare kalmaz. Ruslardan hızlı davranarak saldırıya geçerler. Büyük, çetin bir savaştan sonra Ulu Muhammet ve adamları bir sürü esir, ganimet ve zaferle obalarına geri dönerler. Zafer kazanmalarına rağmen Ulu Muhammet, artık burada yaşayamayacaklarını, anavatanlarına, kendi toprakları olan Kazan’a döneceklerini ve bun-

dan sonra mecbur kalmadıkça savaşmayacaklarını halkına bildirir. Kazan şehrine geldiklerinde herkes gibi Ulu Muhammet de endişelidir. Ya buradaki diğer Türkler ve komşu halklar onları kabul etmezse... O zaman ne olur diye düşünürlerken, kendilerine doğru birkaç grup insanın gelmekte olduğunu görürler. Endişeleri daha da artar. İlk grup Ulu Muhammet'in karşısına gelerek, onları kabul ettiklerini, Ruslarla olan büyük savaşı ve sonucunu duyduklarını, kendilerinin onları beklediğini ve Ulu Muhammet gibi bir padişahın emrinde yaşamayı kabul ettiklerini ifade ederler. Diğer grupların da ifadeleri böyledir. Ulu Muhammet kısa zamanda ataları gibi tüm Orta Asya'da tanınan güçlü bir padişah olur. İnsanlar huzur içinde yaşamaya başlarlar. Böylesi bir zamanda onun hâkimiyeti altındaki illerin birine, önceki savaşta da ele geçirdiği Rus Knezi Vasiliy'in emrindeki Ruslar baskınlar yapmaktadır. Oradan gelen bir elçi bu haberi verir ve kendilerinin çok zor durumda olduğunu bildirir. Eskisinden daha büyük bir devlet olan Ulu Muhammet'in Kazan Hanlığı, gerekli çalışmalar yapıldıktan sonra kendi oğlu başta olmak üzere oraya asker yollar. Askerler oradaki Rusların işini çarçabuk bitirir ve yanlarına Vasiliy'i de alarak geri dönerler. Ulu Muhammet ve vezirleri, komutanları bir durum değerlendirmesi yaptıktan sonra, Vasiliy'in kaderi hakkında konuşmaya karar verirler. Yapılan toplantı sonucunda Vasiliy'i öldürmek yerine ona, herkesin önünde yemin ettirmek ve bir antlaşma imzalatmak suretiyle, boş bulunan Rus tahtına onu çıkarmayı uygun bulurlar. Böylece, orada tanıdıkları, bildikleri, yüreğinde Kazan Hanlığı'nın korkusu olan birisi, istedikleri gibi hareket edecektir. Hem bu şekilde oradaki birçok halkı da Müslüman yapabilecekler ve kısa zamanda Rusya'yı içeriden yıkabileceklerdir. Bu antlaşmayı Vasiliy ve adamları kabul ederler. Halka duyurulan bu antlaşmayla Kazan Hanlığı'nın hüküm sürdüğü bütün topraklarda huzur sağlanır ve halk üç gün, üç gece bayram eder.

"Ulu Muhammet" piyesinde, Tatar toplumu üzerinde yüzyıllar boyu hâkimiyet kuran Rusların aslında daha önceleri Türkler tarafından nasıl hâkimiyet altına alındığı anlatılmaktadır. Yine bu piyeste Ulu Muhammet Han tarafından Ruslara yapılan iyilikler anlatılmakta, buna karşılık kendisinin başı sıkıştığı zaman Ruslardan hiçbir yardım gelmediği ortaya konmaktadır. Geniş bir millî şuur perspektifiyle kaleme alınan piyes, tarihten ders alınması halinde, tarihin tekerrür etmeyeceği bilinciyle yazılmış ve geçmişte atalarının Ruslara hangi şartlarda ve nasıl galip geldiği hatırlatılarak, bugün de aynı şeylerin tekrar yapılabileceği mesajı ve-

rılmıştır. 1990'lı yıllara kadar yasaklı olan eser ancak 1991 yılının Aralık ayında yayımlanmaya başlayan "Miras" dergisi ilk sayısında "Ulu Muhammet" piyesi adıyla yayınlanabildi. Böylece Tatar toplumu için kaleme alındığı hâlde yıllardır yasaklı bulunan bu eser okuyucusuna ulaşabildi.

"Ulu Muhammet" piyesinden bir bölüm:

Vasilij Sobakin (Hanın huzurunda eğilip): Bizim Rus yurdu sizin Tatar beylerinizden çok ağır işkenceler gördü. Çok zor günler geçirdi. Şehirlerimiz talan edildi. Malımızı, hayvanlarımızı alarak illerine götürdüler. Erkeklerimiz, kadınlarımız esir edildi. Şimdi bu insanların başlarındaki şahsın bize işi düştü. Niçin ve nasıl onlara yardım edelim? Onların bizim kendi topraklarımızda yaşamalarına ne diye izin verelim?

Ulu Muhammet: Savaş hâlinde olan iki millet arasında bu ve buna benzer olaylar her zaman olur. Bunu dünyada keşfeden, ilk defa ortaya çıkartan sadece biz değiliz. İnsanoğlu dünyada var olalı beri bu iş hep böyle olmuştur. Bizim Tatar ilinde Rusların verdiği zarar ve zararları az mı sayarsınız? Sizin yağılarınız yukarı İdil'de alıp sattığımız sandallarımızı yağmalamadı mı? Bizim kadınlarımızı, kızlarımızı alarak manastıra götürüp, kapatmadılar mı? Ama bunların hepsi geçmişte kalmıştır. Biz, yani her ikimiz de bütün bunları unutarak, dost iki halk olup birbirimizle dost geçinemeyiz miyiz? Benim dileğim budur.

Andrey Galitaev: Bizim Ruslara Tatarlar öyle kötü günler yaşattılar ki, biz geçmişte kalan o günleri unutamıyoruz. Uygun zamanı geldiğinde intikam almaktan kendimizi alıkoymuyoruz. Sizin, memleketimizde yaşamanızı istemiyoruz.

Ulu Muhammet: Biz, Tatarlar, size hiç mi iyilik etmedik? Bizim babalarımız bu topraklara ayak bastığı sırada sizin şehirlerinizdeki herkes, diğer şehirdekilerle savaş hâlindeydi. Ne şehirlerinizde, ne de köy ve kasabalarınızda huzur vardı. Ne şehirler arasında yolunuz, ne de kullanabileceğiniz sandallarınız, kayıklarınız vardı. Komşu memleketteki tüccarlar yollardaki asayiş ve emniyetsizlik yüzünden kervanlarını buraya getirmek istemiyorlar-

di. Babalarımız bütün Rus topraklarında huzuru sağladılar. Bütün memleketinizde yollar, köprüler, tersaneler yapıldılar. Kervanları basan eşkıyaları yok ettiler. Komşu memleketlerdeki tüccarlar, kervanlarıyla ülkenize rahatça gelip gitmeye başladılar. Kendi çıkarları için çalışan Knezlerinizi biz eğittik. Onları ıslah ettik. Ülkedeki diğer Knezlerle, Moskova Knezlerini birer birer barıştırdık. Vasiliy'e Moskova Olug Knezliği unvanını ben verdim. O, benim yardımımıyla şimdi bu görevde bulunmaktadır. Aynı yerlerdeki papazlarınız halka ayrı ayrı ibadet tarzları öğretirlerdi. Kırk türlü mezhep, kürk türlü ibadet şekli ortaya çıkmıştı. Bizim Müslüman atalarımız, Allah'a saygı konusunda din adamlarınızın size yanlış tanıttığı her şeyin doğrusunu gösterdi. Biz keyfiyetçileri, sizin bütün papazlarınıza boyun eğdiren, papazlarınızın sözlerini dinleten bizim Müslüman atalarımızdır. Biz birbirine düşman bütün Knezlerinizi bir araya getirdik. Manastırlarınızı düzenli hâle getirdik. Papazlarınızın eski gücüne kavuşmasında yardımcı olduk. Yapılan adaletsizlikleri kendi mahkemelerimizle biz hallettik. İlinizi bu keyfiyetçilerin elinden çıkartıp, devlet hâline biz getirdik. Şimdi bu hizmetlerimize karşı gıybet ile ağır bir duruma düşen hanınız ve onun yakınlarına karşı yaptığınız işlerinizi Hristiyanlık ile de karşıladığına ve sizi cezalandırdığına da inanıyor musunuz? Biz Rabb'imizin adilliğine, onun adaletine inanan Müslümanlar, bu yapmış olduğunuz kötülüklerin cezasız kalacağına inanmıyoruz. Bu yüzden de sizi Allah'ın cezasından kurtarmak için her iki tarafta da barış, huzur, dostluk istiyoruz.²³⁵

Yazarın tiyatro tekniğini biraz da zorlayarak Ulu Muhammet ile Rus Knezi Vasiliy arasında gerçekleştirdiği bu diyaloglarda hâkim düşünce yine milliyetçilik fikridir. **Ayaz İshakî**, bu diyaloglarda Rusların Tatar - Türk toplumuna bakışını olumsuz ifadelerle vermekte, buna karşılık Ulu Muhammet'in devlet adamı ciddiyetiyle insancıl ama millî menfaatleri ön planda tutan yaklaşımını gözler önüne sermektedir. Ulu Muhammet, geçmişte savaştığı ve galip geldiği Ruslara dost elini uzatmaktan çekinmezken, Ruslar "Siz bizi yendiniz." düşüncesiyle mağlubiyetin

²³⁵ Gayaz, İshakiy: "Olug Mühemmet". *Miras*. S.1, 1991, b. 27- 30.

verdiği intikam duygusunu hiçbir zaman unutmamıştır. Yazar, bu ifadelerle bugünkü Tatar toplumuna da milliyet şuurunu çok iyi benimsemiş gerektiği mesajını vermektedir.

Piyesten başka bir bölüm:

Ulu Muhammet (Başının üzerindeki bayrağı göstererek):
*Bu bayrak bizim ulu babamız Cingiz Han'ın ilimize bağışladığı, bizlere bıraktığı, kutsal bir emanettir. Bu bayrağı biz gönderden indiremeyiz. Hiçbir zaman da indirmeyeceğiz. Bu dalgalanan bayrak, her zaman dalgalanacaktır. Allah'tan başka hiçbir güç onu yerinden indiremez. Bizler ölürüz ama o bayrak hiçbir zaman inmez.*²³⁶

Eserin kaleme alındığı dönemi hatırlarsak, milliyetçilik kavramının toplum düzeyinde telaffuz bile edilmekten çekinildiği, sosyalizmin acımasızca uygulandığı, “millet” olma bilincinin tamamen yok edilmeğe çalışıldığı bir ortamda **“Ulu Muhammet”** piyesi kaleme alınmıştır (1947). Stalin döneminin baskıcı rejimi tüm Sovyet Cumhuriyetlerinde en acımasız şekilde uygulanıyordu. Böyle bir ortamda milliyetçi düşüncelerinden dolayı ülkesini terk etmek zorunda kalan **Ayaz İshakî**'nin İstanbul'da kaleme aldığı bu eserde, “bayrak sevgisi”ni ve “bayrağın kutsallığı”nı anlatan bu ifadeleri **“Ulu Muhammet”** piyesinin milliyetçilik düşüncesi açısından taşıdığı anlamı bir başka boyutuyla ortaya koymaktadır. **Ayaz İshakî**, bu ifadeleriyle Tatar toplumunun bağımsızlık özlemini de dile getiren bir anlatım tarzı içerisindedir.

Sait: Han Hazretleri, Tanrı devlet işlerinin sizin omuzlarınıza yüklenmesi için böyle istemiştir. Biz ise sadece sizin yardımcılarınız. Siz ne dersiniz onu yerine getiririz. Biz Müslümanlarız. Bizim kutsal kitabımız olan Kur'an-ı Kerim'de “Etyigullahi ve etygurresul ve elvalami minkim” der. Yani Allah ve onun Peygamberi'ne, kendi dininizden olan padişahlarınıza, ulularınıza ve türelerinize itaat ediniz. Söylenen söz budur. Biz Rabb'imizin bu emrine uymaktayız. Karşımızdaki kötü yürekli Rus; dinimizin, ilimizin, devletimizin düşmanıdır onlar. İlimizin, devletimizin şanını, şerefini korumak hepimiz için farzdır. Bunu korumak ve muhafaza etmek için sadece bir gücümüz kaldı,

²³⁶ Gayaz, İshakiy: age., b. 31

*o da kılıcımızdır. Savaşmaktan başka çaremiz yok. Allah yardım ederse yenersek, ilimizi kurtarırız, tarihimizi canlandırır, halkımızı onurlandırırız. Yenilirsek de, şehit oluruz ilimiz için.*²³⁷

Piyetin bu bölümünde **Ayaz İshakî**'yi milliyetçi düşüncelerine dinî kaynaklar arayan bir psikoloji içerisinde görüyoruz. Tatar toplumunun inanç konusundaki hassasiyetini çok iyi bilen **Ayaz İshakî**, bu toplumun hiçbir dönemde Allah'a olan inancını yitmediğini gözlemlemekte ve milliyetçilik ideolojisini dinî motiflerle birleştirerek verme ihtiyacını duymaktadır. Ulu Muhammet'in etrafındaki insanlar, ona itaat etmeyi İslam dinindeki "ulu'l-emre itaat" zorunluluğunun bir gereği olarak algılamaktadır. Piyetin bu bölümünde kötü yürekli Rus'un "dinimizin, ilimizin, devletimizin düşmanı" olduğu vurgulanarak, ülkeyi korumanın "farz" mesabesinde dini bir zorunluluk olduğu belirtilmektedir. **Ayaz İshakî**'yi bu piyeste milliyetçilikle dini birleştirmeye çalışan bir yaklaşım içerisinde görüyoruz.

*Han: Komutanlar, tümen başları, binbaşılar, yüzbaşılarım, oğullarım, askerlerim. Allah'ın yardımıyla, bu büyük, kanlı savaştan kendi kuvvetlerimizden daha üstün olan Rus kuvvetlerini yendik. Bizler, bununla sadece kadınlarımızın, ablalarımızın, analarımızın, kız kardeşlerimizin namuslarını, şeref ve haysiyetlerini korumakla kalmadık. İlimizin, halkımızın varlığını yücelttik, onları göklere çıkardık. Kendimizi bir kez daha ispat ettik. Ulu Cingiz'in bize miras olarak bıraktığı Batı Han İli'nin varlığını, büyüklüğünü bir kez daha düşmana gösterdik. Devletimizi, milletimizi yok olmaktan kurtardık. Askerlerim, bu büyük işi siz başardınız. Savaş sırasında şehit olan kardeşlerimiz, arkadaşlarımız başardı. Devletimize, milletimize karşı yapmış olduğumuz bu büyük işten dolayı ben, Cingiz'in oğlu olan hanınız, sizden memnunum. Sizlerden, Yüce Allah da Peygamber de razıdır. Millet ve din yolunda dökülmüş olan kanlarınız boşuna akmamıştır (Bu arada yakınları ölen kadınlar ağlamaktadır).*²³⁸

²³⁷ Gayaz, İshakî: "Olug Mühemmet". Miras. S.1, 1991, b. 32.

²³⁸ Gayaz, İshakî : age., b.45.

“Ulu Muhammet” piyesinde, sefer, savaş, mücadele, yiğitlik kavramlarını çağrıştıran bu tür yiğitçe söyleyişler, yazıldığı zamanın Tatar toplumunda millî bir heyecan oluşturmaya yönelik ifadelerdir ve piyeste oldukça büyük yer tutmaktadır.

Komutan Timur: Bulgar ili, askeri alanda çok zayıf olsa da atalarımız onların topraklarına geldiğinde onlara birçok konuda rehberlik ettiler. İslam dinini biz Bulgarlardan aldık, devlet idaresini onlardan öğrendik. Okumayı yazmayı da onlar öğrettiler. Ulu Han'ımızın zamanında paralarımız Bulgar şehrinde geçiyordu. Karakurum ile Uygur ilinden, Sibiryadan gelenleri birleştirmede Bulgar ili öncü oldu. Allah izin verirse, şimdi birbirinden ayrı yaşayan bu illerimizi de birleştirmede Bulgar ili yine öncülük edecektir.²³⁹

Piyesin bu bölümünde yazar, Tatar toplumunda çok yaygın bir kanaat olan Tatarların atalarının Bulgarlar olduğu yolundaki düşüncelere yer vermektedir. Tatar Türk milliyetçilerinin çoğu ki **Ayaz İshakî** de bunlardan birisidir, Bulgarların Türk olduğu ve Tatar toplumunun atalarından olduğu düşüncesine sahiptir.

Ayaz İshakî, baştan beri milliyetçilik ideolojisini savunmuş bir yazardır. Fakat özellikle devrim yıllarında Batılı karşılığı “nasyonal sosyalizm” olan milliyetçi bir sosyalizmi benimsemiş, daha sonraları bu düşüncesinin yanlış olduğunu görerek vazgeçmiş ve bugün Türkiye’de görülmekte olan, fikir babalığını İsmail Gaspıralı, Yusuf Akçura ve Zeki Velidi Togan gibi Tatar aydınlarının yaptığı modern anlamda Türk milliyetçiliği ideolojisini benimsemiş bir aydın-yazardır.

Ulu Muhammet, onun milliyetçilik anlayışının tekemmül ettiği ve çizgilerinin açıkça ortaya çıktığı bir dönemde kaleme aldığı ve bu anlamda önemli sayılması gereken bir eseridir.

“Züleyha” piyesi, aslında **Ayaz İshakî**’nin Tatar toplumu üzerinde uygulanan Hristiyanlaştırma ve Ruslaştırma politikalarını ortaya koymak için kaleme aldığı bir eserdir. Fakat eser bu yapıyla da milliyetçi bir söylem içerisindedir. Çünkü piyesin kahramanı **Züleyha** öncelikle Tatar Türk kimliğini korumak için büyük mücadeleler vermekte, millî şuuru (tahsili olmayan bir kadın olmasına rağmen) korumaya çalışmakta ve bunun için her türlü baskı ve zulme göğüs germektedir.

²³⁹ Gayaz, İshakiy: age., b. 54

Yine Züleyha'nın şahsında Tatar Türk kadınının üstün özellikleri yansıtılarak milliyetçilik yapılmaktadır. **Ayaz İshakî**, Züleyha'nın şahsında bütün Tatar kadınlarını yüceltmekte ve onların üstün özelliklere sahip varlıklar olduğu tezini işlemektedir.

Ayrıca "**Ulu Muhammet**" piyesini milliyetçilik konusu çerçevesinde inceleyen tespit ettiğim gibi, **Ayaz İshakî**'nin milliyetçiliği, din kavramının çok dışında bir milliyetçilik değildir. O, milliyetçiliği din ile telif eden bir anlayışa sahiptir. Dolayısıyla Züleyha, bir taraftan Hristiyanlaştırma ya karşı direnen dindar bir kadını temsil ederken, aynı zamanda Ruslaştırmaya direnen, kendisi yaptığı işin milliyetçilik olduğunu bilmesede milliyetçi bir Tatar kadını temsil eden, bir karakter olarak gizlice takdim edilmektedir.

Selimcan: Elhamdülillah... Rus elinde şehit gidiyorum. Elhamdülillah, elhamdülillah! Allah, Allah! İçim! Ben ölüyorum. Ben bu düşmanların elinden kurtuluyorum. Sen kalıyorsun. Sen bunların elinde kalacaksın. Züleyha, sen bunların elinde kalacaksın. (İnler. Züleyha hıçkırarak ağlar) Hakkını helal et Züleyha. Züleyha, ben ölüyorum. Görürsen annenden helâllik al. (İnler) Çocuklara benim için Kur'an okumalarını söyle. Ben Rus kabrine gömülsem de gönlüm her zaman onlarda olur. Beni burada yalnız bırakmasınlar. Allah! Allah! Bütün bedenim bende değil sanki. Züleyha, Kur'an oku. Canım çıkarken Kur'an'la çıksın. (Züleyha okumaya başlar. Kendisi de ağlar). Ağlama Züleyha! Ben şimdi rahatım. Vücudum da ağrımiyor. Ben şimdi yağda yüzüyor gibiyim. İşte, dedem eyerlenmiş at tutuyor.

Züleyha: (Ağlayarak) Selimcan! Selimcan! Senin böyle olmana ben sebep oldum, ben! Helâl et hakkını.

Selimcan: Vasiyetim mi? Vasiyetim şu: Bu Rus ile yaşama. Ne yapsalar da bu Rus ile yaşama.

Züleyha: (Ağlayarak) Yaşamam, yaşamam.²⁴⁰

Görüldüğü gibi **Ayaz İshakî** piyeste Rusların Tatar toplumuna uyguladığı baskıları anlatırken, Züleyha ve Selimcan gibi piyesin kahramanlarını millî şuura sahip gizli milliyetçiler olarak takdim eder.

²⁴⁰ Gayaz, İshakî: "Züleyha." *Zindan*. Kazan, Tatarstan Kitap Neşriyatı. 1991. b.558.

Bu piyeste dikkatimizi çeken bir başka husus, **Ayaz İshakî**'nin Türk milliyetçiliği yaparken, başka milletleri tamamen itham ve tahkir eden bir yaklaşım içerisinde olmadığıdır. Mesela piyeste, Rusların Tatarlar üzerinde uyguladığı baskı ve zulümler anlatılır, piyes bunun üzerine bina edilirken, bütün Ruslar aynı kefeye konmamıştır:

*İhtiyar Rus: O Tatar gibi ibadet ediyor. Sen onu Rus mu sanıyorsun? Papazın zorla evlendirmesiyle din biter mi sanıyorsun?*²⁴¹

Piyenin bu bölümünde Züleyha'ya diğer Rusların uyguladığı baskılara karşı çıkan ihtiyar bir Rus'a söylenen bu sözler, "Bütün Rusların kötü olmadığı, onların içerisinde de iyi insanlar olduğu" anlamını taşımaktadır.

Dolayısıyla **Ayaz İshakî**, ne kadar kendilerine kötülük ederlerse etsinler Rus toplumunun tamamını kötülemekten çekinmektedir. Ona göre kötü olan Rus milleti, Rus ırkı değil, Rus yönetimidir. Bu yaklaşım onun ırkçı bir anlayışa değil de kendi milletinin yücelmesini ve daha özgür, daha müreffeh, daha uygar bir seviyeye ulaşmasını isteyen bir milliyetçilik anlayışına sahip olduğunu göstermektedir.

"**Tartışma**" piyesi, **Ayaz İshakî**'nin kendi fikrî gelişimini anlattığı eserdir. Piyenin kahramanı Zakir, Tatar toplumuna Çarlık Rusya'sının uyguladığı baskılardan çok rahatsızdır. Arkadaşlarıyla birlikte siyasi bir örgüt kurarlar. Onlara göre hem Rus halkının hem de Tatar halkının bu yönetimden kurtulması gerekmektedir. Bu da ancak sosyalist bir devrimle mümkün olabilecektir. Halkın özgürlüğü, gelişmesi ancak bu devrimle gerçekleşecektir. Bu devrim için ailelerinin, yakınlarının anladığı bir savaşın içerisine girerler. Nihayet, istedikleri devrim gerçekleşir (1905 Devrimi). Fakat devrim sonucunda istedikleri olmaz. Onlar Tatar toplumunun özgürlüğü için mücadele etmişlerdir fakat sosyalizm adı altında gerçekleşen rejim çok daha baskıcı, çok daha katı bir yönetim getirmiştir. Zakir ve arkadaşları yaptıkları işten pişman olmuş, yeni arayışlara girmişlerdir.

Piyes, bu kurgusuyla **Ayaz İshakî**'nin bir dönem kafasında taşıdığı nasıonal sosyalizm düşüncesinin sorgulandığı bir yapı arz eder. O, baştan beri Tatar halkının özgürlüğünü, bağımsızlığını, refahını ve medeniyeti-

²⁴¹ Gayaz, İshakî: "Züleyha." *Zindan*. Kazan, Tatarstan Kitap Neşriyatı. 1991. b. 542

ni istemektedir. Sosyalizmi de bu amaçların gerçekleşmesi için bir araç olarak görmektedir. Fakat teoride çok güzel görünen söylemi, kulağa hoş gelen bu düşüncenin uygulamada hiç de bu şekilde gerçekleşmesi yazarı ve yazar gibi düşünenleri hayal kırıklığına uğratar.

“Tartışma” piyesi, **Ayaz İshakî**’nin hapiste kaleme aldığı, milliyetçilik düşüncesinin kendisinde yavaş yavaş olgunlaşmaya başladığı bir geçiş dönemi eseridir. Eser bu yönüyle ondaki milliyetçilik düşüncesinin olgunlaşmasında çok önemli bir basamağı teşkil eder.

“Muallime”, **Ayaz İshakî**’nin milliyetçilik anlayışının kültürel boyutlarını ortaya koyan piyesidir. O, Tatar halkının millî şuur, kalkınma ve geleceğinin ancak idealist insanlar tarafından toplumun bilinçlendirilmesiyle mümkün olabileceğinin farkındadır. **“Muallime”** piyesinde yarattığı tipler bu özellikleri yansıtmaktadır. Fatma Öğretmen, Tatar halkının geleceğini düşünen, onları aydınlatmayı kendisine görev bilmiş bir öğretmendir. Birtakım duygusal sebeplerle birlikte o, halkı aydınlatmak için o güne kadar hiç kimsenin göstermediği cesareti göstermiş, Sibiry’a da görev almıştır. Fatma Öğretmen ve aynı okulda görev yapan Abdullah, Tatar halkının geleceğinin, gelecek kuşakların iyi yetiştirilmesiyle sağlanacağını bilincindedir. Bunun için de millî şuura sahip, kültürlü, aydın gençler yetiştirmeye çalışırlar.

Ayaz İshakî’nin bütün piyeslerini, konuları ve temaları farklı olsa bile milliyetçi bir altyapı ile kaleme aldığı gözlenmektedir. **“Can Bayeviç”** piyesi onun kültür milliyetçiliği konusundaki tavrını net bir şekilde ortaya koyan piyeslerinden birisidir. Piyenin kahramanı Selimcan, Ruslara benzemek istediği için alay konusu olur ve küçük düşer. Buna karşılık karısı **Sahıpcemal**, tahsilli olmasa da sağlam bir millî kültüre sahiptir. Tatar kimliğinden hiçbir zaman rahatsızlık duymaz. Çok iyi Tatar yemekleri pişirir, kendi kültürünün bilincindedir. Kocasının içine düştüğü bu aşağılık duygusundan çok rahatsız olur ve çocuklarını bu etkilenmeden korumak için alıp gider. Buna karşılık **Can Bayeviç**’in birlikte yaşamaya başladığı Rus kadını **Marca** piyeste sürekli aşağılanmakta, kötü bir kişilik olarak verilmektedir. Eser bu dokusuyla millî şuurdan mahrum birisinin düştüğü komik durumları göz önüne sererek, **Ayaz İshakî**’nin kültür milliyetçiliği düşüncesini yansıtır.

“Kıyamet” ve **“Cemiyet”** piyesleri de aynı milliyetçi bakış açısıyla kaleme alınan diğer iki piyestir. **“Cemiyet”** piyesinde toplumun geleceğini düşünen zengin bir Tatar, çocukların eğitimini sağlamak için bir ha-

yır cemiyeti kurmak ister. Bunun için de herkesin fikrine başvurur. Burada oluşturulan çatışma ortamında **Ayaz İshakî**, yeni tarz eğitimin ve Avrupai düşüncenin Tatar toplumunun geleceği için en faydalı olacağı fikrini ortaya koyar. Eserin temel çatışması yine "Tatar halkının daha iyi, daha güzel bir geleceğe kavuşması arayışı" üzerine kurulmuştur. Bu yapılanma yazarın milliyetçi yaklaşımını göz önüne serer. "**Kıyamet**" piyesinde de, Tatar halkının kalkınması için, eski düşünceli insanların kendi menfaatlerini ön plana koyan zihniyetlerinin yanlışlığı ortaya konur ki gerek teknik, gerek ana fikir ve gerekse tema itibarıyla "**Cemiyet**" piyesiyle benzer bir yapılanma arz eder. Piyese rengini veren temel düşünce tarzı yine **Ayaz İshakî**'nin milliyetçiliğidir.

Tüm bu değerlendirmeler ışığında öncelikli olarak **Ayaz İshakî**'nin bir Türk milliyetçisi olduğunu ve eserlerini de bu düşünceyi halka benimsetmek için kaleme aldığını söyleyebiliriz. **Ayaz İshakî**, Tatar toplumunun bağımsız, özgür ve müreffeh bir toplum olması için mücadele etmiş, bunu eserlerine yansıtmış bir mücadeleci, aydın ve yazardır. Bütün piyeslerine yansıyan temel düşünce budur. Onun piyeslerini milliyetçilik düşüncesinin gelişimi itibarıyla üç dönemde değerlendirebiliriz:

1. Milliyetçiliğin eğitim yoluyla halka benimsetilmeye çalışıldığı dönem. "**Kıyamet**", "**Cemiyet**", "**Can Bayevîç**" ve "**Üç Kadın ile Hayat**" piyesleri bu dönemde kaleme alınmış ve halkı, eğitim başta olmak üzere millî konularda bilinçlendirmeyi hedef alan eserlerdir.
2. Rusya'da yaşayan bütün Müslüman Türkler için eşit haklar sağlanmasını isteyen ve bunun için verilen mücadeleleri anlatan ve yine mücadele edilmesini telkin ve tavsiye eden piyesler: "**Dalga İçinde**", "**Züleyha**", "**Muallim**", "**Muallime**".
3. İdil - Ural Türklerinin müstakil bir devlet kurmaları gerektiği fikrini savunan, Tatar halkının bağımsızlık ve özgürlük düşüncesini olgunlaştırmaya yönelik piyesler: "**Tartışma**", "**Ulu Muhammet**".

Sosyalizm

Ayaz İshakî'nin piyeslerinde sosyalizm belli başlı yer tutan konular arasında gelir. Onun bütün piyeslerini sosyalizm penceresinden değerlendirdiğimizde, her eserinde sosyalist bir bakış açısı yakalamak zordur. **Ayaz İshakî**'nin sosyalist bir bakış açısı ile kaleme aldığı en önemli iki piyesi "**Tartışma**" ve "**Dalga İçinde**"dir. Bu iki piyesinde de sosyalizmi öven, teşvik eden bir anlatım söz konusu değildir. Tam tersine sosyalizmi bir kurtarıcı gibi gören Tatar gençliğinin, devrim gerçekleştikten son-

ra nasıl bir yanılığa düştükleri ve nasıl pişman oldukları anlatılır. Buna karşılık **Ayaz İshakî**'nin milliyetçiliği ön planda tutan diğer bütün piyeslerinde sosyalizmi üstü kapalı olarak da olsa yeren, beğenmeyen bir tarz tespit etmek mümkündür.

Ayaz İshakî'nin piyeslerinde sosyalizm konusu değerlendirilirken onun kendi hayatını sosyalizm penceresinden kısaca hatırlamak gerekir. Çünkü o, piyeslerinde sosyalizmi işlerken, sonuçta kendi düşünce sistemindeki değişiklikleri de eserlerine yansıtmıştır.

Ayaz İshakî'nin Hayatında Sosyalist Düşünce

Ayaz İshakî ve arkadaşları, Tatarları dinî, siyasi, iktisadi yönlerden ağır baskı altında bırakan III. Aleksandr ve adına "İlminskiy Siyaseti" denen Hristiyanlaştırmaya ve Ruslaştırmaya karşı "Şakirtlik" örgütünü kurdular. Sonra bunu daha da geliştirerek "Hürriyet" adını koydular. II. Nikolay, 1905'te Japonlara yenilince, yoğunlaşan eylemler karşısında Hürriyet Manifestosu'nu yayımladı. Bu elverişli ortamda Rus Sosyal Devrimci Partisi'nin bazı ilkelerini Tatarların millî uygun hâle getirmek suretiyle "Hürriyet" örgütü programına sokup, bazı maddeler ekleyerek "Tancı" adında siyasi bir parti kurdular. Bu parti Marksizm, enternasyonalizm, sınıf savaşı ve proletarya diktatörlüğü ilkelerini kesinlikle ret ve inkâr etti.

Partinin İstekleri:

- 1- "Dini-Millî Muhtariyet; Millî mekteplere hükümetin karışmaması, imamların askerlikten muaf tutulması, zorla Hristiyanlaştırılan Tatarların tekrar eski dinlerine dönmelerinin sağlanması.
- 2- Basın hürriyetinin sağlanması.
- 3- Tatar ve Başkurtların ellerinden zorla alınan toprakların kendilerine geri verilmesi" şeklindeydi.

Bundan başka Türk-Tatarların Liberal Burjuvazi Partisi olan, Müslüman İttifakı Partisi vardı. Bu iki parti de Rusya'da yapılan ilk genel seçimlere katıldılar ve 38 Müslüman milletvekili Duma'ya girebildi. Çarlık idaresi, kanunun kendilerine tanıdığı geniş haklara dayanarak Duma'yı dağıttı ve yeniden seçimler yapıldı.

İkinci seçimler yapılmadan önce Nijni Novgorod yakınlarında bir vapurun güvertesinde yapılan ilk "Müslüman Kurultayı"nda iki parti, Müslüman illerine otonomi (özerklik) ve Ruslar tarafından alınan toprakların geri verilmesi konusunda anlaşılarsa da, Tancı Partinin ileri sürdüğü ve Rusya'da demokratik sosyalizme dayanan cumhuriyetin kurulması konusunda anlaşamadılar.

İkinci seçimde Tancı Parti 14, Müslüman İttifakı Partisi 31 milletvekili çıkardı. Duma'da bu iki parti 45 milletvekili ile ayrı bir grup kurduysa da Başbakan Stolipin, 2. Duma'yı dağıttı. Tancı Partinin durumu güçleşti. Parti, yayınlarını durdurmaya mecbur oldu.

Rusya milletler hapisanesi durumundaydı. Çarlık, 1913 yılında Ruslaştırma siyasetine hız vermişti. Çarlık rejiminden aristokratlar, tüccarlar ve Ortodoks din adamları memnun olmakla birlikte (nüfusun % 20'sini teşkil ediyorlardı) Rus olmayan milletlerin tamamı, Rusların işçi, aydın ve çiftçileri memnun değildi. Bu gayrimemnunlar Defitizm (Rusya'nın I. Dünya Savaşında yenilmesini talep edenler) için çaba harcıyorlardı.

1917 yılının Şubatında Bolşevik Devrimi oldu. Çarlık son buldu. Tatarlar, millî otonomi isteklerini geçici hükûmete sunmaları için 14 Mayıs'ta Moskova'da Kurultay topladılar, önemli kararlar aldılar. Kurultay, 25 Mayıs'ta dağıldı, ikincisi ise Kazan'da yapıldı. Bu sadece İdil Boyu Müslümanlarının Kurultayı şekline dönüştü. Ondan başka Askerî Kurultay ve Ulema Kongresi düzenlendi ve "İç Rusya ve Sibiryâ Müslümanları Millî - Medeni Muhtariyeti" ilan edildi. 20 Kasım 1917'de Ufa'da Millet Meclisi açıldı. Sadri Maksudi, Millî Muhtariyet Komisyonu başkanı oldu. Seçimlerde 120 milletvekili seçildiyse de meclise 96 kişi katıldı. Millî Medeni Muhtariyet isteyen Türkçüler Partisinden 55, millî sınırlara sahip muhtariyet isteyen Toprakçılardan 30, federatif sistemi savunan sosyalistlerden 11 kişi meclisin çalışmalarına katıldı. Toprakçılar ve sosyalistler birleşerek İdil-Ural Muhtar Ştatı (özerk devleti)'nin sınırlarını tespit ettiler. Ufa'da 3, Kazan'da 2 alaydan ibaret millî ordusu vardı. Millet Meclisi, Millî hükûmeti seçti. Üç bakanlık ile iki komiteden oluşan Muhtar Hükûmet kuruldu. Bolşevikler iktidara gelince, Rus Geçici Hükûmeti ve Kurucu Meclis dağıldı. 7 Ocak 1918'de Petrograd'da Kurucu Meclis açıldı ancak 8 Ocakta Bolşevikler tarafından dağıtıldı.

12 Nisanda Millî Ordu Bolşeviklere karşı direndiyse de, Bolşevikler Kazan ve Ufa'yı işgal ettiler. Kafkasya ve Ukrayna'da tam bağımsızlık için savaş başladı. Çekler az bir zaman kaldıkları Kazan'a girdiler ve Millî İdare işini bir müddet sürdürdüler. Ülkenin idaresi 1919'da tekrar Bolşeviklerin eline geçince, bağımsızlık mücadelesi yurt dışında sürdürüldü.²⁴²

²⁴² Ali, Akış: "Anılar", *Muhammed Ayaz İshakî, Hayatı ve Faaliyeti*", 100. Doğum yılı dolayısıyla, Ankara, Ayyıldız matbaası, 1979, b. 295- 305.

Tüm bu süreçte aktif olarak siyasette yer alan **Ayaz İshakî**'nin kısa bir süre sosyalizmi benimsediği, fakat sosyalizmi savunurken de onun asıl maksadının Tatar toplumunun, en azından Çarlık Rusya'sının baskılarından kurtulması olduğu gözlenir. **Ayaz İshakî**'nin siyasi mücadelesinin temelinde önce Tatar halkının sonra da tüm insanlığın eşit, özgür ve müreffeh bir yaşama kavuşması isteği vardır. Sosyalizmi de bu amaçla uygun bir ideoloji olarak gören **Ayaz İshakî** heyecanlanmış, bu ideolojinin gerçekleşmesi için bir müddet çalışmıştır. Fakat sosyalizm adı altında gelen rejimin daha baskıcı, daha ezici, temel hak ve özgürlükleri daha çok yok edici bir sistem olduğunu görünce yaptığı yanlış anlamıştır. Burada şunu hemen belirtmek gerekir ki onu sosyalizme yönelten temel faktör, Tatar halkının daha özgür, daha bağımsız ve daha kalkınmış bir seviyeye ulaşması idealidir ki bu da "milliyetçi" bir yaklaşımdır. Yani **Ayaz İshakî** her zaman milliyetçi merkezli bir siyasi zihniyetin temsilcisi olmuştur.

Ayaz İshakî'nin Piyeslerinde Sosyalizm

Bu başlık altında hemen şunu belirtmek gerekir ki **Ayaz İshakî** hayatının bir döneminde sosyalizmi benimsemiş olsa bile onun bir kurtarıcı olmadığını çok çabuk fark etmiş ve bu pişmanlığını piyeslerine yansıtmıştır. **Ayaz İshakî**'nin sosyalizmin etkisinden tamamen kurtulmadığı fakat sosyalizmin de bir kurtarıcı olmadığını anladığı ve anlatmaya çalıştığı iki eseri "Tartışma" ve "Dalga İçinde" piyesleridir.

"**Tartışma**" eseri 1908'de sürgünde yazılmıştır. Eserde Tatar gençlerinin 1905 yılındaki devrim hareketine katılmaları anlatılır. Bu da tiyatro repertuarına tarihî bir sayfa olarak girmiş ve bu tipteki piyeslerin ilk örneğini oluşturmuştur. "Tartışma" dramında "Tatar halkına yeniden kendi kimliğini kazandırarak kendisini bulmasının, bütün Rusya'da devrim yoluyla adil, demokratik bir düzen oluşturma neticesinde mümkün olduğu" şeklinde bir ideoloji ortaya konmuştur.

Birinci perdede olay Şemsettin Amca'nın küçük evinde başlar. Evin üst kattaki odasında bir karyola ve bir yazı masası ayrıca aşağıya inen bir merdivenle evin damına açılan bir kapı vardır.

Zakir odasında ertesi gün Gogol'in eserlerinin Rus edebiyatına tesiri hakkında konuşacağı için hazırlık yapmaktadır. İşi oldukça çaktır.

Bir süre sonra aşağıdan hizmetçi gelip; Zakir'i babasının "kelepüş satma"ya çağırdığını söyler. Zakir bu duruma sinirlenip kelepüş (takke)

satmaya gitmek istemez ve hizmetçiye işinin çok olduğunu, başını kaşıyacak zamanının bile olmadığını, çıkıp gitmesini söyler. Hizmetçi de mırıldanarak gider. Zakir “İnsana rahat bir soluk bile aldırıyorlar.” diye şikâyet eder ve biraz daha oturup yazısını yazar.

Bir süre sonra annesi Ayşe gelip Zakir’e babasının beklediğini söyler. Fakat Zakir yine gitmez. Daha sonra babası gelir. Ona da işinin çok olduğunu söyler. Babası da tartışma uzamasın diye çıkıp gider. Bu sırada Zakir’in arkadaşı Nasıyr gelir. O da bu yaşamdan, parasızlıktan bıktığını söyler. Her ikisi de yaşamın zorluklarından, büyükleriyle geçinemediklerinden, özgür olmadıklarından bahsedip birbirleriyle dertleşirler.

Zakir: Sen hiç olmazsa özgürsün, istediğin zaman okur, istemediğin zaman okumazsın.

Nasıyr: Yemek yok. Ben kendimce bir çeşit kulluktayım, sen de öyle. Seninle benim böyle şeylere iltifat etmemiz iyi olmaz.

Zakir: Nasıl iltifat etmezsin. İşte yazmak için oturdum iş yapmaya çağırıldılar. Önce hizmetçi, sonra annem ve daha sonra babam.

Nasıyr: Biz şimdi sadece öğrenci değiliz. Biz Ruslar gibi sadece mektep çocukları da değiliz. Biz eski âdet, eski yaşam ile mücadele eden, eski dünya ile savaşıyoruz. Bizim okumamız, gelecekteki hizmetimize hazırlanmamız ve de köhne hayat tarzını bitirmek için her bir adımımızla, her bir hareketimizle ileri gitmemiz lazım. Bunun için biz mücadeleçiler, bizim gibi savaşçılar, yeni yaşamın önündeki askerleriz. Biz her dakikada, her saniyede eski yaşam tarzı ile savaşıyoruz. Savaşta korkmadan kahramanca meydana atılan, kılıcı ve silahı hiçe sayan askerler gibi, biz de böylesi zorluklardan çekinmemeliyiz²⁴³

gibi birtakım sözler söyleyerek arkadaşı Nasıyr’ı yüreklendirir.

Bu sırada Sabir gelir. Onunla da oturup sohbet ederler. Bir süre sonra aşağıdan Zakir’i namaz kılmaya çağırırlar. Zakir önce duymazlıktan gelir fakat daha sonra arkadaşlarının zoruyla babasının gönlü olsun diye aşağıya iner. Bu sırada gençler ailelerinin baskılarından yakınırırlar. Daha

²⁴³ Gayaz, İshakiy: “Tartışu”. Zindan. Kazan, Tatarstan Kitap Neşriyatı, 1991, b.440-441.

sonra Zakir'in babası yukarı çıkar. Şeyheddin ve Sabir saklanırlar. Nasıyr da odada oturur. Şemsettin, Nasıyr ile biraz sohbet edip namazın insana verdiği huzurdan bahseder. Zakir'e arkadaşına çay ikram etmesini söyleyip gider. Sabir ve Şeyhettin saklandıkları yerlerden çıkarlar. Hizmetçi bir semaver çay getirir. Hizmetçiye, çaylarını içip sohbet ederken onlara yiyecek bir şeyler getirmesini söylerler. Hizmetçi güzel bir yemek getirir. Doyuncaya kadar yerler. Bu sırada Bedrettin de gelir. Gençler geleneksel hayatlarında ezildiklerinden bir Tatar cemiyeti kurmaya karar verirler. Bu sırada aralarında olan konuşmalarda da Rus idaresi ile ilgili bazı şikâyetlerini dile getirirler.

Zakir: Biz kendi gayretimiz ile şimdi Tatar yaşamının kötüye gittiğini öğrendik. Biz Tatar Devrimini aşık. Aslında Rusya Devrimini aşmamız lazım.²⁴⁴

Hepsi de aynı inançla doğru yolda birleşirler.

İkinci perdede Zakir eski Rus âlemini cennet olarak düşünür. Edebiyat dünyasının çok gelişmişliği, mekteplerde öğrencilerin sayılarının fazlalığı, müzik açısından ileri olmaları, bütün şehirlerde çeşitli cemiyetlerin bulunması Zakir'i çok etkiler. Fakat daha sonra Zakir Rus okullarında okumaya başlayınca gerçeğin böyle olmadığını anlar. Gerçekte okulların ve edebiyatın cansız, ruhsuz olmasını, Rus idaresinin özgürlüğü kısıtlamasına bağlar.

Bu sırada Şemsettin Zakir'in odasına gelip Zakir ile biraz tartışır. Zakir'in işsiz olmasından rahatsızdır. Bir an önce çalışmaya başlamasını ister. Fakat Zakir okulunun olduğunu söyleyerek babasına kulak asmaz. Babası para kazanmadıktan sonra okumanın bir anlamı olmadığını söyler. Zakir de paranın her şeyi halledemeyeceğini, insanın kendisini ilimle yetiştirmesi gerektiğini savunur. Babası Zakir'e pazarda çalışması için ısrar eder. Fakat Zakir kabul etmez.

Bir süre sonra Zakir'in annesi Ayşe gelir tartışmanın sebebini sorar, Şemsettin cevap verir. Ayşe de oğluna evlenmesi için baskı yapar. Zakir sinirlenip annesine karşı çıkar ve şimdi evlenmek istemediğini söyler.

Bu sırada kapıda Sabir ile Şeyhettin görünür. Ayşe aşağı iner.

Şeyhettin yazdığı bir kitabın yayınlanmasına izin verilmemesine çok üzülür. Özgürce bir iş yapamadığından artık çalışma hevesinin de kal-

²⁴⁴ Gayaz, İshakiy:age., b.449.

madığını söyler. Alim'e de Fransız mektepleri hakkında Fransızca bir kitabı araştırma iznini vermezler. Zakir'i de vesayet konusunda rektör reddeder. Hepsini de özgürce bir şey yapamadıklarından şikâyet eder.

Bu sırada Nasıyr ile Şakire gelirler. Onlar da tiyatrodaki Şakire'nin oynayacağını, bir-iki kız daha da bulabileceklerini müjdeliler. Tam bir yer bulurlar, prova hazırlıkları yaparlar fakat bu sefer de tiyatroyu sahneye koymalarına vali ve polis tarafından izin verilmez.

Bir süre sonra Zakir'in babası gelir. Onlara, eve kız aldıkları için sinirlenir ve kıza hakaret eder. Zakir dayanamayıp arkadaşlarıyla evi terk eder.

Üçüncü perdede bu gençler Nasıyr'ın evinde toplanıp bir Tatar cemiyeti kurarlar. Toplantı düzenleyerek cemiyet için birtakım önemli kararlar alırlar. Genel değerlendirmeler yaparlar. Sosyal demokratlar köy halkı ile işçi sınıfını iki gruba ayırıp işçi sınıfının haklarını savunurken Cemiyet, köy halkı ile işçi sınıfını aynı grupta değerlendirip köylülerin top-
rak haklarını da savunur. Cemiyetin bayrağının üzerine de "Toprak, özgürlük." diye yazarlar. Gençler, toplantılarına bazı arkadaşları gelmeden yapılması gerekenleri sıralarlar. Bir süre sonra Zakir gelir. Zakir'in bıyıklarını kesip üstüne başına yeni giysiler giydirirler ve dışarıda şüphe çekici davranışlarda bulunmamasını söylerler. Bu sırada cemiyette çalışmalar devam eder. Abdullah adında bir delikanlı partiye gelip 5 sumdan fazlasına ihtiyaçları olduğunu söyler. Nasıyr ona 8 sum verir ve gizli bir şekilde gitmesini söyler. Daha sonra Marja gelir. Kendisine Tatar edebiyatının gerekli olduğunu söyler. Alim bulup verir ve Marja gider. Bu sırada bir çocuk elinde pek çok kâğıt, gazete ve mektuplarla gelir. Elindekileri Alim'e verdikten sonra bir Rus'un gelip Şeyhi'yi aradığını söyler. Alim, "Yok Deyin." diye uyarır. Çocuk basımevinden de gelenlerin olduğunu, kitap basmak için kâğıt istediklerini söyler ve gider. Alim ve Nasıyr gerekli olan kâğıtları temin etmek için çalışırlar.

Bu sırada bir öğrenci gelir. Medreselerinde bir toplantı olacağını söyleyip onlardan birilerinin gidip gitmeyeceğini sorar. Nasıyr kendisinin gideceğini söyler.

Alim ve Nasıyr'ın bulunduğu yeri polis basar. Bu sırada onlar pencereden kaçarlar. Polis pencereden atlayıp onları kovalar. Pristav ile Gorodovoy odada kalıp kâğıtları karıştırmaya başlarlar.

Dördüncü perdede aradan bir yıllık bir zaman geçmiştir. Bir yaz akşamı Şeyhi küçük odasındadır. Odada kitaplar ve türlü türlü gazeteler vardır. Şeyhi kitap okumaktadır.

Şeyhi geçen şu bir yılda her şeyin bittiğini düşünür. Tatar halkının yeni, huzurlu bir yaşam için kurduğu hayalleri gerçekleştirmek amacıyla toplanan bu gençlerin gece gündüz uyumadan yazdıklarından, her dakika hapse girebileceklerini unutarak cemiyette çalışıp çeşitli gazeteler bastırdıklarından ve çok başarılı olduklarından söz eder. Fakat şimdi ne yapacağını bilemez.

Alim gelir o da bu yaşamdan bıktığını söyleyip buralardan gitmeyi planlar. İşçiye, köy halkına hizmet veren bu insanlar, özgürlükleri kısıtlandığından gitmeye karar verir. Bu sırada Şakire gelir. Hepsini de ayağa kaldırır. "Zakir nerede?" diye sorarlar. Şakire, Zakir'in iyi olmadığını söyler. Şeyhi ile Şakire gidip Zakir'i getirirler. Zakir ölmek üzeredir. Cemiyette yapmak istediklerini tam olarak yapamadığı için vicdan azabı duymaktadır. Son nefesinde Tatar halkı için yaptıklarından ve yapmak istediklerinden bahsederek kahraman bir asker edasıyla, ağlamakta olan Şakire'nin ellerinden tutarak: "Ağlama, bunca zamandır Tatar kadınları çok ağladı. Bundan sonra onların gözyaşlarını görmek istemiyorum." diyerek hayata veda eder.

Arkadaşları da yeni Tatar hayatı için sorumluluğun çok büyük olduğu kararına vararak davaları için mücadeleye devam ederler.

Yukarıdaki bölümlerde Tatar halkı arasında yeni bir anlayışın hâkim olduğu görülmektedir. Yeni bir ideoloji olan sosyalizm akımı, onlara millî sınırları olan toprak, yani vatan ve millî muhtariyet hakkı tanıyacağını söylemektedir. Sosyalizmin, yıllardır Çarlık Rusya'sının baskısında yaşayan Tatar gençliğine çok cazip gelen söylemi karşısında genç kuşak çok çabuk etkilenmiştir. Büyük bir heyecan ve coşku içerisinde sosyalizmi Tatar halkı için kurtarıcı olarak benimsemiş ve bu ideolojinin etrafından yoğunlaşmaya başlamışlardır. Fakat bu coşkuya temkinli yaklaşan bazı aydınlar da vardır:

Nasıyr: Biz şimdi sadece öğrenci değiliz. Biz, Rus öğrencileri gibi sadece mektepli de değiliz. Biz, eski âdetle, eski hayat tarzı ile mücadele edenlerdeniz, eski dünya ile savaşanlardanız. Bizim okumamız, gelecekteki hizmetlere hazırlanmamız, hem de eski yaşantıya son vermek için her bir adımımız, her bir hareketimiz ile ilerlememiz lazım. Hem eski âdetlerle alay ediyoruz. Bunun için biz mücahedeçiler, bizim gibi savaşçılar, yeni yaşamın önünde yürüyen, köhnelikle savaşan askerleriz. Biz artık her dakikada,

her saniyede eski yaşamla savaşmak durumunda kalabiliriz. Savaş meydanına gözü kapalı yürüyen, kılıçtan ve tüfekten korkmayan askerler gibi, biz de böylesi zorlukların üzerine yürümekten korkmamalıyız.²⁴⁵

Yazarın “Tartışma” piyesinde Nasıy’ a söylediği bu sözler bir taraftan gençlerdeki heyecanı, sosyalizmi nasıl bir kurtarıcı olarak gördüklerini anlatırken diğer taraftan da içlerindeki tedirginliği, endişeyi yansıtmaları açısından ilginçtir.

Zakir: Biz kendi gayretimizle Tatar yaşamının ne kadar berbat olduğunu anladık. Tatar Devrimini yaptık. Rusya devrimini aşmamız lazım. Hepsi de aynı inançla aynı yolda birleşirler.²⁴⁶

Nasıy: İşte Rusya’ da iş yapmanın imkânsız olduğunu vurgulayan yeni bir delil. Bu idare altında çalışmak mümkün olmuyor, konuşmak da, tiyatro da.²⁴⁷

Bu ifadelerden anlaşıldığı gibi Tatar gençliği iki aşamalı bir devrimi savunmaktadır. Öncelikle Tatar Devrimi gerçekleşecek, Tatar toplumu sınırlardan kurtarılacaktır. Peşi sıra Rus Devrimi yapılacak tüm Rus halkları kurtarılacaktır.

Sosyalizm için mücadele eden gençlerin zaman içerisinde nasıl bölündüğü piyeste çarpıcı bir biçimde sunulmaktadır:

Şakire: Benim sizin yaptıklarınıza aklım ermiyor. İki üç ay önce aynı tabakta yemek yiyen, aynı partide hizmet eden kişilerden birisi sosyal devrimci, diğeri sosyal demokrat olursa aynı komisyonda çalışamıyormuş!²⁴⁸

Şakire, basit fikir ayrılıkları yüzünden devrim için biraraya gelen gençlerin nasıl bölündüklerini bu ifadelerle dile getirir.

Artık devrim gerçekleşmiştir. Fakat gençlerin hayallerindeki güzellikler maalesef gerçekleşmemiştir. Yazar devrim sonrası ortaya çıkan tabloyu bir gencin ağzından şöyle verir:

²⁴⁵ Gayaz, İshakiy: age., b.440.

²⁴⁶ Gayaz, İshakiy: age., b.449.

²⁴⁷ Gayaz, İshakiy: age., b.451.

²⁴⁸ Gayaz, İshakiy: age., b.462.

Şeyhi: Hepsı bitti, hepsi! Bir yıl içinde ne kadar şey değışti, neler geride kaldı! Nereye baksan şiddet var. Gazeteler sadece çocuklar ve generallerin rütbe alması hakkında yazmaya başladılar. 902 (1902-A.K.) yılı geri döndü, edebiyat daha da sınırlandırıldı, daha çok ezildi. Cemiyetler sıfırlanma noktasına getirildi. Nereye baksan tutuklama, arama, mahkeme, sürgün, kürek cezası, ölüm var!.. Bütün Rusya cenderededir! Bizim cemiyetlerimizden, yaptığımız işlerden geriye ne kaldı? Gazeteler? Kapatıldı. Yayınnevleri? Kapatıldı. Cemiyet... bitti.²⁴⁹

Devrim sonrası ortaya çıkan tablo budur. Daha baskıcı, hak ve özgürlüklerin daha çok kısıtlandığı bir yönetim işbaşına gelmiş, Tatar aydınlarının kurdukları cemiyetler kapatılmaya başlanmış, yayınlarına sınırlama konmuştur.

Alim: Of, bıktım. Benim buradan gitmem lazım. Kazan'da toplanıp yatmanın bir anlamı yok. Neresi olursa olsun ben gidiyorum. Sen ne düşünüyorsun, para bulabilir miyim? Ben Bakü'ye gitmek istiyorum. Biliyor musun, oradan davet mektupları gelmişti. Tatar işçileri çok orada, ne olursa olsun bir iş bulurum. Burada nefes alacak hal yok. Burada ben işsizlikten bunalıyorum.²⁵⁰

Gençler, devrim sonrası umduklarını bulamamanın bezginliği ve yorgunluğu içerisinde. Kimsede mücadele edecek hâl kalmamıştır. Verdikleri mücadelenin, sarf ettikleri çabanın böyle sonuçlanması onları yorgun düşürmüştür. Bazıları Kazan'ı terk etmeyi bile düşünmektedirler.

Tatar gençliği bir kurtarıcı olarak gördüğü ve büyük umutlar bağladığı sosyalist devrimin gerçekleşmesinin hemen ardından aradığının bu olmadığını görmüştür. "Tartışma" piyesi baştan sona bu kurguya dayanmaktadır. İlk başlarda büyük umutlar bağladıkları hem Tatar halkının, hem tüm insanlığın kurtarıcısı olarak gördükleri sosyalizm uygulanmaya başlar başlamaz baskılar daha da artmış, yayınlara el konmuş, gazeteler sınırlandırılmış, tiyatrolar kontrol altına alınmaya başlanmış, her yerde "kürek cezası, tutuklama, mahkeme, ölüm!.." korkusu yaşanmaya başlanmıştır.

²⁴⁹ Gayaz, İshakiy: age.,b.471.

²⁵⁰ Gayaz, İshakiy: age., b.472.

Bu durum Tatar genç aydınlarının hem derin bir pişmanlık duygusuna kapılmalarına hem de başlarını ellerinin arasına alıp “Nerede yanlış yaptık?” sorusuna cevap aramaya başlamalarına sebep olmuştur:

Alim: Bizim hangimiz eski Tatar dünyasıyla savaşmadık. Hangimiz bu savaşta ömrümüzün en güzel zamanlarını mahvetmedik. Ben şimdi ortama dönüp baksam - ruhum uçar! Eski Tatar yaşamı bütün çirkinliğiyle gözümün önüne gelir. Ben hâlâ onlardan korkuyorum.

Nasıyr: Evet, benim de aklım gidiyor. Fakat ben kendimi anlamıyorum. Biz o zaman niye tartıştık? O tartışmadan ne fayda gördük? Kimi yendik? İşte ben o zamanki düşmanı tanımıyorum. Bu zamanda da ne istediğimizi bilmiyorum.

Alim: Evet, o dönemde bizim, düşmanı açıkça göstermeye, istediğimizi açıkça söylemeye, ben de cesaret edemedim. Ben de bunu anlayamadım. Fakat biz tartıştık, pek çok tartıştık. ...İşte şimdi Zakir bu savaşın kurbanı, bu eski yaşamın son kurbanı.²⁵¹

Gençler bir taraftan beklentilerini, uğrunda mücadele ettikleri değerleri düşünmekte, diğer taraftan ortaya çıkan tablonun olumsuzluğu onları endişeye sevk etmektedir. Nitekim artık sosyalizm ideolojisinin bir işe yaramadığı, bir kurtarıcı olmadığı anlaşılmıştır. Fakat olan olmuştur. Gençler, şimdi “ne yapacaklarını bilemez” bir hâldedir. Kararsızdır.

Ayaz İshakî, sosyalizm mücadelesi veren gençlerin aslında ne kadar milliyetçi duygular içerisinde olduğunu piyesin sonunda şu ifadelerle gözler önüne serer:

Nasıyr: Biz hepimiz de, Tatar âleminin dünyaya açılması için bir pencere açmaya çalıştık. Sen kendi sebatınla ne kadar Tatar çocuğuna örnek oldun. Bir zamanlar yeterince büyük olan Tatar cemiyetinin en çalışkan görevlisi oldun. Senin ismin hiçbir zaman unutulmayacak...²⁵²

Zakir: Ben arkadaşlar belki yanlış yaptım. Belki yapmam gereken işleri de yapamamışımdır. Fakat ben gönülden hizmet etmek istedim...²⁵³

²⁵¹ Gayaz, İshakiy: age., b. 474-475.

²⁵² Gayaz, İshakiy: age., b. 476

²⁵³ Gayaz İshakiy: age., b.476

Zakir: Yeni şafak söküyor, ben ölüyorum. Eski yaşam ölüyor arkadaşlar! Hoşça kal, Şakire! Şakire, hoşça kal! Sabah oluyor (Uzanır. Arkadaşları hiç konuşmazlar. Ölür).²⁵⁴

Gençler, "Tatar âleminin dünyaya açılması" için mücadele etmişler, gelecek kuşaklara daha iyi imkânlar hazırlamaya çalışmışlardır. Fakat bu amaca hizmet için benimsedikleri sosyalist düşünce umduklarını vermemiştir.

Burada yazarın temel bakış açısını ortaya koyan bir söylem dikkatimizi çekmektedir. Başta da söylediğim gibi **Ayaz İshakî**'nin temel dünya görüşü milliyetçiliğe dayanmaktadır. O, başta Tatarlar olmak üzere Türk toplumlarının kalkınmasını ve özgürlüğünü istemektedir. Sosyalizmi de binlerce Tatar genci ve aydını gibi hayatının bir döneminde bu amaca kendilerini götürecek bir araç olarak görmüş ve onun için hizmet etmiştir. Fakat bu aracın istediği amaca hizmet etmediği kısa bir müddet sonra ortaya çıkmıştır. Yani, **Ayaz İshakî**'ye göre (en azından bu dönem eserleri için) Türk milliyetçiliği esas amaç, sosyalizm ise bu amaca ulaşmak için sadece bir araçtır.

"**Dalga İçinde**" beş perdelik bu piyeste, Bolşevik İhtilali sırasında insanlara yapılan işkenceler ve zulümler anlatılmaktadır. Bu dönem dünyayı sarsan savaşta meydana gelen olaylar cesur bir şekilde dile getirilmektedir. Sosyalizmin insanları nasıl baskı altında tuttuğu ve kalıplar içinde yaşamaya mecbur ettiği anlatılan eserde, bütün bu olaylar okuyuculara sunulur. Yazar insanların başlarından geçen olayları gözler önüne sermektedir. Piyeste sosyalizmin kendini kurtarıcı olarak sunarak kitlelerin gönlüne nasıl girdiği fakat ona gönülden inanan insanların ve kitlelerin zulme, işkencelere, sürgünlere, katliamlara, kitlesele asimilasyonlara nasıl maruz kaldıkları anlatılmaktadır.

Piyesin birinci perdesinde her şey bir kış günü ahşap bir evde geçer.

Hayrullah Bey, önce araya Kerime Hanım'ı koyarak dul bir kadın olan Raziya Hanım'a evlenmek için haber yollar. Raziya Hanım, biricik kızına o daha çok küçükken, ne pahasına olursa olsun onu hiçbir zaman bırakmayacağına dair söz vermiştir. Bu yüzden önüne getirilen bu teklifi kabul etmez. Hayrullah Bey ile karşı karşıyadır. Ona, bir kusurundan dolayı evlenmek istemediğini kesinlikle düşünmemesini söyler. Sadece, dünyadaki

²⁵⁴ Gayaz, İshakiy: age.,b.477

tek varlığı olan kızına vermiş olduğu sözden dolayı bunu düşünmediğini söyler. Hayrullah Bey onu ne söylerse ikna edemez. Raziya Hanım, “Şimdiye kadar olduğu gibi bundan sonra da dost kalalım.” der ve son sözünü söyler. Onlar gittikten sonra uzun müddet düşünür. Kızı Banu birkaç saat sonra eve döner. Raziya Hanım, kızının evlilik hakkındaki düşüncelerini öğrenmek ister. Ona, her genç kız gibi kendisinin de bir gün evleneceğini, yuvadan uçup gideceğini söyler. Banu annesine böyle konuşmamasını, kendisinin hiçbir zaman ve hiçbir yere gitmeyeceğini, annesini bırakmayacağını söyler. Bir süre sonra Banu’nun arkadaşları gelir. Tiyatroda oynayacakları oyunun provasını yapacaklardır. Provalarını bitiren gençlerle birlikte Banu da evden çıkar. Raziya yorgundur. Kızına verdiği söz için kendisine can yoldaşı olacak bir insanı geri çevirmiştir. Üşümektedir. Vücudunun direnci kırılmış, başına dayanılmaz bir ağı saplanmış.

İkinci perdede savaş, her yerde bütün acımasızlığı ile kendini hissettiriyor. Genç nüfusun çoğu savaş meydanlarında çarpışırken, kadınlar hastanelerde yaralılara ellerinden gelen yardımları esirgemiyorlar. İnsanlar açlık ve sefalet içinde kıvranıyor, Kazan’ın zengin çocukları bile fakirleşmiş, işçi olarak çalışmaya başlamıştır. Raziya Hanım, Hayrullah Bey için endişelidir. Onu uzun müddet görmediği için onun savaşta yitirildiğini düşünmektedir. Yine böyle karamsar duygulara bürünmüş hâlde otururken, onun köyde ve sağ salim olduğunu haber alır. Bir müddet sonra beraberdirler. Hayrullah Bey onu görmek ve konuşmak için evine gelmiştir. Karşı karşıya geldiklerinde oradan buradan konuşurlar. Hayrullah Bey’in durumu onlara ve pek çok insana göre daha iyidir. Raziya Hanım’a para yardımında bulunur. Söz dönüp dolaşarak evliliğe gelir ve Raziya Hanım ona evlenip evlenmediğini sorar. Hayrullah Bey bir keresinde evlenmek için bir teşebbüste bulunur fakat tam nikâh günü, kadının kendisine göre olmadığını fark eder ve nikâhtan vazgeçer.

Hayrullah Bey “Geçmişte hata yaptık. Evlenmemiz daha doğru olurdu, sağlıcakla kal.” der, evden çıkıp gider.

Raziya Hanım’ın kızı tiyatrodaki aktris olmuştur. Kırımlı Bekir isimli bir çocukla evlenmek istemektedir. Bekir okulunu bitirmiş, avukat olmaya hazırlanan ve Kırım’da yaşayan bir gençtir. Evi terk edip giden Hayrullah Bey’den sonra Raziya Hanım’ın yanına komşuları Kerime Hanım gelir. İyiye canı sıkılan Raziya, Kerime Hanım’a içini döker.

“Ben onun için evlenmemiştim. O, beni bırakmayacaktı. Sormadı bile, uzaklara Kırımlara gidecek.” der ve ağlamaya başlar. İşte tam bu sıra-

da içeriye biricik kızı Banu girer. Annesini ağlar bulunca ona sarılır ve niçin ağladığını sorar. Raziya'nın anne yüreği yine galip gelir ve kızını karşısında görünce kendini unuttur ağlamayı keser. Banu, annesine eve misafir davet ettiğini söyler. Bir müddet sonra misafirler gelir. Karşılıklı hâl ve hatırlar sorulur, yemekler yenir, çaylar içilir. Bir müddet sonra konuşma sırası Bekir'e gelir. O da uygun bir şekilde Raziya Hanım'dan sevimli kızı Banu'yu ister. Raziya Hanım da kızının bu evliliği çok istediğini bildiğinden, evlenmeleri için gerekli müsaadeyi verir. Fakat dua etmek için Hayrullah Bey'in gelmesini ister. Hayrullah Bey'e haber salınır. Ancak onu getirmeğe giden şahıs eli boş döner. Hayrullah Bey'i bulamaz.

Bunun üzerine duayı mecburen Raziya Hanım eder. Söz kesilir, dualar okunur, genç çiftler ve anneleri tebrik edilir. Müzik çalar ve eğlenmeye başlar.

Üçüncü perdede (bir yıl sonra):

Savaş üçüncü yılını da bitirmiştir. Alime pencereden bakarak kendi kendine konuşmaktadır, Alime'yi gören Kerime Hanım da ona eşlik eder. Onlar konuşurlarken gözlerinin önünde bir esir belirir. Bu sırada konuşmalara Mahruy Hanım da eşlik eder. Raziya Hanım gittiği yerden çıkıp gelir. Kerime Hanım'ın yanında 9-10 yaşlarında bir erkek çocuğu vardır. Adı Şevket olan bu çocuğu Kerime Hanım pazardan bir Rus askerinden aldığını söyler. Çocuğun anlattıklarından onun öksüz bir esir çocuk olduğu anlaşılır. Savaş sırasında askerler köylerini basmıştır. Bu basında Şevket'in annesi ve kardeşleri ölmüştür. Babası ise orduya katılmış ve savaşmaktadır ama gittiği günden beri babasından hiçbir haber yoktur. Fakat Şevket ümitlidir. Bir gün babasının döneceğine dair ümidini hiçbir zaman yitirmemiştir. Annesinin öldüğü günde bile... Raziya Hanım onu Kırım'a giden kızının yerine koyar ve kendisinde kalmasını ister. En azından babasının döneceği güne kadar. Onlar bu şekilde konuşurken kapıda postacı belirir. Postacı Raziya Hanım'a çoktan beri beklediği mektubu getirmiştir. Nihayet kızı Banu'dan haber almıştır artık. Mektupta Banu bir bebek beklediğini anlatır. Kocasını Bekir'in askere çağrıldığını da yazmıştır. O bu mektubu okurken yan taraftaki odada sesler yükselir. Odadakiler bir süre sonra ağlayarak Raziya Hanım'ın yanına gelirler. Şakire ile Fatih kapıdan girer girmez yaşlı gözlerle babaları Hayrullah Bey'in savaşta öldüğünü bildiren kâğıdı gösterirler. Bu acı haber Fatih ve Şakire Hanım'ı üzdüğü kadar Raziya Hanım'ı da üzmüştür. Onunla olan bütün yaşantıları gözlerinin önünden geçer ve Raziya Hanım feryat ederek ağlar.

Keşke, keşke onunla evlenseydim. Ben senin çocuklarına ana, sen benim çocuklarıma baba olurdu. İkimizin de tek başımıza göğüsleyeceğimiz bütün sıkıntılarımız daha hafiflerdi. Ben kızımı bırakmadım da ne oldu, o beni bıraktı. Önce o gitti. Şimdi de sen gittin. Ruhun şad olsun. Hakkım helal olsun. Sen de hakkını helal et.²⁵⁵

diyerek dövünür. Çocuklarla birlikte abdest alarak namaz kılar. Öksüz Şevket'le birlikte Hayrullah Bey'in ruhuna dua okurlar. Ona olan görevlerini son kez yerine getirirler.

Dördüncü perde (bir yıl sonra):

Kırım'da Bolşeviklerin savaşı olanca hızıyla, bütün vahşetiyle devam etmektedir. Raziya Hanım hastalanmış ve Doktor Gülsüm'ü çağırmıştır. Muayene sonucunda korkacak bir şeyin olmadığını söyleyen doktor artık yaşlandığını ve kendisine şimdilerde daha çok dikkat etmesi gerektiğini söyler. Raziya Hanım, bunca yıl yaşadıklarından ötürü çok yorgun ve bitkindir. Akli Kırım'daki savaşta ve oradaki kızındadır. Kızının da kendisi gibi dul kalacağından korkmaktadır. Kızının kendi kaderi gibi bir kaderi paylaşmasını istemez. Doktor hanıma bütün bu sıkıntılarını anlattığında doktor onu teselli etmeye çalışır. Fakat bu tesellinin ne kadar boş olduğunu da fark etmektedir. Çünkü karşısındaki bir annedir.

Raziya Hanım, doktor gittikten sonra Şevket'e seslenir. Hayrullah Beyin ölümünden sonra büsbütün yalnız kalan bu kadının tek tesellisi Şevket'tir.

Kızının hasretiyle yanarken bir gece vakti kapı çalınır. Kapıda asker giyimli bir adam belirince herkesi bir merak sarar. Konuşulan sesler Şevket'in kulağına gelir. Onları duyan Şevket odasından çıkar ve kapıya doğru "baba" diye hızla koşar. Gelen insan Şevket'in üç yıldan beri hiçbir haber alamadığı babasıdır. Şevket'in babası Ferit, başından geçenleri anlatır. Zor günler yaşamış ve bunların hepsine vatani için, çocukları için katlanmıştır. Oğluna annesini sorar. Onu da bulacağını söyler. Bütün bunların üzerine Şevket, babasına annesinin bir baskından sonra öldüğünü büyük bir üzüntüyle anlatır ve "Kardeşlerim de aynı sonu paylaştı." diye ekler.

²⁵⁵ Gayaz, İshakiy: "Dulkin içinde", Drama. Miras. S., 5, 1992, b. 60.

Ferit, ileride çocukları daha rahat yaşasın diye savaşa katılmıştır. Hem de gönüllü olarak. Oysa onlar, hiçbir günahı olmadığı hâlde eşini öldürülmüşlerdi. Ferit'in, bütün dünya başına yıkılır. Raziya Hanım'ın tavsiyesiyle, ruhlarına dua etmek için yıkanıp abdest almaya gider. Onlar odadan çıkınca Raziya Hanım pencereden gecenin karanlığına dalar gider. Bir müddet sonra, karanlıklar içerisinde birilerini fark eder. Alime'yi çağırır. Kapıya çıkan Alime karşısında Banu ve çocuğunu görür. Hep birlikte içeriye girerler. Banu annesine sarılarak olanları anlatır. Kocasını Bolşevik askerleri tarafından götürülüp öldürülmüştür. Herkes dağlara kaçarken o ve kocası asker olmadıklarından kaçmayı evlerinde kalmışlardır. Raziya Hanım kızını teselli etmeye çalışırken Banu, Şevket'i ve babasını fark eder. Raziya onları birbirleriyle tanıştır. Bu arada Mahruy Hanım gelir telaşlı bir şekilde içeriye girer ve Bolşeviklerin köye geldiklerini haber verir. Hemen oracıkta karar verilir; herkes tek vücut olacaktır ve onlara karşı savaşacaklardır. Baltayla, sopayla...

Dışarıdan, askerlerin ayak sesleri gelmektedir ve tabancaların çirkin uğultuları duyulur.

Beşinci perdede 4-5 ay sonra:

Raziya Hanım ve ailesi Rus askerleri tarafından tutsak edilmişlerdir. Ruslar onları burjuva olarak adlandırmaktadırlar ve büyük bir inatla altınlar, gümüşler ve paraların yerlerini söylemelerini isterler. Aksi halde onları öldüreceklerdir. Raziya ve Banu her ne kadar kendilerinde, söylenen şeylerin olmadığını anlatmaya çalışsalar da nafîle, Rus askerleri onları dinlemez bile.

Ruslar yine böyle bir gün onları iyice sıkıştırarak istediklerini almaya çalışırlar. Son olarak onlara beş dakika mühlet verirler. Kendilerinde para olmadığı için beş dakika sonunda söyleyecek bir şeyleri olmadığını da yinelerler. Ruslar Raziya'nın üzerine acımasızca ateş açar. Ağır bir şekilde yaralanan Raziya, dudaklarının kenarından akan kanlarla yere devrilir. Ruslar bu sefer onlara üç gün zaman verirler ve bomboş evi terk ederler. Şevket, Alime ve Banu ağlamaktadır. Bu sırada içeriye Ferit girer. Raziya Hanım'ı orada ölü gibi yatarken görünce feryat etmeye başlar.

Raziya Hanım zorlukla su ister. Sonra Banu'ya dönerek vasiyetini yazdırmak istediğini bu yüzden de hocayı çağırmasını ister. Vasiyet yazma işi bittikten sonra Ferit Bey'e ve Şevket'e dönerek onlardan kızı ile torununu ve Alime'yi yalnız bırakmamalarını rica eder. Bu arada hiç beklenmedik bir gelişme olur. Ferit Raziya'dan son nefesinde kızı Banu ile

evlenmek istediğini bunun için de ondan izin vermesini ister. Raziya hiç bu kadar sevinmemiştir yaşarken, kızına bakar onun da buna gönlü olduğunu görünce izin verir. Son dakikalarını yaşamaktadır ve hayatı boyunca yaşadığı en büyük mutluluktur bu. Çünkü kızını son nefesinde istediği, bildiği, güvendiği bir kişiye emanet etmiştir artık. Her zaman bunu istemişti o ve ne yazık ki, bu isteğini ancak son nefesinde gerçekleştirebildi. İşte bu yüzden hayatı boyunca hep acı çeken, hiç mutlu olmayan bu kadın ölürlen mutlulukların en büyüğünü, en güzelini yaşamaktadır. Süslenmek, giyinmek ister.

Sokaklarda askerlerin ayak sesleri işitilir. Raziya Hanım da tam bu sırada ölür.

Herkes ağlamaktadır. Banu, Şevket, Alime, Ferit herkes feryat etmektedir. Hepsinin başları göğüslerine düşmüştür artık. Hep birlikte dua ederler.

Dışarıdan Bolşeviklerin ayak sesleriyle, tabancalarından çıkan kurşunların etrafa umursuzca yayılan çığlıkları duyulur.

Eserin dramatik üslubuna uyarak özetlediğim “Dalga İçinde” piyesi bu kurgusuyla sosyalizmin Tatar toplumunun yaralarını sarmak yerine, onları nasıl daha çok yaraladığını anlatır. **Ayaz İshakî**, Rus Bolşevik İhtilalinden sonra Rus askerlerinin Tatarlara yaptığı baskı ve zulümleri dramatik bir üslupla sahneye koyar.

“Dalga İçinde” piyesinin, yazarın sosyalizm konusunu ağırlıklı olarak işlediği diğer piyesi olan “Tartışma”ya göre daha farklı özellikler taşıdığını gözlemekteyiz.

“Tartışma”da yazarın sosyalizm düşüncesine kapılan Tatar gençlerinin, aslında milliyetçilik kaygısıyla, kendi toplumlarını kalkındırmak, daha özgür, daha mutlu bir dünya kurmak hevesini taşıdıklarını anlatan bir tutum içerisinde görürüz. Bu tarz ve üslubuyla yazar sosyalizmi “Dalga İçinde” piyesine göre daha az olumsuz gözle yorumlamaktadır. Sonuçta bu gençlerin pişmanlığı dile getirilir. Fakat “Dalga İçinde” piyesinde **Ayaz İshakî** tamamen sosyalizm karşıtı bir tavır ile okuyucu-izleyici karşısına çıkmaktadır. Yazar, bu eserinde sosyalizmin Tatar toplumu içinde acı yaralar açtığını öne sürmekte ve dramatik bir üslupla bunu sahneye taşımaktadır.

Ayaz İshakî'nin iki eseri arasındaki bu üslup farkını iki temele oturtmak mümkündür:

1. İlki, **“Tartışma”** piyesinden daha sonra kaleme alınan **“Dalga İçinde”** piyesine kadar yazarın geçirdiği zihni değişimdir. Dikkat edilirse, **“Tartışma”** piyesinde gençler sosyalizmin kötülüğünü geç de olsa kavramışlar fakat henüz bir çıkış yolu bulamamışlardır. Piyes bu sonla noktalanır. Daha sonra kaleme alınan **“Dalga İçinde”** piyesinde ise artık tereddüde gerek yoktur. Kurtuluş milliyetçi düşüncededir. **Ayaz İshakî**, kendi fikir dünyasında yaşadığı bu değişim ve dönüşümü bu iki eserinde kronolojik olarak ortaya koymuştur.
2. İkincisi, **“Tartışma”** piyesi yazarın hapiste kaleme aldığı bir eserdir. Dolayısıyla yoğun bir baskı altındadır. Böyle bir ortamda düşüncelerini bütün netliğiyle ortaya koyması elbette ki mümkün olmazdı. Bir takım düşüncelerini satır aralarına gizleyerek verme ihtiyacı duyması, içinde bulunduğu fiziksel şartlar nedeniyle, son derece normaldir. Buna karşılık **“Dalga İçinde”** piyesi, yurt dışında (Paris, 1920) kaleme alınmış ve yine yurt dışında basılmıştır (Berlin, 1937)²⁵⁶. Dolayısıyla yazarın kendisini daha özgür hissettiği bir ortamda kaleme alınan bu eserde düşüncelerini daha net bir şekilde ortaya koyma imkânı doğmuştur. **Ayaz İshakî** de bu özgürlük ortamı içerisinde daha önce üstü kapalı olarak ifade etmek zorunda kaldığı sosyalizmle ilgili düşüncelerini daha net bir şekilde ifade etme fırsatını **“Dalga İçinde”** piyesinde bulabilmiştir.

Ayaz İshakî'nin, esas konu olarak sosyalizm konusunu işlediği iki piyesi **“Tartışma”** ve **“Dalga İçinde”** adlı eserleridir. Fakat yazar sadece bu iki eserinde sosyalizm konusunu işlemiş değildir. Toplumsal kaygılarla piyeslerini kaleme alan **Ayaz İshakî**, toplumun en çok etkilediği sosyalizm konusunu diğer piyeslerinde en azından **“tema”** düzeyinde işlemiştir.

Birbirine benzeyen iki komedi olan **“Kıyamet”** ve **“Cemiyet”** piyeslerinde yazar milliyetçi yaklaşımını ön plana çıkararak, o gün itibarıyla sosyalizme alternatif olan milliyetçilik düşüncesini yaymaya çalışmaktadır. Bu yaklaşımıyla bu iki piyes de sosyalizm karşıtı bir yaklaşım içerisindedir ve toplumu bu yönde bilinçlendirmeyi amaçlamaktadır.

“Can Bayevîç”’te kendi millî benliğinden utanan ve aşağılık duygusu taşıyan bir Tatar’ın nasıl gülünç hallere düştüğü, komedi türünün bü-

²⁵⁶ “Muhammed Ayaz İshakî. 100. Doğum Yılı Dolayısıyla”. Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1979.

tün imkânları kullanılarak dile getirilmekte, buna karşılık piyeste yaratılan olumlu tiplmelerle (Can Bayeviç'in karısı **Sahipcemal**) Tatar kültürünün, örf ve âdetlerinin zenginliği anlatılarak yine millî şuur aşılarmaya çalışılmaktadır. Eser bu yapılanmasıyla milliyetçilik yönü ağır basan bir siyasi yaklaşım içerisinde dolayısıyla sosyalizmi reddeden bir yaklaşıma sahiptir.

Netice itibariyle **Ayaz İshakî**, kısa bir süre için benimsediği sosyalist düşüncenin Tatar toplumu için bir kurtuluş olmadığını çok kısa sürede anlamış, bir arayış döneminin sonunda milliyetçilik ideolojisinin Tatar halkı ve tüm Türk halkları için yegâne kurtuluş yolu olduğunu görmüştür. Piyeslerinde de bu yaklaşım kronolojik seyriyle ortaya çıkmaktadır. Bu arada şunu da belirtmek gerekir; **Ayaz İshakî** sosyalizmi savunurken de milliyetçiydi, çünkü o, Tatar toplumunun Çarlık döneminde maruz kaldığı baskı ve zulümlerden ancak sosyalizm sayesinde kurtulabileceğini düşünüyordu. Gelişmeler onun yanıldığını çok çabuk ortaya çıkardı. Çünkü sosyalizm Çarlık Rusya'sını, Tatar halkının özgürlükleri açısından hiç de aratmamıştır. **Ayaz İshakî**, piyeslerinde bu yaklaşımı ortaya koyarak halkı sosyalizme karşı bilinçlendirmeyi amaçlamıştır.

İslamiyet

Ayaz İshakî'nin piyeslerinde **İslamiyet**, işlenen başlıca konular arasında dikkat çekmektedir. **Ayaz İshakî**'nin piyeslerindeki İslamiyet'e bakış açısını olumlu ve olumsuz olmak üzere iki kategoride değerlendirmek gerekir.

Öncelikle **Ayaz İshakî**'nin, sosyalist bir rejimle yönetilen bir ülkenin vatanı olduğunu ve en azından hayatının belli bir döneminde sosyalizmin etkisinde kaldığını hatırlamamız gerekir. Ateizmin devlet siyaseti olduğu bir ortamda piyeslerini kaleme alan **Ayaz İshakî**'nin hiçbir eserinde din karşıtı, İslamiyet karşıtı bir söyleme rastlamadığını ifade etmeliyim. Onun piyeslerindeki üslubu dikkatle incelendiğinde, Allah'a inanan ve temelde İslamiyet'i benimseyen bir aydın bakış açısını görürüz. Olumlu ve olumsuz değerlendirmelerine gelince;

Ayaz İshakî, İslamiyet'in hiçbir zaman aklın, bilimin ve aydınlanmanın karşısında olmadığını inanmaktadır. Onun piyeslerinde kahramanlarına yaptırdığı dualardan tutun da "**şehadet**", "**nikâh**", "**ölüm**", "**öbür dünya**" gibi kavramları veriş tarzına varıncaya kadar inanç ve itikatla ilgili kavramlarda, Müslümanca bir yaklaşımın her zaman korunduğunu görürüz. Bu onun İslamiyet anlamındaki olumlu değerlendir-

melerinin temelini oluşturur. **Ayaz İshakî**'nin bu düşüncelerini en yoğun şekilde verdiği piyesleri "**Züleyha**" ve "**Ulu Muhammet**"tir. Burada bir husus daha dikkatimizi çekmektedir. İslamiyet konusunda benzer mesajları veren bu iki piyesten biri ilk eserleri, diğeri ise en son piyesidir. Buradan **Ayaz İshakî**'nin baştan sona kadar İslamiyet'le ilgili olumlu tavrını sürdürdüğü sonucunu çıkarabiliriz.

Onun İslamiyet'le ilgili olumsuz bazı yaklaşımlarını da piyeslerinde tespit edebiliyoruz. Hemen belirtelim ki bu olumsuzluklar, İslamiyet'in kendisine değil, İslamiyet'i kendi çıkarlarına göre yorumlayan mollalara, İslam'ı tam bilmeyen yarı aydınlara ve İslam adına kendilerine sunulan her şeyi kabul eden cahil insanlardır. **Ayaz İshakî** piyeslerinde, bunları olumsuz bir bakış açısıyla verir ve satır aralarına sıkıştırdığı bilgilerle onları aydınlatmaya çalışır.

Ayaz İshakî'nin Piyelerinde İslamiyet'le İlgili Olumlu Yaklaşımlar

Ayaz İshakî'nin piyeslerinden İslami konulara yaklaşımı itibarıyla iki piyesi hemen ön plana çıkar. Bunlar "**Züleyha**" ile "**Ulu Muhammet**" piyesleridir. Her iki piyeste de yazar İslami kavramlara geniş yer vermiş, bunun da ötesinde bu kavramların savunuculuğunu yapmıştır. Diğer piyeslerinde ise İslami kavramlara yer vermekle beraber daha çok "olumsuz yaklaşım" olarak değerlendirdiğimiz İslami kavramların yanlış algılandığı ya da aktarıldığı gibi konulara yer vermektedir.

"**Züleyha**" piyesinde dini uğruna hayatını feda eden bir kadının kahramanca mücadele öyküsü anlatılır. **Züleyha**, dinî nikâhla evlendiği kocasından zorla ayrılmış, bir manastıra kapatılmış, Hristiyan olduğuna kanaat getirilince de bir Rus'la zorla evlendirilmiştir. Züleyha piyes boyunca dininden dolayı büyük baskılara maruz kalır ama bunların hepsine dayanır. Dinini değiştirmez. Son nefesini de yine Müslüman olarak verir.

Züleyha, son derece samimi imana sahip bir Müslüman olarak karakterleştirilmiştir. Onun inancındaki samimiyeti yazar, ona söylediği dualarla ortaya koyar.²⁵⁷

Züleyha ile beraber, aynı kaderi paylaşan kocası, babası ve köylüleri de samimi Müslüman insanlardır. Yazar piyes boyunca bu insanların inançlarından taviz vermemelerini alkışlar. Tüm baskılara rağmen bu Tatar köylüleri inançlarını, itikatlarını sonuna kadar korurlar.

²⁵⁷ Bkz. "Kadın" bölümü.

“Züleyha” piyesinde yazarın yer verdiği bazı kavramlar vardır ki, onun İslamiyet konusundaki samimi yaklaşımlarını göstermesi bakımından ilginçtir.

İmadi: (İnler) *Bütün tenim yanıyor. Dilim kurudu su verin!* (Züleyha su getirmeye gider. İmadi de sallanmaya başlar. Zorlanarak) *Mantomu çıkarın!* (Erkekler mantosunu çıkarırlar. Züleyha su getirir. Mahbube yorganla üstünü örter. İmam başını tutar) *Hazretim, Ahmetcan mutlu habere dönsün de rahatlayıp öleyim diye ümit ediyordum. Sağ olsun, pek çok yürümüş. Hazret, bize o günü görmeyi Allah yazmamış galiba. O mutluluğu görmek bize nasip olmayacak galiba. İhtiyarlayınca saygıdeğer imamım, gönül yumuşarmış. Son düşünümün kendi evimde, eş dost arasında, imam, müezzin huzurunda olmasını istiyordum. Hırsızlar gibi saklanmadan, kaçmadan (ağlar), Allah deyip ölmek, Allah deyip can vermek istiyordum. İnsan gibi, benim cenaze namazımın cami önünde büyük küçük huzurunda kılınmasını ve atalarımın kabrine gömülmek istiyordum. (Durup ağlamaklı bir sesle) İmam, ben Vasiliy değilim, ben İmaddîn'im. (herkes birbirine bakar)*

İmam: *Elhamdülillah, İmaddîn ağa!*

İmaddîn: *Elhamdülillah, ben Müslüman'ım!*

İmam: *Çok iyi biliyorum, İmaddîn ağa, çok iyi biliyorum. Din için ne kadar meşakkat, zahmet çektin, ne kadar alaya alındın. Allah isterse, din yolunda savaşılan sahabelerin sevabını sana da yazar. Kitapta yazıyor, dini yüzünden zahmet çekenler gazilerle birlikte haşrolurlar. Hazret-i Hamza Rabb'im onlardan razı olur demiş. (hepsi başlarını sallayıp onaylarlar)*

İmadi: (İnledikten sonra) *Duydunuz mu oğlanlar?*

Hepsi: *Duyduk, İmadi Dede, duyduk.*

İmadi: *Eğer duyduysanız bu yoldan ayrılmayın. Ne kadar zorlasalar da aziz dininizden, atalarınızın dininden ayrılmayın. Dünya makamına, dünya lezzetine aldanmayın. İnsan ömrü bir gün gibidir, gelir ve geçer. Ahret ise ebedidir. Öbür dünyanızı yok etmeyin! (Züleyha ağlar. Onun arkasından çocuklar da ağlar).²⁵⁸*

²⁵⁸ Gayaz, İshakiy: “Züleyha”, *Zindan*, Kazan, 1991, b.525-526.

Züleyha'nın babası İmadi Ağa'nın ölüm döşeginde söylediği bu sözler, onun dindeki samimiyetini gösteren ifadelerle doludur. "Allah deyip can vermek istemesi", Müslümanlığını "elhamdülillah" diyerek ilan etmesi, "dini yüzünden zahmet çekmeyi" övmesi, "dünya makamlarına, dünya lezzetlerine aldanmamayı" öğütlemesi, "ahretin ebedi olduğunu" hatırlatması ve gençlere "öbür dünyalarını yok etmemelerini" vasiyet etmesi **Ayaz İshakî**'nin dini kavramlara yatkınlığını ve İslamiyet'e verdiği önemi göstermesi açısından kayda değerdir.

"Züleyha" piyesi, baştan sona İslami kavramlar ve motiflerle doludur. Köylülerin İslami usulde defnedilmek istemesini anlatan şu diyaloglarda da ilginç İslami motiflere rastlanmaktadır:

İmadi: (Ağlayarak) Allah'ın rahmeti büyüktür imam hazretleri. Şimdi, papaz Rus köyüne gönderip gömdürüyor-muş, diyorlar. Ah İmam Hazretleri! Gönlüm çok kırık (Züleyha ağlar).

Mustafa: İmadi dede, bu, imam için de zor. O da bu memleketin insanı.

İmadi: Hayır, İmam'ım. Sana zorluk çıksın istemiyorum. Lakin gönül bu cuma gecesinde, benim de canım burada olsun, benim de canım buradaki çoluk çocuğun okuduğu Kur'an-ı dinleyip mutlu olsun, diyordum. Ah İmamım!
Mehbube: Ah İmam Hazretleri! (İmam içinden bir şeyler geçiriyormuş gibi durur)

Sibgatullah: İmam'ın da dosttan çok düşmanı var. Ukaz²⁵⁹ını alırlar.

İmam: Pek çok meşakkat çektin. Din adamı olarak ömrünü bitirdin, İmadi Ağa. Seni, vasiyetin gereği Müslüman kabrine gömdüreceğim.

İmadi: Allah razı olsun, İmam. Allahuteala sekiz cennetin kapısını sana açsın.

Mehbube: Allah razı olsun, İmam, Allah razı olsun. Bu sıkıntılı hâlimizde bizleri sevindirdiğin için Allahuteala sana ahiret mutluluğu versin (İmam'ın elini öpmek ister ama o elini vermez).

²⁵⁹ Ukaz: Burada imamlık yapmak için verilen izin anlamında kullanılmıştır

Hepsi: (Ayağa kalkıp, ellerini bağlayıp) Allah razı olsun İmam!

İmadi: Bu mutluluğu göreceğimi hiç düşünmemiştim. Oğullarım, şimdi ben, babasının koynunda uyuyan bir çocuk gibi mutluluk içinde öleceğim. Hepinizi de İmam'a emanet edip, rahatça öleceğim. İmam hazretleri, bunların babaları ol, dedeleri ol. Onlara doğru yolu göster. Ümidim önce Allah, sonra sensin İmam Efendi.²⁶⁰

Tatar köylülerinin Hristiyan mezarlığına defnedilmesi yolundaki baskıcı uygulamaya karşı Züleyha'nın babası İmadi Ağa ve köylülerin tavri ilginç İslâmi motiflerle süslenerek verilmektedir. İmadi Ağa'nın köyün imamına kendisini Müslüman mezarlığına defnettirmesi için yalvarması, İmamın "ukaz"ını kaybetme korkusunu köylülerin açık yüreklilikle dile getirmesi, İmam'ın bu riski göze alarak İmadi Ağa'ya kendisini Müslüman mezarlığına defnettireceğine dair söz vermesi tamamen İslami yaklaşımlarla doludur. Bunlar anlatılırken kullanılan, "Allahuteala sekiz cennetin kapısını sana açsın", "Allah razı olsun", "Allahuteala sana ahiret mutluluğu versin", "Benim canım da buradaki çoluk çocuğun okuduğu Kur'an-ı Kerimi dinleyip mutlu olsun" türünden ifadeler, hem **Ayaz İshakî**'nin geniş İslami kültürünü, hem de samimi inancını yansıtmaktadır.

Zaten **A.İshakî**, iyiliksever, yeniliğe açık, Hristiyan Tatarları Müslümanlığa döndüren bir köy imamı olan İlaceddin'in oğludur. Annesi de Abıstay'dır. Kendisi de medrese tahsili görmüş ve bir müddet imamlık yapmıştır. Dolayısıyla İslami kavramlara hiç yabancı olmadığı gibi köklü bir İslami geleneğe hem aile yapısı hem de aldığı eğitim itibarıyla yakındır.

Tatarlarda millî, dinî ve kültürel konularda aydınlanma köylerden başlamıştır. Tatarların şehirlerde yaşamasının yasak edilmesi, eğitimin Rus kontrolünde olması gibi etkenlerden dolayı bu gelişme, normalin aksine ancak köylerden başlatılabildi. Dikkat edilirse, **Ayaz İshakî**'nin "Züleyha" piyesinde bir köy ortamı canlandırılmakta ve Tatar köylülerinin İslamiyet'e bağlılığı vurgulanmaktadır. Bu yaklaşım, **Ayaz İshakî**'nin hem dinî kavramların köylerde daha dikkatli yaşandığı hem de İslami bir gelişmenin ancak köylerden başlayabileceği düşüncelerinden kaynaklanmıştır.

²⁶⁰ Gayaz, İshakiy: age., b. 526-527.

Bu genel değerlendirmelerden sonra **Ayaz İshakî**'nin piyeslerindeki İslami motifleri, kavramlar düzeyinde ana hatlarıyla örneklendirelim:

Nikâh Ayaz İshakî'nin piyeslerinde ön plana çıkan İslami kavramlardandır. **Ayaz İshakî**, nikâhsız birlikteliklere pek sıcak bakmaz, fakat nikâhın "İki kişi arasında, şahitler huzurunda akitleşme" olduğunun bilincindedir ve hocalar tarafından bu kurumun yıpratılmasına karşı çıkar. "**Üç Kadın ile Hayat**" piyesinde **nikâh** kavramına şöyle yaklaşır:

Rıza: Zavallıyı, "İş bitti, rızaya da gerek yoktur." deyip, vermişler. İşte Sorur nikâh işlerini bilseydi, bu belalar başına gelmezdi.

Esmâ: Annesi, babası verdikten sonra, ne yapabilir ki!

Rıza: Neler yapamaz ki! Önce annesine söylesin, onun sözünü kabul etmezlerse, mollalara bildirsin. O zaman hocalar bunu geçersiz sayacak.²⁶¹

Benzer bir diyalog "**Aldım Verdim**" piyesinde geçer:

Halil: Sadık Ağabey, ben hâlâ bu deli Ahmetcan'ın işini anlamıyorum, ne diye vermiş? Sen hiç sormadın mı?

Sadık: Düşünüp ne yapmamış, pazar anlaşıp, eve döndüğünde, cemaatlerini yemek hazırlattırılmış. Ertesi gün Selim Hacı gelince nikâhı kıymışlar. Nikâha kadar karısı da kızı da biri de bilmiyormuş, diyorlar.²⁶²

Görüldüğü gibi, nikâh müessesesinin saygınlığına **Ayaz İshakî**'nin hiçbir olumsuz yaklaşımı yoktur. O, sadece bu müessesenin yıpratılmasına karşı çıkan bir tutum içerisinde. "**Züleyha**" piyesinde de nikâh kavramı geniş yer tutar. Züleyha, dinî nikâhla evlendiği kocası Selimcan'dan zorla koparılır ve bir Rus'la evlendirilir. Fakat Züleyha'nın gönlünde kabul etmediği bu evliliğe karşı direnci sonuna kadar devam eder. Bu konu diğer bölümlerde geniş olarak anlatıldığından piyeste Müslüman köylülerin nikâha ne kadar önem verdiğini gösteren şu bölümü buraya kaydedelim:

Papaz: İmam buraya geldi mi?

İhbarcı: Geldi. Sarıkla geldi. Nikâh kıydı. Kur'an okudu. Hepsine de gidiyor. Medresede çocukları okutuyor. Mes-citte namaz kılıyor. İmanı öğretiyor.²⁶³

²⁶¹ Gayaz, İshakiy: "Üç Hatın bilen Tormış". *Miras*. S. 7-8, 1996

²⁶² Gayaz, İshakiy: "Aldım - Birdim", *Zindan*. Kazan, 1991, b. 382

²⁶³ Gayaz, İshakiy: "Züleyha", *Zindan*, Kazan, 1991, b. 535

İmam'ın yaptıklarını papaza gammazlayan muhbirin İmam hakkındaki suçlamalarından birisi de "nikâh kıyması"dır. **Ayaz İshakî** bu yaklaşımla nikâh müessesesinin kutsiyetini de vurgulamaktadır.

Ayaz İshakî'nin piyeslerinde "**şehit olma**" kavramı da geniş yer bulan İslami kavramlardır. O, birçok piyesinde "**şehit olma**"nın yüce bir davranış olduğunu vurgular. "**Züleyha**" piyesinde, Abdullah din yolunda ölmekten duyduğu sevinci şöyle ifade eder:

Marusya: Zahar, Zahar! (Üstüne yığılır. Ağlayan sesle) Öl-müş, ölmüş! Zahar! Zahar! (Yığılır. Kişiler sessiz kalırlar. Kadınlar gözyaşlarını silerler)

*Abdullah: (Başını biraz kaldırıp yavaşça) Elhamdü-lillah! Elhamdü-lillah! **Din yolunda şehit olmayı bize de yazdın!**²⁶⁴*

Aynı piyesin bir başka yerinde Züleyha'ya din yolunda şehit olmanın güzelliği, onun bir duasında şöyle söylenebilir:

*Züleyha: Bütün evliyalar, bütün peygamberler, din yolunda **şehit olan** bütün Müslümanlar, ağlaya ağlaya gözleri kalmamış, akacak gözyaşı kalmayan bu kadına şefaatchi ol, ol!²⁶⁵*

Piyesin bir başka bölümünde Züleyha'nın kocası Selimcan ölmeden önce şu sözleri söyler:

*Selimcan: (Besmele çeker. O yine inler) Züleyha, Züleyha! (O yine göz atıp, haçı gösterip) Kapat, kapat! Melekler girmeye korkuyorlar. (Züleyha üzerini bir bez parçası ile örter. Selimcan kendine gelip) Allah aşkına gel, gel! (Züleyha gelir) Oku bana, oku! (Züleyha besmele çekip okur) Züleyha, ver elini ver. Ben ölüyorum! Elhamdü-lillah, Rus elinde **şehit gidiyorum**. Elhamdü-lillah, elhamdü-lillah!²⁶⁶*

Konusunu tarihten alan "**Ulu Muhammet**" piyesinde de **şehit olma kavramı** sıkça işlenmektedir. Fakat burada şehitlik kavramının Züleyha'ya göre farklı bir anlam kazandığı gözlenmektedir.

²⁶⁴ Gayaz, İshakiy: age., b. 586

²⁶⁵ Gayaz, İshakiy: age., b. 540

²⁶⁶ Gayaz, İshakiy: age., b.558

“Züleyha”da sadece “din yolunda ölenlerin şehit olacağı” ifade edilirken, “Ulu Muhammet”te “vatan için ölenlerin de şehit sayılacağı” mesajı verilmektedir:

Ali Birdi: Moskov’un askerleri çok. Bizim başkalarıyla görüşmemize izin vermediler. Askerleri otuz-kırk binden fazla değil. Hemen hepsi yaya ama atlı birlikleri de var. Biz dönerken yolumuzun üstünde iki kişiyi asmışlardı. Bunlara “Tatar casusları” diye üzerlerine yazı yazmışlardı. Birisinin bizimkilerden olduğunu anladım. Diğeri Ruslara benziyordu.

Bir Türe: Asılan yiğit uzun boylu muydu, kısa boylu muydu?

Ali Birdi: Uzun boylu.

Türe: Anlattığın oğlan, görüyorsun.

Hoca Hasan: memleketi için şehit oldu. Mekânı cennettir.²⁶⁷

Ulu Muhammet’ten bir başka bölüm:

Sait: İlimizin, devletimizin şanını, şerefini korumak hepimiz için farzdır. Bunu korumak ve muhafaza etmek için sadece bir gücümüz kaldı, o da kılıcımızdır. Savaşmaktan başka çaremiz yoktur. Allah yardım ederse ve yenersek, ilimizi kurtarırız; tarihimizi canlandırır, halkımızı onurlandırırız. Yenilsek de, şehit oluruz ilimiz için.²⁶⁸

Fakat şehitlik kavramına yine İslami bir ulviyet verilmesine bu piyeste de devam edilir. Vatan yoluna şehit olan kahramanlar için “dua edilmesi” istenir:

Sait: bizi bu büyük güne erıştiren, bizim gibi yiğit kardeşlerimizdir. Onlar hiç esirgemedi, vatan kurtulsun diye canlarını, kanlarını verdiler. Şehitlik mertebesine erıştiler. Onların göstermiş oldukları bu kahramanlık sayesinde, bu buzlu, karlı günlerimizde, yollarımız açıldı. Şehitlerimizin ruhuna bir dua.²⁶⁹

²⁶⁷ Gayaz, İshakiy: “Olug Mühemmet.” Miras. S.1, 1991, b.35.

²⁶⁸ Gayaz, İshakiy:age., b.37.

²⁶⁹ Gayaz, İshakiy: age.

“Ulu Muhammet” piyesi **Ayaz İshakî**’nin şehit olma kavramının en geniş yer verdiği piyesidir. Piyenin birçok yerinde bu İslami motif, biraz daha milliyetçi bir yaklaşım içerisinde yer bulmaktadır.

Ayaz İshakî’nin piyeslerinde **ölüm** kavramı da İslami anlayışa göre değerlendirilmektedir. O, ölümün hayatın sonu olmadığını, yeni bir hayatın başlangıcı olduğunu vurgular. Müslüman geleneklerine göre defnedilmeyi savunur. “Züleyha” piyesinde ölümle ilgili İslami motifler içiçe, zengin bir şekilde verilir:

İmadi: Olsun! Evimi satarım da veririm. Allah sağlık verir-se oğlanlar, mal bulunur. Son atlarınızı satın. Çocuklarınızı sütsüz bırakıp son sığırlarınızı satın. Ne yapıp edip bir yolunu bulun. İşte oğlanlar! Siz henüz gençsiniz, bilmiyorsunuz. Ben sabah akşam ölümü bekliyorum. (İnler) Ölüm-e yaklaştığımı biliyorum. (Ağlamaklı bir sesle) Rus kabrine gömülmemek için Allah’tan Azrail’e sabır ver, diye yalvarıyorum. Yaşım 80’e geldi. Allah’a şükür, Allah’a şükür, Müslümanlıktan ayrılmadım. Allah’a şükür. Ne zaman zorla kiliseye götürseler, zorla sası suya batırsalar da “Allah” sözünü unutmadım. Bunun için eziyet ettiler, yağmaladılar, yersiz yurtsuz bıraktılar. Ben dayandım. Bunları kendim için değil, oğlanlar, hepiniz için de yaptım. Artık ölüm gününe geldim. Kabir tarafına yürüyorum. Önce Allah’tan, sonra da sizden rica ediyorum. Beni Rus mezarlığına gömdürmeyin. Bana ölürken Müslüman kabrine gömülüp, son günleri Kur’an dinleyip, rahatlayıp yatacağım bir yer yapın. Oğlanlar, 80 yıl yaşadım. Çoluk çocuk büyüttüm. Hiç bir misafiri geri çevirmedim. Kimse-nin malına göz dikmedim. Ölüm döşeğinde rahatlamaya, Azrail ile karşılaştığımda Müslümanca yıkanıp, Müslüman gibi cenazem kaldırılıp, Müslüman kabrine gömüleceğime inanmak istiyorum. Canım tenimde iken sokamadıkları kiliseye benim cansız bedenimi sürükleyerek götürüp tıklarlar diye korkuyorum. Allah, Allah! (İnler).²⁷⁰

Züleyha’nın babası İmadi, ölümden değil, Rus mezarlığına Hristiyan usullerine göre defnedilmekten korkmaktadır. O Müslümanca yıkanıp, Müslümanca defnedilmeyi arzulamaktadır.

²⁷⁰ Gayaz, İshakiy: “Züleyha”, *Zindan*, Kazan, 1991, b. 523-524.

Züleyha: Ben burada! Ben burada Rus tutsaklığında! (Düşünüp) Allah her şeyi görüyor. Her iyiliği, her kötülüğü biliyor. Herkesin gönlünden geçeni biliyor. O hiç kimseyi unutmaz, hiçbir şeyi hatırandan çıkarmaz. Günahkârlığımız bitince bize de rahmetini ulaştırır. Kocamla kavuşturur, çocuk çocuğumun yanında ihtiyarlatır. İhtiyar anama ölüm döşeğinde ağzına su vermeme nasip eder. Kaderimi görmüyor değilsin. Bulutlu günün bir de bulutsuzu vardır. Biz de adam gibi kendimiz dilediğimizce okuyup, dilediğimizce büyüyüp, dilediğimizce ölürüz...²⁷¹

Piyenin bir başka yerinde Züleyha'ya söylenen bu sözler İslami usullere göre defnedilmeye verilen önemi göstermektedir.

Ayaz İshakî'nin milliyetçi bir yaklaşımla İslamiyet'i yorumladığı en önemli piyesi hiç şüphesiz "**Ulu Muhammet**"tir. Burada bazı yaklaşımlar vardır ki onun hem İslamiyet'e bakış açısını hem de İslamiyet'in güzelliklerini yorumlaması bakımından çok önemlidir:

Öncelikle ona göre Türkler için İslam dinini kabul etme övünülecek, gurur duyulacak bir hadisedir:

Alim Bek: ... Biz Bulgar hanların çocukları, beyleri, mirzaları, türeleri (ileri gelenleri-A.K.) bu ilde bin yıldan fazla hükümdarlık sürdürdük. İslamiyet'i seçerek İslam dinini kabul etmemiz de beş yüz yıl önce idi. Devlet kurmayı, devlet işini yürütmenin yollarını biliriz. Dünya ticaret yolu bizim memleketimizden geçtiği için o konuda da tecrübemiz var. Halkımız okumuş, bilginlerimiz çoktur.²⁷²

Piyenin bir başka bölümündeki şu diyalog çok ilginçtir:

Seyit Celil: Han Hazretleri, bizler burada din işleriyle birlikte başka bir durumla karşılaştık. Halkımızın içinde Mecusiler yaşamaktadır. Ve bunlar Müslümanlarla iç içedirler. İslam dini bize apaçık bir şekilde onların karanlık içinde yaşamalarına izin vermememizi emreder. Bunları Müslüman yapmamız lazım.

²⁷¹ Gayaz, İshakiy: age., b. 541.

²⁷² Gayaz, İshakiy: "Olug Mühemmet". *Miras*. S. 1, 1991.

*Alimbek: Seyit Hazretleri sizin Mecusi dediğiniz, bizim Çuvaşlar, Çirmişler, onlar da bu vatanın evlatlarıdır. Bizim çocuklarımıza uydular. Han Hazretlerine tabi oldular. Ver-gi veriyorlar, askerlik yapıyorlar. Biz nasıl onların dinlerine karşı çıkalım?*²⁷³

Devlet yöneticilerinin ve din bilginlerinin Müslüman olmayan Türk soy-lu insanların Müslüman yapılmaları için ortaya attıkları bu öneriye Ulu Muhammet'e **Ayaz İshakî** şu cevabı verir:

*Ulu Muhammet: Seyit Hazretlerinin fikirleri doğrudur. Fa-kat bir güç kullanarak insanları kendi dinlerinden ayır-mak, koparmak Cingiz yasalarına aykırıdır. Cingiz her tür-lü dine, her türlü cemiyete karşı hoşgörü ile yaklaşmıştır. Bizlere de bunu buyurmuştur. Bunun için bizim şeraitimi-ze göre bu insanları zor kullanarak kendi dinlerinden ayır-mak doğru değildir. Kaldı ki ben bunların benim idareme girmelerini kabul ettim. Kendi dinlerinde, kendi gelenek ve göreneklerini devam ettirmelerini daha önceden kabul ettim. Vermiş olduğum sözleri bu gün bozarsam, han sö-zünün ne güvenilirliği, ne de geçerliliği kalır.*²⁷⁴

Bu ifadeler bir başka bölümde işleyeceğimiz gibi zorla Hristiyanlaştır-ma ya karşı çıkan yazarın, zorla Müslümanlaştırmaya da karşı olduğu-nu gösteren ifadelerdir.

*Altın Bek: Bir zamanlar bizler de Mecusî idik. Bizlere de İ-s-lam dininin güzelliğini anlatarak ilgimizi çektiler ve bizler de hiçbir zorlama olmadan Müslüman olduk. Siz de Se-yit Hazretleri, diğer hocalarla birlikte böyle yapabilirsiniz. Fakat eğer zorlama ile insanları Müslüman yaparsanız, bu sadece yeni kurulmakta olan devletimize zarar vermekten başka hiçbir işe yaramaz. Ve de Rusların onların arasında yer almasına sebep olur.*²⁷⁵

²⁷³ Gayaz, İshakiy: "Olug Mühemmet". Miras. S.1, 1991, b. 40.

²⁷⁴ Gayaz, İshakiy: age., b. 43.

²⁷⁵ Gayaz, İshakiy: age., 51.

Görüldüğü gibi **Ayaz İshakî**, İslam dininde zorlama olmadığının bilincindedir. İnsanlara İslamiyet'i benimsetmenin en güzel yolunun, bu dinin güzelliklerinin anlatılması olduğunu, hiç kimseye Müslüman olması için baskı yapılmaması gerektiğini, "Ulu Muhammet" piyesindeki şu diyaloglarla gözler önüne serer:

*Ulu Muhammet: "... Bizler, cihan padişahı olan Cingiz'in oğullarıyız. Bizde dostun, düşmanın dinine karışmak kötüdür. Hem de bizim dinimizde insanları zorla Müslüman etmek yoktur. Babalarımızın yaptığı da buydu. Onlar bir insanı Müslüman yaptıklarında gönül rızası ile yapmışlardır.*²⁷⁶

Ulu Muhammet'in ağzından dökülen bu cümleler hem İslamiyet'in bu anlamdaki güzelliğini hem de yazarın İslami anlayışını göstermesi bakımından kayda değer ifadelerdir.

Ayaz İshakî'nin idealindeki Müslüman Türk toplumu, kendi dinine bağlı olmakla birlikte diğer dinlerin mensuplarıyla, diğer milletlerle iyi ilişkiler kurabilmeli, alışveriş, ticaret ve dostluk ilişkileri geliştirebilmelidir. Bu yaklaşım, onlara İslamiyet'in güzelliğinin benimsetilmesinde de etkili olacaktır:

*Altın Bek: Ben komşu illerle iş yaptım. Bu illerde Müslümanlar olduğu gibi Hristiyanlar da vardır. "Bulgar pazarı"nı Kazan'dan geçirdik. Bizlere Leh, Alman, Macar, Latin milletlerden tüccarlar gelip giderler, ekonomimize faydalı olurlar. Biz halkımızın Müslümanlarla olduğu gibi Hristiyanlara da alışveriş yapmasını sağlıyoruz. Büyük suyollarımızı ticarete kullanıyoruz. Bence komşu illerle birlikte yapmış olduğumuz ticaretin hazinemize faydası olduğu gibi, gelecekte bu iş daha da büyüyecek ve devletler nezdindeki yerimiz ve önemimiz artacaktır. Komşularımız bize daha fazla saygı göstereceklerdir. Hristiyan halkları sadece bizim ticaretimizle değil, bütün dinlere hürmet etmemize çok önem veriyorlar. Bu yüzden de Rusları kendi ilinde, kendi dininde bırakmanın daha faydalı olacağını düşünmekteyim.*²⁷⁷

²⁷⁶ Gayaz, İshakiy: age., 55.

²⁷⁷ Gayaz, İshakiy:age., b. 56.

Ayaz İshakî'nin piyeslerindeki İslami motiflerle verilecek örnekleri çoğaltmak mümkündür. Fakat onun İslamiyet'i algılayış biçimi ve İslami yorumunu göstermesi bakımından seçtiğim bu örneklerin yeterli olacağını düşünüyorum.

Ayaz İshakî'nin İslamiyet'in özüne bağlı bir aydın olduğunu piyeslerindeki bu yaklaşımlarından çıkarabiliyoruz. Ona göre İslamiyet öncelikle bir inanç ve iman meselesidir. Kişi inançlarını özgürce yaşayabilmelidir. İslamiyet bu konuda başka dinlere sınırlama getirmedığı gibi İslamiyet'i yaşamak isteyenlere de kimse sınırlama getirmemelidir. Yine kimseyi Müslüman olması için zorlamak doğru değildir. İslamiyet'in yaşamla ilgili bir takım değerlerine saygı duyulmalıdır. Fakat İslamiyet'i istismar ve ticaret konusu yapmaya kimsenin hakkı yoktur.

Ayaz İshakî'nin Piyeslerinde İslamiyet'le İlgili Olumsuz Yaklaşımlar

Ayaz İshakî'nin İslamiyet'in tamamına karşı olumsuz bir yaklaşımı olmadığını başta belirtmişim. Onun hem kişisel yaşamında hem de benim için esas inceleme konusu olan piyeslerinde olumsuz yaklaştığı İslamiyet'le ilgili konu başlıklarını üç kategoride değerlendirmek gerekir:

1. İslamiyet'i çıkarlarına göre yorumlayan mollalar
2. İslamiyet'i tam bilmeyen yarı aydınlar
3. İslamiyet adına her söylenene inanan cahil insanlar

Ayaz İshakî piyeslerinde hem bu üç tipe uygun kişilikler yaratmış hem de bu karakterdeki insanları olumsuz bir bakış açısı ile vermiştir. Onun piyeslerini kaleme alırken temel amacının halkı eğitmek, aydınlatmak ve bilgilendirmek olduğunu bir kez daha hatırlarsak, bu tiplerin yaratılmasının sebebinin halkı İslamiyet konusunda doğru bilgilendirmek ve yönlendirmek olduğu sonucuna kolaylıkla ulaşabiliriz.

İslamiyet'i Çıkarlarına Göre Yorumlayan Mollalar

Ayaz İshakî'nin piyeslerinde İslamiyet'i çıkarlarına yorumlayan, fetvalar veren ve sonuçta kendi çıkarları için halka İslamiyet'i olduğundan farklı gösteren birçok molla tipi yaratılmıştır.

Bunlardan bazılarını şöyle sıralayabiliriz:

"Cemiyet" piyesinde **"Molla Hazret"** olarak verilen tiplere İslamiyet'i kafasına göre yorumlayıp halkı kandıran din adamlarına ilginç bir örnek teşkil eder:

Müezzin: O beyin para bırakmak istemesi, elbette çok iyi bir iş. Fakat fakir çocukları okutmaktan daha gerekli işler var. Mesela, molla-müezzin halkının durumu belli. Mahalle halkı, size de malum, bakamıyor.

Bir molla: Evet evet, ulemanın işi ağır, geçimi zor şimdi. Onları unutmak olmaz.

Salih: Ha, bu yüzden siz şeriata sığmıyor deyip duruyorsunuz.

Ses: Neler söylüyor! Hocalara karşı geliyor! Allah'tan utan!

Musa Mirza: Molla-müezzinin durumunun zorluğunu biliyorsunuz. Hiçbir iş onlarsız olmuyor. Bu cemiyeti farklı kılalım diyorum. Ulemayı, Şerif Ağabey kendisi unutmaz diyorum.²⁷⁸

“Cemiyet” piyesinde, hayırsever zenginin kurmak istediği cemiyeti kendilerinin menfaat temin edebilmesi için yönlendirmeye çalışan din adamları, kafalarına göre uydurdıkları fetvalarla İslamiyet’i menfaatlere göre yorumlarlar. **Ayaz İshakî**’yi bu piyeste, bu kafadaki din adamlarını olumsuz olarak değerlendiren bir üslup içerisinde görürüz.

Aynı şekilde **“Üç Kadın ile Hayat”** piyesinde de “nikâh” müessesesi ni kafalarına göre yorumlayarak amacından saptıran ve bundan menfaat elde etmeyi uman din adamları vardır ve bunlar olumsuz bir bakış açısı ile verilmektedir:

Kerim: Kâfi... Hocalar, mollalar bilmeden mi dört kadın almamız doğru diyorlar?

Rıza (Yemek getirirken): O sözü hiçbir molla söylemez.

Kerim: Bizim hazret söylüyor: “Kerim, servetin var, diyor. Evliliğin adını yücelttin; şeriata uygun davrandın” diyor.

Rıza (Gelip, oturup): Bu sözleri gerçekten hazret mi söyledi?

Kerim: Niye seni kandırayım ki?

Rıza (Başını iki yana sallayıp): Hazretler şeriatı çok iyi biliyorlar. Senin düğününde üç tenke sadaka alacağını bildiği için öyle diyor.²⁷⁹

²⁷⁸ Gayaz, İshakî: “Cemiyet”, *Zindan*. Tatarstan Kitap Neşriyatı, 1991, s.484

²⁷⁹ Gayaz, İshakî: “Üç Hatın ili Tormış”. *Miras*. S. 7-8, 1996

Rıza, burada **Ayaz İshakî**'nin duygularına tercümanlık etmektedir. Hocaların birden çok evliliğe şartları oluşmadığı hâlde izin vermelerinin gerçek sebebi, yapılacak olan ikinci ve üçüncü evliliklerde nikâh kıyma işlemlerinde alacakları "üç tenke sadaka"dır.

"**Aldım Verdim**" piyesinde de nikâh kıyma konusunda hocalar arasında tartışma yaşanır:

Yaşlı hazret ile genç hazret arasında nikâhın şartlarının oluşup oluşmadığı konusunda tartışma yaşanmaktadır. Yaşlı hazret, iki gencin daha önce şahitler huzurunda kendi rızaları ile "akitleştiğini" hatırlatarak bunlar arasında İslamiyet'e göre nikâh muamelesinin gerçekleştiğini savunurken, genç hazret bunun doğru olmadığını çeşitli gerekçelerle savunmaya çalışır. Çünkü o, kızın bir başka erkeğe nikâhını kıyacak ve bu işten bir gelir elde edecektir. **Ayaz İshakî**, bu tartışma ile iki gerçeğe dikkat çekmektedir:

Yaşlı Hazret: Kızınızla İbrahim arasında akit varmış!²⁸⁰

Genç Hazret: Bir rivayette: velinin rızasından başka akit doğru değil! O yüzden onların akitleri, Halil Amca razı olmayınca fesih kılınır!

Yaşlı Hazret: Bir rivayette, bir rivayetteymiş! Sizde rivayetler çok! Siz iddette nikâh kılıyorsunuz, boşanmayı ayırıyorsunuz, şimdi artık başkalarının karısına nikâh mı kılmak istiyorsunuz?

Genç Hazret: Okuyacağım tabi!²⁸¹

O, din adamlarının tamamını kötüleyen bir yaklaşım içerisinde değildir. Ona göre dini menfaatlerine göre yorumlayan din adamı kötüdür.

Nikâh müessesesi halk içerisinde yanlış algılanmaktadır. Bu yanlış algılaşmanın sebebi de dini çıkarlarına göre yorumlayan bir kısım mollalardır.

İslamiyet'i Tam Bilmeyen Yarı Aydınlar:

Ayaz İshakî, piyeslerinde İslamiyet'i tam bilmediği hâlde, yorumlamaya çalışan, hükümler vermeye kalkan ve halkı bu yarım bilgisiyyle yönlendirmeye çalışan yarı aydınları da olumsuz bir bakış açısı ile verir. Ona göre dini tam bilmeyen yarı mollalar ve din adına bilgisizliğini örtmek

²⁸⁰ Gayaz, İshakî: "Aldım- Birdim". *Zindan*. Kazan, 1991, b.423.

²⁸¹ Gayaz, İshakî: *age.*, b. 424.

için olur olmaz hükümler veren, biraz okumuş yazmış ama kültürü yetersiz insanlar, hem İslamiyet'e hem de Tatar toplumuna zarar vermektedir.

İslamiyet Adına Her Söylenene İnanan Cahil İnsanlar

Ayaz İshakî'nin eğitimci yaklaşımını, çalışmamın ilgili bölümünde detaylı olarak incelemiştim. Onun bu yönü, piyeslerinde İslamiyet adına her söylenene inanan cahil insanlar yaratmasında etkili olmuştur. Ona göre Tatar toplumunda İslamiyet adına her söylenene inanan ve mollaların her söylediğini doğru kabul ederek uygulamaya çalışan geniş bir halk kitlesi vardır ve bu insanların mutlaka eğitilmesi gerekir. Aksi takdirde bunlar gülünç durumlara düşerler.

"Cemiyet" piyesinde, kurulacak derneği çıkarlarına göre yönlendirme-ye çalışan mollalar, hayırsever zengini etkilemek için en büyük desteği bu kitleden alırlar. Mollaların her söylediğini tasdik eden cahil halkın bu tutumu, zengini de etkilemekte ve vereceği kararda tereddüde düşmesine sebep olmaktadır.

"Kıyamet" piyesinde üzeri yazılı yumurtayı kıyamet alameti olarak yorumlayan mollaların bu tutumu, cahil insanların etkilenmesine sebep olmaktadır. Kendileri de cahil olan mollalar, yumurtayı kıyamet alâmeti olarak yorumlayıp okumaya çalışırlar. Halk da mollaların bu tutumuna inanıp kıyametin geleceğinden endişe etmeye başlar. **Ayaz İshakî**, bu piyeste hem cahil mollalar hem de bunlara inanan cahil halkla inceden inceye dalga geçer ve düştükleri komik durumu komedi türünün esnekliği içerisinde hicveder.

Bu piyeste yaratılan tipler horozun yumurtladığına inanacak kadar cahildir:

Arabacı: Şahiyazdan Amca, Şahiyazdan Amca!

Kapıcı: Yumurta!

Arabacı: Yumurta! Altın yumurta!

Şahiyazdan: Altın yumurta! Ver! Ver! (Acele eline alır).

Arabacı: Ben buldum, alaca tavuk yumurtladı.

Kapıcı: Ben buldum, horoz yumurtladı.²⁸²

²⁸² Gayaz, İshakî: "Kıyamet", *Miras*. S. 12, 1997, b.76.

Ayaz İshakî, bu tipteki insanları yaratırken, bilgisizliğin din adına olması hâlinde ortaya nelerin çıkabileceğini abartılı bir üslupla ortaya koymaktadır.

*Siddik Hazret: İşte, damella Sait, tavuk peygamber olmuş, yazılı yumurta yumurtlamış.*²⁸³

*Züleyha: Günahlarımız çokmuş, horoz yumurtlamış, kıyamet yaklaşıyor.*²⁸⁴

Ayaz İshakî'nin piyeslerinde İslamiyet konusu, önemli yeri olan siyasi konulardandır. O, İslamiyet'in temel değerlerini her zaman savunan bir yaklaşım içerisindedir. **Ayaz İshakî**'ye göre her insan inanma özgürlüğüne sahip olmalı ve inançlarını yaşayabilmelidir. Baskı ve zorlamayla kimse dinî inançlarından vazgeçirilemez. Ayrıca kimse Müslüman olmaya ve İslamiyet'in gereklerini yerine getirmeye zorlanamaz. Fakat İslamiyet adına konuşma yetkisini kendisinde gören bazı insanlar, İslamiyet'i çıkarlarına göre yorumlayabilmekte ve kendilerine inanan bir kitle bulabilmektedir. Bunlar doğru değildir. Halkın bu kişilere karşı aydınlatılması gerekir.

Hristiyanlaştırma ve Ruslaştırma

Konusunu toplumdan alan, toplumu eğitime ve bilinçlendirme amacıyla eserler veren **Ayaz İshakî**'nin piyeslerinde, Tatar toplumunun o gün için "kanayan yarası" durumunda olan Hristiyanlaştırma ve Ruslaştırma da işlenen başlıca siyasi konular arasında yer almıştır. **Ayaz İshakî**'nin özellikle "Züleyha" piyesinin temasını teşkil eden Hristiyanlaştırma ve Ruslaştırma konusunu tam olarak değerlendirebilmemiz için Tatar toplumuna uygulanan Hristiyanlaştırma ve Ruslaştırmanın tarihçesini hatırlamamız doğru olacaktır.

Tatar Toplumunu Üzerinde

Ruslaştırma ve Hristiyanlaştırma Siyaseti

Kazan 1552'de Rus Çarı IV. İvan tarafından alınincaya kadar Tatar halkı Müslümanlıklarını koruyorlardı. IV İvan gerek Kasım Han'ı gerekse Kazan'a bağlı Mirzaları yanına çekmek için kandırma siyaseti güdüyordu. İslam dininde içki ve işretin haram olması, bunları kendi halkı içinde yapamamaları, bu zaafalarını tatmin için kendilerini Rus sarayına çekişiyordu. İvan'ın çeşitli vaatleri ile Mirzalar Ruslarla ittifak oldular ve Ka-

²⁸³ Gayaz, İshakiy: age., b.78.

²⁸⁴ Gayaz, İshakiy:age., b.83.

zan Hanlığı'nın, İvan'ın eline geçmesine yardımcı oldular. İvan'ın hedefi Müslümanları yenmek ve Ortodoks Hristiyanlığını yaymaktı. Bunun için Ortodoks liderliğini üstlenmesi gerekti.

"Rusya'nın Osmanlı Devleti ile ilk diplomatik münasebetinin başlangıcı III. İvan dönemine rastlar. Diplomatik münasebetlere Rus tüccarlarının 1475'ten sonra Osmanlı Devleti'nin elinde bulunan Kırım'daki Ceneviz kolonilerinde ve Azak şehrinde alışverişleri sebep olmuştur."²⁸⁵ 1497'de İstanbul'a ilk Rus elçisi gelir.²⁸⁶

1530-1540 yıllarında Rus Kazakları, Kırım'a ve Osmanlıya tâbi yerlere saldırırlar. Kazan Hanlığı, Kırım Hanlığı gibi Osmanlı padişahına bağlılığını bildirdiyse de fiili himayeyi göremedi. Bundan dolayı da Kazan Hanlığı, Rus nüfuzu ve baskılarına uğramaya başladı.

1589'da Rusya'da İstanbul Fener Rum Patrikliğinden ayrı olarak Rus Patrikliği kuruldu.²⁸⁷ Rum Patrikliği aracılığı ile İstanbul'da olan bitenden haberdar olmaya başladılar.

Kazan'ın alınmasında kendisine yardım eden Kasım Hanı Şah Ali, IV. İvan'a bağlı olarak Hanlığı'nı sürdürdü. Bu hazırlık 1661'e kadar varlığını korudu.

Çar Fyodor İvanoviç'in 1593 tarihli fermanında "Tatarların bütün camilerini yakın ve ileride onların yerine yenilerini yapmaya müsaade etmeyin." deniliyordu.²⁸⁸

Hristiyanlaştırma, halkı yerinden yurdundan sürmek, karşı gelenleri ise kadın, çocuk, ihtiyar demeden öldürmek, evlerini barklarını yakmak, ticaret ve sanattan men etmek, demirciliği yasaklamak, asalet unvanlarını ellerinden almak, ağır angarya işlerinde çalıştırmak, Hristiyan olanları vergiden muaf tutup onların vergilerini de diğerlerine yüklemek şeklindeydi.

Baskılara dayanamayıp yerlerini, ticari menfaatlerini, asalet unvanlarını kaybetmemek için Hristiyan olan Tatarlara *Kreşin* dendi. Kreşinler Rus asilzadelerinin (dvoryanlar) arasına girme, yüksek tabakada-

²⁸⁵ Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi*, s. 117

²⁸⁶ Akdes Nimet Kurat, *age.*, s. 118 (Elçinin adı Michail Pleşçeyev).

²⁸⁷ http://tr.wikipedia.org/wiki/Rus_Ortodoks_Kilisesi. (sayfa 19 Naziran 2009'da güncellenmiştir).

²⁸⁸ Tamurbek Davletşin: *Sovetskii Tatarstan*.Kazan, İzdatelstvo "Jiyın",2005, s.28-29; *İstoriya Tatarii v materialah i dokumentah*.Moskva, 1937. s.4

ki Ruslarla evlenme ve idareci olma imkânlarını elde edebiliyorlardı. Ruslar, Kazan'ı ele geçirmeyi, Hristiyanlığın İslam'a karşı zaferi olarak değerlendiriyorlardı.²⁸⁹

Metropolit Germogen'in (1530-1612) bildirdiğine göre, yeni Hristiyanlığı kabul etmiş olanlar, Hristiyan olmayan Çuvaş, Fin-Çirmiş (Mari) ve Vot'larla (Votyak veya Udmurt) birlikte yiyip içiyorlar; ancak kiliselere gitmiyorlardı. Papazları çağırıp çocuklarını vaftiz etmiyorlardı. "Ölülerini Tatar mezarlarına gömüyorlar." diye rapor verilmesi üzerine hükümet, yeni Hristiyanların isimle tespit edilmesini emreder. Bu emre karşı gelenler ise hapsedilecek, dövülecek, boyunduruk altına alınacak, zincire vurulacaktı.²⁹⁰

Bu tedbirlere rağmen yine de Hristiyanlığı kabul edenlerin sayısı Müslümanlığı terk etmeyenlere nazaran azdı.

II. Katerina döneminde Müslümanlara din hürriyeti tanınınca, birçok kreşin, önceki dinleri olan Müslümanlığa döndü. Camiler, mescitler yeniden açılmaya, yıkılanların yerine yenilerinin yapılmasına izin verildi. Yalnızca malzeme olarak ağaç kullanılacaktı, taş ve tuğla kullanılmayacaktı.²⁹¹ 1756'da Kazan Gubernası'nda (vilayet) 536 mescitten 418'i, Tobolsk vilayetinde 113 mescitten 15'i, Astarkan vilayetinde 40 mescitten 29'u yıkılmıştı. 1759 yılına kadar İdil boyu Tatarlarına cami, mescit, medrese açmak tamamen yasaklanmıştı. Çariçe II. Katerina 22 Eylül 1788'de Kazan Genel Valisi Baron İgistrom'a, Müslümanlara geniş haklar verilmesini bildirdi. Baron İgistrom 4 Aralık 1789 Fermanı ile Ufa'da Diniye Nezareti ve Orenburg Mahkemeyi Şeriye'sini kurdurdu. Bu idareden sonra mollalar tahsillerini artık Buhara'da değil, İstanbul, Kahire ve Medine gibi yerlerde görmeye başladılar. 1868'de Kazan'da camilerin sayısı 729'a yükselmiş ve sayıları gittikçe artmaktaydı. 1802'de Nijni-Novgorod'da (Nijgar'da) kreşin olanlar Müslümanlığa döndüler. Müslüman nüfusu artarken, kreşin nüfusu azalıyordu.²⁹² 1762'de yalnız Kazan şehrinde toplam 24 tane olan Tatar tüccarına ticari faaliyet yasaklanmıştı. II. Katerina'nın 1767'de kurdurduğu Yeni Kanunlar Lâyihası Tertip Komisyonu'na Kazan, Penza ve Batı Sibir-

²⁸⁹ Nadir, Devlet: Rusya Türklerinin Millî Mücadele Tarihi, Ankara, 1985.

²⁹⁰ Nadir, Devlet: age.

²⁹¹ Akdes Nimet Kurat: *Rusya Tarihi. Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, Ankara, 1987, s. 284-285.

²⁹² Nadir, Devlet: "İdil-Ural'da İslamiyet'in Durumu", Tarih Enstitüsü Dergisi, S. XIII, İstanbul: E. Ed. Fak. İstanbul, 1987, s.110.

ya Türklerinden 24 temsilci katılmıştı. Mirza Yenikey'in komisyona sunduğu raporda "Kazan Vilayeti Müslümanlarının Durumu Hakkında Rapor" ile Müslümanların karşılaştığı ağır durumlar ve uğradıkları haksızlıklar ortaya çıktı. Pugaçov isyanından dolayı hükûmete sadık kalan mirzaları da memnun etmek gerektiğinden, bunlara ticaret yapma hakkı tanındı. Ayrıca, Kırgız ve Kazakların da Türk asıllı Müslüman olmalarından dolayı onları elde tutmak, ancak Tatar molla ve tacirleri ile mümkündür.²⁹³

Tatarlar arasında okur-yazar oranı Ruslarınkine oranla daha fazladır. Çünkü okur-yazar olmamak, nadanlık, cahillik ve insanı küçük düşürücü bir şeydi, ayıptı.

Rus Hükûmeti Kazaklarla ticaret için Tatar tüccarlarının Orenburg'da yerleşmesine izin verdi. Artık mescitler, camiler, medreseler köylere varıncaya dek açılıyor; medreselerde yüksek eğitim görmüş olan Damella'lar bu medreselerde ders veriyordu.

1905 Devrimine gelindiğinde meşrutiyet ilan edildiğinde 40.000 kreşin Tatarı İslam dinine dönmüştü.²⁹⁴

1802'de Nijni Novgorod'da kreşin olmuş, yani İslam dininden zorla çıkarılarak Hristiyan olmuş Tatarlar artık Ortodoks kilisesine bağlanmışlardı. Nikolay İvanoviç İlminskiy (1822-1891) gibi misyonerler, vaftiz edilen Tatarları kilisede tutmak için olağanüstü tedbirler almaya başladılar. Bu tedbirlerden biri kanunun gücünü kullanmak, yani Çar I. Nikolay'ın uyguladığı ağır cezalara çarptırmak, ikinci metot ise bilimsel yaklaşarak kendi dillerinde yazılan Hristiyanlıkla ilgili kitapları okutmaktı.

Ruslar Kazan'ı aldıktan sonra sadece Hristiyanlaştırma hareketinde bulunmuşlardı. Millî varlıklarını sürdüren halk, Hristiyan olmuş olsalar dahi papaz dini eğitim için geldiğinde boyunlarına haç takıyorlar, gidince çıkarıyorlar, gizliden gizli İslami ibadetlerde bulunuyorlardı. Din hürriyeti olunca da topyekûn Müslümanlığa dönüyorlardı. Pan Slavist hareketlerle, Hristiyan olanları Ruslaştırmanın gereğini anladılar. Onların ana dilini ve kültürlerini unutturarak asimile ettiler. Meşhur Rus bestecisi olarak tanınan Rahmaninov, Rimski Korsakov, meşhur yazarlardan Dostoyevskiy, Çehov, Gogol bunlara örnektir.²⁹⁵

²⁹³ Nadir Devlet: *Rusya Türklerinin Millî Mücadele Tarihi*. Ankara, 1985.

²⁹⁴ Abdürreşid İbrahim: *Çulpan Yıldızı*, St. Petersburg, 1907, s. 39.

²⁹⁵ A.Halikov: *Rus tanınan 500 Bulgar – Tatar Türk Asıllı Sülale*, Çev. Mustafa Öner, İstanbul, 1981.

Müslüman olarak kalanlara doğrudan asimilasyon politikası uygulanamazdı. Zorla kabul ettirme de tam başarılı olmayınca İlminskiy, Yüksek Ortodoks Şurasında bulunan ırkçı Pobedonostev'le irtibata geçti. Hedef öncelikle Kazan Tatarı'nın kültürünü yok etmektir. Bunun için kendi dillerini kullanacaktı. Kitaplar Rus alfabesiyle (Ortodoks dini ayinleri kitapları) Tatarca olarak Aziz Guri Biraderliği teşkilatı tarafından yayımlanıyordu. Bu teşkilat 1867'de Kazan'da 1555'teki Piskopos Guri adına kurulmuştu. Bunların okulunda önce ana dilleri sonra Rusça öğretiliyordu. Onlar soydaşları arasında Hristiyanlık propagandası için yetiştiriliyorlardı. Ayrıca bu okullarda öğretmenlik yapacak şahıslar için Kazan'da 1863'te özel okul açılmıştı. Böylece Ruslaştırma hedefleniyordu. Diğer taraftan İdil havzasında yaşayan Fin-Ugor boylarının Tatarlaşmasına engel olmak için de çalışılıyordu. Ama Çuvaşlar, Mariler, Udmurtlar ve Mordvalar kendiliklerinden Tatarlaşıyorlardı.

Kazan bölge okulu müfettişlerinden Şestakov; "Başkurtlar, Mişerler Tatarlaşmış Müslüman oldular. Sıra Çermişler, Çuvaşlar, Permyaklar ve hatta Kırgızlarda." diye yakınıyordu.

Rus baskısı ve Rus hâkimiyeti, Tatarların Avrupa medeniyetine ulaşarak ileri teknolojileri kullanmalarına engel olmuştu. Ayrıca onları birçok haklardan, ticari-sanayi faaliyetlerden mahrum ederek geri kalmalarına sebep olmuştu. Ancak Tatarlar kendilerine verilen haklar arttıkça bu fırsatları kullanıyorlar ve ilerleyebiliyorlardı. Yalnız, aralarında meydana gelen Kadimci-Ceditçi çatışması Ruslar tarafından da körükleniyordu. Ceditçilikten gelen aydın kesimden olan bazı şahıslar, meşrutiyet rejiminde Rusların kurdukları siyasi partilere de giriyorlardı. Kadet, Sosyal Devrimciler, Menşevikler, Sosyal Demokrat İşçi Partisinden oluşan Bolşeviklere katılanlar oldu. Sadri Maksudi, Kadet'e girmişti. **Ayaz İshakî**, Sosyal Devrimcilerle birlikteydi. Mirseyit Sultangaliyev, Bolşeviklere katılmıştı; ama bu kimseler de öncelikle İdil-Ural'ı Rus boyunduruğundan kurtarma emeli peşinde koşuyorlardı.

Piyeslerde Hristiyanlaştırma ve Ruslaştırma

Tarihî sürecini biraz geniş olarak özetlediğim Tatar toplumu üzerindeki Hristiyanlaştırma ve Ruslaştırma politikalarının **Ayaz İshakî**'nin piyeslerinde iki şekilde yer aldığını görüyoruz.

1. Tatarlar üzerindeki zorla Hristiyanlaştırma ve Ruslaştırma baskıları.
2. Tatarların Ruslara ve Hristiyanlara benzeme gayretleri.

Piyeslerde Zorla Hristiyanlaştırma ve Ruslaştırma Baskıları

Ayaz İshakî'nin piyeslerinde zorla Hristiyanlaştırma ve Ruslaştırma konusunun ele alındığı en önemli piyes “Züleyha”dır. Tatar toplumu üzerinde Ruslar tarafından sistemli ve bilinçli bir şekilde uygulanan asimilasyon politikaları “Züleyha” piyesinde “tema” düzeyinde ele alınmıştır. Eserin dramatik yapısı içerisinde bu konu çarpıcı bir şekilde ortaya konmuş ve bu konunun piyesin sahnelendiği her yerde, zihinlere kalıcı bir şekilde işlenmesine sebep olmuştur.

“Züleyha” eseri, Tatarların zorla Hristiyanlaştırılmasına karşı duyulan büyük bir nefreti anlatan trajedidir. İrkçi ve sömürgeci anlayışların bir sonucu olan Hristiyanlaştırmanın ne gibi facialara yol açtığı, gayet açık bir şekilde verilmiştir. Bu, topyekûn bir halkın karşılaştığı feci kaderi anlatan ilk geniş ölçekli sahne eseridir. **A.İshakî** burada, tarihte olan gerçek olayları anlatır. Yüzyıllar boyu ezilerek yaşayan, dilini, dinini, örf ve âdetlerini, milliyetlerini koruyabilen Tatar halkının acıklı hâlini ve aynı zamanda ruhi yüceliğini gözler önüne serer. Bunların hepsi Tatar Türk kadını Züleyha'nın hayatı vasıtasıyla verilir.

Stanovoy: Züleyha, sen Tatar mısın?

Züleyha: Elhamdülillah, dinim de İslam.

Papaz: Bunu manastıra göndermek gerek. Ben piskoposla konuştum. Alın götürün. (Züleyha'yı tutup götürmek isterler. Züleyha kaçmaya başlar. Strajnikler (muhafızlar) yakalayıp getirirler).²⁹⁶

Bu satırlar Tatar halkının nasıl bir Ruslaştırma siyaseti ile karşı karşıya bulunduğunu gözler önüne sermektedir. İnsana ait bütün beşeri değerler, onun insanlık saygısı ve onuru, kabaca ayaklar altına alınmıştır. İnsanlara dini, dili ve ırkına bakılarak muamele edilmiş ve tek tip insan yetiştirme anlayışı ortaya çıkmıştır. O devirde böylesi bir durumu eserlerinde yansıtmak **A.İshakî** gibi bir aydına yakışan hareketti.

Fahrettin: Sonra padişaha dilekçe verelim. Bize baskı yapıyorlar, dinimizi bozuyorlar, çocuklarımızı Hristiyan yapıyorlar diyelim. Baştakiler baksınlar. Bu dine sahip çıkmaya 12 padişah önünde yemin etmişler.

²⁹⁶ Gayaz, İshakî: “Züleyha”, *Zindan*, Kazan, 1991, b.536-537.

Ahmetcan: Onlara ulaşmanın yolu yok. Şu yolu izleyeceğiz: Öbür Belebey²⁹⁷ Rus'a kendisinin bratı²⁹⁸ sayesinde generale söz geçirebilir. General dilekçeyi alır ve doğru padişaha gider, manifesto²⁹⁹ alır, diyoruz.

Timircan: Papaz, size Rus dinine girmeye manifesto çıkmış, 12 general, 12 alhirey önünde padişah imza atmış, diyor.

Mehbube: Karga karganın gözünü oymaz. Hepsı kötü kalpli, hepsi de düşman. Allah yardımcımız olsun.

Fahrettin: Öyleyse halifeye, padişaha haber verelim. Burada Müslümanları zorla Hristiyan yapıyorlar, kızları zorla Rus'a veriyorlar, Bulgar şehrine kilise yapıyorlar, diyelim.³⁰⁰

Piyesin bu bölümünde, Tatar toplumunun maruz kaldığı zorla Hristiyanlaştırma ve Ruslaştırma politikası karşısında nasıl çıkış yolu aradığı gözler önüne serilir. Toplumun bu konuda içerisine düştüğü çaresizlik vurgulanır. Yine bu ifadelerle Tatar toplumu yöneticilerinin konuya nasıl duyarsız kaldıkları ve toplumun zorla Hristiyanlaştırılmasına ve Ruslaştırılmasına nasıl seyirci kaldıkları acı bir dille anlatılır.

İmam: Allahuekber! (Yüzünü sıvazlar da) İmadi Ağa! "La ilahe illallah Muhammedün Resul Allah" de (İmadi söyler)

Papaz: (Daha da hiddetlenmeye başlar. Yerinden kalkan imamın karşısına gelip) Sen neden kıskırtıcı davranıyorsun? Niçin Hristiyan evine gelip Kur'an okuyorsun!

İmam: Bunlar Müslüman!

Papaz: Hristiyan!

İmam: Müslüman!

İmadi: (İnleye inleye) Müslüman'ız. La ilahe illallah Muhammedün Resulullah!

Mehbube: Müslüman'ız!

Züleyha: Müslüman'ız!

²⁹⁷ Belebey: Şehir adı.

²⁹⁸ Brat: Rusça kelime- kardeş; burada yakını.

²⁹⁹ Manifest: Beyanname.

³⁰⁰ Gayaz, İshakiy: "Züleyha", Zindan, Kazan, 1991, 522-523.

Diğerlerinden birisi: Müslüman'ız!

Papaz: Müslümansınız demek? Ben sizi Sibiry'a'da çürütürüm, hapiste kuruturum. Ben size gösteririm, başka bir yolla gösteririm!

Ötekiler: Biz Müslüman'ız. Biz korkmuyoruz. Biz Müslüman'ız!

Papaz: (Bağırıp çağırarak) Hristiyan'sınız!

İmam: (Ağzına girecek gibi) "Men kale la ilahe illallah-u fe hüve Müslim-u." Bu bir hadistir. Ahmak, anladın mı? (Papazın üstüne yürüyüp) Anladın mı?

(Papaz şaşırır. Hepsini ayağa kalkarlar. Züleyha ile Mehbube ellerine tabagaç [tavayı vs. fırından, sobadan almaya yarayan tutkaç - A.K.] alırlar).

İhtiyar (İmadi):La ilahe illallah! (Uzatarak söyler).³⁰¹

Piyetin bu bölümünde, Züleyha'nın babasının ölümünden sonra yaşanan olaylar anlatılarak, toplumun maruz kaldığı zorla Hristiyanlaştırma ve Ruslaştırma çarpıcı bir şekilde anlatılır. Kendilerine yapılan yoğun baskılardan dolayı Hristiyan gibi görünmeye mecbur kalan Züleyha'nın babası, son nefesini verirken papazın telkinine değil de imamın telkinine uyar ve kelime-i şahadet getirerek can verir. Papaz bu durumu kabullenmez ve İmadi Efendi'nin Hristiyan olduğunu ve bu geleneklere göre defnedilmesi gerektiğini savunur. İmam ise İmadi'nin Müslüman olarak can verdiğini ve Müslüman gibi defnedileceğini söyler. Aralarında tartışma çıkar. Bütün köylü tehlikeyi göze alarak Hristiyan olmadıklarını, Müslüman olduklarını söyler. Bunun üzerine papaz, köylüyü "Hepinizi Sibiryalarda süründüreceğim." diye tehdit eder.

Stanovoy³⁰²: İşte, burada on sekiz çocuk varmış. Onları, iki yetişkin kızı, o çocukları şkolaya (okula-A.K.) gönderin. Göndermezseniz ben hepinizi de arestavat ederim (göz altına alırım- A.K.) İki kızı manastıra gönderin. Biri Marfa, biri Fedosiya.

Ahmetcan: Biz bunu yapamayız.

³⁰¹ Gayaz, İshakî: b. 528-529.

³⁰² Stanovoy: Jandarma.

Selimcan: (Strajniklerin elinden kurtulup) *O kız değil, benim karım!*

Züleyha: *Ben kız değilim, kadınıam! Benim çocuklarım da var! (Stanovoyun yanına gelirler)*

Papaz: *Kız kız. Bendeki kayıtlarda nikâhı olduğuna dair kayıt yok.*

Selimcan: *Bay pristav, o benim karım. 10 yıldan beri benim karım!*

Papaz: *Hayır hayır. O kız. Ben çok yakışıklı bir jenih (damat- A.K.) buldum. Önce manastırda tövbe etsin, sonra onları evlendireceğiz.*

Selimcan: (Züleyha'yı elinden tutup) *Ben vermem, ben vermem. Öldürecekse öldür. (Stanovoya) Hakkın varsa öldür!*³⁰³

Eserin bu bölümünde Züleyha'ya uygulanmak istenen zorla Hristiyanlaştırma ve Ruslaştırma bütün çarpıcılığıyla ortaya konur. Papaz evli ve iki çocuklu olan Züleyha'yı resmi nikâhı olmadığı gerekçesiyle zorla manastıra göndermeye kalkar. Burada Züleyha önce Hristiyan yapılacak sonra başka birisiyle evlendirilerek Ruslaştırılacaktır.

Abdullah: *İmam'ı içeriye çağırıyorlar, halk vermiyor: "Çık da savunmanı yap." dediler. Sonunda çıktı. Bir tarafta Ruslar bir tarafta halk. İmam hâlâ bembeyaz sarığıyla, kaftanıyla gözümün önünde yürüyor. Öbür tarafta kazaklar, kazaklar... İspravnik geldi: "İmam sen misin? Niçin halkı kışkırtıyorsun?" dedi. İmam tereddüt etmeden: "Elhamdülillah, ben imamım. Elhamdülillah, İslam dinini öğretiyorum." dedi. Miftah asker tercümanlık yaptı. Komutan da: "Niye isyan çıkarıyorsun niye kışkırtıyorsun." dedi. O da: "Ben kışkırtmıyorum, ben din öğretiyorum. Emri bil maruf her Müslüman'a farzdır." dedi. Komutan yine: "Niçin Hristiyan Vasiliy'i evine gelip kışkırttın, niye Hristiyan evinde Kur'an okudun?" dedi. İmam yine: "Ben Vasiliy'i tanımıyorum. Ben İmadi Ağay'a gittim. O benim caminin cemaatinden. O Müslüman. Bizim şeriata göre Müs-*

³⁰³ Gayaz, İshakiy: "Züleyha", *Zindan*, Kazan, 1991, b.538.

İluman öldüğünde Kur'an okumak sünnettir. Kelime-i şahadet getirmek farzdır." dedi. Komutan yine: "Niye sen Hristiyan Zahar, Hristiyan Vasiliy, Hristiyan Petr, Hristiyan Dimitriyleri kışkırtıp İslam dinine sokuyorsun?" dedi. İmam: "Onlar Hristiyan değil, Müslümanlar. Şeriat şöyle der: "Men kale la ilahe illa Allah-u fehüve Müslim-ü" der. Anladın mı?" dedi. Komutan şaşırıp kaldı. Bundan sonra imamı jandarmaya vermek istedi. Halk: "Vermiyoruz, o at mı çaldı?" deyip bağırmaya başladı. Bundan sonra sudebniy (hâkim) kendisine gelmesini emretti. İmam: "Yasa sizin, giderim." dedi. Sonra öbürlerini alıp gittiler. Ertesi gün de imam gitti. Fakat gider gitmez onu tutup içeri tıkmışlar. Dövüp dövmediklerini bilmiyorum. Ama 3 ay sonra imam öldü. Sizin köyün bütün halkı söylüyor onu yat-tığı zindanın üstünde nur parlıyormuş, diyorlar.³⁰⁴

Bu bölümde Züleyha'nın köylüsü Abdullah, kendisi ayrıldıktan sonra köyde yaşananları anlatır. Buna göre Züleyha'nın babasını İslami usullere göre defnetmeye çalışan imamın bu tavrı Rusları çileden çıkarmış ve onu tutuklamak üzere gelmişler. Köylü imama sahip çıkar ve askerlere vermek istemez. Bunun üzerine karşı çıkan köylüleri de imamı da alır götürürler ve imamı tutuklarlar. Bu hadiseden üç ay sonra imamın öldüğü haberi gelir. Burada da Müslüman Tatar halkı üzerinde kitlesel olarak uygulanan Hristiyanlaştırma ve Ruslaştırma baskıları çarpıcı bir şekilde anlatılır.

Bir başka bölümünde:

Selimcan: (Biraz baktıktan sonra bıçağını yerine koyar ve iskemleye oturur. O uzun uzun Petr'e bakar ve Züleyha'ya) Bu senin kocan mı?

Züleyha: Bu adama zorla verdiler (Başını eğip ağlamaya başlar).

Selimcan: Niye kaçmadın?

Züleyha: Nereye? Ben ne bileyim? 9 ay manastırda tuttu-lar. Ondan sonra buraya gönderdiler. Dil bilmiyorum, yol bilmiyorum. Nereye gideyim? Gece gündüz saklıyorlar.

³⁰⁴ Gayaz, İshakiy:age., b. 547.

Selimcan: (Eve bir göz atar, beşiğe bakıp) *Bu da mı senin?*
Züleyha: (Başını eğip, yavaşça) *Benim.* (Selimcan yiyecek gibi bakar. Züleyha ağlamaya başlar. Gözyaşına boğulup)
Vallahi günahım yok. Zorladılar. Ben ne yapayım? (Selimcan da başını eğer).³⁰⁵ ifadeleri yer alır.

Burada piyesin ilk kısımlarında anlatılan vaka örgüsünün devamı anlatılmaktadır. Züleyha aylarca manastırda tutulmuş ve Petr adlı bir Rus'la zorla evlendirilmiştir. Bu zorlama karşısında Züleyha'nın çaresizliği "Dil bilmiyorum, yol bilmiyorum. Nereye gideyim?" cümleleriyle kendi ağzından verilir.

Bir başka bölümünde:

Züleyha: *Beni bırakacak mısınız? Beni, beni şu kâfirin esaretinde mi bırakacaksınız? (Petr'i gösterip) Şu din düşmanının yatağını paylaşmaya müsaade mi edeceksiniz?* (Ağlar, Selimcan da ağlar. Abdullah onu kolundan çeker; fakat o gitmek ister. Kapıya doğru bir gider, bir durur. Züleyha ayaklarına kapanır) *Selimcan! Selimcan!* (Ayağına sarılır) *Ayağının altının türabı olayım. Bırakma!* (ağlar) *Bırakma!*

Abdullah: (Sinirli bir sesle) *Hayır, kardeşim, hayır! Sen kocanı mahvetmek istiyorsun.* (Selimcan'ı gösterip) *Bu ayakla, bu üst başla o seni nasıl kaçırırın?*

Züleyha: *Beni şu Rus'un esaretinde mi bırakacaksınız? Benim çektiklerim yetmedi mi?* (Hıçkıra hıçkıra ağlar).

Selimcan: (Öne çıkar) *Haydi, giyin! Allah'ın yazmadığı iş olmaz!*³⁰⁶ der.

Züleyha yaşadığı baskılardan artık bunalmıştır. Bir tarafta zorla kendisine dayatılan bir din ve milliyet diğer tarafta vicdanı ve inançları vardır:

Selimcan: (Besmele çeker ve inler) *Züleyha, Züleyha!* (Yine bakıp, haçı gösterir) *Kapat, kapat! Melekler girmeye korkuyorlar.* (Züleyha üzerini bir bez parçası ile örter. Selimcan kendine gelir) *Allah aşkına gel, gel!* (Züleyha gelir) *Oku bana, oku!* (Züleyha besmele çekip okur) *Zü-*

³⁰⁵ Gayaz, İshakiy: age., b.552-553.

³⁰⁶ Gayaz, İshakiy:age., b. 553-554.

leyha ver, elini ver. Ben ölüyorum! Elhamdülillah, Rus'un eliyle şehit gidiyorum. Elhamdülillah, elhamdülillah! Allah, Allah! İçim! Ben ölüyorum. Ben bu düşmanların elinden kurtuluyorum. Sen kalıyorsun. Sen bunların elinde kalacaksın. Züleyha, sen bunların elinde kalacaksın. (İnler. Züleyha hıçkırarak ağlar) Hakkını helâl et Züleyha. Züleyha, ben ölüyorum. Görürsen annenden helallik al. (İnler) Çocuklara benim için Kur'an okumalarını söyle. Ben Rus kabrine gömülsem de gönlüm her zaman çocuklarla olacak. Beni burada yalnız bırakmasınlar. Allah! Allah! Bütün bedenim bende değil sanki. Züleyha, Kur'an oku. Canım çıkarken Kur'an'la çıksın. (Züleyha okumaya başlar. Kendisi de ağlar) Ağlama Züleyha! Ben şimdi rahatım. Vücudum da ağrımıyor. Ben şimdi suda yüzer gibiyim. İşte, dedem eyerlenmiş bir atı tutuyor.

Züleyha: (Ağlayarak) Selimcan! Selimcan! Senin böyle olmana ben sebep oldum, ben! Helâl et hakkını.

Selimcan: Vasiyetim mi? Vasiyetim şu: Bu Rus ile yaşama. Ne yapsalar da bu Rus ile yaşama!

Züleyha: (Ağlayarak) Yaşamam, yaşamam!³⁰⁷

Eserin bu bölümlerinde Tatar toplumunun nasıl bir Hristiyanlaştırma ve Ruslaştırma baskısı ile karşı karşıya bulunduğu, çok çarpıcı bir şekilde gözler önüne serilmektedir. Sade, akıcı ve canlı bir sahne diliyle ortaya konan olaylar örgüsünde Züleyha'nın eşi Selimcan'ın durumu, üzerindeki elbise ve ayakkabı ile ortaya konulmakta, Rusların zengin ve ihtişamlı hayatına karışması hâlinde Züleyha'nın geleceğini kurtaracağı vurgulanmaktadır. Buna karşılık Züleyha, inancını ve milliyetini son ana kadar savunma konusunda kararlıdır. **Ayaz İshakî**, bu satırlarla Tatar toplumunun üzerindeki Hristiyanlaştırma ve Ruslaştırma konusundaki toplumsal baskıyı canlı bir şekilde örneklendirmektedir.

İhtiyar Rus: (Petr'e) Utanman gerek! Prazdnik (bayram, eğlence-A.K.) olmuş gibi sokağı doldurup kavga çıkarıyorsun. Ben idareciye söyleyeceğim. Karısını öldürüyor diyeceğim.

³⁰⁷ Gayaz, İshakî: age., b.558.

Petr: O benim karım değil, Tatar'ın karısı. O niye yakmadı? (Rus kadınlar birbirlerine bakışır) Niye bana içki getirmediydi?

Genç Rus: Yaksın! Niçin mumu yakmıyor? Tatar köyü mü sanıyor? Daha kuvvetli Petr, daha kuvvetli! (Petr yine koşup vurmak ister. Züleyha yine bağırır. İhtiyar Rus Petr'i göndermez).

Rus kadınlar: Biz kendimiz gördük, bugün kiliseye gitti. Sen durmadan içiyorsun.

Petr: Oraya gitse bile gerekeni yapıyor mu? O içinden her zaman kendi bildiğini yapıyor. O Allah'ını kalbinden çıkarıyor. Geceleyin kalkıp namaz kılıyor.

Genç Rus: Sen zayıfsın, Petr. Ben onlara dini nasıl alaya alacaklarını öğretiyordum.

Züleyha: Ben alay etmiyorum.³⁰⁸

Piyesin bu bölümünde Züleyha'nın zorla evlendirilmesi ve Rus kocasının kendisine yaptığı baskılar anlatılır. Koca, her gün içmekte ve Züleyha'yı dövmektedir. Onun kendi dininden ayrılmadığını ve eski kocasını düşündüğü endişesi, Petr'i deliye çevirmekte ve arkadaşlarının da telkinleriyle Züleyha'ya işkence etmektedir. Fakat bu arada Rusların hepsinin bu düşüncede olmadığı ihtiyar Rus'un tavırlarıyla anlatılır. İhtiyar Rus kimse'nin zorla dininden koparılamayacağını savunmaktadır.

Züleyha:... Götürdüklerinde üç-dört gün, hiç durmadan atan ata bindirip koşturdular. Koşturdular ve manastıra götürüp attılar. Orada 9 ay tuttular. Yapmadıklarını bırakmadılar. Aç da bıraktılar, dövdüler de. Beynimizi de yıkadılar. Sabah kilise, akşam kilise. Orada nasıl aklını kaçırmadın, diye sorabilirsin. Dil bilmiyorum, konuşamıyorum, nereye gittim, ne oldum? Hiçbirini de bilmiyorum. Bundan sonra işte şuna verdiler. (Abdullah durmadan başını sallar) Yaşadığım yer neresi, bizim köy hangi tarafta? Hiç birisini bilmiyorum.³⁰⁹

Bu bölümde Züleyha'nın manastıra zorla götürüldükten sonra yaşadıkları kendi ifadeleriyle anlatılır. Kilisede Züleyha'ya 9 ay boyunca işkence edilmiş ve Züleyha Hristiyanlaştırılmaya çalışılmıştır.

³⁰⁸ Gayaz, İshakiy: age., b. 542-543.

³⁰⁹ Gayaz, İshakiy: age., b. 545-546.

Şimdiye kadar ortaya koyduğum örneklere **Ayaz İshakî**'nin eserlerinde sıkça rastlamak mümkündür. Yazarın milliyetçi düşünce yapısı ve Tatar toplumunun gerçekten karşı karşıya kaldığı yoğun Hristiyanlaştırma ve Ruslaştırma baskıları, onun idealist kişiliği üzerinde derin izler bırakmıştır. **Ayaz İshakî** bu etkileri piyeslerinde başarılı bir şekilde ortaya koymuştur. Özellikle "**Züleyha**" piyesi tamamen Tatar toplumunun maruz kaldığı Hristiyanlaştırma ve Ruslaştırma çabalarının çarpıcı örnekleriyle doludur ve bu eser bu temayla örülmüştür.

Ayaz İshakî bu örneğe karşılık, gerek kendi belleğinde gerekse Tatar toplumu üzerinde derin izler bırakan zorla Hristiyanlaştırma ve Ruslaştırma baskılarını geniş olarak anlatmaya ve mensubu bulunduğu "Marifçilik" hareketinin de etkisiyle toplumu bu noktada bilinçlendirmeye çalışmaktadır. Bunun yanı sıra kaleme aldığı bu eserler dünyanın birçok ülkesinde, sanat aracılığıyla Tatar toplumunun uğradığı baskıların anlatılmasına vesile olmuştur.

Tatarların Ruslara ve Hristiyanlara Benzeme Gayretleri

Ayaz İshakî, Tatar toplumunun bir başka siyasi yarasına da piyeslerinde yer vermeyi ihmal etmemiştir. Bazı Tatarlar Rusların üstünlüklerini görüp, aşağılık kompleksine kapılarak kurtuluşu Ruslaşmakta görüyordu. Ruslara özenerek Müslüman kültürünü, Müslüman eşini bir tarafa bırakıp, **Rus Marca'sı** (Rus kadınına Tatarların kullandığı Mariya adından türetilmiş kavram) ile evleniyor, kendine yabancılaşıyordu. Başkasına özenerek, benliğini kaybeden, sonunda bu özentile her şeyini kaybedip gülünç hâle gelen bir tipi **Ayaz İshakî** "**Can Bayeviç**" oyununda anlatmaktadır.

Şakircan: Bizim cahil halkla iş yapmak zor, hiç terakkiperver değiller...³¹⁰

Selimcan, milliyetine mensup olduğu Tatar toplumunu beğenmeyen, aşağılayan, hor ve hakir gören bir üslup içerisindedir. Kendisi sürekli Ruslara benzemeye çalışır:

Şakircan: "Baba" değil, "Papa" diyeceksiniz!³¹¹

Bu kompleksi birileri tarafından çok iyi değerlendirilir. Karısının üzerine eve getirdiği Rus kadını Marca onun bu zaafını çok iyi kullanmakta, onu hem aşağılamakta hem de her istediğini yaptırmaktadır.

³¹⁰ Gayaz, İshakiy: age., b. 593.

³¹¹ Gayaz, İshakiy:age., b. 597.

Aleüddin: Evet efendim, Avrupalılar her yerde makine kullanıyorlar. Ya bizimkiler? Namaz kılıyor, oruç tutuyor, camiye gidiyor ve bunu çağdaşlaşma olarak algılıyor.
Şakircan: Neobrazovannılık!" (Rusça kelime: cahillik A.K.)³¹²

Kendi toplumunun inancını, gelenek ve göreneklerini aşağılayan Can Bayeviç, piyeste gülünç durumlara düşürülür. **Ayaz İshakî**, Can Bayeviç tiplmesiyle toplumda gerçekten var olan belli bir kesimin ne kadar komik durumlara düştüğünü gözler önüne sermeyi amaçlamıştır. Milliyetçiliği ön planda olan yazar, yarattığı Can Bayeviç tipiyle Tatar toplumuna milliyetçilik dersi vermektedir.

³¹² Gayaz, İshakiy: *age.*, b. 619.

SONUÇ

23 Şubat 1878 tarihinde Tataristan'ın Yevşirme köyünde doğan **Ayaz İshakî**, Çistay ve Kazan medreselerinde eğitim gördükten sonra modern eğitimini üniversitede tamamladı. Bundan sonraki yaşamını ateşli bir milliyetçi olarak sürdüren **Ayaz İshakî**, 1905 yılında milliyetçi gizli bir örgütün yöneticiliğini üstlendi. **Ayaz İshakî** bu çalışmalarından dolayı Bolşevik yönetimin dikkatini çekti. Uzun yıllar hapishanelerde ve sürgünlerde yaşadı. Sürgünden dönüşte milliyetçi "İ" gazetesini çıkardı. Edebî çalışmalarını siyasi faaliyetleri ile iç içe sürdüren **Ayaz İshakî**, 1897-1918 yılları arasında edebî değeri yüksek 29 eser kaleme aldı.

Ayaz İshakî, komünist yönetimin baskıları yüzünden hayatının kalan kısmını yurt dışında sürdürmek zorunda kalmış, Paris, Berlin, Varşova ve Türkiye'de yaşamıştır. **Ayaz İshakî**, 22 Temmuz 1954 yılında Ankara'da vefat etmiş, vasiyetine uygun olarak İstanbul Edirnekapı Şehitliği'ne defnedilmiştir.

Ayaz İshakî, Tatar edebiyatında, sanatında, medeniyetinde ve fikri gelişiminde güçlü tesirler bırakan bir şahsiyettir. O, edebiyatın diğer dallarında olduğu gibi millî tiyatro ve tiyatro sanatında güçlü etkiler bırakan bir öncü olmuştur.

Tatar profesyonel tiyatrosu, sahnesini ilk defa 21 Nisan 1906'da Ufa'da **Ayaz İshakî**'nin "Üç Kadın ile Hayat" piyesiyle açmıştır. Bu piyeste, Tatarların yaşamı çeşitli yönleriyle ele alınmıştır. **Ayaz İshakî**, 15 sahne eseri yazmıştır. Ben bu çalışmamda onun 15 sahne eserinden tespit edebildiğim 12 piyesi üzerinde çalışabildim. Diğer üç piyesine ulaşamadığım için bu çalışmamda dahil edemedim.

Ayaz İshakî'nin tiyatro eserlerindeki sosyal ve siyasi konuları değerlendirirken hiç şüphesiz onun sanat anlayışını net bir şekilde ortaya koymak gerekir. **Ayaz İshakî**, hakkında söylenebilecek en kesin hüküm, onun hiçbir zaman "sanat için sanat" anlayışını benimsemediğidir. Ona göre sanat, önce insanlığa, sonra millî davalara hizmet eden, halkı bilinçlendiren, eğiten ve yönlendiren en önemli araçtır. Tiyatro gibi canlı, aksiyoner bir sanat dalını ağırlıklı olarak seçmesi de bundan kaynaklanmaktadır. Zaten onun siyasetle içice, mücadeleci, idealist yaşam tarzının, eserlerini de bu çerçeveye taşıması kaçınılmaz bir sonuçtur.

Bu değerlendirmeler ışığında, **Ayaz İshakî**'nin piyeslerinde sosyal ve siyasi konuları incelerken şu üç kesin sonuca ulaşmak mümkündür:

1. Edebî eser herkesin anlayabileceği sade bir dille yazılmalı ve halkın menfaatlerini savunmalıdır.
2. Eskimiş ve zamanı geçmiş hayat görüşlerine karşı savaşılmalı, fakat halk kültürünün ve millî umdelerin ayakta kalmasına hizmet etmelidir.
3. Mutlaka yazarın kafasında taşıdığı ve halka ulaştırmak istediği bir fikre, gayeye, ideale hizmet etmelidir.

Bu temel değerlendirmelerden dolayıdır ki, **Ayaz İshakî**'nin tiyatrolarında sosyal ve siyasi ağırlık kendisini hissettirmektedir. Çalışmamın bütünlüğü içerisinde, bu temel bakışlar eser bazında detaylı olarak incelenmiş ve piyeslerdeki sosyal ve siyasi konularla ilgili geniş değerlendirme ve tespitlere yer verilmiştir.

Tiyatro, toplumsal yaşamın içinde gelişen bir olgudur. Toplumların sosyal yönünün vazgeçilmez bir unsurudur. Toplumsal değerlerin tümünün toplum içinde yaşanış biçimi tiyatroyu doğurmuştur. **Ayaz İshakî**'nin eserlerine bakıldığında bu ağırlığın kendisini ciddi şekilde hissettirdiği açıkça görülür. Hemen hemen tüm piyeslerinde aktüel bir sorunu ve çözümünü işleyen **Ayaz İshakî**, piyes ve hikâyelerindeki kahramanları her zaman yaşamın içinden seçmiştir.

Ayaz İshakî'nin eserlerinde karşımıza çıkan ilk ve en önemli sosyal olgu **eğitimdir**. **Ayaz İshakî** piyeslerinde mensubu bulunduğu Tatar aydınlanma hareketinin de gereği olarak eğitime büyük yer vermiştir.

O, bir taraftan geleneksel eğitim sistemini eserlerinde eleştirirken, diğer taraftan Tatar halkının en büyük sosyal sorununun eğitimsizlik olduğunu görmüş ve halkı eğitime teşvik etmiştir.

Ayaz İshakî'nin piyeslerinde, bizzat eserin kendi içerisinde, pedagojik boyutlar tespit etmek mümkündür. Türk edebiyatında Namık Kemal'in piyeslerinde, Şinasi'nin "Şair Evlenmesi" piyesinde nasıl toplumu eğitmek amacı güdülyorsa **Ayaz İshakî**'nin "**Cemiyet**" ve "**Kıyamet**" piyeslerinde olduğu gibi birçok piyesinde de toplumdaki bu yanlış bilgiler ve inanışlar tespit edilerek, toplumun bir anlamda eğitilmesi amaçlanmıştır. **A.İshakî** eserlerinde hep aydın insanları ön plana çıkarır. Ona göre cehaletin bataklığına gömülen insanlar toplumu felakete götürürler, sebebi de, yarasa nasıl ışıktan korkarsa, onlar da aydınlık yolu gösteren ilimden korkarlar. İlimden korkan insanlar ise insana değer vermezler, veremezler çünkü insanı anlayamazlar. **A.İshakî** de Tatar halkına, ilmi, irfanı ve onlarla mücehhez olan şahsiyetleri yetiştirmenin gereğini vurgulamaktadır. Aydın kişiliğe sahip kahramanlarını yüceltmesinin sebebi de budur.

Kendisi de Tatar aydınlanma hareketi olarak anılan *ceditçi* görüşün temsilcilerinden olan **Ayaz İshakî**, Tatar toplumunun, geleceğinin iyi bir eğitimle aydınlanacağını farkındadır. Bunun için geleneksel eğitime karşı çıkar ve Avrupalı tarzda okullar açılması gerektiğini savunur. "**Cemiyet**" piyesinde bu konuyu detaylı olarak işleyen sanatçı, yeni tarz eğitime karşı çıkan mollaları yerer ve onların daha çok menfaat kaygısıyla böyle davrandıkları görüşünü savunur.

Ayaz İshakî'nin bazı eserlerini doğrudan eğitim aracı olarak kullandığını söylemek abartılı olmayacaktır. Komedi tarzında verdiği eserlerde de **Ayaz İshakî**'nin eğitim merkezli bir zihniyet taşıdığı görülür. "**Can Bayeviç**"te, "**Kıyamet**"te ve "**Cemiyet**" piyesinde **Ayaz İshakî** eğitimsiz kişilerin söz ve davranışlarıyla nasıl gülünç durumlara düştüğünü vererek toplumun bu tiplerden bir ders çıkarmasını amaçlar.

Piyelerini yaşadığı dönemin sosyal meseleleri üzerine kuran **Ayaz İshakî** gelenek ve göreneklerden piyeslerinde sıkça yararlanır. Çok eşliliklerden cenaze törenlerine kadar Müslüman Tatar toplumunun gelenek ve görenekleri **Ayaz İshakî**'nin piyeslerinde kendisine yer bulmuştur.

Ayaz İshakî, piyeslerinde gelenek ve göreneklere olumlu ve olumsuz olmak üzere iki temel bakış açısı ile yaklaşır. Olumlu bulunduğu gelenek görenekleri piyeslerinde güzel mesajlarla hatırlatırken, olumsuz bulunduğu gelenek görenekleri hicveder ve halkı bu konularda bilgilendirmeye

çalışır. Piyesler bu yönüyle, Tatar gelenek ve göreneklerinin sanat eserleri yoluyla tarihe mal edilmesinde de önemli bir rol oynamıştır.

Ayaz İshakî'nin Tatar halk kültürünü çok iyi bilen bir gözlemci olduğu, bu çalışmada vardığım sonuçlardan bir diğeridir. O, halk arasında yaşayan gelenek ve görenekleri en ince ayrıntısına kadar belleğine kaydetmiş ve bunları eserlerinin arasına sosyal motifler olarak ustaca yerleştirmiştir. Bütün piyeslerinde yeri geldiği zaman bir Tatar geleneğinin yansımaları görmek mümkündür. **Ayaz İshakî** gelenek ve göreneklere yer verirken, eleştirilerinin çoğunda bir kaç mizahi piyesinde ince bir dille hicvettiği gelenekler sayılmazsa, genellikle olumlu davranmıştır. Halkın benimsediği gelenek ve görenekleri eleştirmemiş, bunun yerine gelenek ve görenekleri o insanların sosyolojisini yansıtan birer kültürel zenginlik olarak eserlerine taşımıştır. Gelenek ve göreneklere her eserinde mümkün olduğunca geniş yer veren **Ayaz İshakî**, böylelikle piyesi izleyen Tatarların, sahnelenen oyunda "kendilerinden bir şey bulmalarını" sağlamıştır. Bu özellik eserlere popülist bir değer kazandırmış, insanlar en azından kendilerinden bir şeyler görebilmek için **Ayaz İshakî**'nin piyeslerini ilgiyle izlemişlerdir. Bu yaklaşımı, **Ayaz İshakî**'nin piyeslerindeki bir üslup özelliği olarak kaydetmek mümkündür.

Ayaz İshakî'nin piyeslerinde yaptığım sosyal konu taramasında ortaya çıkan bir diğer sonuç da onun **kadınlara çok büyük önem verdiğidir**. Ona göre insanların ve toplumların hayatında kadın merkez olmalıdır. Geleneksel anlayışa göre erkeğin gölgesinde, sadece çocuk doğuran, ev içinde eğitici, yetiştirici, bir ölçüde düzenleyici rol oynayan kadın, **Ayaz İshakî**'ye göre bu dar çerçevenin dışında toplumda da aynı rolü üstlenir hâle getirilmelidir. Toplumun geleceği olan çocukların yetişmesinde birinci sorumluluğun kadında olduğunu gözleyen **Ayaz İshakî**, kadınların mümkünse tahsilli, değilse en azından gelenek ve görenekleri çok iyi bilen, kültürlü ve millî şuura sahip olmaları gerektiği görüşündedir. Bu sağlandığı takdirde yetişen çocukların aynı birikimle gelişeceğinin farkındadır.

Ayaz İshakî, Tatar kadınının fedakâr ve sabırlı olduğunun bilincindedir. Bu yönleriyle onların gerek evlilik yaşamında, gerekse toplum yaşamında büyük sorumluluğa sahip olduğunu ve isterlerse çok önemli işler yapabileceklerini savunur. Onun için de kadın toplum yaşamında ve ev içerisinde daha ön planda olmalıdır.

Ayaz İshakî, kadın konusunda geleneksel birtakım yaptırımları olumsuz bulurken bazılarını da olumlu olarak değerlendirir. Mesela kadınların zorla evlendirilmelerine karşıdır. Birden çok evliliğe karşıdır. Ona göre kızlar, beğendikleri erkekle kısa bir flört dönemi yaşadıkdan sonra kendi istekleriyle evlenmelidir. Evlilikte sosyal statü farkı önemli değildir. Önemli olan iki gencin birbirlerini sevmesi ve anlaşabilmesidir. Bunun için de toplum içerisinde yaygın olan çok evliliğe, zengin fakir ayırımına ve kızın evleneceği erkeğin ailesi tarafından belirlenmesine karşı çıkar. Bu düşüncelerini de piyeslerinde savunmaktan geri durmaz.

Kadının evinde oturup kısmetini beklemesi de **Ayaz İshakî**'nin hoşuna gitmeyen bir davranış tarzıdır. **Ayaz İshakî**, kadının beğendiği erkeğe ulaşabilmek için mücadele etmesini, girişimlerde bulunmasını ister ve piyeslerinde bu özellikte kadın tipleri yaratır.

Aynı şekilde kadının toplum içerisinde daha aktif görevler üstlenmesi gerektiğini savunan yazar, bunun için onların mücadele etmekten kaçınmaması gerektiğini savunur.

Çalışmamın bir diğer bölümünde **Ayaz İshakî**'nin piyeslerindeki **siyasi konuları** tespit ettim. Kendisi de sosyal hayatın içerisinde olan ve siyasi düşünceleriyle ön plana çıkan **Ayaz İshakî**'nin piyeslerinde siyasal konulara yer vermemiş olması düşünülemezdi. Bütün hayatını milliyetçilik düşüncesine hasretmiş olan ve bu düşünce için hem kalemiyle hem de bilfiil mücadele vermiş olan **Ayaz İshakî**'nin, bütün piyeslerinde siyasal konulara yer vermiş olduğu gözlenmektedir. Piyelerini, düşüncelerini topluma aktarmak için bir araç olarak gören ve bu bakış açısıyla eserler meydana getiren **Ayaz İshakî**'nin, piyeslerinde en çok ele aldığı siyasal konuları; **milliyetçilik, sosyalizm, İslamiyet, Hristiyanlaştırma ve Ruslaştırma** ana başlıkları altında topladım.

Piyelerinden yola çıkarak yaptığım değerlendirmelerde **Ayaz İshakî**'nin bir **Türk milliyetçisi** olduğunu ve eserlerini de bu düşünceyi halka benimsetmek için kaleme aldığını söyleyebiliriz. **Ayaz İshakî**, Tatar toplumunun bağımsız, özgür ve müreffeh bir toplum olması için mücadele etmiş, bunu eserlerine yansıtmış bir mücadelecî-aydın-yazardır. Bütün piyeslerine yansıyan temel düşünce budur. Onun piyeslerini milliyetçilik düşüncesinin gelişimi itibarıyla üç dönemde değerlendirdim.

Bunlardan ilki milliyetçiliğin eğitim yoluyla halka benimsetilmeye çalışıldığı dönemdir. **"Kıyamet", "Cemiyet", "Can Bayevîç" ve "Üç Ka-**

dın ile Hayat” piyesleri bu dönemde kaleme alınmış ve halkı eğitim başta olmak üzere toplumsal konularda millî bir bakışla bilinçlendirmeyi hedef alan eserleridir.

Ayaz İshakî'nin piyeslerinde milliyetçilik düşüncesi adına tespit ettiğim ikinci dönem Rusya'da yaşayan bütün Müslüman Türkler için eşit haklar sağlanmasını isteyen ve bunun için verilen mücadeleleri anlatan ve yine mücadele edilmesini telkin ve tavsiye eden piyesleri kaleme aldığı dönemdir. Bu dönemde verdiği eserler; **“Dalga İçinde”**, **“Züleyha”**, **“Muallim”**, **“Muallime”**dir.

İdil - Ural Türklerinin müstakil bir devlet kurmaları gerektiği fikrini savunan, Tatar halkının bağımsızlık ve özgürlük düşüncesini olgunlaştırmaya yönelik piyesleri ise onun artık milliyetçilik düşüncesini **“ideoloji”** olarak benimsediği ve yaymaya çalıştığı dönemdir. Bu dönemde verdiği eserler ise; **“Tartışma”**, **“Ulu Muhammet”** piyesleridir.

Ayaz İshakî'nin piyeslerinde **sosyalizm**, belli başlı yer tutan siyasi konular arasındadır **Ayaz İshakî**'nin sosyalizmi anlattığı en önemli iki piyesi **“Tartışma”** ve **“Dalga İçinde”**dir. Bu iki piyesinde de sosyalizmi öven, teşvik eden bir anlatım söz konusu değildir. Tam tersine sosyalizmi bir kurtarıcı gibi gören Tatar gençliğinin, devrim gerçekleştikten sonra nasıl bir yanılgıya düştüklerini ve nasıl pişman olduklarını anlatılır. Buna karşılık **Ayaz İshakî**'nin milliyetçiliği ön planda tutan diğer bütün piyeslerinde sosyalizmi üstü kapalı olarak da olsa yeren, beğenmeyen bir tarzı benimdediğini tespit ettiğimi belirtmeliyim.

Bu arada şunu da belirtmek gerekir; **Ayaz İshakî** sosyalizmi savunurken de milliyetçiydi, çünkü o, sosyalizmin Tatar toplumunun Çarlık döneminde maruz kaldığı baskı ve zulümlerden ancak sosyalizm sayesinde kurtulabileceğini düşünüyordu. Gelişmeler onun yanıldığını çok çabuk ortaya çıkardı. Çünkü Sosyalist Rusya, Çarlık Rusya'sını, Tatar halkının özgürlükleri açısından hiç de aratmamıştır. **Ayaz İshakî**, piyeslerinde bu yaklaşımı ortaya koyarak halkı sosyalizme karşı bilinçlendirmeyi amaçlamıştır.

Ayaz İshakî'nin piyeslerinde **İslamiyet**, işlenen başlıca konular arasında dikkat çekmektedir. **Ayaz İshakî**'nin piyeslerindeki İslamiyet'e bakış açısını olumlu ve olumsuz olmak üzere iki kategoride değerlendirdim.

O, İslamiyet'in temel değerlerini her zaman savunan bir yaklaşım içerisindedir. **Ayaz İshakî**'ye göre her insan inanma özgürlüğüne sahip olmalı ve inançlarını yaşayabilmelidir. Baskı ve zorlamayla kimse dini inançlarından vazgeçirilemez. Ayrıca kimse Müslüman olmaya ve İslamiyet'in gereklerini yerine getirmeye zorlanamaz, aynı şekilde kimse zorla Müslümanlaştırılmaz. Tespit ettiğim olumlu yaklaşımları bu kategoride ortaya koydum. Fakat İslamiyet adına konuşma yetkisini kendisinde gören bazı insanlar İslamiyeti çıkarlarına göre yorumlayabilmekte ve kendilerine inanacak kitleler bulabilmektedir. Bunlar **Ayaz İshakî**'ye göre doğru değildir. Halkın bu kişilere karşı aydınlatılması gereklidir. Bu başlık altında da olumsuz olarak yorumlanabilecek tespitlerimi sıraladım.

Konusunu toplumdan alan, toplumu eğitime ve bilinçlendirme amacıyla eserler veren **Ayaz İshakî**'nin piyeslerinde, Tatar toplumunun o gün için "kanayan yarası" durumunda olan **Hristiyanlaştırma ve Ruslaştırma** da işlenen başlıca siyasi konular arasında yer almıştır. Bu konunun en yoğun şekilde "**Züleyha**" piyesinde işlendiğini görüyoruz. **Ayaz İshakî**, yüzyıllar boyu Tatar toplumu üzerinde uygulanan Hristiyanlaştırma ve Ruslaştırma politikalarını, bu piyeste dramatize etmiş, Tatar halkının bu konudaki direnişini ve verdiği mücadeleyi aktarmıştır. Bu arada Hristiyanlaştırma ve Ruslaştırmaya gönüllü talip olan bazı Tatarları da, **Ayaz İshakî**'nin piyesleri aracılığıyla eleştirdiğini görüyoruz. "**Can Bayeviç**" piyesinde bu durumdaki birisi komedi tarzının incelikleri kullanılarak eleştirilmektedir.

Ayaz İshakî'nin piyeslerinde zaman zaman vaka kurgusunu ve olayların akışını ikinci plana itme pahasına, "idealist" bir yaklaşım tercih ettiğini, tespit ettiğimi belirtmeliyim.

Bu amaca ulaşabilmek için onun piyeslerinde mümkün olduğu kadar sade, halkın anlayabileceği bir dil kullandığını görüyoruz.

Fakat onun piyeslerindeki bu idealist kaygılar tiyatro tekniği açısından sıkıntılı sayılabilecek bazı sonuçlar da doğurmuştur. O, savunduğu fikri söyletebilmek için bazen çok uzun monologlar kurmaktan kaçınmamış, "sıkıcı" olmaktan da çekinmemiştir. Bu tür uzun monolog ve diyaloglara birçok piyesinde rastlamaktayız.

Bu genel değerlendirmeler ışığında **Ayaz İshakî**, piyeslerini **milliyetçilik ideolojisi** merkezinde Tatar halkını bilinçlendirmek, aydınlatmak, onları eğlendirirken veya üzerken düşündürmek amacını gütmüştür

Herhâlde bundan dolayıdır ki **Ayaz İshakî**'nin piyesleri 1990'lı yılların başına kadar Tataristan başta olmak üzere tüm Sovyet cumhuriyetlerinde yasaklanmış ancak bu tarihten sonra ortaya çıkan özgürlük ve bağımsızlık ortamı içerisinde yayınlanmaya ve basılmaya başlanmıştır.

Ayaz İshakî'yi "romantik milliyetçi" olarak tanımlarken "romantik" ifadesini Batılı anlamda "romantizmin etkisinde kalan ve bir edebi akımdan etkilenerek eserler veren" anlamında değil yazarın "duygusal" kimliğini vurgulamak için kullandığımızı belirtelim. Yoksa **Ayaz İshakî**'yi sadece "romantizmin etkisinde" kalan bir yazar olarak değerlendirmek ona karşı yapılan ciddi bir haksızlık olur.

KAYNAKLAR

- Abdullina D. "Camal Velidi hem Gayaz İshakiy." Şehri Kazan, 3 Mart, 1993.
- Abdullin M. "Birinçi Rus revolyutsiyesinde Tatarlar hem hezirgi burjuaz istoriografiya." Kazan Utları. S. 1, 1975.
- Abdullin M., Batıyiv C. *Tatarstan ASSR; Çınbarlık hem Burjuaz Uydırmalar*. Kazan, Tatarstan Kitap Neşriyatı, 1980.
- Abdullin M. "Na svalke İstorii." Slovo Agitatora. S. 13, 1987.
- Abdullin M. "İnternatsionalizm Tantanası hem Burjuaz Kürezeçilik." Sovyet Mektebi, S. 11, 1987.
- Abdullin M. "Halıkka Karşı." Kazan Utları, S. 12, 1987.
- Abdullin M. *Tonuyuşçii hvatayetsya za zmeyu*. Kazan, Tatarskoyı Knijnoy İzdatelstvo, 1988.
- Abdullin Y. "Fikri İzlenüler yolında." Kazan Utları. S. 1, 1993.
- Abdullin. "Ceditçilik Hereketi", Miras. S. 4, 1995.
- Abdullin Y, Heyrullin E. "Merceni mirasın öyrenü turında." S. 10, Kazan utları, 1976.
- Abdullin Y. "Ceditçilik Hereketi." Miras. S. 11-12, 1994.
- Ağış, Fazıl. "Kültürün Temellendirilmesinde İslâm Dininin Rolü." Diller, Ruhî Kültür ve Türk Tarihi: Gelenekler ve Modernlik, Türkoloji Enternasyonal Toplantı Çalışmaları, 3 bölümlü, 9-13 Haziran 1992, Kazan'da verilen ve III.C.s.228-230, Moskova, 1997'de basılan tebliğ.
- Akçura Y. "Gayaz Efendi." Miras. S. 6, 1992.
- Akış A. *İdil Ural Meselesi ve Sovyet Emperyalizmi*. Ankara, Ayıldız matbaası, 1963.
- Akış G. "Gayaz İshakiy. İdil-Ural Millî Azatlık Hereketinin Böyek Yulbaşçısı." Kazan Utları, S. 2, 1994.

- Akış G. "İsimde Kalgannar." Memuar. Miras. S. 5-6, 1994.
- Akçura Yusuf. "Gayaz Efendi." Miras. S. 6, 1992.
- "A.M. Gorkii bilen G. İshakıy yazışkan hatlardan özikler." Sotsialistik Tataristan, 9 Aprel. 1989.
- Arslanov G. "Yaratmagaç Başlamıylar..." (G. İshakıy'nın "Aldım Verdim" dramı hakkında), Vatanım Tatarstan, 3 İyun, 1994.
- Aziz A. Tatar Tarihi. Moskova, 1925.
- Beşir F. "Edip hem Sığış." Miras. S. 1, 1988.
- Belyalov U., Faseyev K. "Gayaz İshaki, on je Şolts." Sovetskaya Tatariya, 1989, 20 Maya.
- Bikbayıva G. "Gayaz İshakiy'nın 'Sönnetçi Babay' eseri bilen tanışu." Me-garif. S. 11, 1991.
- Burnaş F. "Edebiyat hem SengetTturında. Kazan, Tatarstan Kitap Neşriyatı. 1978.
- Burnaş F. "Tatar Teatr Edebiyatı." Beznen Yul, S. 1, 1992.
- Celey Lotfi: "Tatar dramturgiyesine 60 yıl Tulu Unayı Bilen." Sovyet Edebiyatı, 1947, 31 dekabr.
- Devlet Nadir. Rusya Türklerinin Millî Mücadele Tarihi. Ankara, 1985.
- Davletşin Tamurbek Sovyetskii Tatarstan. Kazan: İzd. "Jien", 2005.
- Devletşin Tamurbek: Sovyet Tataristanı. Çev. Mehmet Emircan. 2.bs. Ankara. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981.
- Ehmedullin A. Sehne Edebiyatı hem Tormış. Kazan. Tatarstan Kitap Neşriyatı, 1980.
- Ehmedullin A. "Gayaz İshakiy eserlerinin isimligi." Kazan Utları. S. 6, 1989.
- Ehmedullin A. Dörislikke irişü yolında. Kazan. Tatarstan Kitap Neşriyatı, 1993.
- Ehmedullin A. "Gayaz İshakiy hem Tatar Dramaturgiyesi." Miras. S. 1-2, 1995.
- Emirhan Fatih. "Gayaz efendi şerefine." Koyaş, 1916, 4 Mart.
- Emirhan, Fatih. "Zöleyha." Koyaş. 1917, 19 Mart.
- Emirhan Raşat. "Millilik hem Milletçilik turında." Yanavaz, S. 4, 1991.
- Emirhan Ravil. "Gayaz İshakiy jurnalist hem publitsist." Tataristan, S. 7-8, 1992.
- Emirhan Ravil. "İshakiy'nın Balalar Künele" Yalkın. S. 11, 1993.
- Emirhan Ravil. "Oktyabрге Kader Çıkkın Tatar Vakıtlı Matbugatı." Tataristan.
- Emirhan Ravil. "İshakiy'nın un kuli." Tatarstan. S. 8, 1996.
- Eydi T. "Ülimsiz İsim." Kazan Utları, S. 2, 1994.
- Feyzi Mirheyder: Saylanma eserler C.1. Kazan, 1957.

- Galimullin Fuat. *Edebiyat*. Kazan: Megarif, 1994.
- Galimullin Fuat: "*Hadi Taktaş.*" *Edebiyat*. Kazan, 1994.
- Galyabi A. "*Zuleyha' i drugiy.*" *İzvestiya Tatarstana*. 1994, 29 Oktyabrya.
- Gaynanova L. "*Zarıgıp Kötken Miras.*" *Tatarstan Yeşleri*. 1989, 4 Noyabr.
- Gaynanova L. "*Sikelteler aşa.*" *Şehri Kazan*. 1991, 30 Gynvar.
- Gaynanova L. "*Avırlıkni Yörek birle Küterebiz.*" *Şehri Kazan*. 1993, 23 Fevral.
- Gaynanova L. "*Zöleyha.*" *Şehri Kazan*. 1993, 24 Fevral.
- Gaynanova L. "*Gayaz İshakıy.*" *Şehri Kazan* (Milliyet Eki, S. 8), 1993, 27 Mart.
- Gaynanova L. "*İshakıy hikeyelerine giriş mekale.*" *Miras*. S. 5-6. 1995
- Gaynanova L. "*İshakıynın "Tegallimde Segadet, yeki Gıylım Ügrenüde Rehet Gomir" Hikeyesin Tekdim İtü mekalesi.*" *Miras*. S. 7-8, 1996.
- Gaynanova L. "*Kiyemet" komediyesi.*" *Miras*. S. 12, 1997.
- Gaynanova L. "*Mögallım Yazmışı.*" *Miras*. S. 11, 1997.
- Gaynanova L. "*Kimge Öylenirge?"* *Miras*. S. 1, 1998.
- Gaynanova L. "*Her Agaçnın Üz Cimişi.*" *Miras*. S. 12. 1997.
- Gaynanova L. "*Mögallıme" Piyessası.* *Miras*. S. 1, 1998.
- Galimullin F. "*Halıkka Kaytu.*" *Miras*. S. 6, 1992.
- Gasrıy N. "*Şimali Törki Ediplerinnen Gayaz İshakıy.*" *Miras*. S. 11-12, 1994.
- Gaffarova F. "*Min Milletimnin Balasımın.*" Kazan. Tatarstan Kitap Neşriyatı. 1997.
- "*Gayaz İshakıy Beynin Edebi Eserleri. 1896-1950.*" *Tatarstan*. S. 8, 1993.
- Ganieva F., Gıylecev İ, İslamov F: *Edebiyat*. Kazan, 1996.
- Gobeydullin G. "*İki Yöz Yıldan Son İnkıyraz.*" *Miras*. S. 9, 1993.
- Gosmanov M. *Gayaz İshakıy. "İki Yüz Yıldan son İnkıyraz" hem Patşa Tsenzurası.*" *Kazan Utları*. S. 10, 1995.
- Gıylmanov C. "*Songı "Tirek."*" *Kazan Utları*. S. 7, 1981.
- Gıyleciyeva R. "*Mektepte G. İshakıy İcatı bilen Tanışu.*" *Megarif*, S. 5, 1992.
- Halit G: "*Çornın kıskaçça tarihi ictimagıyı karakteristikası.*" Tatar Edebiyatı Tarihi. C.3: XX gasır başı. Kazan, 1986.
- Halikov A. "*Rus tanınan 500 Bulgar – Tatar Türk asıllı Sülale*", Çev. Mustafa Öner, İstanbul, 1995.
- Hismatullin H: "*Şıhab Merceninen tel, edebiyat hem sengat meselelerine karaşı*", *Sovyet Edebiyatı*, S. 4, 1964.
- Halit G: *Şerif Kamal. Tatar edebiyatı Tarihi*. C.3. Kazan, 1986.

- İbrahimov G. *Eserler*. 8 Tomda. 6. Tom. Kazan. Tatarstan Kitap Neşriyatı, 1986.
- İbrahimov F. "*Gayaz İshakiy Kayum Nasıyri turında.*" Sotsialistik Tatarstan. 1990, 25 Mart.
- İbrahimova G. "*Maktalğan hem Taptalğan Edip.*" Cıstay Heberleri. 1993, 10 Mart.
- İbrahimov F. "*Gayaz İshakiy turında zamandaşları.*" Kazan Utları. S. 3, 1995.
- İshakiy Gayaz. *Eserler*. 15 Tomda. 2.T.Povestler hem Hikâyeler. 1909-1918. (Yayına Hazırlayan Tatarstan Fenner Akademiyesi Gumanitar Fenner Bölügi), Kazan, Tatarstan Kitap Neşriyatı, 1999.
- İshakiy Gayaz. *Eserler*. 15 Tomda. 2.T.Povestler hem Hikâyeler. 1909-1918. (Yayına Hazırlayan Tatarstan Fenner Akademiyesi Gumanitar Fenner Bölügi), Kazan, Tatarstan Kitap Neşriyatı, 1999.
- İshakiy Gayaz. *Eserler*. 15 Tomda. 3 .T. (Yayına Hazırlayan Tatarstan Fenner Akademiyesi), Kazan, Tatarstan Kitap Neşriyatı, 2001.
- İshakiy Gayaz. *Eserler*. 15 Tomda. 7.T. Publitsistika (Yayına Hazırlayan Tatarstan Fenner Akademiyesiyesi G. İbrahimov ismindegi Tel Edebiyat hem Sengat İnstitutı), Kazan, Tatarstan Kitap Neşriyatı, 2008).
- İshakiy Gayaz. "*Tilençi kızı.*" Miras. S. 11, 1993; S. 12, 1993; S. 2 1994, 26 – 31; Azat Hatın, S. 6, 1989.
- İshakiy Gayaz. "*Mulla Babay.*" Miras. S.10, b.194–196, S. 11-12,b.46-49, 1994.
- İshakiy Gayaz. "*Ostazbike.*" Miras. S. 6, 1998.
- İshakiy Gayaz. "*Ul eli öylenmegen idi.*" Yanavaz, S. 25, 4 Noyabr, 1991.
- İshakiy Gayaz. "*Ul eli öylenmegen idi.*" C.8, kitap 3, Kazan, 'Gasır' kitap neşriyatı, Megarif tipografıyesi, 1918.
- İshakiy Gayaz. "*Zından.*" Kazan. Tatarstan kitap neşriyatı, 1991.
- İshakiy Gayaz. "*Dulkın içinde.*" Miras. S. 4, 1992, 52-73; S. 5, 1992.
- İshakiy Gayaz. "*Sünnetçi Babay.*" Kazan utları. S. 1, 1990.
- İshakiy Gayaz. "*Cemgiyet.*" Komediya.c.3, k.1. Kazan Haritinov tipogpafıyesi, 1911.
- İshakiy Gayaz. "*Muallım*". Miras. Kazan, S.10, 1991.
- İshakiy Gayaz: "*Oluğ Mühammet.*" Miras. S. 1, 1991, 6-27, S. 1, 1992.
- İshakiy Gayaz: "*Üç hatın bilen Tormış.*" Miras. S. 7-8, 1996.
- Kamal Şerif: "*Akçarlaklar*". *Edebiyat*. Kazan, 1994.
- Karimullin A. "*Borba Za Sozdaniyı Tatarskoy Periodičeskoj Peçatı Arğamak*, S. 5-6, 1995.

- K.Kerimi: *Turkmenski teatr*. Moskva, 1964.
- Kerimullin E. "*Tatar Kitaplarının Toplanma İsimligi. Millî matbagaçlık.*" Miras. S. 1, 1994.
- Kerimullin E. "*Tarihka Kaytu.*" Vatanım Tatarstan. 1995, 2 İyun.
- Kerimullin E. "*Yazmış, Yazmış.*" Kazan, Tatarstan Kitap Neşriyatı. 1996.
- Kerimullin E. "*Törkiyede 'Kazan' Jurnalı.*" Kazan Utları S. 2, 1997.
- Kerimullin Ebrar. "*Kitap Dönyasına Seyehet.*" Kazan, 1979.
- Latıfy F. "*İki Dahi Yeneşe Bastı.*" Tatarstan Heberleri. 1993, 23 Fevral.
- Maksudi S. "*Milliyet Toygısının Sotsiyologik Esasları.*" Miras. S. 5-6, 1994.
- Maksudi S. "*İfkar Milliyemiz.*" Şehri Kazan. 1994, 25 Oktyabr.
- Maksudi C. "*İki Türlü Milletçilik.*" Vatanım Tatarstan. 1994, 26 Oktyabr.
- Mahmutov H., Gynanova L. Gayaz İshakı. "*Vozvraşçeniyı çerez 70 Let.*" İdil. S. 2, 1992.
- Mehmutov H., İlyalova İ., Giyzzet B. "*Oktyabrge kadergi Tatar Teyatrı.*" Kazan. Tatarstan Kitap Neşriyatı. 1988.
- Mehmutov H. "*Miras Komissiyesinde.*" Sotsialistik Tatarstan. 1989, 16 Fevral.
- Mehmutov H., Gaynanova L. "*Zarıgıp Kötken Miras.*" Gayaz İshakıy. "*Zindan*" Kazan, Tatarstan Kitap Neşriyatı, 1991.
- Mehmutov H. "*Olug Möhemmet.*" Tarihi Dram. Miras. S. 1, 1991.
- Mehmutov H. "*Gayaz İshakıy İcatın Barlaganda.*" Miras. S. 2, 1992.
- Mehmutov H. "*Gayaz İshakıy hem Tatar Sehnesi.*" Miras. S. 4, 1993.
- Mehmutov H. "*Miras" için Köreş Tarihinnan.*" Miras. S. 7, 1993.
- Mehmutov H. "*Onıtılmas Yaktı Talant.*" Miras. S. 5-6. 1996.
- Mehmutov H. "*İshakıy İzlerinnen.*" Miras. S. 2, 1997.
- Mehmutov H. "*İshakıy İzlerinnen.*" Miras. S. 3, 1997.
- Mehdiyiv M. "*Tatar Jurnalları.*" Kazan Utları. S. 6, 1989.
- Mehdiyiv M. "*İshakıysız, İbrahimovsız, yeki Fekıyrlek bilen Ütken Tiriklik.*" Tatarstan Yeşleri. 1993. 10 Aprel.
- Minnigulov H. "*Tanış Problemlar, Tanış Behesler.*" Şehri Kazan. 1992, 5 Noyabr.
- Minnigulov H. "*Milletibiznin Olug Hadimi hem Yulbaşçısı.*" Şehri Kazan ("Milliyet" Eki) 1993, 20 Fevral.
- Minnigulov H. "*Millî Beysizlikni Kıybla İtip.*" Miras. S. 2, 1993.
- Minnigulov H. "*Çit İllerde Tatar Edebiyatı hem Matbugatı.*" Kazan Utları. S. 7, 1993.

- Minnigulov H. *Gayaz İshakiynın Mōhecirliktegi İcatı*. Kazan, Tatarstan Kitap Neşriyatı, 2004.
- Minnigulov Hatip, Sadreddinov Şeyhillislam: *Edebiyat*. Kazan, 1994.
- Minnigulov H, Gıymadieva N: *Tatar Edebiyatı*. Kazan. Megarif Kitap Neşriyatı, 1996.
- Muhamed Ayaz İshakî. 100. Doğum Yılı Dolayısıyla*. Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1979.
- Musin F. "*Mirasız İğtibar Sorıy.*" Sotsialistik Tatarstan, 1989, 18 Fevral.
- Musin F. "*Gayaz İshakiynın Milletçiligi Turında.*" Miras. S. 1 1992.
- Musin F. "*Halık Mirası – Halık Gomere.*" Vatanım Tatarstan. 1992 28 Fevral.
- Musin F. "*Edebi Tarihni Yanaça Öyrenü Turında.*" Miras. S. 5, 1992.
- Musin F. "*Gayaz İshakiy. Yörte Bizni Yazmışlar.*" Kazan. Tatarstan Kitap Neşriyatı. 1992.
- Musin F. "*Olı Mirasnı Barlaganda.*" Tatarstan Heberleri. 1993, 30 Dekabr.
- Musin F. "*Tarihi Gadillikke Taba.*" Tatarstan Heberleri. 1994, 15 Oktyabr.
- Musin F. *Tatar Edebiyatı vb. 7 Sınıf. Rus Mektepleri için Derislik*. Kazan. Megarif Kitap Neşriyatı. 1995.
- Musin F. "*Edebiyat Feni hem Tenkiyt.*" Miras. 1996.
- Musin F. "*Tatar Prozası.*" Miras. S. 6, 1997.
- Mōhemmediyiv R. *Yugalmas Miras İzinnen. Eger Biz Yanmasak*. Kazan. Tatarstan Kitap Neşriyatı, 1980.
- Mōhemmetveliyiva G. "*İki Yöz Yıldan Son İnkıyraz*" povestenin Gayaz İshakiy icatındağı urını hem role. Miras. S. 2, 1998.
- Mōhemmet Gaynullin: *Tatar Megrifetçilik Edebiyatı*. Kazan, 1979.
- Nasıyri Kayum: *Saylanma Eserler*. Kazan, 1975, C.2.
- Nebiullina G. "*Gayaz İshakiy İcatı.*" Megarif. S. 9, 1993.
- Nebiullina G. "*Gayaz İshakiy İcatı.*" Megarif. S. 10, 1993.
- Nurullin İ. *XX Yöz Başı Tatar Edebiyatı*. "Kazan" Universitet Bbasmahanesi. 1966.
- Nurullin İ. "*Tatar Megrifetçiligi hem Ceditçilik dip yörtilgen kürişişe karata.*" Kazan Utları. S. 11, 1988.
- Nurullin İ. "*Gayaz İshakiy. Yazuçı, Dramaturg, pıblitsist.*" Sotsialistik Tatarstan. 1989, 9 Aprel.
- Nurullin İ. "*Gayaz İshaki o Sebe.*" Sovetskaya Tatariya. 1991, 21 Fevral.
- Nurullin İ. "*Üzene Layıklı Bulıp Kaytsın idi.*" Sotsialistik Tatarstan. 1991, 6 Mart.

- Nurullin İ. *Gayaz İshakıy* (Tormış Yulı hem Eşçenligi) *Gayaz İshakıy*. "Ostaz-bike". Kazan. Tatarstan Kitap Neşriyatı. 1997.
- Nurgalin Z. "Nelzya opravdat izmenu Rodine (v tom çisle o G. İshakij)" Kızııl Tan. 1988, 13 Sentyabr.
- Möhemmet Gaynullin. *Tatarskaya literatura XX veka*. Kazan, 1975.
- Mihaylova S. *Formirovaniye İ Razvitiye Prosvetitelstva Sredi Tatar Povoljya*. Kazan, KGU, 1972.
- Mirkasıym Usmanov: *Zavetnaya Meçta Husaina Faizhanova*. Kazan, 1980.
- Orenburg Heberleri. "*Seyyar truppa*". Vakit. 1911. 27 Gıynvar.
- Rahim Ali , G.Aziz; *Tatar Edebiyatı Tarihi*, I. C.Kazan, 1922.
- Sehapov E. *İshakıy İcatı*. Monografiya. "Miras" Kitap Neşriyatı. 1997.
- Sehapov E. *İshakıy hem XX Gasır Tatar Edebiyatı*. Monografiya, 1997.
- Sehapov E. *İshakıy İcatı*. Miras. S. 11, 1997.
- Sehapov E. "*İshakıy İcatı*". Miras. S. 2, 1998.
- Sibgatullina E. "*Gayaz İshakıy Pyesaları*." Sotsialistik Tatarstan. 1990, 13 May. *Tatar edebiyatı tarihi*. Tom 2. Kazan, Tatarstan Gıylemner Akademiyesi, 1985.
- Tahirov Z. "*Birinçi Spektakler*". Sotsialistik Tatarstan, 1968.
- Veliyiv Remzi "*Zamana cili*." Sotsialistik Tatarstan. 1989, 20 Oktyabr.
- Veliyiv Remzi. "*Kiyemetke yul*." Miras. S. 12, 1993.
- Veliyiv Remzi. "*Kiyemetke yul*." Miras. S. 1, 1994.
- Veliyiv Remzi. "*Kiyemetke yul*." Miras. S. 2, 1994.
- Veliyiv Remzi. "*Kiyemetke yul*." Miras. S. 3, 1994.
- Velidi C. "*Gayaz Efendi*." Edebi Comga. S. 2, 1992, Gıynvar.
- Velidi C. "*Anlarga Tırıştık, Anlıy Almadık*." Şehri Kazan, 1993, 17 Aprel.
- Veli M. *İstelikli Bir Cıyılış*. Miras. S. 5-6, 1996.
- Velidi C. *Gayaz Efendi*. Miras. S. 7-8, 1996.
- Yalçın, Alemdar: "Tiyatro", Ankara, 1988.
- Yarullina R. *XX Yöz Başı Tatar Prozasında Morzalar Tormışının Çağılışı*. S. 3, Miras, 1998.
- Yeniki E. "*Kötilmegen Hat*." Kazan Utları. S. 1, 1989.
- Zaripov İ. "*Yugalmas Miras İzinnen*." Tatarstan Heberleri. 1993, 13 Fevral.

EKLER

- I. Bu fotoğraflar Tataristan Fenler Akademisinin Hümanitar Fenler Bölümü tarafından hazırlanan *Gayaz İshakıy* (2. C., Kazan, Tatarstan Kitap Neşriyatı, 1999) adlı kitaptan alınmıştır.
- II. Bu fotoğraflar Tataristan Fenler Akademisinin Hümanitar Fenler Bölümü tarafından hazırlanan *Gayaz İshakıy* (3. C., Kazan, Tatarstan Kitap Neşriyatı, 2001) adlı kitaptan alınmıştır.
- III. Bölümdeki resimler Ayaz İshakî'nin *Zindan* (Kazan, Tatarstan Kitap Neşriyatı, 1991) adlı kitabından alınmıştır.
- IV. Bölümdeki fotoğraflar *Gayaz İshakıyının Möhecirliktegi İcatı* (Kazan, Tatarstan Kitap Neşriyatı, 2004) adlı kitaptan alınmıştır.
- V. Bölümdeki fotoğraflar *Ekim'e Kadarki Tatar Tiyatrosu* (Kazan, Tatarstan Kitap Neşriyatı, 1988) kitabından alınmıştır.
- VI. Bölümde, 2009 senesinin Nisan ayında, Türkiye Cumhuriyeti Konya Devlet Tiyatrosu tarafından düzenlenen *Bin Soluk ve Bir Ses* adlı festivalde, Sabir Ümitbayıv Minzele Tatar Devlet Drama Tiyatrosunca sahnelenen Ayaz İshakî'nin "Sünnetçi Dede" romanından Ruslan Sadriev'in sahneye uyarladığı temsilden bazı fotoğraflar ve program yer almaktadır.
- VII. Ayaz İshakî'nin mezarı. Edirnekapı Şehitliği. İstanbul. (Fotograf: Alsu Kamaliev, Eylül 2009).

I.

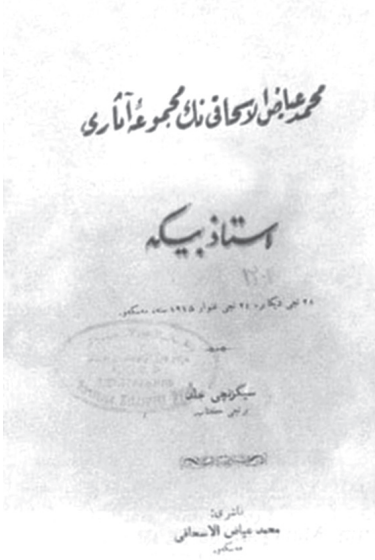

Ayaz İshakî

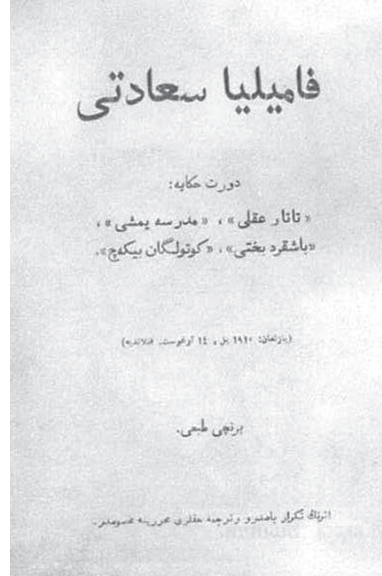

Ayaz İshakî ve Ahmetgeray Hesenî

Ayaz İshakî'nin kızı Segadet
(Saadet Çağatay), Berlin

Ayaz İshakî'nin "Ostazbiké"
kitabının dış kapağı

Ayaz İshakî'nin "Familiye Segadeti"
kitabının dış kapağı

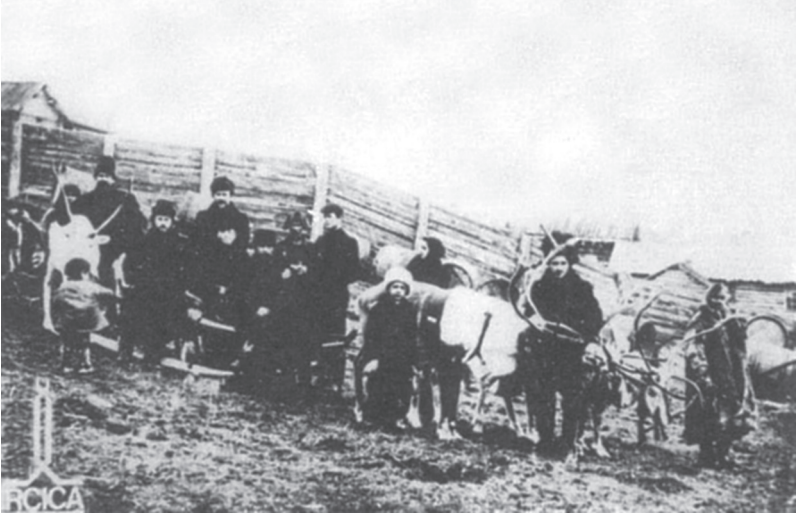
Cemal Velidi

Sadri Maksudi

Apanayevlar evi. Ayaz İshakî' burada yakalanıyor

Ayaz İshakî Pinega'da sürgünde (1908)

Ayaz İshakî Mezen şehrinde (1913)

Ayaz İshakî'nin hanımı Meryem'in (oturmuş) 1928 senesinde Berlin' kızı Saadete gönderdiği resim

Ayaz İshakî'nin "Kiyü" (Güvey-Damat) hikâyesinin dış kapağı

II.

Ayaz İshakî, Alimcan İbrahimov, Zakir Kadiri (?)

Ayaz İshakî'nin kızı Saadet Çağatay ve damadı Tahir Çağatay

Çıstay ili kızları. İlk sırada soldan ikinci Ayaz İshakî'nin kız kardeşi Halimebanu İshakova, sağdan birinci Abdullah Tukay'ın sevdiği kız Zeytüne Mevludova

Ayaz İshakî Moskova'da Müslüman öğrencilerle birlikte (1913)

آ ج ۱
تلاچی قزی

عیاض اسحاق.

ناشری: „معارف کتبخانہ سی“

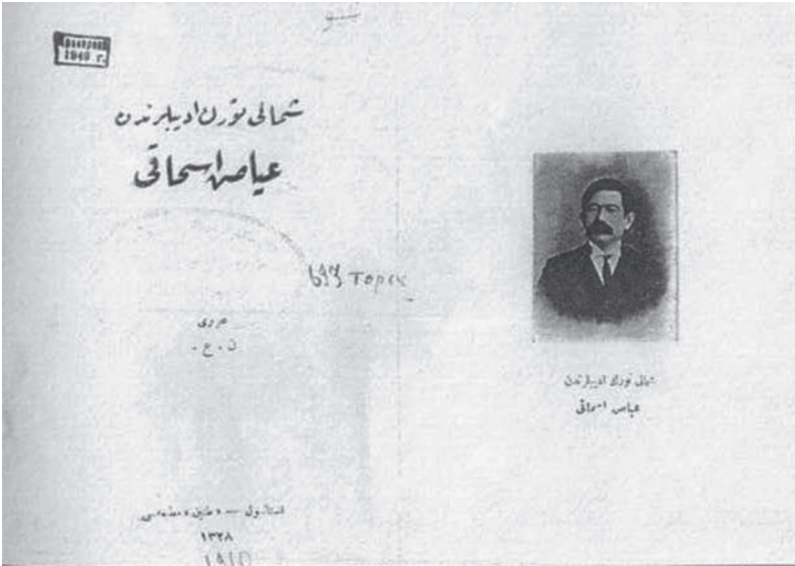
“Dilenci Kızı” kitabının kapağı

Ayaz İshakî 1897-1937 senelerinde

Ayaz İshakî Berlin'deki Tatarlar ile

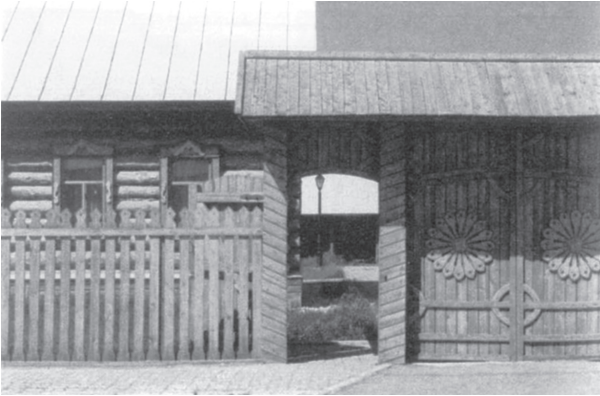
Necip Gasrıy tarafından yazılan "Şimali Türk Ediplerinden G. İshaky" adlı kitabın kapağı

1921 senesinde Sulh Konferansına katılan delegeler

Sulh Konferansına katılan delegeler: Ayaz İshakî, Sadri Maksudi, F. Tuktar (Paris 1920)

Çıstay ili Yevşirme köyünde açılan Ayaz İshakî müzesi görüntüleri

III.

Ayaz İshakînin 1991 yılında Kazan'da basılan "Zindan" kitabının iç sayfası

"Zindan" hikâyesi için yapılan resim

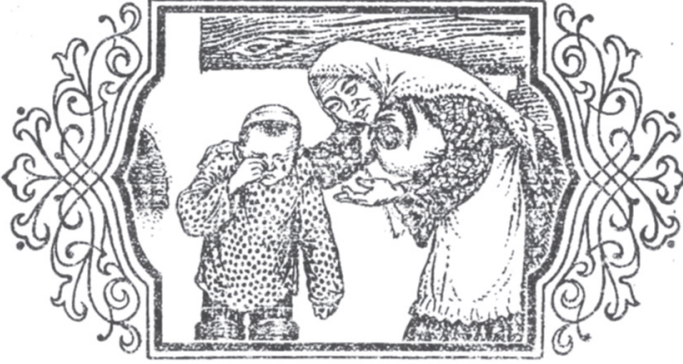
“Tormışmı Bu? (*Hayat mı Bu?*, 1908) hikâyesi için yapılan resim

“Tatar Gakılı” (1910)

“Sünnetçi Babay” (1911) hikâyesi için yapılan resim

"Kecül Çitik" (Keçi Derisinden Yapılan Çizme) 1912

"Aldım Verdim", Piyes (1907)

"Tartışma", Dram (1907-1908)

"Cemiyet", Komedi (1911)

"Züleyha", Dram (1911)

"Can Baeviç", Komedi (1923)

IV.

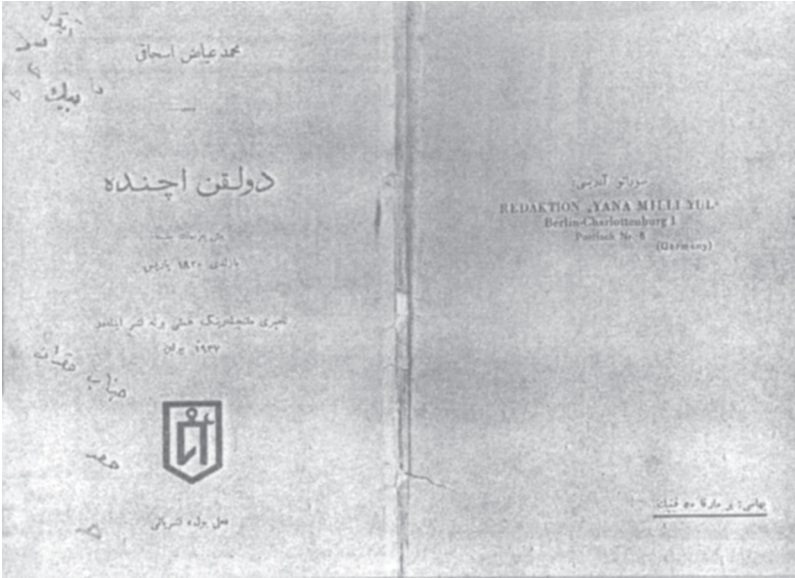
Ayaz İshakî'nin kızı Saadet ve damadı Tahi Şakir (Çağatay)

Ayaz İshakî kızı Saadet'le (1920'li yıllar)

Ayaz İshakî Tatar arkadaşlarıyla birlikte. İlk sırada sağdan birinci Ayaz İshakî, ortada Sadri Maksudî, arka sırada sağdan ikinci Fuad Tuktarov (Ankara 1925)

Ayaz İshakî'nin Belin'de neşredilmiş "Dulqin İçinde" (Dalgalar İçinde) isimli kitabının dış kapağı (1937)

YAÑA MILLI YUL

Chiefredakteur und Herausgeber: A. İshakî

Jahrg. 10

Februar 1938

Nr. 9 011

ایله اولانینگ استقلالیه خدمت ایزیریی، اینک هم خلقنگ مادی
و سزوی بارلی هم آنگ کله یه گن طوری مانی کولرین ایینه
آنان هر بر یازدا اوچون مدمومه یئیزی هر کسکه آیتق

پاسلمانان یازمالار کیری قاتارلار

مجمومه اولدیسه بوکلاتان هر نوبلی مهم نیره ادرنگ نوبندگی
آدوس بره نیق شغل اینده جیهلون اوتور

یازلو بهاسی:

بر یلغا — 30 دوللار یارتی یلغا — 2 دوللار

آدرس:

REDAKTION „YAÑA MILLI YUL“

Yaña Milli Yul dergisinin dış kapağı.

حایا لار تورك - تاتار ملی اداره سی عیاش افندی برله .

اوپرغانلاردان صولدان : 1 - علی قوداکی (رئیس معاوی) ; 2 - جن الدین صوسی (رئیس) ;

3 - عیاش اسماعق : 4 - عطیب خالیدی (اعضا - کاتب) ; 5 - احمد شاه آگی (اعضا) ;

6 - تحفت الله دییوش (اعضا - خزینه دار) .

باشقانلار صولدان : 1 - حسین آگی (اعضا) ; 2 - علی طاهر ;

3 - عبد الله چودین (مکتب خزینه داری) ; 4 - عبد الاحد نیور (اعضا)

Haylar şehrinde (Çin) Ayaz İshakî (ilk sırada soldan üçüncü) Tatar arkadaşlarıyla birlikte (1933)

ئىسلام قورلتايىنا
قاتشۇچىلاردان:
موسى جاراالله، سەيد شامىل،
عباس اىسھاقى .

Fuad Tuktarov (soldan sağa), Ayaz İshakî ve Gomer Tenrikulov (Berlin 1924)

قىدىمى ئىسلام قورلتايىدا . - آندا اوڭدان ، كلىة روضە المعارف رېئىسى شېخ مۇھىمىد العالىم ، عراق وكىلى - الحاج الاعظمى ، تونس وكىلى - عبد العزيز التعالى ، امام يھىيى وكىلى - محمد زبارة ، ايران وكىلى - شىيا، الدين الطباطبائى ، شرق الاردن وكىلى - حسن خالد باشا ، بۈيۈك اسلام مجلسى رېئىسى - محمد امين الحسينى . آرتمدا - الجامعة العربية جريدمسى صاحىبى مئىمىن الحسينى ، اسلام مجلسى اعضاسى - امين بك التيمى ، الزاوية البخارية شېخى - شېخ يعقوب البخارى ، ايدىل - اورال مسلمئانلارنىڭ وكىلى - عباس اىسھاقى ، صفوت يونس الحسينى .

Ayaz İshakî (soldan sağa) Segiyd Şamil ve Musa Yarulla'yla birlikte
İslam Kurultayında (Kudüs 1931)

اوپرئانلاردان سولدان : صاحب جمال - شمسہ آگی ، فیدوسیا - صوتیہ آگی ،
 آول ملایسی - شریف ایسانقول ، ژان بایویویچ - حسین عبوش ، عیاش اسحاق ،
 آصراو - رابنہ دیوش ، شاکرجان ننگ اناسی - طاہرہ قوداگی .
 باسقانلاردان اولدان : شاکرجان ننگ آتاسی - ابراہیم دولت کیلدی ، بوقسور :
 احمد لاپیش ، اشلہبچی قز - عالیہ آگی . صوفلور - مہنور بیچورا ، موزیقچی - احمد صانی ،
 پییانو اویناچی - فاطمہ واغاز ، زاکار - شیخ الله آگیش ، حامیم سالنومونوویچ - احمد ویرغاز ،
 اپتیچی - امرانہ آگی ، فرودوی - احمد طاہر ، آقلاودوچی - سلطان قانیبک ،
 فرودوی - شیخ الله باچورا ، سودینی پرستاف فرید آگیش .

Ayaz İshakı (elinde çiçekler), "Can Bayeviç" temsilinin oyuncularıyla birlikte (Çin 1934)

اوپرئانلاردان اولدان : 1 - استاناوای رولیی اویناچی هدیت الله قوداش ، 2 - احمدجان رولیی
 اویناچی عبداللہ ماروز ، 3 - گارمونچی ، 4 - امام رولیی اویناچی نصره الله باغدان ، 5 - مرید
 رولیی اویناچی علی داشکین ، 6 - بزیسورهم صوفلور معلمہ رقیہ محمدینیہ ، 7 - عیاش اسحاق ،
 8 - زلیخہ ی اویناچی مرشیدہ خانم چودین ، 9 - سلیم خان رولیی اویناچی شامل صدیق .
 باسقانلاردان : عیاش اقدی اسحاق برلہ مرشیدہ خانم آراسندا ، عیادی قارنئ اویناچی ، گرای
 محمد : آنک اولک باھندا محبوسہ ظریفی اویناچی فخرہ صدیقیہ .

Ayaz İshakı (ikinci sırada soldan beşinci) Züleyha temsilini oyuncularıyla birlikte (Çin 1934)

Ayaz İshakî Japonya'daki Tatarlarla birlikte (1934)

Ayaz İshakî Polonya'daki Tatarlarla birlikte (1934)

V.

Gabdulla Kariev (1886-1920)

Galiasker Kamal (1879-1933)

"Şimbe" (Cumartesi) grubunun bazı üyeleri

Ilyas Kudaşev-Aşkazarskii (1907)

Gabdulla Kariev ve Shehpcemal
Gıyzzetullina-Voljskaya

Segiyt Remiev (1880-1926)

"Seyyar" tiyatro topluluđı
tarafından sahnelen eserlerden bir
tanesinin (Oynaş) afişı

"Seyyar" tiyatro topluluğu. 1917-1918 seneleri

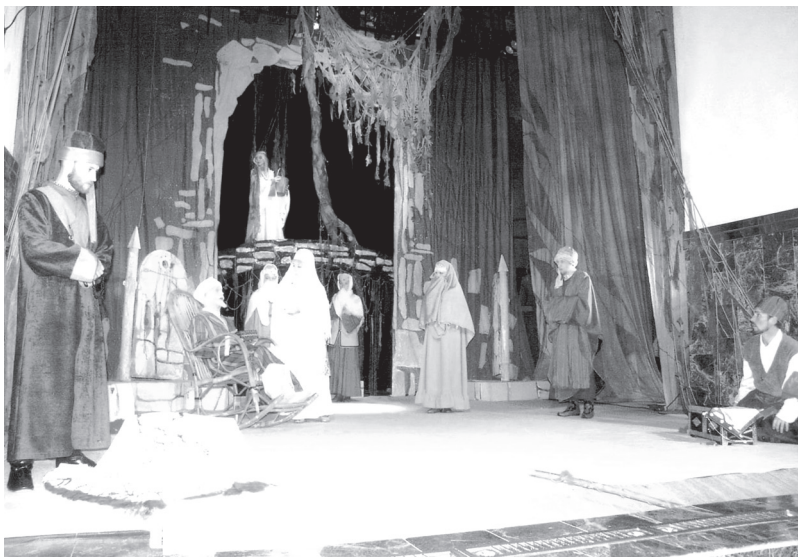
Fatıma İlskaya. 1917-1918 seneleri

Züleyha Bogdanova (1886-1950)

VI.

Гаяз ИСХАКЫЙ (Руслан САДРИЕВ иҗсендровкасы)

«Сөннәтче бабай»
(«Муслъманин»)
Драма

Рольләре башкаралар:

1. **Корбанколий** (Сөннәтче бабай) – Хафиз Хамматуллин, Татарстанның атказанган артисты, С. Фәтхәбәв исемдәге премия лауреаты
2. **Гөлйөзем** (Корбанколийның I хатыны) – Динара Акматова
3. **Фәхирә** (Корбанколийның II хатыны) – Венера Нигъмәтуллина, Татарстанның халык артисткасы, С. Фәтхәбәв исемдәге премия лауреаты
4. **Хәзрәт** – Рәстәм Муллин, Татарстанның халык артисты, С. Фәтхәбәв исемдәге премия лауреаты
5. **Абыстай** – Әлфида Теряева
6. **Ишан** – Илдар Насибуллин
7. **Мәзин** – Денис Иванов
8. **Фатих** – Ратмир Чернышов
9. **Мифтах** – Ленар Миннемуллин
10. **Әрвахлар** – Ренат Әюпов, Татарстанның атказанган сәнгать эшлекчесе, С. Фәтхәбәв исемдәге премия лауреаты; Нур Хөсәенов, Татарстанның атказанган артисты; Ринат Бадретдинов
11. **Авылда яшәүчеләр:** Рәзилә Муллина, Татарстанның атказанган артисты; Раушания Галиуллина; Эльмира Әхмәтханова; Гүзәл Фазуллина; Гөлфияна Шәймәрданова

Ayaz Ishaki (Ruslan Sadriev'in sahneye uyarlaması)

«Sünnetçi dede»
Dram

Karşıçılar ve oyuncular:

1. **Korbancoliy** (Sünnetçi dede) – Hafız Hammatullin, Tataristan Cümhuriyetinin ünsalımı, Sabir Ömetbaev ismindeki ödül kazanmış bir artist
2. **Gölyözem** (Korbancoliyın birinci karısı) – Dınara Akmatova
3. **Fahira** (Korbancoliyın ikinci karısı) – Venera Nigmatullina, Tataristan Cümhuriyetinin halk artisti, Sabir Ömetbaev ismindeki ödül kazanmış bir artist
4. **İmam** – Rustam Mullin, Tataristan Cümhuriyetinin halk artisti, Sabir Ömetbaev ismindeki ödül kazanmış bir artist
5. **İmamin karısı** – Alfida Teryeva
6. **Mürşit** – İldar Nasibullin
7. **Müezzin** – Denis Ivanov
8. **Fatih** – Ratmir Çernışev
9. **Miftah** – Lenar Minnemullin
10. **Atalar ruhları** – Renat Ayupov, Tataristan Cümhuriyetinin ünsalımı sanat eylemçisi, Sabir Ömetbaev ismindeki ödül kazanmış bir artist, Nur Husaenov, Tataristan Cümhuriyetinin ünsalımı bir artist, Renat Badretdinov
11. **Köyün sakinleri ve melekler:** Razilya Mullina, Tataristan Cümhuriyetinin ünsalımı bir artist, Rausanıya Gallullina, Elmira Ahmethanova, Güzel Fazullina, Gülfaniya Şaymardanova

Газиз ИСХАКИ (инсценировка Руслана САДРИЕВА)

**«Сөннәтче бабай»
(«Мусулмани») —
Драма**

Ролләр исполняют:

1. **Корбанкольей** (Сөннәтче бабай) — Хафиза Хамматуллин, Заслуженный артист Республики Татарстан, лауреат премии имени С. Аюуббаева
2. **Гульнәзүм** (I жена Корбанкольей) — Динара Ахметова
3. **Фахира** (II жена Корбанкольей) — Венера Нигматуллина, Народная артистка Республики Татарстан, лауреат премии имени С. Аюуббаева
4. **Хазрет** — Рустам Муллин, Народный артист Республики Татарстан, лауреат премии имени С. Аюуббаева
5. **Абыстай** — Алфида Терьева
6. **Ишан** — Ильдар Насибуллин
7. **Муэддин** — Денис Иванов
8. **Фатих** — Ратмир Чернышов
9. **Мифтах** — Ленар Миннемуллин
10. **Духи предков** — Ренат Аюпов, Заслуженный деятель искусств Республики Татарстан, лауреат, премии имени С. Аюуббаева; Нур Хусидов, Заслуженный артист Республики Татарстан; Ринат Бадретдинов
11. **Жители деревни:** Разиля Муллина, Заслуженная артистка Республики Татарстан; Раушания Галиуллина; Эпмида Ахметханова; Гузель Фахуллина; Гульфия Шаймарданова

**Театрның директоры —
Роберт Шаймарданов,**
Татарстанның атказанган
мәдәният хезмәткәре.

**Тياتронун мөдүрү —
Robert Şaymardanov,**
Tatarıstan Cümhuriyätinın
ünalısmı küllür emekçisi.

**Директор театра —
Роберт Шаймарданов,**
Заслуженный работник
культуры Республики Татарстан.

Режиссер — Ренат Аюпов,
ТРның атказанган мәдәният
хезмәткәре, С. Ометбаев исемендә
премия лауреаты

Rejsör — Renat Ayupov,
Tatarıstan Cümhuriyätinın ünalısmı
sanat eylemçisi, Sabir Ometbaev
isimindek kazañmı bir artist.

Режиссер — Ренат Аюпов,
Заслуженный деятель искусств РТ,
лауреат премии имени С. Аюуббаева

**Рәссам —
Рания Хәйруллина**

**Ressam —
Raniya Nayrullina**

**Художник —
Рания Хәйруллина**

**Композитор —
Юрий Чаплин**

**Kompozitör —
Yuriy Şaplin**

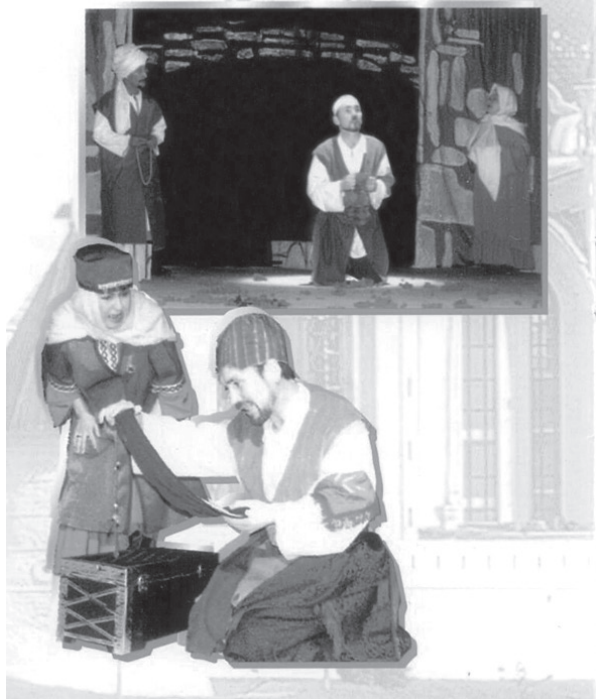

**Балетмейстер —
Гөлфия Шәймәрданова**

**Koreograf —
Gülfaniya Şaymardanova**

**Балетмейстер —
Гульфия Шаймарданова**

VII.

Ayaz İshakî'nin mezarı. Edirnekapı Şehitliği, İstanbul
(Fotograf: Alsu Kamalievna, Eylül, 2009)

Рәшит ТӨХВӨТУЛЛИН рәсеме.

"Dalga İçinde" piyesinden bir resim